นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ

ปกรณารมฺภคาถา

สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ ฯ
ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิติ สพฺพถา ฯ

ปฐโม ปริจฺเฉโท

ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตุพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรญฺเจติ ฯ ตตฺถ กตมํ กามาวจรํ ฯ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ โลภสหคตจิตฺตานิ นาม ฯ โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ เทฺวปิ ปฏิฆจิตฺตานิ[๑] นาม ฯ อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตเมกนฺติ อิมานิ

๑. สี. ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 2

เทฺวปิ โมมูหจิตฺตานิ นาม ฯ อิจฺเจวํ สพฺพถาปิ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

อฏฺฐธา โลภมูลานิ โทสมูลานิ จ ทฺวิธา
โมหมูลานิ จ เทฺวติ ทฺวาทสากุสลา สิยุํ ฯ

อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ ตถา โสตวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ[๑] ตถา สนฺตีรณญฺเจติ อิมานิ สตฺตปิ อกุสลวิปากจิตฺตานิ นาม ฯ อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ ตถา โสตวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ[๒] โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณํ[๓] อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณญฺเจติ[๔] อิมานิ อฏฺฐปิ กุสลวิปากาเหตุกจิตฺตานิ นาม ฯ อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนํ ตถา มโนทฺวาราวชฺชนํ โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตญฺเจติ อิมานิ ตีณิปิ อเหตุกกิริยาจิตฺตานิ นาม ฯ อิจฺเจวํ สพฺพถาปิ อฏฺฐารส อเหตุกจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

สตฺตากุสลปากานิ ปุญฺญปากานิ อฏฺฐธา
กฺริยาจิตฺตานิ ตีณีติ อฏฺฐารส อเหตุกา ฯ
ปาปาเหตุกมุตฺตานิ โสภณานีติ วุจฺจเร
เอกูนสฏฺฐี จิตฺตานิ อเถกนวุตีปิ วา ฯ

โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริก-

๑-๒ สี. สมฺปฏิจฺฉนฺนจิตฺตํ ฯ ๓-๔ สี. สนฺตีรณจิตฺตํ ฯ

ปมปริจฺเฉโท จิตฺตสงฺคหวิภาโค หน้าที่ 3

เมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ[๑] สเหตุกกามาวจรกุสลจิตฺตานิ นาม ฯ โสมนสฺส- สหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ โสมนสฺส- สหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณ วิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ สเหตุก- กามาวจรวิปากจิตฺตานิ นาม ฯ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกํ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ สเหตุกกามาวจร- กฺริยาจิตฺตานิ นาม ฯ อิจฺเจวํ สพฺพถาปิ จตุวีสติ สเหตุกกามาวจร- กุสลวิปากกฺริยาจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

เวทนาญาณสงฺขาร- เภเทน จตุวีสติ
สเหตุกามาวจร- ปุญฺญปากกฺริยา มตา ฯ
กาเม เตวีส ปากานิ ปุญฺญาปุญฺญานิ วีสติ
เอกาทส กฺริยา เจติ จตุปญฺญาส สพฺพถา ฯ

กามาวจรจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ วิจาร- ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ

๑. โปฏฺฐเกสุ สเหตุก อิติ น ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 4

ตติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกุสลจิตฺตํ อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน กุสลจิตฺตญฺเจติ อิมานิ ปญฺจปิ รูปาวจรกุสลจิตฺตานิ นาม ฯ วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานวิปากจิตฺตํ วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานวิปากจิตฺตํ ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานวิปากจิตฺตํ สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานวิปากจิตฺตํ อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานวิปากจิตฺตญฺเจติ อิมานิ ปญฺจปิ รูปาวจรวิปากจิตฺตานิ นาม ฯ วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกฺริยาจิตฺตํ วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกฺริยาจิตฺตํ ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกฺริยาจิตฺตํ สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกฺริยาจิตฺตํ อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกฺริยาจิตฺตญฺเจติ อิมานิ ปญฺจปิ รูปาวจรกฺริยาจิตฺตานิ นาม ฯ อิจฺเจวํ สพฺพถาปิ ปณฺณรส รูปาวจรกุสลวิปากกฺริยาจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

ปญฺจธา ฌานเภเทน รูปาวจรมานสํ
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา ตํ ปญฺจทสธา ภเว ฯ

อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรกุสลจิตฺตานิ นาม ฯ อากาสานญฺจายตนวิปากจิตฺตํ วิญฺญาณญฺจายตนวิปากจิตฺตํ อากิญฺจญฺญายตนวิปากจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรวิปากจิตฺตานิ นาม ฯ อากาสานญฺจายตนกฺริยาจิตฺตํ

ปฐมปริจฺเฉโท จิตฺตสงฺคหวิภาโค หน้าที่ 5

วิญฺญาณญฺจายตนกฺริยาจิตฺตํ อากิญฺจญฺญายตนกฺริยาจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกฺริยาจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรกฺริยาจิตฺตานิ นาม ฯ อิจฺเจวํ สพฺพถาปิ ทฺวาทส อรูปาวจร กุสลวิปากกฺริยาจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

อาลมฺพนปฺปเภเทน จตุธารุปฺปมานสํ
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา ปุน ทฺวาทสธา ฐิตํ ฯ

โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ[๑] สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตาริปิ โลกุตฺตรกุสลจิตฺตานิ นาม ฯ โสตาปตฺติผลจิตฺตํ สกทาคามิผลจิตฺตํ อนาคามิผลจิตฺตํ อรหตฺตผลจิตฺตญฺเจติ อิมานิ จตฺตาริปิ โลกุตฺตรวิปากจิตฺตานิ นาม ฯ อิจฺเจวํ สพฺพถาปิ อฏฺฐ โลกุตฺตรกุสลวิปากจิตฺตานิ สมตฺตานิ ฯ

จตุมคฺคปฺปเภเทน จตุธา กุสลนฺตถา
ปากนฺตสฺส ผลตฺตาติ อฏฺฐธานุตฺตรํ มตํ ฯ
ทฺวาทสากุสลาเนว[๒] กุสลาเนกวีสติ
ฉตฺตึเสว วิปากานิ กฺริยาจิตฺตานิ วีสติ ฯ
จตุปญฺญาสธา กาเม รูเป ปณฺณรสีริเย
จิตฺตานิ ทฺวาทสารูเป อฏฺฐธานุตฺตเร ตถา ฯ
อิตฺถเมกูนนวุติปฺ- ปเภทํ ปน มานสํ
เอกวีสสตํ วาถ วิภชนฺติ วิจกฺขณา ฯ

๑. สกึ อาคจฺฉตีติ สกิทาคามีติ โยชนา ฯ ๒. กตฺถจิ... เนวํ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 6

กถเมกูนนวุติวิธํ จิตฺตํ เอกวีสสตํ โหติ ฯ วิตกฺก วิจาร ปีติ-สุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ วิจาร ปีติ สุเข-กคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌาน-โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานโสตา-ปตฺติมคฺคจิตฺตญฺเจติ อิมานิ ปญฺจปิ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตานิ นาม ตถา สกทาคามิอนาคามิอรหตฺตมคฺคจิตฺตานิ[๑] เจติ สมวีสติ มคฺค-จิตฺตานิ นาม ตถา ผลจิตฺตานิ เจติ สมจตฺตาฬีส โลกุตฺตรจิตฺตานิ ภวนฺติ[๒] ฯ

ฌานงฺคโยคเภเทน　　กเตฺวเกกนฺตุ ปญฺจธา
วุจฺจตานุตฺตรํ จิตฺตํ　　จตฺตาฬีสวิธนฺติ จ ฯ
ยถา จ รูปาวจรํ　　คยฺหตานุตฺตรํ ตถา
ปฐมาทิชฺฌานเภเท　　อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม ฯ
เอกาทสวิธํ ตสฺมา　　ปฐมาทิกมีริตํ
ฌานเมเกกมนฺเต ตุ　　เตวีสติวิธํ ภเว ฯ
สตฺตตึสวิธํ ปุญฺญํ　　ทฺวิปญฺญาสวิธนฺตถา
ปากมิจฺจาหุ จิตฺตานิ　　เอกวีสสตมฺพุธาติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห

จิตฺตสงฺคหวิภาโค นาม ปฐโม ปริจฺเฉโท ฯ

๑. สี....จิตฺตญฺเจติ ฯ ๒. สี. ภวนฺตีติ ฯ

ทุติยปริจฺเฉโท เจตสิกสงฺคหวิภาโค หน้าที่ 7

ทุติโย ปริจฺเฉโท

เอกุปฺปาทนิโรธา จ เอกาลมฺพนวตฺถุกา

เจโตยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส ธมฺมา เจตสิกา มตา ฯ

กถํ ฯ ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยํ มนสิกาโร เจติ สตฺติเม เจตสิกา สพฺพจิตฺตสาธารณา นาม ฯ วิตกฺโก วิจาโร อธิโมกฺโข วิริยํ ปีติ ฉนฺโท เจติ ฉ อิเม เจตสิกา ปกิณฺณกา นาม ฯ เอวมิเม[๑] เตรส เจตสิกา อญฺญสมานาติ เวทิตพฺพา ฯ โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ โลโภ ทิฏฺฐิ มาโน โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ถีนํ มิทฺธํ วิจิกิจฺฉา เจติ จุทฺทสิเม เจตสิกา อกุสลา นาม ฯ สทฺธา สติ หิริ โอตฺตปฺปํ อโลโภ อโทโส ตตฺรมชฺฌตฺตตา กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ กาย-ลหุตา จิตฺตลหุตา กายมุทุตา จิตฺตมุทุตา กายกมฺมญฺญตา จิตฺต-กมฺมญฺญตา กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา กายุชุกตา จิตฺตุชุกตา เจติ เอกูนวีสตีเม เจตสิกา โสภณสาธารณา นาม ฯ สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว เจติ ติสฺโส วิรติโย นาม ฯ กรุณา มุทิตา ปน[๒] อปฺปมญฺญา นามาติ สพฺพถาปิ ปญฺญินฺทฺริเยน สทฺธิ ปญฺจวีสตีเม เจตสิกา โสภณาติ เวทิตพฺพา ฯ เอตฺตาวตา

เตรสญฺญสมานา จ จุทฺทสากุสลา ตถา

โสภณา ปญฺจวีสาติ ทฺวิปญฺญาส ปวุจฺจเร ฯ

๑. สี. เอวเมเต ฯ ๒. สี. ปนสทฺโท นตฺถิ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 8

เตสํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ ยถาโยคมิโต ปรํ
จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺเจกํ สมฺปโยโค ปวุจฺจติ ฯ
สตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ ยถาโยคํ ปกิณฺณกา
จุทฺทสากุสเลเสฺวว โสภเณเสฺวว โสภณา ฯ

กถํ ฯ สพฺพจิตฺตสาธารณา ตาว สตฺตีเม เจตสิกา สพฺเพสุปิ เอกูนนวุติจิตฺตุปฺปาเทสุ ลพฺภนฺติ ฯ ปกิณฺณเกสุ ปน วิตกฺโก ตาว ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตกามาวจรจิตฺเตสุ เจว เอกาทสสุ ปฐมชฺฌานจิตฺเตสุ จาติ ปญฺจปญฺญาสจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชติ ฯ วิจาโร ปน เตสุ เจว เอกาทสสุ ทุติยชฺฌานจิตฺเตสุ จาติ ฉสฏฺฐิจิตฺเตสุ ฯ อธิโมกฺโข ปน ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวิจิกิจฺฉาสหคตวชฺชิตจิตฺเตสุ ฯ วิริยํ ปน ปญฺจทฺวาราวชฺชนทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนฺนสนฺตีรณวชฺชิตจิตฺเตสุ ฯ ปีติ โทมนสฺสุเปกฺขาสหคตกายวิญฺญาณจตุตฺถชฺฌานวชฺชิตจิตฺเตสุ ฯ ฉนฺโท อเหตุกโมมูหวชฺชิตจิตฺเตสุ ฯ เต ปน จิตฺตุปฺปาทา ยถากฺกมํ

ฉสฏฺฐี ปญฺจปญฺญาส เอกาทส จ โสฬส
สตฺตติ วีสติ เจว ปกิณฺณกวิวชฺชิตา ฯ
ปญฺจปญฺญาส ฉสฏฺฐฺยฏฺ- ฐสตฺตติ ติสตฺตติ
เอกปญฺญาส เจกูน- สตฺตติ สปฺปกิณฺณกา ฯ

อกุสเลสุ ปน โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจญฺจาติ จตฺตาโรเม เจตสิกา สพฺพากุสลสาธารณา นาม สพฺเพสุปิ ทฺวาทสากุสเลสุ ลพฺภนฺติ ฯ โลโภ อฏฺฐสุ โลภสหคตจิตฺเตเสฺวว ลพฺภติ ฯ

ทุติยปริจฺเฉโท เจตสิกสงฺคหวิภาโค หน้าที่ 9

ทิฏฺฐิ จตูสุ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺเตสุ ฯ มาโน จตูสุ ทิฏฺฐิคต-
วิปฺปยุตฺเตสุ ฯ โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจญฺจาติ ทฺวีสุ
ปฏิฆจิตฺเตสุ[๑] ฯ ถีนมิทฺธํ ปญฺจสุ สสงฺขาริกจิตฺเตสุ ฯ วิจิกิจฺฉา
วิจิกิจฺฉาสหคตจิตฺเตเยว ลพฺภตีติ ฯ

สพฺพาปุญฺเญสุ จตฺตาโร โลภมูเล ตโย กตา
โทสมูเลสุ จตฺตาโร สสงฺขาเร ทฺวยนฺตถา ฯ
วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉา- จิตฺเต จาติ จตุทฺทส
ทฺวาทสากุสเลเสฺวว สมฺปยุชฺชนฺติ ปญฺจธา ฯ

โสภเณสุ ปน โสภณสาธารณา ตาว เอกูนวีสติ[๒] เจตสิกา
สพฺเพสุปิ เอกูนสฏฺฐิโสภณจิตฺเตสุ สมฺปยุชฺชนฺติ ฯ วิรติโย ปน
ติสฺโสปิ อฏฺฐสุ โลกุตฺตรจิตฺเตสุ สพฺพถาปิ นิยตา เอกโตว ลพฺภนฺติ ฯ
โลกิเยสุ ปน กามาวจรกุสเลเสฺวว กทาจิ สนฺทิสฺสนฺติ วิสุํ วิสุํ ฯ
อปฺปมญฺญาโย ปน ทฺวาทสสุ ปญฺจมชฺฌานวชฺชิตมหคฺคตจิตฺเตสุ
เจว กามาวจรกุสเลสุ จ สเหตุกกามาวจรกฺริยาจิตฺเตสุ จาติ อฏฺฐ-
วีสติจิตฺเตเสฺวว กทาจิ นานา หุตฺวา ชายนฺติ ฯ อุเปกฺขาสหคเตสุ
ปเนตฺถ กรุณา มุทิตา น สนฺตีติ เกจิ วทนฺติ ฯ ปญฺญา ปน
ทฺวาทสสุ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรจิตฺเตสุ เจว สพฺเพสุปิ ปญฺจตฺตึส-
มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺเตสุ จาติ สตฺตจตฺตาฬีสจิตฺเตสุ สมฺปโยคํ
คจฺฉตีติ ฯ

เอกูนวีสติ ธมฺมา ชายนฺเตกูนสฏฺฐิยํ[๓]
ตโย โสฬสจิตฺเตสุ อฏฺฐวีสติยํ ทฺวยํ ฯ

๑. สี. ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺเตสุ ฯ ๒. กตฺถจิ เอกูนวีสติเม ฯ ๓. กตฺถจิ...สฏฺฐิสุ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 10

ปญฺญา ปกาสิตา สตฺต- จตฺตาฬีสวิเธสุปิ
สมฺปยุตฺตา จตุเธวํ โสภเณเสฺวว โสภณา ฯ
อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺจ- วิรติกรุณาทโย
นานา กทาจิ มาโน จ ถีนมิทฺธํ ตถา สห ฯ
ยถาวุตฺตานุสาเรน เสสา นิยตโยคิโน
สงฺคหญฺจ ปวกฺขามิ เตสนฺทานิ ยถารหํ ฯ
ฉตฺตึสานุตฺตเร ธมฺมา ปญฺจตฺตึส มหคฺคเต
อฏฺจตฺตึสาปิ ลพฺภนฺติ กามาวจรโสภเณ ฯ
สตฺตวีสตฺยปุญฺญมฺหิ ทฺวาทสาเหตุเกติ จ
ยถาสมฺภวโยเคน ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห ฯ

กถํ ฯ โลกุตฺตเรสุ ตาว อฏฺจสุ ปฐมชฺฌานิกจิตฺเตสุ อญฺญ-สมานา เตรส เจตสิกา อปฺปมญฺญาวชฺชิตา เตวีสติ โสภณเจตสิกา เจติ ฉตฺตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ ตถา ทุติยชฺฌานิก-จิตฺเตสุ วิตกฺกวชฺชา ฯ ตติยชฺฌานิกจิตฺเตสุ วิตกฺกวิจารวชฺชา ฯ จตุตฺถชฺฌานิกจิตฺเตสุ วิตกฺกวิจารปีติวชฺชา ฯ ปญฺจมชฺฌานิก-จิตฺเตสุ อุเปกฺขาสหคตา เต เอว สงฺคยฺหนฺติ ฯ สพฺพถาปิ อฏฺจสุ โลกุตฺตรจิตฺเตสุ ปญฺจกชฺฌานวเสน ปญฺจธาว สงฺคโห โหตีติ ฯ

ฉตฺตึส ปญฺจตึสาถ จตุตฺตึส ยถากฺกมํ
เตตฺตึส ทฺวยมิจฺเจวํ ปญฺจธานุตฺตเร ฐิตา ฯ

ทุติยปริจฺเฉโท เจตสิกสงฺคหวิภาโค หน้าที่ 11

มหคฺคเตสุ ปน ตีสุ ปฐมชฺฌานิกจิตฺเตสุ ตาว อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา วิรติวชฺชา[๑] พาวีสติ โสภณเจตสิกา เจติ ปญฺจตฺตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ กรุณา มุทิตา ปเนตฺถ ปจฺเจกเมว โยเชตพฺพา ฯ ตถา ทุติยชฺฌานิกจิตฺเตสุ วิตกฺกวชฺชา ฯ ตติยชฺฌานิกจิตฺเตสุ วิตกฺกวิจารวชฺชา ฯ จตุตฺถชฺฌานิกจิตฺเตสุ วิตกฺกวิจารปีติวชฺชา ฯ ปญฺจมชฺฌานิกจิตฺเตสุ ปณฺณรสสุ อปฺปมญฺญาโย น ลพฺภนฺติ ฯ สพฺพถาปิ สตฺตวีสติมหคฺคตจิตฺเตสุ ปญฺจกชฺฌานวเสน ปญฺจธาว สงฺคโห โหตีติ ฯ

ปญฺจตฺตึส จตุตฺตึส เตตฺตึสาถ ยถากฺกมํ
ทฺวตฺตึส เจว ตึสาติ ปญฺจธาว มหคฺคเต ฯ

กามาวจรโสภเณสุ ปน กุสเลสุ ตาว ปฐมทฺวเย ญาณสมฺปยุตฺเต อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา ปญฺจวีสติ โสภณเจตสิกา เจติ อฏฺฐตฺตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ อปฺปมญฺญาวิรติโย ปเนตฺถ ปญฺจปิ ปจฺเจกเมว โยเชตพฺพา ฯ ตถา ทุติยทฺวเย ญาณวชฺชิตา ฯ ตติยทฺวเย ญาณสมฺปยุตฺเต ปีติวชฺชิตา ฯ จตุตฺถทฺวเย ญาณปีติวชฺชิตา ฯ เต เอว สงฺคยฺหนฺติ ฯ กฺริยาจิตฺเตสุปิ วิรติวชฺชิตา ตเถว จตูสุปิ ทุเกสุ จตุธา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ ตถา วิปาเกสุ จ อปฺปมญฺญาวิรติวชฺชิตา ฯ เต เอว สงฺคยฺหนฺติ ฯ สพฺพถาปิ จตุวีสติกามาวจรโสภณจิตฺเตสุ ทุกวเสน ทฺวาทสธาว สงฺคโห โหตีติ ฯ

๑. วิรติตฺตยวชฺชิตา ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 12

อฏฺฐตฺตึส สตฺตตฺตึส ทฺวยํ ฉตฺตึสกํ สุเภ

ปญฺจตฺตึส จตุตฺตึส ทฺวยํ เตตฺตึสกํ กฺริเย ฯ
เตตฺตึส ปาเก ทฺวตฺตึส ทฺวเยกตฺตึสกํ ภเว
สเหตุกามาวจร- ปุญฺญปากกฺริยามเน ฯ
น วิชฺชนฺเตตฺถ วิรตี กฺริยาสุ จ มหคฺคเต
อนุตฺตเร อปฺปมญฺญา กามปาเก ทฺวยํ ตถา ฯ
อนุตฺตเร ฌานธมฺมา อปฺปมญฺญา จ มชฺฌิเม
วิรตี ญาณปีติ จ ปริตฺเตสุ วิเสสกา ฯ

อกุสเลสุ ปน โลภมูเลสุ ตาว ปฐเม อสงฺขาริเก อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา อกุสลสาธารณา จตฺตาโร เจติ สตฺตรส โลภทิฏฺฐีหิ สทฺธึ เอกูนวีสติ ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ ตเถว ทุติเย อสงฺขาริเก โลภมาเนน สทฺธึ ฯ ตติเย ตเถว ปีติวชฺชิตา โลภทิฏฺฐีหิ อฏฺฐารส ฯ จตุตฺเถ ตเถว โลภมาเนน ฯ ปญฺจเม ปน ปฏิฆสมฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจญฺจาติ จตูหิ สทฺธึ ปีติวชฺชิตา เต เอว วีสติ ธมฺมา สงฺคยฺหนฺติ ฯ อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺจานิ ปเนตฺถ ปจฺเจกเมว โยเชตพฺพานิ ฯ สสงฺขาริกปญฺจเกปิ ตเถว ถีนมิทฺเธน วิเสเสตฺวา โยเชตพฺพา ฯ ฉนฺท ปีติวชฺชิตา ปน อญฺญสมานา เอกาทส อกุสลสาธารณา จตฺตาโร จาติ ปณฺณรส ธมฺมา อุทฺธจฺจสหคเต สมฺปยุชฺชนฺติ ฯ วิจิกิจฺฉาสหคตจิตฺเต จ อธิโมกฺขวิรหิตา วิจิกิจฺฉาสหิตา ตเถว ปณฺณรส ธมฺมา สมุปลพฺภนฺติ ฯ สพฺพถาปิ ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺเจกํ

โยชิยมานาปิ คณนวเสน สตฺตธาว สงฺคหิตา ภวนฺตีติ ฯ

เอกูนวีสฏฺฐารส วีเสกวีส วีสติ
พาวีส ปณฺณรสาติ สตฺตธากุสเล ฐิตา ฯ
สาธารณา จ จตฺตาโร สมานา จ ทสาปเร
จุทฺทเสเต ปวุจฺจนฺติ สพฺพา กุสลโยคิโน ฯ

อเหตุเกสุ ปน หสนจิตฺเต ตาว ฉนฺทวชฺชิตา อญฺญสมานา ทฺวาทส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ฯ ตถา โวฏฺฐวเน° ฉนฺทปีติ-วชฺชิตา ฯ สุขสนฺตีรเณ ฉนฺทวิริยวชฺชิตา ฯ มโนธาตุติก-เหตุกปฏิสนฺธิยุคเล ฉนฺทปีติวิริยวชฺชิตา ฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสุ ปกิณฺณกวชฺชิตา ฯ เต เอว สงฺคยฺหนฺติ ฯ สพฺพถาปิ อฏฺฐารสสุ อเหตุเกสุ คณนวเสน จตุธาว สงฺคโห โหตีติ ฯ

ทฺวาทเสกาทส ทส สตฺต จาติ จตุพฺพิโธ
อฏฺฐารสาเหตุเกสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺคโห ฯ
อเหตุเกสุ สพฺพตฺถ สตฺต เสสา ยถารหํ
อิติ วิตฺถารโต วุตฺตา เตตฺตึสวิธสงฺคหา ฯ
อิตฺถํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ สมฺปโยคญฺจ สงฺคหํ
ญตฺวา เภทํ ยถาโยคํ จิตฺเตน สมมุทฺทิเสติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห
เจตสิกสงฺคหวิภาโค นาม ทุติโย ปริจฺเฉโท ฯ

๑. สี. สพฺพตฺถ โวฏฺฐปนาติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 14

ตติโย ปริจฺเฉโท

สมฺปยุตฺตา ยถาโยคํ เตปญฺญาส สภาวโต
จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เตสนฺทานิ ยถารหํ ฯ
เวทนาเหตุโต กิจฺจ- ทฺวาราลมฺพนวตฺถุโต
จิตฺตุปฺปาทวเสเนว สงฺคโห นาม นียเต ฯ

ตตฺถ เวทนาสงฺคเห ตาว ติวิธา เวทนา สุขา ทุกฺขา อทุกฺขม-สุขา เจติ ฯ สุขํ ทุกฺขํ โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อุเปกฺขาติ จ ปเภเทน ปน ปญฺจธา โหติ ฯ ตตฺถ สุขสหคตํ กุสลวิปากํ กาย-วิญฺญาณเมกเมว ฯ ตถา ทุกฺขสหคตํ อกุสลวิปากํ กาย-วิญฺญาณํ ฯ โสมนสฺสสหคตจิตฺตานิ ปน โลภมูลานิ จตฺตาริ ทฺวาทส กามาวจรโสภณานิ สุขสนฺตีรณหสนานิ จ เทฺวติ อฏฺฐารส กามาวจรจิตฺตานิ๑ เจว ปฐมทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานสงฺขาตานิ จตุ-จตฺตาฬีส มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานิ เจติ ทฺวาสฏฺฐิวิธานิ ภวนฺติ ฯ โทมนสฺสสหคตานิ ปน เทฺว ปฏิฆจิตฺตาเนว ฯ เสสานิ สพฺพานิปิ ปญฺจปญฺญาส อุเปกฺขาสหคตจิตฺตาเนวาติ ฯ

สุขํ ทุกฺขมุเปกฺขาติ ติวิธา ตตฺถ เวทนา
โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อิติ เภเทน ปญฺจธา ฯ
สุขเมกตฺถ ทุกฺขญฺจ โทมนสฺสํ ทฺวเย ฐิตํ
ทฺวาสฏฺฐีสุ โสมนสฺสํ ปญฺจปญฺญาสเกตรา ฯ

๑. สี. กามาวจรโสมนสฺสสหคตจิตฺตานิ ฯ

ตติยปริจฺเฉโท หน้าที่ 15

เหตุสงฺคเห เหตุโย นาม โลโภ โทโส โมโห อโลโภ อโทโส อโมโห จาติ ฉพฺพิธา ภวนฺติ ฯ ตตฺถ ปญฺจทฺวาราวชฺชนทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนฺนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนหสนวเสน อฏฺฐารส อเหตุกจิตฺตานิ นาม ฯ เสสานิ สพฺพานิปิ เอกสตฺตติ จิตฺตานิ สเหตุกาเนว ฯ ตตฺถาปิ เทฺว โมมูหจิตฺตานิ เอกเหตุกานิ ฯ เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ เจว ญาณวิปฺปยุตฺตานิ ทฺวาทส กามาวจรโสภณานิ เจติ ทฺวาวีสติ ทุเหตุกจิตฺตานิ ฯ ทฺวาทส ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรโสภณานิ เจว ปญฺจตฺตึส มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานิ เจติ สตฺตจตฺตาฬีส ติเหตุกจิตฺตานิ ฯ

โลโภ โทโส จ โมโห จ เหตู อกุสลา ตโย
อโลภาโทสาโมหา จ กุสลาพฺยากตา ตถา ฯ
อเหตุกฏฺฐารเสก- เหตุกา เทฺว ทฺวิวีสติ
ทุเหตุกา มตา สตฺต- จตฺตาฬีส ติเหตุกา ฯ

กิจฺจสงฺคเห กิจฺจานิ นาม ปฏิสนฺธิภวงฺคาวชฺชนทสฺสนสวนฆายนสายนผุสนสมฺปฏิจฺฉนฺนสนฺตีรณโวฏฺฐจวนชวนตทาลมฺพนจุติวเสน จุทฺทสวิธานิ ภวนฺติ ฯ ปฏิสนฺธิ ภวงฺคาวชฺชนปญฺจวิญฺญาณฏฺฐานาทิวเสน ปน เตสํ ทสธา ฐานเภโท เวทิตพฺโพ ฯ ตตฺถ เทฺว อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณานิ เจว อฏฺฐ มหาวิปากานิ จ นว รูปารูปวิปากานิ เจติ เอกูนวีสติ จิตฺตานิ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติกิจฺจานิ นาม ฯ อาวชฺชนกิจฺจานิ ปน เทฺว ฯ ตถา ทสฺสนสวนฆายนสายนผุสนสมฺปฏิจฺฉนฺนกิจฺจานิ จ ฯ ตีณิ สนฺตีรณกิจฺจานิ ฯ

มโนทฺวาราวชฺชนเมว ปญฺจทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาเธติ ฯ อาวชฺชนทฺวยวชฺชิตานิ กุสลากุสล ผล กฺริยา จิตฺตานิ ปญฺจปญฺญาส ชวนกิจฺจานิ ฯ อฏฺฐ มหาวิปากานิ เจว สนฺตีรณตฺตยญฺเจติ เอกาทส ตทาลมฺพนกิจฺจานิ ฯ เตสุ ปน เทฺว อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณจิตฺตานิ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติตทาลมฺพนสนฺตีรณวเสน ปญฺจกิจฺจานิ นาม ฯ มหาวิปากานิ อฏฺฐ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติตทาลมฺพนวเสน จตุกิจฺจานิ นาม ฯ มหคฺคตวิปากานิ นว ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ติกิจฺจานิ นาม ฯ โสมนสฺสสหคตสนฺตีรณํ สนฺตีรณตทาลมฺพนวเสน ทุกิจฺจํ ฯ ตถา โวฏฺฐวนํ โวฏฺฐวนาวชฺชนวเสน ฯ เสสานิ ปน สพฺพานิปิ ชวนมโนธาตุติกทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ ยถาสมฺภวเมกกิจฺจานีติ ฯ

ปฏิสนฺธาทโย นาม กิจฺจเภเทน จุทฺทส
ทสธา ฐานเภเทน จิตฺตุปฺปาทา ปกาสิตา ฯ
อฏฺฐสฏฺฐี ตถา เทฺว จ นวฏฺฐ เทฺว ยถากฺกมํ
เอก ทฺวิ ติ จตุ ปญฺจ- กิจฺจฏฺฐานานิ นิทฺทิเส ฯ

ทฺวารสงฺคเห ทฺวารานิ นาม จกฺขุทฺวารํ โสตทฺวารํ ฆานทฺวารํ ชิวฺหาทฺวารํ กายทฺวารํ มโนทฺวารญฺเจติ ฉพฺพิธานิ ภวนฺติ ฯ ตตฺถ จกฺขุเมว จกฺขุทฺวารํ ฯ ตถา โสตาทโย โสตทฺวาราทีนิ ฯ มโนทฺวารํ ปน ภวงฺคนฺติ ปวุจฺจติ ฯ ตตฺถ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจกฺขุวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนฺนสนฺตีรณโวฏฺฐวนกามาวจรชวนตทาลมฺพนวเสน ฉจตฺตาฬีส จิตฺตานิ จกฺขุทฺวาเร ยถารหมฺปฺปชฺชนฺติ ฯ ตถา ปญฺจทฺวาราวชฺชนโสตวิญฺญาณาทิวเสน โสตทฺวาราทีสุปิ ฉจตฺตาฬีเสว

ตติยปริจฺเฉโท หน้าที่ 17

ภวนฺตีติ ฯ สพฺพถาปิ ปญฺจทฺวาเรสุ จตุปญฺญาส จิตฺตานิ กามาวจราเนวาติ เวทิตพฺพานิ ฯ มโนทฺวาเร ปน มโนทฺวาราวชฺชนปญฺจปญฺญาสชวนตทาลมฺพนวเสน สตฺตสฏฺฐี จิตฺตานิ ภวนฺติ ฯ เอกูนวีสติ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ทฺวารวินิมุตฺตานิ ฯ เตสุ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ เจว มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ เจติ ฉตฺตึส ยถารหเมกทฺวาริกจิตฺตานิ นาม ฯ มโนธาตุติกมฺปน ปญฺจทฺวาริกํ ฯ สุขสนฺตีรณโวฏฺฐฺจวนกามาวจรชวนานิ ฉทฺวาริกจิตฺตานิ ฯ อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณมหาวิปากานิ ฉทฺวาริกานิ เจว ทฺวารวินิมุตฺตานิ จ มหคฺคตวิปากานิ ทฺวารวินิมุตฺตาเนวาติ ฯ

เอกทฺวาริกจิตฺตานิ ปญฺจฉทฺวาริกานิ จ
ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิ วิมุตฺตานิ จ สพฺพถา ฯ
ฉตฺตึสติ ตถา ตีณิ เอกตฺตึส ยถากฺกมํ
ทสธา นวธา เจติ ปญฺจธา ปริทีปเย ฯ

อาลมฺพนสงฺคเห อาลมฺพนานิ นาม รูปารมฺมณํ สทฺทารมฺมณํ คนฺธารมฺมณํ รสารมฺมณํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ธมฺมารมฺมณญฺเจติ ฉพฺพิธานิ ภวนฺติ ฯ ตตฺถ รูปเมว รูปารมฺมณํ ฯ ตถา สทฺทาทโย สทฺทารมฺมณาทีนิ ฯ ธมฺมารมฺมณมฺปน ปสาทสุขุมรูปจิตฺตเจตสิกนิพฺพานปญฺญตฺติวเสน ฉธา สงฺคยฺหติ ฯ ตตฺถ จกฺขุทฺวาริกจิตฺตานํ สพฺเพสมฺปิ รูปเมว อารมฺมณํ ตญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนเมว ฯ ตถา โสตทฺวาริกจิตฺตาทีนมฺปิ สทฺทาทโย ปจฺจุปฺปนฺนาเยว ฯ มโนทฺวาริกจิตฺตานมฺปน ฉพฺพิธมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตานาคตํ กาลวินิมุตฺตญฺจ

ยถารหมาลมฺพนํ โหติ ฯ ทฺวารวินิมุตฺตานญฺจ ปฏิสนฺธิภวงฺค จุติ-สงฺขาตานํ ฉพฺพิธมฺปิ ยถาสมฺภวํ เยภุยฺเยน ภวนฺตเร ฉทฺวารคฺคหิตํ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตํ ปญฺญตฺติภูตํ วา กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺต-สมฺมตมาลมฺพนํ โหติ ฯ เตสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ยถากฺกมํ รูปาทิ-เอเกกาลมฺพนานิ เอว ฯ มโนธาตุตฺติกมฺปน รูปาทิปญฺจาลมฺพนํ ฯ เสสานิ กามาวจรวิปากานิ หสนจิตฺตญฺจ สพฺพถาปิ กามาวจรา-ลมฺพนาเนว ฯ อกุสลานิ เจว ญาณวิปฺปยุตฺตกามาวจรชวนานิ จ โลกุตฺตรวชฺชิตสพฺพาลมฺพนานิ ฯ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรกุสลานิ เจว ปญฺจมชฺฌานสงฺขาตํ อภิญฺญากุสลญฺจ อรหตฺตมคฺคผลวชฺชิต-สพฺพาลมฺพนานิ ฯ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรกฺริยานิ เจว กฺริยา-ภิญฺญาโวฏฺฐวนญฺจ สพฺพถาปิ สพฺพาลมฺพนานิ ฯ อรูเปสุ ทุติย-จตุตฺถานิ มหคฺคตาลมฺพนานิ ฯ เสสานิ ปน มหคฺคตจิตฺตานิ สพฺพานิปิ ปญฺญตฺตาลมฺพนานิ ฯ โลกุตฺตรจิตฺตานิ นิพฺพานาลมฺพนานีติ ฯ

ปญฺจวีส ปริตฺตมฺหิ ฉ จิตฺตานิ มหคฺคเต
เอกวีสติ โวหาเร อฏฺฐ นิพฺพานโคจเร ฯ
วีสานุตฺตรมุตฺตมฺหิ อคฺคมคฺคผลุชฺฌิเต
ปญฺจ สพฺพตฺถ ฉ เจติ สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโห ฯ

วตฺถุสงฺคเห วตฺถูนิ นาม จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย หทยวตฺถุ เจติ ฉพฺพิธานิ ภวนฺติ ฯ ตานิ ปน กามโลเก สพฺพานิปิ ลพฺภนฺติ ฯ รูปโลเก ปน ฆานาทิตฺตยํ นตฺถิ ฯ อรูปโลเก ปน สพฺพานิปิ น สํวิชฺชนฺติ ฯ ตตฺถ ปญฺจ วิญฺญาณธาตุโย ยถากฺกมํ

จตุตฺถปริจฺเฉโท หน้าที่ 19

เอกนฺเตน ปญฺจ ปสาทวตฺถูนิ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ ฯ ปญฺจทฺวารา-วชฺชนสมฺปฏิจฺฉนฺนสงฺขาตา ปน มโนธาตุ หทยํ นิสฺสิตาเยว ฯ ตถาวเสสา มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตา จ สนฺตีรณมหาวิปากปฏิฆ-ทฺวยปฐมมคฺคหสนรูปาวจรวเสน หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ ฯ อวเสสา กุสลากุสลกฺริยานุตฺตรวเสน ปน นิสฺสาย วา อนิสฺสาย วา อรูปวิปากวเสน หทยํ อนิสฺสาเยว ปวตฺตนฺตีติ ฯ

ฉวตฺถุนิสฺสิตา กาเม สตฺต รูเป จตุพฺพิธา
ติวตฺถุนิสฺสิตารุปฺเป ธาเตฺวกานิสฺสิตา มตา ฯ
เตจตฺตาฬีส นิสฺสาย เทฺวจตฺตาฬีส ชายเร
อนิสฺสาย จ นิสฺสาย ปาการุปฺปา อนิสฺสิตาติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห
ปกิณฺณกสงฺคหวิภาโค นาม ตติโย ปริจฺเฉโท ฯ

จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท

จิตฺตุปฺปาทานมิจฺเจวํ กตฺวา สงฺคหมุตฺตรํ
ภูมิปุคฺคลเภเทน ปุพฺพาปรนิยามิตํ ฯ
ปวตฺติสงฺคหํ นาม ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติยํ
ปวกฺขามิ สมาเสน ยถาสมฺภวโต กถํ ฯ

ฉ วตฺถูนิ ฉ ทฺวารานิ ฉาลมฺพนานิ ฉ วิญฺญาณานิ ฉ วีถิโย ฉธา วิสยปฺปวตฺตีติ วีถิสงฺคเห ฉ ฉกฺกานิ เวทิตพฺพานิ ฯ วีถิมุตฺตา-นมฺปน กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตวเสน ติวิธา โหติ วิสยปฺปวตฺติ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 20

ตตฺถ วตฺถุทฺวาราลมฺพนานิ ปุพฺเพ วุตฺตนยาเนว ฯ จกฺขุวิญฺญาณํ โสตวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ กายวิญฺญาณํ มโน-วิญฺญาณญฺเจติ ฉ วิญฺญาณานิ ฯ ฉ วีถิโย ปน จกฺขุทฺวารวีถิ โสตทฺวารวีถิ ฆานทฺวารวีถิ ชิวฺหาทฺวารวีถิ กายทฺวารวีถิ มโนทฺวารวีถิ เจติ ทฺวารวเสน วา จกฺขุวิญฺญาณวีถิ โสตวิญฺญาณวีถิ ฆาน-วิญฺญาณวีถิ ชิวฺหาวิญฺญาณวีถิ กายวิญฺญาณวีถิ มโนวิญฺญาณวีถิ เจติ วิญฺญาณวเสน วา ทฺวารปฺปวตฺตา จิตฺตปฺปวตฺติโย โยเชตพฺพา ฯ อติมหนฺตํ มหนฺตํ ปริตฺตํ อติปริตฺตญฺเจติ ปญฺจทฺวาเร มโนทฺวาเร ปน วิภูตํ อวิภูตญฺเจติ ฉธา วสยปฺปวตฺติ เวทิตพฺพา ฯ

กถํ ฯ อุปฺปาทฐิติภงฺควเสน ขณตฺตยเมกจิตฺตกฺขณํ นาม ฯ ตานิ ปน สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ รูปธมฺมานมายู ฯ เอกจิตฺตกฺขณา-ตีตานิ วา พหุจิตฺตกฺขณาตีตานิ วา ฐิติปฺปตฺตาเนว ปญฺจาลมฺพนานิ ปญฺจทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺติ ฯ ตสฺมา ยทิ เอกจิตฺตกฺขณาตีตํ รูปาลมฺพนํ จกฺขุสฺสาปาถมาคจฺฉติ ฯ ตโต ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค จลิเต ภวงฺคโสตํ วิจฺฉินฺทิตฺวา ตเมว รูปาลมฺพนํ อาวชฺชนฺตํ ปญฺจทฺวารา-วชฺชนจิตฺตมุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ ตโต ตสฺสานนฺตรํ ตเมว รูปํ ปสฺสนฺตํ จกฺขุวิญฺญาณํ สมฺปฏิจฺฉนฺตํ สมฺปฏิจฺฉนฺนจิตฺตํ สนฺตีรยมานํ สนฺตีรณจิตฺตํ ววฏฺฐเปนฺตํ โวฏฺฐวนจิตฺตญฺเจติ ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ ฯ ตโต ปรเมกูนตึสกามาวจรชวเนสุ ยงฺกิญฺจิ ลทฺธปจฺจยํ เยภุยฺเยน สตฺตกฺขตฺตุํ ชวนํ ชวติ ฯ ชวนานุพนฺธานิ จ เทฺว ตทาลมฺพนปากานิ ยถารหํ ปวตฺตนฺติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโต ฯ

จตุตฺถปริจฺเฉโท หน้าที่ 21

เอตฺตาวตา จุทฺทส วีถิจิตฺตุปฺปาทา เทฺว ภวงฺคจลนานิ ปุพฺเพ-วาตีตกเมกจิตฺตกฺขณนฺติ กตฺวา สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ ปริปูเรนฺติ ฯ ตโต ปรํ นิรุชฺฌติ ฯ อาลมฺพนเมตํ อติมหนฺตํ นาม โคจรํ ฯ ยาว ตทาลมฺพนุปฺปาทา ปน อปฺปโหนฺตาตีตกมาปาถมาคตมาลมฺพนํ มหนฺตํ นาม ฯ ตตฺถ ชวนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ นตฺถิ ตทาลมฺพนุปฺปาโท ฯ ยาว ชวนุปฺปาทาปิ อปฺปโหนฺตาตีตกมาปาถ-มาคตํ อาลมฺพนํ ปริตฺตํ นาม ฯ ตตฺถ ชวนมฺปิ อนุปฺปชฺชิตฺวา ทฺวิตฺติกฺขตฺตุํ โวฏฺฐวนเมว ปริวตฺตติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ ยาว โวฏฺฐวนุปฺปาทา จ อปฺปโหนฺตาตีตกมาปาถมาคตํ อาลมฺพนํ นิโรธาสนฺนํ อติปริตฺตํ นาม ฯ ตตฺถ ภวงฺคจลนเมว โหติ ฯ นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโท ฯ อิจฺเจวํ จกฺขุทฺวาเร ตถา โสตทฺวาราทีสุ เจติ สพฺพถาปิ ปญฺจทฺวาเร ตทาลมฺพนชวนโวฏฺฐวน-โมฆสงฺขาตานํ จตุนฺนํ วารานํ ยถากฺกมํ อาลมฺพนภูตา วิสยปฺปวตฺติ จตุธา เวทิตพฺพา ฯ

วีถิจิตฺตานิ สตฺเตว จิตฺตุปฺปาทา จตุทฺทส
จตุปญฺญาส วิตฺถารา ปญฺจทฺวาเร ยถารหํ ฯ
อยเมตฺถ ปญฺจทฺวาเร วีถิจิตฺตปฺปวตฺตินโย ฯ

มโนทฺวาเร ปน ยทิ วิภูตมาลมฺพนํ อาปาถมาคจฺฉติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคจลน มโนทฺวาราวชฺชนชวนาวสาเน ตทาลมฺพนปากานิ ปวตฺตนฺติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโต ฯ อวิภูเต ปนาลมฺพเน ชวนา-วสาเน ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ นตฺถิ ตทาลมฺพนุปฺปาโทติ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 22

วีถิจิตฺตานิ ตีเณว จิตฺตุปฺปาทา ทเสริตา
วิตฺถาเรน ปเนตฺเถก- จตฺตาฬีส วิภาวเย ฯ

อยเมตฺถ ปริตฺตชวนวาโร ฯ

อปฺปนาชวนวาเร ปน วิภูตาวิภูตเภโท นตฺถิ ฯ ตถา ตทาลมฺพนุปฺปาโท ฯ ตตฺถ หิ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวนานมฏฺฐนฺนมญฺญตรสฺมึ ปริกมฺโมปจารานุโลมโคตฺรภูนาเมน จตุกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุเมว วา ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ ตทนนฺตรเมว ยถารหํ จตุตฺถํ วา ปญฺจมํ วา ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ ยถาภินีหารวเสน ยงฺกิญฺจิ ชวนํ อปฺปนาวีถิโมตรติ ฯ ตโต ปริ อปฺปนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ ตตฺถ โสมนสฺสสหคตชวนานนฺตรํ อปฺปนาปิ โสมนสฺสสหคตาว ปาฏิกงฺขิตพฺพา ฯ อุเปกฺขาสหคตชวนานนฺตรํ อุเปกฺขาสหคตาว ฯ ตตฺถาปิ กุสลชวนานนฺตรํ กุสลชวนญฺเจว เหฏฺฐิมญฺจ ผลตฺตยมปฺเปติ ฯ กฺริยาชวนานนฺตรํ กฺริยาชวนํ อรหตฺตผลญฺจาติ ฯ

ทฺวตฺตึส สุขปุญฺญมฺหา ทฺวาทโสเปกฺขกา ปรํ
สุขิตกฺริยาโต อฏฺฐ ฉ สมฺโภนฺติ อุเปกฺขกา ฯ
ปุถุชฺชนานํ เสกฺขานํ กามปุญฺญติเหตุโต
ติเหตุกามกฺริยาโต วีตราคานมปฺปนา ฯ

อยเมตฺถ มโนทฺวาเร วีถิจิตฺตปฺปวตฺตินโย ฯ

สพฺพตฺถาปิ ปเนตฺถ อนิฏฺเฐ อาลมฺพเน อกุสลวิปากาเนว ปญฺจวิญฺญาณ สมฺปฏิจฺฉนฺน สนฺตีรณตทาลมฺพนานิ ฯ อิฏฺเฐกุสลวิปากานิ ฯ อติอิฏฺเฐ ปน โสมนสฺสสหคตาเนว สนฺตีรณตทาลมฺพนานิ ฯ ตตฺถาปิ

โสมนสฺสสหคตกฺริยาชวนาวสาเน โสมนสฺสสหคตาเนว ตทาลมฺพนานิ ภวนฺติ ฯ อุเปกฺขาสหคตกฺริยาชวนาวสาเน อุเปกฺขาสหคตานิ ฯ โทมนสฺสสหคตชวนาวสาเน ปน ตทาลมฺพนานิ เจว ภวงฺคานิ จ อุเปกฺขาสหคตาเนว ภวนฺติ ฯ ตสฺมา ยทิ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส โทมนสฺสสหคตชวนาวสาเน ตทาลมฺพนสมฺภโว นตฺถิ ตทา ยงฺกิญฺจิ ปริจิตปุพฺพํ ปริตฺตาลมฺพนมารพฺภ อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณมุปฺปชฺชติ ตมนนฺตริตฺวา๑ ภวงฺคปาโตว โหตีติ วทนฺติ อาจริยา ฯ ตถา กามาวจรชวนาวสาเน กามาวจรสตฺตานํ กามาวจรธมฺเมเสฺวว อาลมฺพนภูเตสุ ตทาลมฺพนมิจฺฉนฺตีติ ฯ

กาเม ชวนสตฺตาลมฺ- พนานํ นิยเม สติ
วิภูเตติมหนฺเต จ ตทาลมฺพนมีริตํ ฯ
อยเมตฺถ ตทาลมฺพนนิยโม ฯ

ชวเนสุ จ ปริตฺตชวนวีถิยํ กามาวจรชวนานิ สตฺตกฺขตฺตุํ ฉกฺขตฺตุเมว วา ชวนฺติ ฯ มนฺทปฺปวตฺติยมฺปน มรณกาลาทีสุ ปญฺจวารเมว ฯ ภควโต ปน ยมกปาฏิหาริยกาลาทีสุ ลหุกปฺปวตฺติยํ จตฺตาริ ปญฺจ วา ปจฺจเวกฺขณจิตฺตานิ ภวนฺตีติปิ วทนฺติ ฯ อาทิกมฺมิกสฺส ปน ปฐมกปฺปนายํ มหคฺคตชวนานิ อภิญฺญาชวนานิ จ สพฺพทาปิ เอกวารเมว ชวนฺติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโต ฯ จตฺตาโร ปน มคฺคุปฺปาทา เอกจิตฺตกฺขณิกา ฯ ตโต ปรํ เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ยถารหํ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโต ฯ นิโรธสมาปตฺติกาเล

๑. ตํ อตฺตโน อนนฺตรํ อพฺยาวหิตํ กตฺวา ฯ ตทนนฺตรนฺตึ อตฺโถติ ฏีกา ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 24

จ ทฺวิกฺขตฺตุํ จตฺตฺถารุปฺปชวนํ ชวติ ฯ ตโต ปรํ นิโรธํ ผุสติ ฯ วุฏฺฐานกาเล ปน อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา ยถารหเมกวารํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ สพฺพตฺถาปิ สมาปตฺติวีถิยํ ปน ภวงฺคโสโต วิย วีถินิยโม นตฺถีติ กตฺวา พหูนิปิ ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพํ ฯ

สตฺตกฺขตฺตุํ ปริตฺตานิ มคฺคาภิญฺญา สกึ มตา

อวเสสานิ ลพฺภนฺติ ชวนานิ พหูนิปิ ฯ

อยเมตฺถ ชวนนิยโม ฯ

ทฺวิเหตุกานมเหตุกานญฺจ ปเนตฺถ กฺริยาชวนานิ เจว อปฺปนา-ชวนานิ จ น ลพฺภนฺติ ฯ ตถา ญาณสมฺปยุตฺตวิปากานิ จ สุคติยํ ฯ ทุคฺคติยมฺปน ญาณวิปฺปยุตฺตานิ จ มหาวิปากานิ น ลพฺภนฺติ ฯ ติเหตุเกสุ ปน ขีณาสวานํ กุสลากุสลชวนานิ น ลพฺภนฺติ ฯ ตถา เสกฺขปุถุชชนานํ กฺริยาชวนานิ ฯ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตวิจิกิจฺฉา-ชวนานิ จ เสกฺขานํ ฯ อนาคามิปุคฺคลานํ ปน ปฏิฆชวนานิ จ น ลพฺภนฺติ ฯ โลกุตฺตรชวนานิ ยถาสกํ อริยานเมว สมุปฺปชฺชนฺติ ฯ

อเสกฺขานํ จตุจตฺตา- พีส เสกฺขานมุทฺทิเส

ฉปฺปญฺญาสาวเสสานํ จตุปญฺญาส สมฺภวา ฯ

อยเมตฺถ ปุคฺคลเภโท ฯ

กามาวจรภูมิยํ ปเนตานิ สพฺพานิปิ วีถิจิตฺตานิ ยถารหมุปลพฺภนฺติ รูปาวจรภูมิยํ ปฏิฆชวนตทาลมฺพนวชฺชิตานิ ฯ อรูปาวจรภูมิยํ ปฐม-มคฺครูปาวจรหสนเหฏฺฐิมารูปวชฺชิตานิ จ ลพฺภนติ ฯ สพฺพตฺถาปิ จ

ปญฺจมปริจฺเฉโท หน้าที่ 25

ตํตํปสาทรหิตานํ ตํตํทฺวาริกวีถิจิตฺตานิ น ลพฺภนฺติ ฯ อสญฺญีสตฺตานํ ปน สพฺพถาปิ จิตฺตปฺปวตฺติ นตฺเถวาติ ฯ

อสีติ วีถิจิตฺตานิ กาเม รูเป ยถารหํ
จตุสฏฺฐี ตถารูเป เทฺวจตฺตาฬีส ลพฺภเร ฯ

อยเมตฺถ ภูมิวิภาโค ฯ

อิจฺเจวํ ฉทฺวาริกจิตฺตปฺปวตฺติ ยถาสมฺภวํ ภวงฺคนฺตริกา ยาวตายุกมพฺโพจฺฉินฺนา ปวตฺตตีติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห
วีถิสงฺคหวิภาโค นาม จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท ฯ

ปญฺจโม ปริจฺเฉโท

วีถิจิตฺตวเสเนวํ ปวตฺติยมุทีริโต
ปวตฺติสงฺคโห นาม สนฺธิยนฺทานิ วุจฺจติ ฯ

จตสฺโส ภูมิโย จตุพฺพิธา ปฏิสนฺธิ จตฺตาริ กมฺมานิ จตุธา มรณุปฺปตฺตีติ วีถิมุตฺตสงฺคเห จตฺตาริ จตุกฺกานิ เวทิตพฺพานิ ฯ ตตฺถ อปายภูมิ กามสุคติภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ เจติ จตสฺโส ภูมิโย นาม ฯ ตาสุ นิรโย ติรจฺฉานโยนิ เปตฺติวิสโย อสุรกาโย เจติ อปายภูมิ จตุพฺพิธา โหติ ฯ มนุสฺสา จาตุมฺมหาราชิกา ตาวตึสา ยามา ตุสิตา นิมฺมานรตี ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เจติ กามสุคติภูมิ สตฺตวิธา โหติ ฯ สา ปนายํ เอกาทสวิธาปิ กามาวจรภูมิจฺเจว สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ พฺรหฺมปาริสชฺชา พฺรหฺมปุโรหิตา มหาพฺรหฺมา

สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ พฺพหฺมปาริสชฺชา พฺรหฺมปุโรหิตา มหาพฺรหฺมา จ ปธมชฺฌานภูมิ ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา จ ทุติยชฺฌานภูมิ ปริตฺตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหา จ ตติยชฺฌานภูมิ เวหปฺผลา อสญฺญีสตฺตา สุทฺธาวาสา จ จตุตฺถชฺฌานภูมิ เจติ รูปาวจรภูมิ โสฬสวิธา โหติ ฯ อวิหา อตปฺปา สุทสฺสา สุทสฺสี อกนิฏฺฐา เจติ สุทฺธาวาสภูมิ ปญฺจวิธา โหติ ฯ อากาสานญฺจายตนภูมิ วิญฺญาณญฺจายตนภูมิ อากิญฺจญฺญายตนภูมิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมิ เจติ อรูปภูมิ จตุพฺพิธา โหติ ฯ

ปุถุชฺชนา น ลพฺภนฺติ สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถา
โสตาปนฺนา จ สกิทา- คามิโน จาปิ ปุคฺคลา ฯ
อริยา โนปลพฺภนฺติ อสญฺญาปายภูมิสุ
เสสฏฺฐาเนสุ ลพฺภนฺติ อริยานริยาปิ จ ฯ

อิทเมตฺถ ภูมิจตุกฺกํ ฯ

อปายปฏิสนฺธิ กามสุคติปฏิสนฺธิ รูปาวจรปฏิสนฺธิ อรูปาวจรปฏิสนฺธิ เจติ จตุพฺพิธา ปฏิสนฺธิ นาม ฯ ตตฺถ อกุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อปายภูมิยํ โอกฺกนฺติกฺขเณ ปฏิสนฺธิ หุตฺวา ตโต ปรํ ภวงฺคํ หุตฺวา ภวงฺคปริโยสาเน จวนํ หุตฺวา โวจฺฉิชฺชติ ฯ อยเมกา อปายปฏิสนฺธิ นาม ฯ

กุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ ปน กามสุคติยํ มนุสฺสานญฺเจว ชจฺจนฺธาทีนํ สตฺตานํ ภุมฺมนิสฺสิตานญฺจ วินิปาติกาสุรานํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติ ฯ มหาวิปากานิ ปนฏฺจ สพฺพตฺถาปิ

กามสุคติยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตนฺติ ฯ อิมา นว กามสุคติ-ปฏิสนฺธิโย นาม ฯ สา ปนายํ ทสวิธาปิ กามาวจรปฏิสนฺธิจฺเจว สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ เตสุ จตุนฺนํ อปายานํ มนุสฺสานํ วินิปาติกา-สุรานญฺจ อายุปฺปมาณคณนาย นิยโม นตฺถิ ฯ จาตุมฺมหาราชิกานํ ปน เทวานํ ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํ มนุสฺสคณนาย นวุติวสฺสสตสหสฺสปฺปมาณํ โหติ ฯ ตโต จตุคฺคุณํ ตาวตึสานํ ตโต จตุคฺคุณํ ยามานํ ตโต จตุคณํ ตุสิตานํ ตโต จตุคฺคุณํ นิมฺมานรตีนํ ตโต จตุคฺคุณํ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ เทวานํ อายุปฺปมาณํ ฯ

นวสตญฺเจกวีส- วสฺสานํ โกฏิโย ตถา
วสฺสสตสหสฺสานิ สฏฺฐิญฺจ วสวตฺติสุ ฯ

ปฐมชฺฌานวิปากํ ปฐมชฺฌานภูมิยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติ ฯ ตถา ทุติยชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานวิปากญฺจ ทุติยชฺฌาน-ภูมิยํ ฯ จตุตฺถชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานภูมิยํ ฯ ปญฺจมชฺฌานวิปากํ จตุตฺถชฺฌานภูมิยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติ ฯ อสญฺญี-สตฺตานมฺปน รูปเมว ปฏิสนฺธิ โหติ ฯ ตถา ตโต ปรํ ปวตฺติยํ จวนกาเล จ รูปเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ อิมา ฉ รูปาวจร-ปฏิสนฺธิโย นาม ฯ เตสุ พฺรหฺมปาริสชฺชานํ เทวานํ กปฺปสฺส ตติโย ภาโค อายุปฺปมาณํ พฺรหฺมปุโรหิตานํ อุปฑฺฒกปฺโป มหาพฺรหฺมานํ เอโก กปฺโป ฯ ปริตฺตาภานํ เทฺว กปฺปานิ อปฺปมาณาภานํ จตฺตาริ กปฺปานิ อาภสฺสรานํ อฏฺฐ กปฺปานิ ฯ ปริตฺตสุภานํ โสฬส กปฺปานิ อปฺปมาณสุภานํ ทฺวตฺตึส กปฺปานิ สุภกิณฺหานํ จตุสฏฺฐี

กปฺปานิ ฯ เวหปฺผลานํ อสญฺญีสตฺตานญฺจ ปญฺจ กปฺปสตานิ อวิหานํ กปฺปสหสฺสํ อตปฺปานํ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ สุทสฺสานํ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ สุทสฺสีนํ อฏฺจ กปฺปสหสฺสานิ อกนิฏฺฐานํ โสฬส กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ ฯ

ปฐมารูปาทิวิปากานิ ปฐมารูปาทิภูมีสุ ยถากฺกมํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตนฺติ ฯ อิมา จตสฺโส อรูปปฏิสนฺธิโย นาม ฯ เตสุ อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ วีสติ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ วิญฺญาณญฺจายตนูปคานํ เทวานํ จตฺตาฬีส กปฺปสหสฺสานิ อากิญฺจญฺญายตนูปคานํ เทวานํ สฏฺฐี กปฺปสหสฺสานิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคานํ เทวานํ จตุราสีติ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ โหติ ฯ

ปฏิสนฺธิ ภวงฺคญฺจ ตถา จวนมานสํ
เอกเมว ตเถวก- วิสยญฺเจกชาติยํ ฯ

อิทเมตฺถ ปฏิสนฺธิจตุกฺกํ ฯ

ชนกมุปตฺถมฺภกมุปปีฬิกมุปฆาตกญฺเจติ กิจฺจวเสน ครุกมาสนฺนมาจิณฺณํ กตตฺตากมฺมญฺเจติ ปากทานปริยาเยน ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียมปราปรเวทนียํ อโหสิกมฺมญฺเจติ ปากกาลวเสน จตฺตาริ กมฺมานิ นาม ฯ ตถา อกุสลํ กามาวจรกุสลํ รูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรกุสลญฺเจติ ปากฏฺฐานวเสน ฯ

ตตฺถ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมญฺเจติ กมฺมทฺวารวเสน ติวิธํ โหติ ฯ กถํ ฯ ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ

กาเมสุมิจฺฉาจาโร จ กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต กายทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต กายกมฺมํ นาม ฯ มุสาวาโท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สมฺผปฺปลาโป จ วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต วจีกมฺมํ นาม ฯ อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ อญฺญตฺราปิ วิญฺญตฺติยา มนสฺมึ- เยว พาหุลฺลวุตฺติโต มโนกมฺมํ นาม ฯ เตสุ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พฺยาปาโท จ โทสมูเลน ชายนฺติ ฯ กาเมสุมิจฺฉาจาโร อภิชฺฌา มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ โลภมูเลน ฯ เสสานิ จตฺตาริปิ ตีหิ มูเลหิ สมฺภวนฺติ ฯ จิตฺตุปฺปาทวเสน ปเนตํ อกุสลํ สพฺพถาปิ ทฺวาทสวิธํ โหติ ฯ กามาวจรกุสลมฺปิ กายทฺวาเร ปวตฺตํ กายกมฺมํ วจีทฺวาเร ปวตฺตํ วจีกมฺมํ มโนทฺวาเร ปวตฺตํ มโนกมฺมญฺเจติ กมฺมทฺวารวเสน ติวิธํ โหติ ฯ ตถา ทานสีลภาวนาวเสน ฯ จิตฺตุปฺปาทวเสน ปเนตํ อฏฺฐวิธํ โหติ ฯ ทานสีลภาวนาอปจายนเวยฺยาวจฺจปตฺติทาน- ปตฺตา- นุโมทนาธมฺมสฺสวนธมฺมเทสนาทิฏฺฐุชุกมฺมวเสน ทสวิธํ โหติ ฯ ตมฺปเนตํ วีสติวิธมฺปิ กามาวจรกมฺมมิจฺเจว สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ รูปาวจร- กุสลมฺปน มโนกมฺมเมว ฯ ตญฺจ ภาวนามยมปฺปนาปฺปตฺตํ ฌานงฺค- เภเทน ปญฺจวิธํ โหติ ฯ ตถา อรูปาวจรกุสลญฺจ มโนกมฺมํ ฯ ตมฺปิ ภาวนามยมปฺปนาปฺปตฺตํ อาลมฺพนเภเทน จตุพฺพิธํ โหติ ฯ

เอตฺถากุสลกมฺมมุทฺธจฺจรหิตํ อปายภูมิยํ ปฏิสนฺธึ ชเนติ ฯ ปวตฺติยมฺปน สพฺพมฺปิ ทฺวาทสวิธํ สตตากุสลปากานิ สพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูปโลเก จ ยถารหํ วิปจฺจติ ฯ กามาวจรกุสลมฺปิ จ กามสุคติยเมว ปฏิสนฺธึ ชเนติ ฯ ตถา ปวตฺติยญฺจ มหาวิปากานิ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 30

อเหตุกวิปากานิ ปนฏฺจปิ สพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูปโลเก จ ยถารหํ วิปจฺจติ ฯ ตตฺถาปิ ติเหตุกมุกฺกฏฺจํ กุสลํ ติเหตุกํ ปฏิสนฺธึ ทตฺวา ปวตฺเต โสฬส วิปากานิ วิปจฺจติ ติเหตุกโมมกํ ทฺวิเหตุกมุกฺกฏฺจญฺจ กุสลํ ทฺวิเหตุกํ ปฏิสนฺธึ ทตฺวา ปวตฺเต ติเหตุกรหิตานิ ทฺวาทส วิปากานิ วิปจฺจติ ฯ ทฺวิเหตุกโมมกมฺปน กุสลํ อเหตุกเมว ปฏิสนฺธึ เทติ ปวตฺเต จ อเหตุกวิปากาเนว วิปจฺจติ ฯ

อสงฺขารํ สสงฺขาร- วิปากานิ น ปจฺจติ
สสงฺขารมสงฺขาร- วิปากานีติ เกจิ น ฯ
เตสํ ทฺวาทส ปากานิ ทสฏฺจ จ ยถากฺกมํ
ยถาวุตฺตานุสาเรน ยถาสมฺภวมุทฺทิเส ฯ

รูปาวจรกุสลมฺปน ปฐมชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา พฺรหฺม-ปาริสชฺเชสุ อุปฺปชฺชติ ตเมว มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา พฺรหฺมปุโรหิเตสุ ปณีตํ ภาเวตฺวา มหาพฺรหฺเมสุ ฯ ตถา ทุติยชฺฌานํ ตติยชฺฌานญฺจ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตาเภสุ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณาเภสุ ปณีตํ ภาเวตฺวา อาภสฺสเรสุ ฯ จตุตฺถชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตสุเภสุ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณสุเภสุ ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภกิณฺเหสุ ฯ ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา เวหปฺผเลสุ ฯ ตเมว สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวา อสญฺญีสตฺเตสุ ฯ อนาคามิโน ปน สุทฺธา-วาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อรูปาวจรกุสลานิ ยถากฺกมํ ภาเวตฺวา อารุปฺเปสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ ฯ

อิตฺถํ มหคฺคตํ ปุญฺญํ ยถาภูมิววตฺถิตํ
ชเนติ สทิสํ ปากํ ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติยํ ฯ

อิทเมตฺถ กมฺมจตุกฺกํ ฯ

อายุกฺขเยน กมฺมกฺขเยน อุภยกฺขเยน อุปจฺเฉทกกมฺมุนา เจติ จตุธา มรณุปฺปตฺติ นาม ฯ ตถา มรนฺตานมฺปน มรณกาเล ยถารหํ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ วา ตํกมฺมกรณกาเล รูปาทิก-มุปลทฺธปุพฺพํ อุปกรณภูตญฺจ กมฺมนิมิตฺตํ วา อนนฺตรมุปฺปชฺชมานภเว อุปลภิตพฺพํ อุปโภคภูตญฺจ คตินิมิตฺตํ วา กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ทฺวาเร ปจฺจุปฏฺฐาติ ฯ ตโต ปรํ ตเมว ตโถ-ปฏฺฐิตมาลมฺพนมารพฺภ วิปจฺจมานกกมฺมานุรูปํ ปริสุทฺธมุปกฺกิลิฏฺฐํ วา อุปฺปชฺชิตพฺพภวานุรูปํ ตตฺโถนตํว จิตฺตสนฺตานํ อภิกฺขณํ ปวตฺตติ พาหุลฺเลน ฯ ตเมว วา ปน ชนกภูตํ กมฺมํ อภินวกรณวเสน ทฺวารปฺปตฺตํ โหติ ฯ ปจฺจาสนฺนมรณสฺส สตฺตสฺส วีถิจิตฺตาวสาเน ภวงฺคกฺขเย วา จวนวเสน ปจฺจุปฺปนฺนภวปริโยสานภูตํ จุติจิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ ตสฺมึ นิรุทฺธาวสาเน ตสฺสานนฺตรเมว ตถา คหิตมาลมฺพนมารพฺภ สวตฺถุกมวตฺถุกเมว วา ยถารหํ อวิชฺชานุสย-ปริกฺขิตฺเตน ตณฺหานุสยมูลเกน สงฺขาเรน ชนิยมานํสมฺปยุตฺตธมฺเมหิ ปริคฺคยฺหมานํ สหชาตานมธิฏฺฐานภาเวน ปุพฺพงฺคมภูตํ ภวนฺตร-ปฏิสนฺธานวเสน ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ มานสมุปฺปชฺชมานเมว ปติฏฺฐาติ ภวนฺตเร ฯ มรณาสนฺนวีถิยํ ปเนตฺถ มนฺทปฺปวตฺตานิ ปญฺเจว ชวนานิ ปาฏิกงฺขิตพฺพานิ ตสฺมา ยทิ ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพเนสฺวาปาถมาคเตสุ

ธรนฺเตเสฺวว มรณํ โหติ ฯ ตทา ปฏิสนฺธิภวงฺคานมฺปิ ปจฺจุปฺ-
ปนฺนาลมฺพนตา ลพฺภตีติ กตฺวา กามาวจรปฏิสนฺธิยา ฉทฺวารคฺคหิตํ
กมฺมนิมิตฺตํ คตินิมิตฺตญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตญฺจาลมฺพนมุปลพฺภติ ฯ
กมฺมมฺปน อตีตเมว ฯ ตญฺจ มโนทฺวารคฺคหิตํ ฯ ตานิ ปน
สพฺพานิปิ ปริตฺตธมฺมภูตาเนวาลมฺพนานีติ เวทิตพฺพานิ ฯ รูปาวจร-
ปฏิสนฺธิยา ปน ปญฺญตฺติภูตํ กมฺมนิมิตฺตเมวาลมฺพนํ โหติ ฯ ตถา
อรูปปฏิสนฺธิยา จ มหคฺคตภูตํ ปญฺญตฺติภูตญฺจ กมฺมนิมิตฺตเมว
ยถารหมาลมฺพนํ โหติ ฯ อสญฺญีสตฺตานมฺปน ชีวตนวกเมว ปฏิสนฺธิ-
ภาเวน ปติฏฺฐาติ ตสฺมา เต รูปปฏิสนฺธิกา นาม ฯ อรูปา
อรูปปฏิสนฺธิกา ฯ เสสา รูปารูปปฏิสนฺธิกา ฯ

อารุปฺปจุติยา โหนฺติ เหฏฺฐิมารุปฺปวชฺชิตา
ปรมารุปฺปสนฺธี จ ตถา กาเม ติเหตุกา ฯ
รูปาวจรจุติยา อเหตุรหิตา สิยุํ
สพฺพา กามติเหตุมฺหา กาเมเสฺวว ปเนตรา ฯ

อยเมตฺถ จุติปฏิสนฺธิกฺกโม ฯ

อิจฺเจวํ คหิตปฏิสนฺธิกานมฺปน ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต ปภูติ
ตเมวาลมฺพนมารพฺภ ตเทว จิตฺตํ ยาว จุติจิตฺตุปฺปาทา อสติ
วีถิจิตฺตุปฺปาเท ภวสฺส องฺคภาเวน ภวงฺคสนฺตติสงฺขาตมพฺโพจฺฉินฺนํ๑
หุตฺวา นทีโสโต วิย ปวตฺตติ ปริโยสาเน จ จวนวเสน จุติจิตฺตํ
หุตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ ตโต ปรํ จ ปฏิสนฺธาทโย รถจกฺกมิว
ยถากฺกมเมว ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺตีติ ฯ

๑. สี. ภวงฺคสนฺตติสงฺขาตํ มานสํ ฯ

ปฏิสนฺธิภวงฺควีถิโย
จุติ เจห ตถา ภวนฺตเร
ปุน สนฺธิภวงฺคมิจฺจยํ
ปริวตฺตติ จิตฺตสนฺตติ ฯ
ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺธุวํ
อธิคนฺตฺวา ปทมจฺจุตมฺพุธา
สุสมุจฺฉินฺนสิเนหพนฺธนา
สมเมสฺสนฺติ จิราย สุพฺพตาติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห
วีถิมุตฺตสงฺคหวิภาโค นาม ปญฺจโม ปริจฺเฉโท
นิฏฺฐิโต จ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห
สพฺพถาปิ จิตฺตเจตสิกสงฺคหวิภาโค ฯ

ฉฏฺโฐ ปริจฺเฉโท

เอตฺตาวตา วิภตฺตา หิ สปฺปเภทปฺปวตฺติกา
จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา รูปนฺทานิ ปวุจฺจติ ฯ
สมุทฺเทสา วิภาคา จ สมุฏฺฐานา กลาปโต
ปวตฺติกฺกมโต เจติ ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห ฯ

จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปญฺเจติ ทุวิธํ เจตํ รูปํ เอกาทสวิเธน สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ กถํ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ จ มหาภูตรูปนฺนาม จกฺขุ โสตํ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 34

ฆานํ ชิวฺหา กาโย จ ปสาทรูปนฺนาม รูปํ สทฺโท คนฺโธ รโส อาโป-ธาตุวิวชฺชิตภูตตฺตยสงฺขาตํ โผฏฺฐพฺพญฺจ โคจรรูปนฺนาม อิตฺถตฺตํ ปุริสตฺตญฺจ ภาวรูปนฺนาม หทยวตฺถุ หทยรูปนฺนาม ชีวิตินฺทฺริยํ ชีวิตรูปนฺนาม กวฬิงฺกาโร อาหาโร อาหารรูปนฺนาเมติ จ อฏฺฐารส-วิธํ เจตํ รูปํ สภาวรูปํ สลกฺขณรูปํ นิปฺผนฺนรูปํ รูปรูปํ สมฺมสน-รูปนฺติ จ สงฺขฺยํ คจฺฉติ ฯ อากาสธาตุ ปริจฺเฉทรูปนฺนาม ฯ กาย-วิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ วิญฺญตฺติรูปนฺนาม ฯ รูปสฺส ลหุตา รูปสฺส มุทุตา รูปสฺส กมฺมญฺญตา วิญฺญตฺติทฺวยญฺจ วิการรูปนฺนาม ฯ รูปสฺส อุปจโย รูปสฺส สนฺตติ รูปสฺส ชรตา รูปสฺส อนิจฺจตา ลกฺขณรูปนฺนาม ฯ ชาติรูปเมวปเนตฺถอุปจยสนฺตตินาเมน ปวุจฺจตีติ ฯ เอกาทสวิธมฺเปตํ รูปํ อฏฺฐวีสติวิธํ โหติ สรูปวเสน ฯ กถํ ฯ

ภูตปฺปสาทวิสยา ภาโว หทยมิจฺจปิ
ชีวิตาหารรูเปหิ อฏฺฐารสวิธํ ตถา ฯ
ปริจฺเฉโท จ วิญฺญตฺติ วิกาโร ลกฺขณนฺติ จ
อนิปฺผนฺนา ทส เจติ อฏฺฐวีสวิธมฺภเว ฯ

อยเมตฺถ รูปสมุทฺเทโส ฯ

สพฺพญฺจ ปเนตํ รูปํ อเหตุกํ สปฺปจฺจยํ สาสวํ สงฺขตํ โลกิยํ กามาวจรํ อนารมฺมณํ อปฺปหาตพฺพเมวาติ เอกวิธมฺปิ อชฺฌตฺติก-พาหิราทิวเสน พหุธา เภทํ คจฺฉตีติ ฯ กถํ ฯ ปสาทสงฺขาตํ ปญฺจวิธมฺปิ อชฺฌตฺติกรูปนฺนาม อิตรํ พาหิรรูปนฺนาม ฯ

ปสาทหทยสงฺขาตํ ฉพฺพิธมฺปิ วตฺถุรูปนฺนาม อิตรํ อวตฺถุรูปนฺนาม ฯ ปสาทวิญฺญตฺติสงฺขาตํ สตฺตวิธมฺปิ ทฺวารรูปํ อิตรํ อทฺวารรูปํ ฯ ปสาทภาวชีวิตสงฺขาตํ อฏฺฐวิธมฺปิ อินฺทฺริยรูปํ อิตรมนินฺทฺริยรูปํ ฯ ปสาทวิสยสงฺขาตํ ทฺวาทสวิธมฺปิ โอฬาริกรูปํ สนฺติเกรูปํ สปฺปฏิฆรูปญฺจ อิตรํ สุขุมรูปํ ทูเรรูปํ อปฺปฏิฆรูปญฺจ ฯ กมฺมชมุปาทินฺนกรูปํ อิตรมนุปาทินฺนกรูปํ ฯ รูปายตนํ สนิทสฺสนรูปํ อิตรมนิทสฺสนรูปํ ฯ จกฺขฺวาทิทฺวยํ อสมฺปตฺตวเสน ฆานาทิตฺตยํ สมฺปตฺตวเสนาติ ปญฺจวิธมฺปิ โคจรคฺคาหิกรูปํ อิตรํ อโคจรคฺคาหิกรูปํ ฯ วณฺโณ คนฺโธ รโส โอชา ภูตจตุกฺกญฺเจติ อฏฺฐวิธมฺปิ อวินิพฺโภครูปํ อิตรํ วินิพฺโภครูปํ ฯ

อิจฺเจวมฏฺฐวีสติ- วิธมฺปิ จ วิจกฺขณา
อชฺฌตฺติกาทิเภเทน วิภชนฺติ ยถารหํ ฯ

อยเมตฺถ รูปวิภาโค ฯ

กมฺมํ จิตฺตํ อุตุ อาหาโร เจติ จตฺตาริ รูปสมุฏฺฐานานิ นาม ฯ ตตฺถ กามาวจรํ รูปาวจรญฺเจติ ปญฺจวีสติวิธมฺปิ กุสลากุสลกมฺมมภิสงฺขตํ อชฺฌตฺติกสนฺตาเน กมฺมสมุฏฺฐานรูปํ ปฏิสนฺธิมุปาทาย ขเณ ขเณ สมุฏฺฐาเปติ ฯ อรูปวิปากทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตํ ปญฺจสตฺตติวิธมฺปิ จิตฺตํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ปฐมภวงฺคมุปาทาย ชายนฺตเมว สมุฏฺฐาเปติ ฯ ตตฺถ อปฺปนาชวนํ อิริยาปถมฺปิ สนฺนาเมติ ฯ โวฏฺฐพฺพนกามาวจรชวนาภิญฺญา ปน วิญฺญตฺติมฺปิ สมุฏฺฐาเปนฺติ ฯ โสมนสฺสชวนานิ ปเนตฺถ เตรส หสนมฺปิ ชเนนฺติ ฯ สีตุณฺโหตุสมญฺญาตา เตโชธาตุ ฐิติปฺปตฺตา อุตุสมุฏฺฐานรูปํ อชฺฌตฺตญฺจ

พหิทฺธา จ ยถารหํ สมุฏฺฐาเปติ ฯ โอชาสงฺขาโต อาหาโร อาหาร-สมุฏฺฐานรูปํ อชฺโฌหรณกาเล ฐานปฺปตฺโตว สมุฏฺฐาเปติ ฯ ตตฺถ หทยินฺทฺริยรูปานิ กมฺมชาเนว ฯ วิญฺญตฺติทฺวยํ จิตฺตชเมว ฯ สทฺโท จิตฺโตตุโช ฯ ลหุตาทิตฺตยํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ สมฺโภติ ฯ อวินิพฺโภค-รูปานิ เจว อากาสธาตุ จ จตุสมฺภูตานิ ฯ ลกฺขณรูปานิ น กุโตจิปิ ชายนฺตีติ ฯ

อฏฺฐารส ปณฺณรส เตรส ทฺวาทสาติ จ
กมฺมจิตฺโตตุกาหาร- ชานิ โหนฺติ ยถากฺกมํ ฯ
ชายมานาทิรูปานํ สภาวตฺตา หิ เกวลํ
ลกฺขณานิ น ชายนฺติ เกหิจีติ ปกาสิตํ ฯ

อยเมตฺถ รูปสมุฏฺฐานนโย ฯ

เอกุปฺปาทา เอกนิโรธา เอกนิสฺสยา จ สหวุตฺติโน เอกวีสติ รูปกลาปา นาม ฯ ตตฺถ ชีวิตํ อวินิพฺโภครูปญฺจ จกฺขุนา สห จกฺขุทสกนฺติ ปวุจฺจติ ฯ ตถา โสตาทีหิ สทฺธึ โสตทสกํ ฆานทสกํ ชิวฺหาทสกํ กายทสกํ อิตฺถีภาวทสกํ ปุริสภาวทสกํ วตฺถุทสกญฺเจติ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํ ฯ อวินิพฺโภครูปเมว ชีวิเตน สห ชีวิตนวกนฺติ ปวุจฺจตีติ ฯ อิเม นว กมฺมสมุฏฺฐานกลาปา ฯ อวินิพฺโภครูปมฺปน สุทฺธฏฺฐกํ ตเทว กายวิญฺญตฺติยา สห กายวิญฺญตฺตินวกํ วจี-วิญฺญตฺติสทฺเทหิ[๑] วจีวิญฺญตฺติทสกํ ลหุตาทีหิ เอกาทสกํ กายวิญฺญตฺติ-ลหุตาทีหิ ทฺวาทสกํ วจีวิญฺญตฺติสทฺทลหุตาทีหิ เตรสกญฺเจติ อิเม ฉ จิตฺตสมุฏฺฐานกลาปา ฯ สุทฺธฏฺฐกํ สทฺทนวกํ ลหุตาเทกาทสกํ

๑. สี. วจี...สทฺเทหิ จ สห วจี...ทสกํ ลหุตาทีหิ สทฺธึ ลหุตาเทกาทสกํ กาย... ลหุตาทิ ทฺวาสกํ วจี...ลหุตาทิ เตรสกญฺเจติ ฯ

สทฺทลหุตาทิทฺวาทสกญฺเจติ อิเม จตฺตาโร อุตุสมุฏฺฐานกลาปา ฯ สุทฺธฏฺฐกํ ลหุตาเทกาทสกญฺเจติ อิเม เทฺว อาหารสมุฏฺฐานกลาปา ฯ ตตฺถ สุทฺธฏฺฐกํ สทฺทนวกญฺเจติ เทฺว อุตุสมุฏฺฐานกลาปา พหิทฺธาปิ ลพฺภนฺติ ฯ อวเสสา ปน สพฺเพปิ อชฺฌตฺติกเมวาติ ฯ

กมฺมจิตฺโตตุกาหาร- สมุฏฺฐานา ยถากฺกมํ
นว ฉ จตุโร เทฺวติ กลาปา เอกวีสติ ฯ
กลาปานํ ปริจฺเฉท- ลกฺขณตฺตา วิจกฺขณา
น กลาปงฺคมิจฺจาหุ อากาสํ ลกฺขณานิ จ ฯ

อยเมตฺถ กลาปโยชนา ฯ

สพฺพานิปิ ปเนตานิ รูปานิ กามโลเก ยถารหํ อนูนานิ ปวตฺติยํ อุปลพฺภนฺติ ฯ ปฏิสนฺธิยมฺปน สํเสทชานญฺเจว โอปปาติกานญฺจ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายภาววตฺถุทสกสงฺขาตานิ สตฺต ทสกานิ ปาตุภวนฺติ อุกฺกฏฺฐวเสน ฯ โอมกวเสน ปน จกฺขุโสตฆานภาว-ทสกานิ กทาจิ น ลพฺภนฺติปิ ฯ ตสฺมา เตสํ วเสน กลาปหานิ เวทิตพฺพา ฯ คพฺภเสยฺยกสตฺตานมฺปน กายภาววตฺถุทสกสงฺขาตานิ ตีณิ ทสกานิ ปาตุภวนฺติ ฯ ตตฺถาปิ ภาวทสกํ กทาจิ น ลพฺภติ ฯ ตโต ปรํ ปน ปวตฺติกาเล กเมน จกฺขุทสกาทีนิ ปาตุภวนฺติ ฯ อิจฺเจวํ ปฏิสนฺธิมุปาทาย กมฺมสมุฏฺฐานา ทุติยจิตฺตมุปาทาย จิตฺต-สมุฏฺฐานา ฐิติกาลมุปาทาย อุตุสมุฏฺฐานา โอชาผรณมุปาทาย อาหาร-สมุฏฺฐานา เจติ จตุสมุฏฺฐานา รูปกลาปสนฺตติ กามโลเก ทีปชาลา วิย นทีโสโต วิย จ ยาวตายุกมพฺโพจฺฉินฺนา ปวตฺตตีติ ฯ มรณ-

มรณกาเล ปน จุติจิตฺโตปริ สตฺตรสมจิตฺตสฺส ฐิติกาลมุปาทาย กมฺมช-
รูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ปุเรตรมุปฺปนฺนานิ จ กมฺมชรูปานิ จุติจิตฺต-
สมกาลเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺติ ฯ ตโต ปรํ จิตฺตชมาหารชรูปญฺจ
โวจฺฉิชฺชติ ฯ ตโต ปรํ อุตุสมุฏฺฐานรูปปรมฺปรา จ¹ มตกเฬวรํ
สนฺธาย ปวตฺตนฺติ ฯ

อิจฺเจวํ มตสตฺตานํ ปุนเทว ภวนฺตเร
ปฏิสนฺธิมุปาทาย ตถารูปํ ปวตฺตติ ฯ

รูปโลเก ปน ฆานชิวฺหากายภาวทสกานิ เจว อาหารช-
กลาปานิ จ น ลพฺภนฺติ ตสฺมา เตสํ ปฏิสนฺธิกาเล จกฺขุโสต-
วตฺถุวเสน ตีณิ ทสกานิ ชีวิตนวกญฺเจติ จตฺตาโร กมฺมสมุฏฺฐาน-
กลาปา ปวตฺติยํ จิตฺโตตุสมุฏฺฐานา จ ลพฺภนฺติ ฯ อสญฺญีสตฺตานํ
ปน จกฺขุโสตวตฺถุสทฺทาทีนิปิ น ลพฺภนฺติ ตถา สพฺพานิปิ จิตฺตช-
รูปานิ ตสฺมา เตสํ ปฏิสนฺธิกาเล ชีวิตนวกเมว ลพฺภติ ปวตฺติยํ
จ สทฺทนวกวชฺชิตมุตุสมุฏฺฐานรูปํ อติริจฺฉตีติ ฯ อิจฺเจวํ กามรูป-
อสญฺญีสงฺขาเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติวเสน ทุวิธา รูปปฺ-
ปวตฺติ เวทิตพฺพา ฯ

อฏฺฐวีสติ กาเมสุ โหนฺติ เตวีส รูปิสุ
สตฺตรเสวาสญฺญีนํ อรูเป นตฺถิ กิญฺจิปิ ฯ
สทฺโท วิกาโร ชรตา มรณญฺโจปปตฺติยํ
น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตุ น กิญฺจีปิ น ลพฺภติ ฯ

อยเมตฺถ รูปปฺปวตฺติกฺกโม ฯ

๑. สี. ยาว ฯ

นิพฺพานมฺปน โลกุตฺตรสงฺขาตํ จตุมคฺคญาเณน สจฺฉิกาตพฺพํ ฯ มคฺคผลานมาลมฺพนภูตํ วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพานนฺติ ปวุจฺจติ ฯ ตเทว สภาวโต เอกวิธมฺปิ สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ เจติ ทุวิธํ โหติ การณปริยาเยน ฯ ตถา สุญฺญตมนิมิตฺตมปฺปณิหิตญฺเจติ ติวิธํ โหติ อาการเภเทน ฯ

ปทมจฺจุตมจฺจนฺตํ อสงฺขตมนุตฺตรํ
นิพฺพานมิติ ภาสนฺติ วานมุตฺตา มเหสโย ฯ
อิติ จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิจฺจปิ
ปรมตฺถํ ปกาเสนฺติ จตุธาว ตถาคตา ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห
รูปสงฺคหวิภาโค นาม ฉฏฺโฐ ปริจฺเฉโท ฯ

สตฺตโม ปริจฺเฉโท

ทฺวาสตฺตติวิธา วุตฺตา วตฺถุธมฺมา สลกฺขณา
เตสนฺทานิ ยถาโยคํ ปวกฺขามิ สมุจฺจยํ ฯ

อกุสลสงฺคโห มิสฺสกสงฺคโห โพธิปกฺขิยสงฺคโห สพฺพสงฺคโห เจติ สมุจฺจยสงฺคโห จตุพฺพิโธ เวทิตพฺโพ ฯ กถํ ฯ อกุสลสงฺคโห ตาว ฯ จตฺตาโร อาสวา กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว จ ฯ จตฺตาโร โอฆา กาโมโฆ ภโวโฆ ทิฏฺโฐโฆ อวิชฺโชโฆ จ ฯ จตฺตาโร โยคา กามโยโค ภวโยโค ทิฏฺฐิโยโค อวิชฺชาโยโค จ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 40

จตฺตาโร คนฺถา อภิชฺฌา กายคนฺโถ พฺยาปาโท กายคนฺโถ สีลพฺพตปรามาโส กายคนฺโถ อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคนฺโถ จ ฯ จตฺตาโร อุปาทานา กามูปาทานํ ทิฏฺฐูปาทานํ สีลพฺพตูปาทานํ อตฺตวาทูปาทานญฺจ ฯ ฉ นีวรณานิ กามจฺฉนฺทนีวรณํ พฺยา-ปาทนีวรณํ ถีนมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณํ วิจิกิจฺฉานีวรณํ อวิชฺชานีวรณญฺจ ฯ สตฺต อนุสยา กามราคานุสโย ภวราคานุสโย ปฏิฆานุสโย มานานุสโย ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อวิชฺชานุสโย จ ฯ ทส สญฺโญชนานิ กามราคสญฺโญชนํ รูปราคสญฺโญชนํ อรูปราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ มานสญฺโญชนํ ทิฏฺฐิสญฺโญชนํ สีลพฺพตปรามาสสญฺโญชนํ วิจิกิจฺฉาสญฺโญชนํ อุทฺธจฺจสญฺโญชนํ อวิชฺชาสญฺโญชนญฺจ สุตฺตนฺเต ฯ อปรานิปิ ทส สญฺโญชนานิ กามราคสญฺโญชนํ ภวราคสญฺโญชนํ ปฏิฆสญฺโญชนํ มานสญฺโญชนํ ทิฏฺฐิสญฺโญชนํ สีลพฺพตปรามาสสญฺโญชนํ วิจิกิจฺฉาสญฺโญชนํ อิสฺสาสญฺโญชนํ มจฺฉริยสญฺโญชนํ อวิชฺชาสญฺโญชนญฺจ อภิธมฺเม ฯ ทส กิเลสา โลโภ โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถีนํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปญฺจ ฯ อาสวาทีสุ ปเนตฺถ กามภวนาเมน ตพฺพตฺถุกา ตณฺหา อธิปฺเปตา ฯ สีลพฺพตปรามาโส อิทํสจฺจาภินิเวโส อตฺตวาโทติ[๑] ตถา ปวตฺตํ ทิฏฺฐิคตเมว ปวุจฺจตีติ ฯ

อาสโวฆา จ โยคา จ ตโย คนฺถา จ วตฺถุโต
อุปาทานา ทุเว ธมฺมา[๒] อฏฺฐ นีวรณา สิยุํ ฯ

๑. สี. อตฺตวาทุปาทานํ ฯ ๒. สี. วุตฺตา ฯ

สตฺตมปริจฺเฉโท หน้าที่ 41

ฉเฬวานุสยา โหนฺติ นว สญฺโญชนา มตา
เกฺลสา ทเสติ วุตฺโตยํ นวธา ปาปสงฺคโห ฯ

มิสฺสกสงฺคเห ฉ เหตู โลโภ โทโส โมโห อโลโภ อโทโส อโมโห จ ฯ สตฺต ฌานงฺคานิ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ เอกคฺคตา โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อุเปกฺขา จ ฯ ทฺวาทส มคฺคงฺคานิ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมา-วายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉา-วายาโม มิจฺฉาสมาธิ จ ฯ พาวีสตินฺทฺริยานิ จกฺขุนฺทฺริยํ โสตินฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหินฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ สทฺธินฺทฺริยํ วิริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺ-ทฺริยํ อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยญฺจ ฯ นว พลานิ สทฺธาพลํ วิริยพลํ สติพลํ สมาธิพลํ ปญฺญาพลํ หิริพลํ โอตฺตปฺปพลํ อหิริกพลํ อโนตฺตปฺปพลญฺจ ฯ จตฺตาโร อธิปตี ฉนฺทาธิปติ วิริยาธิปติ จิตฺตาธิปติ วีมํสาธิปติ จ ฯ จตฺตาโร อาหารา กวฬิงฺกาโร อาหาโร ผสฺโส ทุติโย มโนสญฺเจตนา ตติโย[๑] วิญฺญาณํ จตุตฺโถ[๒] ฯ อินฺทฺริเยสุ ปเนตฺถ โสตาปตฺติมคฺคญาณํ อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อรหตฺตผลญาณํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ มชฺเฌ ฉ ญาณานิ อญฺญินฺทฺริยานีติ วุจฺจนฺติ ฯ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ รูปารูปวเสน ทุวิธํ โหติ ฯ ปญฺจวิญฺญาเณสุ ฌานงฺคานิ อวิริเยสุ

๑. กตฺถจิ ตติยาติ ทสฺสติ ฯ ๒. กตฺถจิ จตุตฺถนฺติ ทิสฺสติ ฯ

พลานิ อเหตุเกสุ มคฺคงฺคานิ น ลพฺภนฺติ ฯ ตถา วิจิกิจฺฉาจิตฺเต เอกคฺคตา มคฺคินฺทฺริยพลภาวํ น คจฺฉติ ฯ ทฺวิเหตุกติเหตุกชวเนเสฺวว ยถาสมฺภวํ อธิปติ เอโกว ลพฺภตีติ ฯ

ฉ เหตู ปญฺจ ฌานงฺคา มคฺคงฺคา นว วตฺถุโต
โสฬสินฺทฺริยธมฺมา จ พลธมฺมา นเวริตา ฯ
จตฺตาโรธิปตี วุตฺตา ตถาหาราติ สตฺตธา
กุสลาทิสมากิณฺโณ วุตฺโต มิสฺสกสงฺคโห ฯ

โพธิปกฺขิยสงฺคเห จตฺตาโร สติปฏฺฐานา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานญฺจ ฯ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย วายาโม อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย วายาโม อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายาโม อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ภิยฺโยภาวาย วายาโม จ ฯ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ฉนฺทิทฺธิปาโท วิริยิทฺธิปาโท จิตฺติทฺธิปาโท วีมํสิทฺธิปาโท จ ฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ สทฺธินฺทฺริยํ วิริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยญฺจ ฯ ปญฺจ พลานิ สทฺธาพลํ วิริยพลํ สติพลํ สมาธิพลํ ปญฺญาพลญฺจ ฯ สตฺต โพชฺฌงฺคา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ปีติสมฺโพชฺฌงฺโค ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค สมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค จ ฯ อฏฺฐ มคฺคงฺคานิ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมา-

สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ จ ฯ เอตฺถ ปน จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ สมฺมาสติ เอกาว ปวุจฺจติ ฯ ตถา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานาติ จ สมฺมาวายาโม ฯ

ฉนฺโท จิตฺตมุเปกฺขา จ สทฺธาปสฺสทฺธิปีติโย
สมฺมาทิฏฺฐิ จ สงฺกปฺโป วายาโม วิรติตฺตยํ ฯ
สมฺมาสติ สมาธีติ จุทฺทเสเต สภาวโต
สตฺตตฺตึสปฺปเภเทน สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโห ฯ
สงฺกปฺปปสฺสทฺธิ จ ปีตฺยุเปกฺขา
ฉนฺโท จ จิตฺตํ วิรติตฺตยญฺจ
นเวกฐานา วิริยํ นวฏฺฐ
สตี สมาธี จตุ ปญฺจ ปญฺญา
สทฺธา ทุฐานุตฺตมสตฺตตึส-
ธมฺมานเมโส ปวโร วิภาโค ฯ
สพฺเพ โลกุตฺตเร โหนฺติ น วา สงฺกปฺปปีติโย
โลกิเยปิ ยถาโยคํ ฉพฺพิสุทฺธิปฺปวตฺติยํ ฯ

สพฺพสงฺคเหปญฺจกฺขนฺธารูปกฺขนฺโธเวทนากฺขนฺโธสญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธ จ ฯ ปญฺจูปาทานกฺขนฺธา รูปูปาทานกฺขนฺโธ เวทนูปาทานกฺขนฺโธ สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ จ ฯ ทฺวาทสายตนานิ จกฺขฺวายตนํ โสตายตนํ ฆานายตนํ ชิวฺหายตนํ กายายตนํ มนายตนํ รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ ธมฺมายตนญฺจ ฯ

อฏฺจารส ธาตุโย จกฺขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวฺหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ สทฺทธาตุ คนฺธธาตุ รสธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ จกฺขุวิญฺญาณ-ธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ กาย-วิญฺญาณธาตุ มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ จ ฯ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจญฺจ ฯ

เอตฺถ ปน เจตสิกสุขุมรูปนิพฺพานวเสน เอกูนสตฺตติ ธมฺมา ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตูติ จ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ ฯ มนายตนเมว สตฺต-วิญฺญาณธาตุวเสน ภิชฺชติ ฯ

รูปญฺจ เวทนา สญฺญา เสสา เจตสิกา ตถา
วิญฺญาณมิติ ปญฺเจเต ปญฺจกฺขนฺธาติ ภาสิตา ฯ
ปญฺจุปาทานขนฺธาติ ตถา เตภูมิกา มตา
เภทาภาเวน นิพฺพานํ ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏํ ฯ
ทฺวาราลมฺพนเภเทน ภวนฺตายตนานิ จ
ทฺวาราลมฺพนตทุปฺปนฺน- ปริยาเยน ธาตุโย ฯ
ทุกฺขํ เตภูมิกํ วฏฺฏํ ตณฺหา สมุทโย ภเว
นิโรโธ นาม นิพฺพานํ มคฺโค โลกุตฺตโร มโต ฯ
มคฺคยุตฺตา ผลา เจว จตุสจฺจวินิสฺสฏา
อิติ ปญฺจปฺปเภเทน ปวุตฺโต สพฺพสงฺคโห ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห

สมุจฺจยสงฺคหวิภาโค นาม สตฺตโม ปริจฺเฉโท ฯ

อฏฺฐโม ปริจฺเฉโท

เยสํ สงฺขตธมฺมานํ เย ธมฺมา ปจฺจยา ยถา
ตํวิภาคมิเหทานิ ปวกฺขามิ ยถารหํ ฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย ปฏฺฐานนโย เจติ ปจฺจยสงฺคโห ทุวิโธ เวทิตพฺโพ ฯ ตตฺถ ตพฺภาวภาวิภาวาการมตฺโตปลกฺขิโต ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย ฯ ปฏฺฐานนโย ปน อาหจฺจ ปจฺจยฏฺฐิติมารพฺภ ปวุจฺจติ ฯ อุภยมฺปน โวมิสฺเสตฺวา ปปญฺเจนฺติ อาจริยา ฯ ตตฺถ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส ผสฺสปจฺจยา เวทนา เวทนาปจฺจยา ตณฺหา ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ อุปาทานปจฺจยา ภโว ภวปจฺจยา ชาติ ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตีติ

อยเมตฺถ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย ฯ

ตตฺถ ตโย อทฺธา ทฺวาทสงฺคานิ วีสติ อาการา ติสนฺธี จตุสงฺเขปา ตีณิ วฏฺฏานิ เทฺว มูลานิ จ เวทิตพฺพานิ ฯ กถํ ฯ อวิชฺชาสงฺขารา อตีโต อทฺธา ชาติ ชรามรณํ อนาคโต อทฺธา มชฺเฌ อฏฺฐ ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธาติ ตโย อทฺธา ฯ อวิชฺชา สงฺขารา วิญฺญาณํ นามรูปํ สฬายตนํ ผสฺโส เวทนา ตณฺหา อุปาทานํ ภโว ชาติ ชรามรณนฺติ ทฺวาทสงฺคานิ ฯ โสกาทิวจนํ ปเนตฺถ

นิสฺสนฺทนิทสฺสนํ[๑] ฯ อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณน ปเนตฺถ ตณฺหูปาทานภวาปิ คหิตา ภวนฺติ ตถา ตณฺหูปาทานภวคฺคหเณน จ อวิชฺชาสงฺขารา ชาติชรามรณคฺคหเณน จ วิญฺญาณาทิผลปญฺจกเมว คหิตนฺติ กตฺวา

อตีเต เหตโว ปญฺจ อิทานิ ผลปญฺจกํ
อิทานิ เหตโว ปญฺจ อายตึ ผลปญฺจกนฺติ ฯ

วีสติ อาการา ติสนฺธี จตุสงฺเขปา จ ภวนฺติ ฯ อวิชฺชาตณฺหูปาทานา จ กิเลสวฏฺฏํ กมฺมภวสงฺขาโต ภเวกเทโส สงฺขารา จ กมฺมวฏฺฏํ อุปปตฺติภวสงฺขาโต ภเวกเทโส อวเสสา จ วิปากวฏฺฏนฺติ ตีณิ วฏฺฏานิ ฯ อวิชฺชาตณฺหาวเสน เทฺว มูลานิ จ เวทิตพฺพานิ ฯ

เตสเมว จ มูลานํ นิโรเธน นิรุชฺฌติ
ชรามรณมุจฺฉาย ปีฬิตานมภิณฺหโส ฯ
อาสวานํ สมุปฺปาทา อวิชฺชา จ ปวตฺตติ[๒]
วฏฺฏมาวทฺธมิจฺเจวํ เตภูมิกมนาทิกํ
ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ ปฏฺฐเปสิ มหามุนิ ฯ

เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย อธิปติปจฺจโย อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรปจฺจโย สหชาตปจฺจโย อญฺญมญฺญปจฺจโย นิสฺสยปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโย ปุเรชาตปจฺจโย ปจฺฉาชาตปจฺจโย อาเสวนปจฺจโย กมฺมปจฺจโย วิปากปจฺจโย อาหารปจฺจโย อินฺทฺริยปจฺจโย ฌานปจฺจโย มคฺคปจฺจโย สมฺปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโย อวิคตปจฺจโยติ อยเมตฺถ ปฏฺฐานนโย ฯ ตตฺถ

๑. สี. นิสฺสนฺทผลนิทสฺสนํ ฯ ๒. สี. ปวตฺตติ ฯ

อฏฺฐมปริจฺเฉโท หน้าที่ 47

ฉธา นามนฺตุ นามสฺส ปญฺจธา นามรูปินํ
เอกธา ปุน รูปสฺส รูปํ นามสฺส เจกธา ฯ
ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามสฺส ทุวิธา ทฺวยํ
ทฺวยสฺส นวธา เจติ ฉพฺพิธา ปจฺจยา กถํ ฯ

อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปจฺจุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ อนนฺตรสมนนฺตรนตฺถิวิคตวเสน ปุริมานิ ชวนานิ ปจฺฉิมานํ ชวนานํ อาเสวนวเสน สหชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตวเสเนติ จ ฉธา นามํ นามสฺเสว ปจฺจโย โหติ ฯ เหตุชฺฌานงฺคมคฺคงฺคานิ สหชาตานํ นามรูปานํ เหตฺวาทิวเสน สหชาตา เจตนา สหชาตานํ นามรูปานํ นานากฺขณิกา เจตนา กมฺมาภินิพฺพตฺตานํ นามรูปานํ กมฺมวเสน วิปากกฺขนฺธา อญฺญมญฺญํ สหชาตรูปานญฺจ[๑] วิปากวเสเนติ จ ปญฺจธา นามํ นามรูปานํ ปจฺจโย โหติ ฯ ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวเสเนติ เอกธาว นามํ รูปสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ ฉ วตฺถูนิ ปวตฺติยํ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ ปญฺจาลมฺพนานิ จ ปญฺจวิญฺญาณวีถิยา ปุเรชาตวเสเนติ เอกธาว รูปํ นามสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ

อารมฺมณวเสน อุปนิสฺสยวเสเนติ จ ทุวิธา ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามสฺเสว ปจฺจยา โหนฺติ ฯ ตตฺถ รูปาทิวเสน ฉพฺพิธมาลมฺพนํ ฯ อุปนิสฺสโย ปน ติวิโธ โหติ อารมฺมณูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย จ ฯ ตตฺถ อาลมฺพนเมว ครุกตมารมฺมณูปนิสฺสโย ฯ

๑. กตฺถจิ สหชาตานํ นามรูปานนฺติ ทิสฺสติ ฯ

อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อนนฺตรูปนิสฺสโย ฯ ราคาทโย ปน ธมฺมา สทฺธาทโย จ สุขทุกฺขํ ปุคฺคโล โภชนมุตุ เสนาสนญฺจ ยถารหมชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ กุสลาทิธมฺมานํ กมฺมวิปากานนฺติ จ พหุธา โหติ ปกตูปนิสฺสโย ฯ อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญ-นิสฺสยาหารินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสเนติ ยถารหํ นวธา นามรูปานิ นามรูปานํ ปจฺจยา โหนฺติ ฯ

ตตฺถ ครุกตมาลมฺพนมาลมฺพนาธิปติวเสน นามานํ สหชาตาธิปติ จตุพฺพิโธปิ สหชาตาธิปติวเสน สหชาตานํ นามรูปานนฺติ จ ทุวิโธ โหติ อธิปติปจฺจโย ฯ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สหชาต-รูปานญฺจ มหาภูตา อญฺญมญฺญํ อุปาทารูปานญฺจ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญนฺติ จ ติวิโธ โหติ สหชาตปจฺจโย ฯ จิตฺต-เจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ มหาภูตา อญฺญมญฺญํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญนฺติ จ ติวิโธ โหติ อญฺญมญฺญปจฺจโย ฯ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สหชาตรูปานญฺจ มหาภูตา อญฺญ-มญฺญํ อุปาทารูปานญฺจ ฉ วตฺถูนิ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนนฺติ จ ติวิโธ โหติ นิสฺสยปจฺจโย ฯ กวฬิงฺกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อรูปิโน อาหารา สหชาตานํ นามรูปานนฺติ จ ทุวิโธ โหติ อาหาร-ปจฺจโย ฯ ปญฺจ ปสาทา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ ชีวิตินฺทฺริยํ[๑] อุปาทินฺนกรูปานํ อรูปิโน อินฺทฺริยา สหชาตานํ นามรูปานนฺติ จ ติวิโธ โหติ อินฺทฺริยปจฺจโย โอกฺกนฺติกฺขเณ วตฺถุ วิปากานํ สหชาต-วเสน จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สหชาตรูปานํ สหชาตวเสน ปจฺฉาชาตา

๑. สี. รูปชีวิตินฺทฺริยํ ฯ

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวเสน ฉ วตฺถูนิ ปวตฺติยํ สนฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ ปุเรชาตวเสเนติ จ ติวิโธ โหติ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ฯ

สหชาตํ ปุเรชาตํ ปจฺฉาชาตญฺจ สพฺพถา
กวฬิงฺกาโร อาหาโร รูปชีวิตมิจฺจยนฺติ ฯ

ปญฺจวิโธ โหติ อตฺถิปจฺจโย ฯ ตถา อวิคตปจฺจโย ฯ อาลมฺพ-นูปนิสฺสยกมฺมตฺถิปจฺจเยสุ จ สพฺเพปิ ปจฺจยา สโมธานํ คจฺฉนฺติ ฯ สหชาตรูปนฺติ ปเนตฺถ สพฺพถาปิ[๑] ปวตฺเต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ ปฏิสนฺธิยํ กตตฺตารูปานญฺจ วเสน ทุวิธํ โหตีติ เวทิตพฺพํ ฯ

อิติ เตกาลิกา ธมฺมา กาลมุตฺตา จ สมฺภวา
อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ สงฺขตาสงฺขตา ตถา ฯ
ปญฺญตฺติ นามรูปานํ วเสน ติวิธา ฐิตา
ปจฺจยา นาม ปฏฺฐาเน จตุวีสติ สพฺพถา ฯ

ตตฺถ รูปธมฺมา รูปกฺขนฺโธ จิตฺตเจตสิกสงฺขาตา จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา นิพฺพานญฺเจติ ปญฺจวิธํ อรูปนฺติ จ นามนฺติ จ ปวุจฺจติ ฯ ตโต อวเสสา ปญฺญตฺติ ฯ สา ปน ปญฺญาปิยตฺตา ปญฺญตฺติ ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺตีติ จ ทุวิธา โหติ ฯ กถํ ฯ ตํตํภูตปริณามาการมุปาทาย ตถา ตถา ปญฺญตฺตา ภูมิปพฺพตาทิกา ฯ สมฺภารสนฺนิเวสาการมุปาทาย รถสกฏาทิกา[๒] ฯ ขนฺธปญฺจกมุปาทาย ปุริสปุคฺคลาทิกา ฯ จนฺทาวฏฺฏนาทิกมุปาทาย ทิสากาลาทิกา ฯ

๑. สี. สพฺพตฺถาปิ ฯ ๒. สี. เคหรถสกฏาทิกา ฯ

อสมฺผุฏฺฐาการมุปาทาย กูปคุหาทิกา ฯ ตํตํภูตนิมิตฺตํ ภาวนา-วิเสสญฺโจปาทาย กสิณนิมิตฺตาทิกา เจติเอวมาทิเภทา ปน ปรมตฺถโต อวิชฺชมานาปิ อตฺถจฺฉายากาเรน จิตฺตุปฺปาทานมาลมฺพนภูตา ตํ ตํ อุปาทาย อุปนิธาย การณํ กตฺวา ตถา ตถา ปริกปฺปิยมานา สงฺขายติ สมญฺญายติ โวหริยติ ปญฺญาปิยตีติ ปญฺญตฺตีติ ปวุจฺจติ ฯ อยํ ปญฺญาปิยตฺตา ปญฺญตฺติ นาม ฯ ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺติ ปน นาม-นามกมฺมาทินาเมน ปริทีปิตา ฯ สา วิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมาน-ปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺ-ญตฺติ วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ เจติ ฉพฺพิธา โหติ ฯ ตตฺถ ยทา ปน ปรมตฺถโต วิชฺชมานํ รูป-เวทนาทึ เอตาย ปญฺญาเปนฺติ ตทายํ วิชฺชมานปญฺญตฺตีติ ปวุจฺจติ ฯ ยทา ปน ปรมตฺถโต อวิชฺชมานํ ภูมิปพฺพตาทึ เอตาย ปญฺญาเปนฺติ ตทายํ อวิชฺชมานปญฺญตฺตีติ ปวุจฺจติ ฯ อุภินฺนํ ปน โวมิสฺสกวเสน เสสา ยถากฺกมํ ฉฬภิญฺโญ อิตฺถีสทฺโท จกฺขุวิญฺญาณํ ราชปุตฺโตติ จ เวทิตพฺพา ฯ

วจีโฆสานุสาเรน โสตวิญฺญาณวีถิยา
ปวตฺตานนฺตรุปฺปนฺน- มโนทฺวารสฺส โคจรา
อตฺถา ยสฺสานุสาเรน วิญฺญายนฺติ ตโต ปรํ
สายํ ปญฺญตฺติ วิญฺเญยฺยา โลกสงฺเกตนิมฺมิตาติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห

ปจฺจยสงฺคหวิภาโค นาม อฏฺฐโม ปริจฺเฉโท ฯ

นวมปริจฺเฉโท หน้าที่ 51

นวโม ปริจฺเฉโท

สมถวิปสฺสนานํ ภาวนานมิโต ปรํ
กมฺมฏฺฐานํ ปวกฺขามิ ทุวิธมฺปิ ยถากฺกมํ ฯ

ตตฺถ สมถสงฺคเห ตาว ทส กสิณานิ ทส อสุภา ทส อนุสฺสติโย จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย เอกา สญฺญา เอกํ ววตฺถานํ จตฺตาโร อารุปฺปา เจติ สตฺตวิเธน สมถกมฺมฏฺฐานสงฺคโห ฯ ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา เจติ ฉพฺพิเธน จริตสงฺคโห ฯ ปริกมฺมภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติสฺโส ภาวนา ฯ ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตญฺเจติ ตีณิ นิมิตฺตานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

กถํ ฯ ปฐวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อากาสกสิณํ อาโลกกสิณญฺเจติ อิมานิ ทส กสิณานิ นาม ฯ อุทฺธุมาตกํ วินีลกํ วิปุพฺพกํ วิจฺฉิทฺทกํ วิกฺขายิตกํ วิกฺขิตฺตกํ หตวิกฺขิตฺตกํ โลหิตกํ ปุฬุวกํ อฏฺฐิกญฺเจติ อิเม ทส อสุภา นาม ฯ พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ สงฺฆานุสฺสติ สีลานุสฺสติ จาคานุสฺสติ เทวตานุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ มรณานุสฺสติ กายคตาสติ อานาปานสฺสติ เจติ อิมา ทส อนุสฺสติโย นาม ฯ เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเปกฺขา เจติ อิมา จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย นาม พฺรหฺมวิหาราติ วุจฺจนฺติ[๑] ฯ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญา เอกา สญฺญา นาม ฯ จตุธาตุววตฺถานํ เอกํ ววตฺถานํ นาม ฯ อากาสา-

๑. สี. พฺรหฺมวิหาโรติ จ ปวุจฺจติ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 52

อากาสานญฺจายตนาทโย จตฺตาโร อารุปฺปา นามาติ ฯ สพฺพถาปิ สมถนิทฺเทเส จตฺตาฬีสํ กมฺมฏฺฐานานิ ภวนฺติ ฯ

จริตาสุ ปน ทส อสุภา กายคตาสติสงฺขาตา โกฏฺฐาสภาวนา จ ราคจริตสฺส สปฺปายา ฯ จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย นีลาทีนิ จ จตฺตาริ กสิณานิ โทสจริตสฺส ฯ อานาปานํ โมหจริตสฺส วิตกฺกจริตสฺส จ ฯ พุทฺธานุสฺสติอาทโย ฉ สทฺธาจริตสฺส ฯ มรโณปสมสญฺญา-ววตฺถานานิ พุทฺธิจริตสฺส ฯ เสสานิ ปน สพฺพานิปิ กมฺมฏฺฐานานิ สพฺเพสมฺปิ สปฺปายานิ ฯ ตตฺถาปิ กสิเณสุ ปุถุลํ โมหจริตสฺส ขุทฺทกํ วิตกฺกจริตสฺสาติ ฯ

อยเมตฺถ สปฺปายเภโท ฯ

ภาวนาสุ ปน สพฺพตฺถาปิ ปริกมฺมภาวนา ลพฺภเตว ฯ พุทฺธา-นุสฺสติอาทีสุ อฏฺฐสุ สญฺญาววตฺถาเนสุ จาติ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ อุปจารภาวนา สมฺปชฺชติ นตฺถิ อปฺปนา ฯ เสเสสุ ปน สมตฺตึส-กมฺมฏฺฐาเนสุ อปฺปนาภาวนาปิ สมฺปชฺชติ ฯ ตตฺถาปิ ทส กสิณานิ อานาปานญฺจ ปญฺจกชฺฌานิกานิ ฯ ทส อสุภา กายคตาสติ จ ปฐมชฺฌานิกา เมตฺตาทโย ตโย จตุกฺกชฺฌานิกา อุเปกฺขา ปญฺจมชฺ-ฌานิกาติ ฉพฺพีสติ รูปาวจรชฺฌานิกานิ กมฺมฏฺฐานานิ ฯ จตฺตาโร ปน อารุปฺปา อรูปชฺฌานิกาติ ฯ

อยเมตฺถ ภาวนาเภโท ฯ

นิมิตฺเตสุ ปน ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตญฺจ สพฺพตฺถาปิ ยถารหํ ปริยาเยน ลพฺภเตว[๑] ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน กสิณาสุภ-

๑. สี. ลพฺภนฺเตว ฯ

กสิณาสุภโกฏฺฐาสานาปาเนเสฺวว ลพฺภติ ฯ ตตฺถ หิ ปฏิภาคนิมิตฺตมารพฺภ-อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ จ ปวตฺตนฺติ ฯ กถํ ฯ อาทิกมฺมิกสฺส หิ ปฐวีมณฺฑลาทีสุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺส ตมาลมฺพนํ ปริกมฺม-นิมิตฺตนฺติ ปวุจฺจติ สา จ ภาวนา ปริกมฺมภาวนา นาม ฯ ยทา ปน ตํ นิมิตฺตํ จิตฺเตน สมุคฺคหิตํ โหติ จกฺขุนา ปสฺสนฺตสฺเสว มโนทฺวารสฺส อาปาถมาคตํ ตทา ตเมว อาลมฺพนํ อุคฺคหนิมิตฺตํ นาม โหติ สา จ ภาวนา สมาธิยติ ฯ ตถาสมาหิตสฺส ปเนตสฺส ตโต ปรํ ตสฺมึ อุคฺคหนิมิตฺเต ปริกมฺมสมาธินา ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส ยทา ตปฺปฏิภาคํ วตฺถุธมฺมวิมุจฺจิตํ ปญฺญตฺติสงฺขาตํ ภาวนามยมาลมฺพนํ จิตฺเต สนฺนิสินฺนํ สมปฺปิตํ โหติ ตทา ปฏิภาคนิมิตฺตมุปฺปนฺนนฺติ[๑] ปวุจฺจติ ฯ ตโต ปฏฺฐาเยว ปริปนฺถวิปฺปหีนา[๒] กามาวจรสมาธิ-สงฺขาตา อุปจารภาวนา นิปฺผนฺนา นาม โหติ ฯ ตโต ปรํ ตเมว ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปจารสมาธินา สมาเสวนฺตสฺส รูปาวจรปฐมชฺฌาน-มปฺเปติ ฯ ตโต ปรํ ตเมว ปฐมชฺฌานํ อาวชฺชนํ สมาปชฺชนํ อธิฏฺฐานํ วุฏฺฐานํ ปจฺจเวกฺขณญฺเจติ อิมาหิ ปญฺจหิ วสิตาหิ วสีภูตํ กตฺวา วิตกฺกาทิกโมฬาริกงฺคปฺปหานาย วิจาราทิสุขุมงฺคุปฺปตฺติยา ปทหนฺโต[๓] ยถากฺกมํ ทุติยชฺฌานาทโย ยถารหมปฺเปติ ฯ อิจฺเจวํ ปฐวีกสิณาทีสุ พาวีสติกมฺมฏฺฐาเนสุ ปฏิภาคนิมิตฺตมุปลพฺภติ ฯ

อวเสเสสุ ปน อปฺปมญฺญา สตฺตปญฺญตฺติยํ ปวตฺตนฺติ ฯ อากาสวชฺชิตกสิเณสุ ปน ยงฺกิญฺจิ กสิณํ อุคฺฆาเตตฺวา ลทฺธมา-กาสมนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปฐมารุปฺปมปฺเปติ ฯ ตเมว

๑. สี. ปฏิภาคนิมิตฺตํ สมุปฺปนฺนนฺติ ฯ ๒. สี. ปริพนฺธ ฯ ๓. ปทหนโต...มปฺเปติ ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 54

ปฐมารูปวิญฺญาณมนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ทุติยารุปฺปมปฺ-เปติ ฯ ตเมว ปฐมารูปวิญฺญาณาภาวํ ปน นตฺถิ กิญฺจีติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ตติยารุปฺปมปฺเปติ ฯ ตติยารุปฺปํ สนฺตเมตํ ปณีตเมตนฺติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส จตุตฺถารุปฺปมปฺเปติ ฯ อวเสเสสุ จ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ พุทฺธคุณาทิกมาลมฺพนมารพฺภ ปริกมฺมํ กตฺวา ตสฺมึ นิมิตฺเต สาธุกมุคฺคหิเต ตตฺเถว ปริกมฺมญฺจ สมาธิยติ อุปจาโร จ อุปฺปชฺชติ ฯ

จตฺตาฬีสกมฺมฏฺฐานนโย ฯ

อภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานํ ปน รูปาวจรปญฺจมชฺฌานํ อภิญฺญา-ปาทกปญฺจมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อธิฏฺเฐยฺยาทิกมาวชฺชิตฺวา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส รูปาทีสุ อาลมฺพเนสุ ยถารหมปฺเปติ ฯ อภิญฺญา จ นาม

อิทฺธิวิธา ทิพฺพโสตํ ปรจิตฺตวิชานนา
ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ ทิพฺพจกฺขูติ ปญฺจธา ฯ

อยเมตฺถ โคจรเภโท

นิฏฺฐิโต จ สมถกมฺมฏฺฐานนโย ฯ

วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเน ปน สีลวิสุทฺธิ จิตฺตวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ปฏิปทาญาณทสฺสน-วิสุทฺธิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เจติ สตฺตวิเธน วิสุทฺธิสงฺคโห ฯ อนิจฺจลกฺขณํ ทุกฺขลกฺขณํ อนตฺตลกฺขณญฺเจติ ตีณิ ลกฺขณานิ ฯ อนิจฺจา-นุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา เจติ ติสฺโส อนุปสฺสนา ฯ

สมฺมสนญาณํ อุทยพฺพยญาณํ ภงฺคญาณํ ภยญาณํ อาทีนวญาณํ นิพฺพิทาญาณํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ ปฏิสงฺขาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ อนุโลมญาณญฺเจติ ทส วิปสฺสนาญาณานิ ฯ สุญฺญโต วิโมกฺโข อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข เจติ ตโย วิโมกฺขา ฯ สุญฺญตานุปสฺสนา อนิมิตฺตานุปสฺสนา อปฺปณิหิตานุปสฺสนา เจติ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ จ เวทิตพฺพานิ ฯ

กถํ ฯ ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลญฺเจติ จตุปาริสุทฺธิสีลํ สีลวิสุทฺธิ นาม ฯ อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ เจติ ทุวิโธปิ สมาธิ จิตฺตวิสุทฺธิ นาม ฯ ลกฺขณรสปจฺจุปฺปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน นามรูปปริคฺคโห ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ นาม ฯ เตสเมว จ นามรูปานํ ปจฺจยปริคฺคโห กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ นาม ฯ ตโต ปรํ ปน ตถา ปริคฺคหิเตสุ สปจฺจเยสุ เตภูมิกสงฺขาเรสุ อตีตาทิเภทภินฺเนสุ ขนฺธาทินยมารพฺภ กลาปวเสน สงฺขิปิตฺวา อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ อทฺธานวเสน สนฺตติวเสน ขณวเสน วา สมฺมสนญาเณน ลกฺขณตฺตยํ สมฺมสนฺตสฺส เตเสฺวว ปจฺจยวเสน ขณวเสน จ อุทยพฺพยญาเณน อุทยพฺพยํ สมนุปสฺสนฺตสฺส จ

โอภาโส ปีติ ปสฺสทฺธิ อธิโมกฺโข จ ปคฺคโห
สุขํ ญาณมุปฏฺฐาน- มุเปกฺขา จ นิกนฺติ เจติ ฯ

โอภาสาทิวิปสฺสนูปกฺกิเลสปริปนฺถปริคฺคหวเสน[๑] มคฺคลกฺขณววตฺถานํ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม ฯ ตถา ปริปนฺถวิมุตฺตสฺส[๑]

๑. สี. ปริพนฺธ... ฯ

ปน ตสฺส อุทยพฺพยญาณโต ปฏฺฐาย ยาวานุโลมา ติลกฺขณํ วิปสฺสนาปรมฺปราย ปฏิปชฺชนฺตสฺส นว วิปสฺสนาญาณานิ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม ฯ ตสฺเสวํ ปฏิปชฺชนฺตสฺส ปน วิปสฺสนาปริปากมาคมฺม อิทานิ อปฺปนา อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ภวงฺคํ โวจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนมโนทฺวาราวชฺชนานนฺตรํ เทฺว ตีณิ วิปสฺสนาจิตฺตานิ ยงฺกิญฺจิ อนิจฺจาทิลกฺขณมารพฺภ ปริกมฺโมปจารานุโลมนาเมน ปวตฺตนฺติ ฯ ยา วิปสฺสนา สิขปฺปตฺตา [๑] สานุโลมา สงฺขารุเปกฺขา วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนาติ [๒] วุจฺจติ ฯ ตโต ปรํ โคตฺรภูจิตฺตํ นิพฺพานมาลมฺพิตฺวา ปุถุชฺชนโคตฺตมภิภวนฺตมริยโคตฺตมภิสมฺโภนฺตญฺจ ปวตฺตติ ฯ ตสฺสานนฺตรเมว มคฺโค ทุกฺขสจฺจํ ปริชานนฺโต สมุทยสจฺจํ ปชหนฺโต นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกโรนฺโต มคฺคสจฺจภาวนาวเสน อปฺปนาวีถิโมตรติ ฯ ตโต ปรํ เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺติ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหติ[๓] ฯ ปุน ภวงฺคํ ปน วิจฺฉินฺทิตฺวา[๔] ปจฺจเวกฺขณญาณานิ ปวตฺตนฺติ ฯ

มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ ปณฺฑิโต
ปหีเน เกฺลเส เสเส จ ปจฺจเวกฺขติ วา น วา ฯ
ฉพฺพิสุทฺธิกฺกเมเนวํ ภาเวตพฺโพ จตุพฺพิโธ
ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม มคฺโค ปวุจฺจติ ฯ

อยเมตฺถ วิสุทฺธิเภโท ฯ

ตตฺถ อนตฺตานุปสฺสนา อตฺตาภินิเวสํ มุญฺจนฺตี

๑. สี. เอตฺถนฺตเร สาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. เอตฺถนฺตเร จสทฺโท ทิสฺสติ ฯ ๓. สี. ตโต ปรํ เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺวา ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ ๔. สี. โวจฺฉินฺทิตฺวา ฯ

สุญฺญตานุปสฺสนา นาม วิโมกฺขมุขํ โหติ ฯ อนิจฺจานุปสฺสนา วิปลฺลาส-
นิมิตฺตํ มุญฺจนฺตี อนิมิตฺตานุปสฺสนา นาม วิโมกฺขมุขํ โหติ ฯ
ทุกฺขานุปสฺสนา ตณฺหาปณิธึ มุญฺจนฺตี อปฺปณิหิตานุปสฺสนา นาม
วิโมกฺขมุขํ โหติ ฯ ตสฺมา ยทิ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา อนตฺตโต
วิปสฺสติ สุญฺญโต วิโมกฺโข นาม โหติ มคฺโค ยทิ อนิจฺจโต
วิปสฺสติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข นาม ยทิ ทุกฺขโต วิปสฺสติ อปฺปณิ-
หิโต วิโมกฺโข นามาติ จ มคฺโค วิปสฺสนาคมนวเสน ตีณิ นามานิ
ลภติ ฯ ตถา ผลญฺจ มคฺคาคมนวเสน มคฺควีถิยํ ฯ ผลสมาปตฺติ-
วีถิยํ ปน ยถาวุตฺตนเยน วิปสฺสนฺตานํ ยถาสกํ ผลมุปฺปชฺชมานมฺปิ
วิปสฺสนาคมนวเสเนว สุญฺญตาทิวิโมกฺโขติ ปวุจฺจติ ฯ อาลมฺพน-
วเสน ปน สรสวเสน จ นามตฺตยํ สพฺพตฺถาปิ สพฺเพสมฺปิ สมเมว ฯ

อยเมตฺถ วิโมกฺขเภโท ฯ

เอตฺถ ปน โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวตฺวา ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาปหาเนน
ปหีนาปายคมโน สตฺตกฺขตฺตุปรโม โสตาปนฺโน นาม โหติ ฯ
สกิทาคามิมคฺคํ[๑] ภาเวตฺวา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา[๒] สกิทาคามี[๓]
นาม โหติ สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ฯ อนาคามิมคฺคํ
ภาเวตฺวา กามราคพฺยาปาทานํ อนวเสสปฺปหาเนน อนาคามี นาม
โหติ อนาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตํ ฯ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตฺวา อนวเสส-
กิเลสปฺปหาเนน อรหา นาม โหติ ขีณาสโว โลเก อคฺค-
ทกฺขิเณยฺโย ฯ

อยเมตฺถ ปุคฺคลเภโท ฯ

๑-๓. สี. สก... ฯ ๒. สี. ตนุกรตฺตา ฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ หน้าที่ 58

ผลสมาปตฺติ ปเนตฺถ สพฺเพสมฺปิ ยถาสกํ ผลวเสน สาธารณาว ฯ นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนํ ปน อนาคามีนญฺเจว อรหนฺตานญฺจ ลพฺภติ ฯ ตตฺถ ยถากฺกมํ ปฐมชฺฌานาทิมหคฺคตสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ คเต สงฺขารธมฺเม ตตฺถ ตตฺเถว วิปสฺสนฺโต ยาว อากิญฺจญฺญายตนํ คนฺตฺวา ตโต ปรมธิฏฺเฐยฺยาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชติ ฯ ตสฺส ทฺวินฺนํ อปฺปนาชวนานํ ปรโต โวจฺฉิชฺชติ จิตฺตสนฺตติ ฯ ตโต ปรํ นิโรธสมาปนฺโน นาม โหติ ฯ วุฏฺฐานกาเล ปน อนาคามิโน อนาคามิผลจิตฺตํ อรหโต จ อรหตฺตผลจิตฺตํ เอกวารเมว ปวตฺติตฺวา ภวงฺคปาโตว โหติ ฯ ตโต ปรํ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ ปวตฺตนฺตีติ[๑] ฯ

อยเมตฺถ สมาปตฺติเภโท

นิฏฺฐิโต จ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานนโย ฯ

ภาเวตพฺพํ ปนิจฺเจวํ ภาวนาทฺวยมุตฺตมํ

ปฏิปตฺติรสสฺสาทํ ปตฺถยนฺเตน สาสเน ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห

กมฺมฏฺฐานสงฺคหวิภาโค นาม นวโม ปริจฺเฉโท ฯ

ปกรณาวสานคาถา

จาริตฺตโสภิตวิสาลกุโลทเยน

สทฺธาภิวุทฺธปริสุทฺธคุโณทเยน

นมฺพวฺหเยน ปณิธาย ปรานุกมฺปํ

ยํ ปตฺถิตํ ปกรณํ ปรินิฏฺฐิตนฺตํ ฯ

๑. สี. ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปวตฺตติ ฯ

ปกรณาวสานคาถา หน้าที่ 59

ปุญฺเญน เตน วิปุเลน ตุ มูลโสมํ
ธญฺญาธิวาสมุทิโตทิตมายุคนฺตํ
ปญฺญาวทาตคุณโสภิตลชฺชิภิกฺขู
มญฺญนฺตุ ปุญฺญวิภโวทยมงฺคลาย ฯ

อิติ อนุรุทฺธาจริเยน รจิตํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ นาม ปกรณํ
คนฺถโต ปญฺญาสาธิกานิ อฏฺฐสตานิ สมตฺตานิ ฯ
อภิธมฺมตฺถสงฺคโห นิฏฺฐิโต ฯ

หน้านี้ไม่มีข้อมูล 60

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี

นาม

อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา

อารมฺภคาถา

วิสุทฺธกรุณาญาณํ พุทฺธํ สมฺพุทฺธปูชิตํ
ธมฺมํ สทฺธมฺมสมฺภูตํ นตฺวา สงฺฆํ นิรงฺคณํ ฯ
สารีปุตฺตํ มหาเถรํ ปริยตฺติวิสารทํ
วนฺทิตฺวา สิรสา ธีรํ ครร คารวภาชนํ ฯ
วณฺณยิสฺสํ สมาเลน อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ
อาภิธมฺมิกภิกฺขูนํ ปรมฺปีติวิวฑฺฒนํ ฯ
โปราเณหิ อเนกาปิ กตา ยา ปน วณฺณนา
น ตาหิ สกฺกา สพฺพตฺถ อตฺโถ วิญฺญาตเว อิธ ฯ
ตสฺมา ลีนปฺปทาเนตฺถ สาธิปฺปายมหาปยํ
วิภาเวนฺโต สมาเสน รจยิสฺสามิ วณฺณนนฺติ ฯ

ปฐมปริจฺเฉทวณฺณนา

ปรมวิจิตฺตนยสมนฺนาคตํ สกสมยสมยนฺตรคหณวิคฺคาหณสมตฺถํ สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนํ ปกรณมิทมารภนฺโตยมาจริโย ปฐมํ ตาว รตนตฺตยปณามาภิเธยฺยกรณปฺปการปกรณาภิธานปฺปโยชนานิ ทสฺเสตุํ สมฺมาสมฺพุทฺธนฺติอาทิมาห ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 62

เอตฺถ หิ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ฯเปฯ อภิวาทิยาติ อิมินา รตนตฺตยปณาโม วุตฺโต ฯ อภิธมฺมตฺถสงฺคหนฺติ เอเตน อภิเธยฺยกรณปฺปการปกรณาภิธานานิ อภิธมฺมตฺถานํ อิธ สงฺคเหตพฺพภาวทสฺสเนน เตสํ อิมินา สมุทิเตน ปฏิปาเทตพฺพภาวทีปนโต เอกตฺถ สงฺคยฺหกถนาการทีปนโต อตฺถานุคตสมญฺญาปริทีปนโต จ ฯ ปโยชนมฺปน สงฺคหปเทน สามตฺถิยโต ทสฺสิตเมว อภิธมฺมตฺถานเมกตฺถ สงฺคเห สติ ตทุคฺคหปริปุจฺฉาทิวเสน เตสํ สรูปาวโพธสฺส ตมฺมูลิกาย จ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสิทฺธิยา อนายาเสน สํสิชฺฌนโต ฯ ตตฺถ รตนตฺตยปณามปฺปโยชนํ ตาว พหุธา ปปญฺเจนฺติ อาจริยา ฯ วิเสสโต ปน อนฺตรายนิวารณํ ปจฺจาสึสนฺติ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ สงฺคหกาเรหิ ตสฺสานุภาเวน หตนฺตราโยติ ฯ รตนตฺตยปณาโม หิ อตฺถโต ปณามกิริยาภินิปฺผาทิกา กุสลเจตนา ฯ สา จ วนฺทเนยฺยวนฺทกานํ เขตฺตชฺฌาสยสมฺปทาหิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส อนุพลปฺปทานวเสน ตนฺนิพฺพตฺติตวิปากสนฺตติยา อนฺตรายกรานิ อุปปีฬกอุปจฺเฉทกกมฺมานิ ปฏิพาหิตฺวา ตนฺนิทานานํ ยถาธิปฺเปตตฺถสิทฺธิวิพนฺธกานํ โรคาทิอนฺตรายานมปฺปวตฺตึ สาเธติ ฯ ตสฺมา ปกรณารมฺเภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถารทฺธปกรณสฺส อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถญฺเจว โสตูนญฺจ วนฺทนาปุพฺพงฺคมาย ปฏิปตฺติยา อนนฺตราเยน อุคฺคหณธารณาทิสํสิชฺฌนตฺถญฺจ ฯ

อภิเธยฺยกถนมฺปน วิทิตาภิเธยฺยสฺเสว คนฺถสฺส วิญฺญูหิ

อุคฺคหณาทิวเสน ปฏิปชฺชิตพฺพภาวโต ฯ กรณปฺปการปฺปโยชน-
สนฺทสฺสนานิ จ โสตุชนานํ สมุสฺสาหชนนตฺถํ ฯ อภิธานกถนมฺปน
โวหารสุขตฺถนฺติ ฯ อยเมตฺถ สมุทายตฺโถ ฯ อยมฺปน อวยวตฺโถ ฯ
สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ อตุลํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อภิวาทิย อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ
ภาสิสฺสนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ

ตตฺถ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺเม อภิสมฺพุทฺโธติ สมฺมา-
สมฺพุทฺโธ ภควา ฯ โส หิ สงฺขตาสงฺขตเภทํ สกลมฺปิ ธมฺมชาตํ
ยาถาวสรสลกฺขณปฏิเวธวเสน สมฺมา สยํ วิจิโตปจิตปารมิตา-
สมฺภูเตน สยมฺภุญาเณน สามํ พุชฺฌิ อญฺญาสิ ฯ ยถาห สยํ
อภิญฺญาย กมุทฺทิเสยฺยนฺติ[๑] ฯ อถวา ฯ พุธธาตุสฺส ชาครณวิกส-
นตฺเถสุปิ ปวตฺตนโต สมฺมา สามญฺจ ปฏิพุทฺโธ อนญฺญปฏิโพธิโต
หุตฺวา สยเมว สวาสนสมฺโมหนิทฺทาย อจฺจนฺตํ วิคโต ทินกรกิรณ-
สมาคเมน ปรมรุจิรสิริโสภคฺคปฺปตฺติยา วิกสิตมิว ปทุมํ อคฺคมคฺค-
ญาณสมาคเมน อปริมิตคุณคณาลงฺกตสพฺพญฺญุตญาณปฺปตฺติยา
สมฺมา สยเมว จ[๒] วิกสิโต วิกาสมนุปฺปตฺโตติ อตฺโถ ฯ

ยถาวุตฺตวจนตฺถโยเคปิ สมฺมาสมฺพุทฺธสทฺทสฺส ภควติ สมญฺญา-
วเสน ปวตฺตตฺตา อตุลนฺติ อิมินา วิเสเสติ ฯ ตุลาย สมฺมิโต
ตุโลฺย ฯ โสเยว ตุโลติ[๓] วุตฺโต ยการโลปวเสน ฯ อถวา ฯ
สมฺมิตตฺเถ อการปจฺจยวเสน ตุลาย สมฺมิโต ตุโล ฯ น ตุโล
อตุโล สีลาทีหิ คุเณหิ เกนจิ อสทิโส นตฺถิ เอตสฺส วา ตุโล
สทิโสติ อตุโล สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคลภาวโต ฯ ยถาห ฯ

๑. วิ. มหาวคฺค. ๔/๑๔ ฯ ๒. กตฺถจิ จสทฺโท น ทิสฺสติ ฯ ๓. สีหลโปตฺถเก อิติ
วุตฺโตติ น ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 64

ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตีติอาทิ[๑] ฯ เอตฺตาวตา จ เหตุ ผล-สตฺตูปการสมฺปทาวเสน ตีหากาเรหิ ภควโต โถมนา กตา โหติ ฯ

ตตฺถ เหตุสมฺปทา นาม มหากรุณาสมาโยโค โพธิสมฺภาร-สมฺภรณญฺจ ฯ ผลสมฺปทา ปน ญาณปหานานุภาวรูปกายสมฺปทา-วเสน จตุพฺพิธา ฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุตญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ ตมฺมูลกานิ จ ทสพลาทิญาณานิ ญาณสมฺปทา นาม ฯ สวาสน-สกลสงฺกิเลสานมจฺจนฺตมนุปฺปาทธมฺมตาปาทนํ ปหานสมฺปทา นาม[๒] ฯ ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน อาธิปจฺจํ อานุภาวสมฺปทา นาม[๒] ฯ สกลโลก-นยนาภิเสกภูตา ปน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตา อตฺตภาวสมฺปตฺต-รูปกายสมฺปทา นาม ฯ สตฺตูปกาโร ปน อาสยปฺปโยควเสน ทุวิโธ ฯ ตตฺถ เทวทตฺตาทีสุ วิโรธิสตฺเตสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยตา อปริปาก-ปญฺญินฺทฺริยานํ อินฺทฺริยปริปากกาลาคมนญฺจ อาสโย นาม ฯ ตทญฺญสตฺตานมฺปน ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส ยานตฺตยมุเขน สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมเทสนา ปโยโค นาม ฯ ตตฺถ ปุริมา เทฺว ผลสมฺปทา สมฺมาสมฺพุทฺธนฺติ อิมินา ทสฺสิตา ฯ อิตรา ปน เทฺว ตถา สตฺตูปการสมฺปทา จ อตุลนฺติ เอเตน ฯ ตทุปายภูตา ปน เหตุสมฺปทา ทฺวีหิปิ สามตฺถิยโต ทสฺสิตา ตถาวิธเหตุพฺยติเรเกน ตทุภยสมฺปตฺตีนมสมฺภวโต อเหตุกตฺเต จ สพฺพตฺถ ตาสํ สมฺภวปฺป-สงฺคโต ฯ

ตเทวนฺติวิธาวตฺถาสงฺคหิตโถมนาปุพฺพงฺคมํ พุทฺธรตนํ วนฺทิตฺวา

๑. ปธมปริจฺเฉทตฺถโยชนายํ ยาวตา...อาทีติ ปทํ ลิงฺคตฺโถติ วุตฺตํ ฯ สตฺตมปริจฺ-เฉทตฺถโยชนายมฺปน...กมฺมนฺติ วุตฺตํ ฯ สกฺกฏภาสานุโลเมน อาทีติ ปทํ ทุติยา-วิภตฺติกมฺปิ ภเวยฺย ฯ ตสฺมา ทุติยนโย ยุตฺตตโรว ฯ ๒. กตฺถจิ นามสทฺทา น ทิสฺสนฺติ ฯ

อิทานิ เสสรตนานมฺปิ ปณามมารภนฺโต อาห สสทฺธมฺม-
คณุตฺตมนฺติ ฯ คุณีภูตานมฺปิ หิ ธมฺมสงฺฆานํ อภิวาเทตพฺพภาโว สห
โยเคน[๑] วิญฺญายติ ยถา สปุตฺตทาโร อาคโตติ ปุตฺตทารสฺสาปิ
อาคมนนฺติ ฯ ตตฺถ อตฺตานํ ธาเรนฺเต จตูสุ อปาเยสุ วฏฺฏทุกฺเขสุ
จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธมฺโม ฯ จตุมคฺคผลนิพฺพานวเสน
นววิโธ ปริยตฺติยา สห ทสวิโธ วา ธมฺโม ฯ ธารณญฺจ
ปเนตสฺส อปายาทินิพฺพตฺตกกิเลสวิทฺธํสนํ ฯ ตํ อริยมคฺคสฺส กิเลส-
สมุจฺเฉทกภาวโต นิพฺพานสฺส จ อารมฺมณภาเวน ตสฺส ตทตฺถ-
สิทฺธิเหตุตาย จ นิปฺปริยายโต ลพฺภติ ผลสฺส ปน กิเลสานํ
ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน มคฺคานุคุณปฺปวตฺติโต ปริยตฺติยา จ ตทธิคม-
เหตุตาย[๒] อุภินฺนมฺปิ ปริยายโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สตํ สปฺปุริสานํ
อริยปุคฺคลานํ สนฺโต วา สํวิชฺชมาโน น ติตฺถิยปริกปฺปิโต
อตฺตา วิย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโน สนฺโต วา ปสฏฺโฐ สฺวากฺ-
ขาตตาทิคุณโยคโต น พาหิรกธมฺโม วิย เอกนฺตนินฺทิโต ธมฺโมติ
สทฺธมฺโม ฯ คโณ จ โส [๓]- อริยปุคฺคลานํ สมูหภาวโต อุตฺตโม
จ สุปฏิปนฺนตาทิคุณวิเสสโยคโต คณานํ คเณสุ วา เทว-
มนุสฺสาทิสมูเหสุ[๔] อุตฺตโม ยถาวุตฺตคุณวเสเนวาติ คณุตฺตโม ฯ
สห สทฺธมฺเมน คณุตฺตเมน จาติ สสทฺธมฺมคณุตฺตโม ฯ ตํ
สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ ฯ

อภิวาทิยาติ วิเสสโต วนฺทิตฺวา ฯ ภย ลาภ กุลาจาราทิ-

๑. กตฺถจิ โยเคนปีติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. เหตุตายาติ ฯ ๓. สี เอตฺถนฺตเร
อญฺชนนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๔. กตฺถจิ เทวมนุสฺสานนฺติ ทิสฺสติ ฯ

วิรหิเตน๑ สกฺกจฺจํ อาทเรน กายวจีมโนทฺวาเรหิ วนฺทิตฺวาติ อตฺโถ ฯ ภาสิสฺสนฺติ กเถสฺสามิ ฯ นิพฺพตฺติตปรมตฺถภาเวน อภิวิสิฏฺฐา ธมฺมา เอตฺถาติอาทินา อภิธมฺโม ธมฺมสงฺคณิอาทิสตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺม-ปิฏกํ ตตฺถ วุตฺตา อตฺถา อภิธมฺมตฺถา เต สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ เอเตนาติ วา อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ ฯ

เอวํ ตาว ยถาธิปฺเปตปฺปโยชนนิมิตฺตํ รตนตฺตยปณามาทิกํ วิธาย อิทานิ เยสํ อภิธมฺมตฺถานํ สงฺคหนวเสน อิทํ ปกรณํ ปฏฺฐปิยติ เต ตาว สงฺเขปโต อุทฺทิสนฺโต อาห ตตฺถ วุตฺตาติอาทิ ฯ

ตตฺถ ตสฺมึ อภิธมฺเม สพฺพถา กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน จ วุตฺตา อภิธมฺมตฺถา ปรมตฺถโต สมฺมตึ ฐเปตฺวา นิพฺพตฺติต-ปรมตฺถวเสน จิตฺตํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ เจตสิกํ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ รูปํ ภูตุปาทายเภทภินฺโน รูปกฺขนฺโธ นิพฺพานํ มคฺคผลานมาลมฺพนภูโต อสงฺขตธมฺโมติ เอวํ จตุธา จตูหากาเรหิ ฐิตาติ โยชนา ฯ ตตฺถ ปรโม อุตฺตโม อวิปริโต อตฺโถ ปรมสฺส วา อุตฺตมสฺส ญาณสฺส อตฺโถ โคจโรติ ปรมตฺโถ ฯ ตโต ฯ จินฺเตตีติ จิตฺตํ ฯ อารมฺมณํ วิชานาตีติ อตฺโถ ฯ ยถาห วิสยวิชานนลกฺขณํ จิตฺตนฺติ ฯ สติปิ หิ นิสฺสย สมนนฺตราทิปจฺจเย น อารมฺมเณน วินา จิตฺตมุปฺปชฺชตีติ ตสฺส ตํลกฺขณตา วุตฺตา ฯ เตน นิราลมฺพนวาทิมตํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติ ฯ จินฺเตนฺติ วา เอเตน กรณภูเตน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ จิตฺตํ ฯ อถวา ฯ จินฺตนมตฺตํ จิตฺตํ ฯ ยถาปจฺจยญฺหิ ปวตฺติมตฺตเมว ยทิทํ สภาวธมฺโม นาม ฯ เอวญฺจ กตฺวา สพฺเพสมฺปิ ปรมตฺถธมฺมานํ

๑. สพฺพโปตฺถเกสุ...วิรเหนาติ ทิสฺสติ ฯ

ภาวสาธนเมว นิปฺปริยายโต ลพฺภติ ฯ กตฺตุกรณวเสน ปน นิพฺพจนํ ปริยายกถนนฺติ[๑] ทฏฺฐพฺพํ ฯ สกสกกิจฺเจสุ หิ ธมฺมานํ อตฺตปฺปธานตาสมาโรปเนน กตฺตุภาโว [๒]- ตทนุกุลภาเวน สหชาตธมฺมสมูเห กตฺตุภาวสมาโรปเนน ปฏิปาเทตพฺพธมฺมสฺส กรณตฺตญฺจ ปริยายโตว ลพฺภติ ฯ ตถานิทสฺสนํ ปน ธมฺมสภาววินิมุตฺตสฺส กตฺตาทิโน อภาวปริทีปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ วิจิตฺตกรณาทิโตปิ จิตฺตสทฺทสฺส อตฺถํ ปปญฺเจนฺติ ฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺคโห

วิจิตฺตกรณา จิตฺตํ อตฺตโน จิตฺตตาย วา
จิตฺตํ[๓] กมฺมกิเลเสหิ จิตฺตํ[๓] ตายติ วา ตถา
จิโนติ อตฺตสนฺตานํ วิจิตฺตารมฺมณนฺติ วาติ ฯ

เจตสิ ภวํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ เจตสิกํ ฯ น หิ ตํ จิตฺเตน วินา อารมฺมณคฺคหณสมตฺถํ อสติ จิตฺเต สพฺเพน สพฺพํ อนุปฺปชฺชนโต ฯ จิตฺตํ ปน เกนจิ เจตสิเกน วินาปิ อารมฺมเณ ปวตฺตตีติ ตเมว[๔] จิตฺตายตฺตวุตฺติกํ นาม ฯ เตนาห ภควา มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมาติ ฯ เอเตน สุขาทีนมเจตนตฺตนิจฺจตฺตาทโย วิปฺปฏิปตฺติโยปิ ปฏิกฺขิตฺตา [๕]- ฯ เจตสิ นิยุตฺตํ วา เจตสิกํ ฯ

รุปฺปตีติ รูปํ สีตุณฺหาทิวิโรธิปจฺจเยหิ วิการมาปชฺชติ อาปาทิยตีติ วา อตฺโถ ฯ เตนาห[๖]ภควา สีเตนปิ รุปฺปติ อุณฺหนปิ รุปฺปตีติอาทิ ฯ รุปฺปนญฺเจตฺถ สีตาทิวิโรธิปจฺจยสมวาเย วิสทิสุปฺปตฺติเยว ฯ ยทิ เอวํ อรูปธมฺมานมฺปิ รูปโวหาโร อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ สีตาทิคหณสามตฺถิยโต วิภูตตรสฺเสว รุปฺปนสฺส อธิป-

๑. กตฺถจิ ปริยายกถาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. เอตฺถนฺตเร จสทฺโท ทิสฺสติ ฯ ๓. สี. จิตํ ฯ
๔. สี. ตํ เจตสิกเมว ฯ ๕. สี. อิโต ปรํ โหนฺตีติ อตฺถิ ฯ ๖. สํ. ขนฺธ. ๑๗/๑๐๕ ฯ

อธิปฺเปตตฺตา ฯ อิตรถา หิ รูปฺปตีติ อวิเสสวจเนเนว ปริยตฺตนฺติ กึ สีตาทิคหเณน ฯ ตํ ปน สีตาทินา ผุฏฺจสฺส รูปฺปนํ วิภูตตรํ ตสฺมา ตเทเวตฺถ อธิปฺเปตนฺติ ญาปนตฺถํ [๑] ฯ ยทิ เอวํ กถํ พฺรหฺมโลเก รูปโวหาโร น หิ ตตฺถ อุปฆาตกา สีตาทโย อตฺถีติ ฯ กิญฺจาปิ อุปฆาตกา นตฺถิ อนุคฺคาหกา ปน อตฺถิ ตสฺมา ตํวเสเนตฺถ รูปฺปนํ สมฺภวตีติ ฯ อถวา ฯ ตํสภาวานาติวตฺตนโต ตตฺถ รูปโวหาโรติ ฯ อลมติปปญฺเจน ฯ

ภวาภวํ วินนโต สํสิพฺพนโต วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ นิพฺพานํ ฯ

อิทานิ ยสฺมา วิภาควนฺตานํ ธมฺมานํ สภาววิภาวนํ วิภาเคน วินา น โหติ ตสฺมา ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ อภิธมฺมตฺถานํ อุทฺเทสกฺกเมน วิภาคํ ทสฺเสตุํ จิตฺตํ ตาว ภูมิชาติสมฺปโยคาทิวเสน วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตุมารภนฺโต อาห ตตฺถ จิตฺตํ ตาวาติอาทิ ฯ ตาวสทฺโท ปฐมนฺติ เอตสฺส อตฺเถ ฯ ยถาอุทฺทิฏฺเฐสุ จตูสุ อภิธมฺมตฺเถสุ ปฐมํ จิตฺตํ นิทฺทิสิยตีติ อยญฺเหตฺถตฺโถ ฯ จตฺตาโร วิธา ปการา อสฺสาติ จตุพฺพิธํ ฯ ตสฺมา ปเนเต จตุภูมิกา ธมฺมา อนุปุพฺพปณีตา ตสฺมา หีนุกฺกฏฺฐอุกฺกฏฺฐตรอุกฺกฏฺฐตมานุกฺกเมน เตสํ นิทฺเทโส กโต ฯ

ตตฺถ กาเมตีติ กาโม กามตณฺหา ฯ สา เอตฺถ อวจรติ อาลมฺพนกรณวเสนาติ กามาวจรํ ฯ กามิยตีติ วา กาโม เอกาทสวิโธ กามภโว ฯ ตสฺมึ เยภุยฺเยน อวจรตีติ กามาวจรํ ฯ เยภุยฺเยน จรณสฺส หิ อธิปฺเปตตฺตา รูปารูปภเว[๒] ปวตฺตสฺสาปิ

๑. สี. เอตฺถนฺตเร สีตาทิคฺคหณํ กตนฺติ อตฺถิ ฯ ๒. สี. รูปารูปภเวสุ ฯ

ปฐมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 69

อิมสฺส กามาวจรภาโว อุปฺปนฺโน โหติ ฯ กามภโวเยว วา กาโม ฯ โส เอตฺถ อวจรตีติ กามาวจโร ฯ ตตฺถ ปวตฺตมฺปิ จิตฺตํ นิสฺสิเต นิสฺสยโวหาเรน กามาวจรํ มญฺจา อุกฺกฏฺฐี[๑] กโรนฺตีติ-อาทีสุ วิยาติ ฯ อลมติวิสารณิยา[๒] กถาย ฯ โหติ เจตฺถ

กาโมวจรตีเตตฺถ กาเมวจรตีติ วา

ฐานูปจารโต วาปิ ตํ กามาวจรํ ภเวติ ฯ

รูปารูปาวจเรสุปิ เอเสว นโย ยถารหํ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อุปาทานกฺ-ขนฺธสงฺขาต โลกโต อุตฺตรติ อนาสวภาเวนาติ โลกุตฺตรํ มคฺค-จิตฺตํ ฯ ผลจิตฺตมฺปน ตโต อุตฺติณฺณนฺติ โลกุตฺตรํ ฯ อุภยมฺปิ วา สห นิพฺพาเนน โลกโต อุตฺตรํ อธิกํ ยถาวุตฺตคุณวเสเนวาติ โลกุตฺตรํ ฯ อิเมสุ ปน จตูสุ กามาวจรจิตฺตสฺส กุสลากุสลวิปาก-กฺริยาเภเทน จตุพฺพิธภาเวปิ ปาปาเหตุกวชฺชานํ เอกูนสฏฺฐิยา วา เอกนวุติยา วา จิตฺตานํ โสภณนาเมน โวหารกรณตฺถํ ปาปา-เหตุกมุตฺตานิ โสภณานีติ วุจฺจเรติ เอวํ วกฺขมานนยสฺส อนุรูปโต ปาปาเหตุเกเยว ปจมํ ทสฺเสนฺโต เตสุ จ ภเวสุ คหิตปฏิสนฺธิกสฺส สตฺตสฺส อาทิโต วีถิจิตฺตวเสน โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทานเมว สมฺภวโต เตเยว ปจมํ ทสฺเสตฺวา ตทนนฺตรํ ทฺวิเหตุกภาวสามญฺเญน โทมนสฺสสหคเต ตทนนฺตรํ เอกเหตุเก จ ทสฺเสตุํ โสมนสฺสสหคตนฺติ-อาทินา โลภมูลํ ตาว เวทนาทิฏฺฐิสงฺขารเภเทน อฏฺฐธา วิภชิตฺวา ทสฺเสสิ ฯ

๑. อุกฺกุฏฺฐินฺติปิ อตฺถิ ฯ ๒. อติวิสาริณิยาติปิ อตฺถิ ฯ

ตตฺถ สุนฺทรํ มโน ตํ วา เอตสฺส อตฺถีติ สุมโน จิตฺตํ ตํสมงฺคีปุคฺคโล วา ตสฺส ภาโว ตสฺมึ อภิธาน พุทฺธีนํ ปวตฺติเหตุตายาติ โสมนสฺสํ ฯ มานสิกสุขเวทนาเยตํ อธิวจนํ ฯ เตน สหคตํ เอกุปฺปาทาทิวเสน สํสฏฺจํ เตน สห เอกุปฺปาทาทิภาวํ คตนฺติ วา โสมนสฺสสหคตํ ฯ

มิจฺฉา ปสฺสตีติ ทิฏฺจิ ฯ สามญฺญวจนสฺสาปิ หิ อตฺถปฺปกรณาทินา วิเสสวิสยตา โหตีติ อิธ มิจฺฉาทสฺสนเมว ทิฏฺจีติ วุจฺจติ ฯ ทิฏฺจิเยว ทิฏฺจิคตํ สงฺขารคตํ ตมคตนฺติอาทีสุ วิย คตสทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติตฺตา ฯ ทฺวาสฏฺจิยา วา ทิฏฺจีสุ คตํ อนฺโตคธํ ทิฏฺจิยา วา คมนมตฺตํ น เอตฺถ คนฺตพฺโพ อตฺตาทิโก โกจิ อตฺถีติ ทิฏฺจิคตํ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ ปวตฺโต อตฺตตฺตนิยาทิอภินิเวโส ฯ เตน สมํ เอกุปฺปาทาทีหิ ปกาเรหิ ยุตฺตนฺติ ทิฏฺจิคตสมฺปยุตฺตํ ฯ

สงฺขโรติจิตฺตํติกฺขภาวสงฺขาตมณฺฑนวิเสเสน สชฺเชติ สงฺขาริยติ[๑] วา ตํ เอเตน วุตฺตนเยน สชฺชิยตีติ สงฺขาโร ตตฺถ ตตฺถ กิจฺเจ สํสีทมานสฺส [๒]- อนุพลปฺปทานวเสน อตฺตโน วา ปเรสํ วา ปวตฺตปุพฺพปโยโค ฯ โส ปน อตฺตโน ปุพฺพภาคปฺปวตฺตจิตฺตสนฺตาเนเจว ปรสนฺตาเน จ ปวตฺตตีติ ตนฺนิพฺพตฺติโต จิตฺตสฺส ติกฺขภาวสงฺขาโต วิเสโสว อิธ สงฺขาโร ฯ โส ยสฺส นตฺถิ ตํ อสงฺขารํ ตเทว อสงฺขาริกํ ฯ สงฺขาเรน สหิตํ [จิตฺตํ] สสงฺขาริกํ ฯ ตถาหิ วทนฺติ

ปุพฺพปโยคสมฺภูโต วิเสโส จิตฺตสมฺภวี
สงฺขาโร ตํวเสเนตฺถ โหตาสงฺขาริกาทิตาติ ฯ

อถวา ฯ สสงฺขาริกมสงฺขาริกนฺติ จ เอตํ เกวลํ สงฺขารสฺส

๑. กตฺถจิ สงฺขริยตีติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. เอตฺถนฺตเร จิตฺตสฺสาติ ทิสฺสติ ฯ

ภาวาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ น ตสฺส สหปฺปวตฺติสพฺภาวาภาวโตติ ภินฺนสนฺตานปฺปวตฺติโนปิ สงฺขารสฺส อิทมตฺถิตาย ตํวเสน นิพฺพตฺตํ จิตฺตํ สสงฺขาโร อสฺส อตฺถีติ สสงฺขาริกํ สโลมโก สปกฺขิโกติ- อาทีสุ วิย สหสทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถปริทีปนโต ฯ ตพฺพิปริตมฺปน ตทภาวโต วุตฺตนเยเนว อสงฺขาริกํ ฯ่

ทิฏฺฐิคเตน วิปฺปยุตฺตํ วิสํสฏฺฐนฺติ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ ฯ อุป- ปตฺติโต ยุตฺติโต อิกฺขติ อนุภวติ เวทิยมานาปิ มชฺฌตฺตาการสณฺฐิติ- ยาติ อุเปกฺขา ฯ สุขทุกฺขานํ วา อุเปตา ยุตฺตา อวิรทฺธา อิกฺขา อนุภวนนฺติ อุเปกฺขา ฯ สุขทุกฺขาวิโรธิตาย เหสา เตสํ อนนฺตรมฺปิ ปวตฺตติ ฯ อุเปกฺขาสหคตนฺติ อิทํ วุตฺตนยเมว ฯ กสฺมา ปเนตฺถ อญฺเญสฺปิ ผสฺสาทีสุ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ วิชฺชมาเนสุ โสมนสฺสสห- คตาทิภาโวว วุตฺโตติ ฯ โสมนสฺสาทีนเมว อสาธารณภาวโต ฯ ผสฺสาทโยปิ หิ เกจิ สพฺพจิตฺตสาธารณา เกจิ กุสลาทิสาธารณา โมหาทโย จ สพฺพากุสลสาธารณาติ น เตหิ สกฺกา จิตฺตํ วิเสเสตุํ ฯ โสมนสฺสาทโย ปน กตฺถจิ จิตฺเต โหนฺติ กตฺถจิ น โหนฺตีติ ปากโฏว ตํวเสน จิตฺตสฺส วิเสโส ฯ กสฺมา ปเนเต กตฺถจิ โหนฺติ กตฺถจิ น โหนฺตีติ ฯ การณสฺส สนฺนิหิตาสนฺนิหิตภาวโต ฯ กึ ปน เนสํ การณนฺติ ฯ วุจฺจเต ฯ สภาวโต ปริกปฺปโต วา หิ อิฏฺฐารมฺมณํ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกตา จ॰ อคมฺภีรสภาวตา จ อิธ โสมนสฺสสฺส การณํ ฯ อิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณํ อุเปกฺขาปฏิสนฺธิกตา คมฺภีรสภาวตา จ อุเปกฺขาย ฯ ทิฏฺฐิวิปนฺนปุคฺคลเสวนา สสฺสตุจฺเฉทา-

๑. กตฺถจิ จสทฺโท นตฺถิ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 724

สสฺสตุจฺเฉทาสยตา จ ทิฏฺฐิยา ฯ พลวอุตฺโภชนาทโย ปน ปจฺจยา อสงฺขาริก-
ภาวสฺเสติ ตสฺมา อตฺตโน อนุรูปการณวเสน เนสํ อุปฺปชฺชนโต
กตฺถจิ จิตฺเตเยว สมฺภโวติ สกฺกา เอเตหิ จิตฺตสฺส วิเสโส ปญฺญา-
เปตุนฺติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา เนสํ สติปิ โมหเหตุกภาเว โลภสหคต
ภาโวว นิคมเน วุตฺโต ฯ อิเมสํ ปน อฏฺฐนฺนมฺปิ อยมุปฺปตฺติกฺกโม
เวทิตพฺโพ ฯ ยทา หิ นตฺถิ กาเมสุ อาทีนโวติอาทินา นเยน
มิจฺฉาทิฏฺฐึ ปุรกฺขิตฺวา[๑] หฏฺฐตุฏฺโฐ กาเม วา ปริภุญฺชติ ทิฏฺฐ-
มงฺคลาทีนิ วา สารโต ปจฺเจติ สภาวติกฺเขเนว อนุสฺสาหิเตน
จิตฺเตน ตทา ปฐมํ อกุสลจิตฺตมุปฺปชฺชติ ฯ ยทา ปน มนฺเทน
สมุสฺสาหิเตน จิตฺเตน ตทา ทุติยํ ฯ ยทา ปน มิจฺฉาทิฏฺฐึ
อปุรกฺขิตฺวา[๒] เกวลํ หฏฺฐตุฏฺโฐ เมถุนํ วา เสวติ ปรสมฺปตฺตึ วา
อภิชฺฌายติ ปรภณฺฑํ วา หรติ สภาวติกฺเขเนว อนุสฺสาหิเตน
จิตฺเตน ตทา ตติยํ ฯ ยทา ปน มนฺเทน สมุสฺสาหิเตน จิตฺเตน
ตทา จตุตฺถํ ฯ ยทา ปน กามานํ วา อสมฺปตฺตึ อาคมฺม อญฺเญสํ
วา โสมนสฺสเหตูนํ อภาเวน จตูสุปิ วิกปฺเปสุ โสมนสฺสรหิตา โหนฺติ
ตทา เสสานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ ฯ

อฏฺฐปีติ ปิสทฺโท สมฺปิณฺฑนตฺโถ ฯ เตน วกฺขมานนเยน
อกุสลกมฺมปเถสุ เนสํ ลพฺภมานกมฺมปถานุรูปโต ปวตฺติเภท กาล-
เทสสนฺตานารมฺมณาทิเภเทน อเนกวิธตฺตมฺปิ สงฺคณฺหาติ ฯ

ทุฏฺฐุ มโน ตํ วา เอตสฺสาติ ทุมโน ตสฺส ภาโว โทมนสฺสํ ฯ
มานสิกทุกฺขเวทนาเยตํ อธิวจนํ ฯ เตน สหคตนฺติ โทมนสฺสสหคตํ ฯ

๑. ปุรกฺขตฺวาติปิ ฯ ๒. อปุรกฺขตฺวาติปิ ฯ

อารมฺมเณ ปฏิหญฺญตีติ ปฏิโฆ โทโส ฯ จณฺฑิกฺกสภาวตาย เหส อารมฺมณํ ปฏิหนนฺโต วิย ปวตฺตติ ฯ โทมนสฺสสหคตสฺส เวทนาวเสน อเภเทปิ อสาธารณธมฺมวเสน จิตฺตสฺส อุปลกฺขณตฺถํ โทมนสฺสคฺคหณํ ฯ ปฏิฆสมฺปยุตฺตภาโว ปน อุภินฺนํ เอกนฺตสห- จาริตาทสฺสนตฺถํ วุตฺโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ โทมนสฺสญฺเจตฺถ อนิฏฺฐา- รมฺมณานุภวนลกฺขโณ เวทนากฺขนฺธปริยาปนฺโน เอโก ธมฺโม ปฏิโฆ จณฺฑิกฺกสภาโว สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺโน เอโก ธมฺโมติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ เอตฺถ จ ยงฺกิญฺจิ อนิฏฺฐารมฺมณํ นววิธอาฆาตวตฺถูนิ จ โทมนสฺสการณํ ปฏิฆการณญฺจาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ทฺวินฺนํ ปน เนสํ จิตฺตานํ ปาณาติปาตาทีสุ ติกฺขมนฺทปฺปวตฺติกาเล อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา ฯ เอตฺถาปิ นิคมเน ปิสทฺทสฺส อตฺโถ วุตฺตนยานุสาเรน ทฏฺฐพฺโพ ฯ

สภาวํ วิจินนฺโต ตาย กิจฺฉติ กิลมตีติ วิจิกิจฺฉา ฯ อถวา ฯ จิกิจฺฉิตุํ ทุกฺกรตาย วิคตา จิกิจฺฉา ญาณปฏิกาโร อิมิสฺสาติ วิจิกิจฺฉา ฯ ตาย สมฺปยุตฺตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ ฯ อุทฺธตสฺส ภาโว อุทฺธจฺจํ ฯ อุทฺธจฺจสฺส สพฺพากุสลสาธารณภาเวปิ อิธ สมฺปยุตฺต- ธมฺเมสุ ปธานํ หุตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมว เตน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา ธมฺมุทฺเทสปาลิยํ เสสากุสเลสุ อุทฺธจฺจํ เยวาปนก- วเสน วุตฺตํ อิธ ปน อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ สรูเปเนว เทสิตํ ฯ โหนฺติ เจตฺถ ฯ

สพฺพากุสลยุตฺตมฺปิ อุทฺธจฺจํ อนฺตมานเส
พลวํ อิติ ตํเยว วุตฺตมุทฺธจฺจโยคโต ฯ
เตเนว หิ มุนินฺเทน เยวาปนกนามโต
วตฺวา เสเสสุ เอตฺเถว ตํ สรูเปน เทสิตนฺติ ฯ

อิมานิ ปน เทฺว จิตฺตานิ มูลนฺตรวิรหโต อติสมฺมูฬฺหตาย สํสปฺปนวิกฺขิปนวสปฺปวตฺตวิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสมาโยเคน จญฺจลตาย จ สพฺพตฺถาปิ รชนทูสนวิรหิตานิ[๑] อุเปกฺขาสหคตาเนว ปวตฺตนฺติ ฯ ตโตเยว จ สภาวติกฺขตาย อุสฺสาเหตพฺพตาย จ อภาวโต สงฺขาร-เภโทปิ เนสํ นตฺถิ ฯ โหนฺติ เจตฺถ

มูฬฺหตฺตา เจว สํสปฺป- วิกฺเขปา เจกเหตุกํ
โสเปกฺขํ สพฺพทา โน จ ภินฺนํ สงฺขารเภทโต ฯ
น หิ ตสฺส สภาเวน ติกฺขตฺตุสฺสาหนียตา
อตฺถิ สํสปฺปมานสฺส วิกฺขิปนฺตสฺส สพฺพทาติ ฯ

โมเหน มุยฺหนฺติ อติสเยน สมฺมุยฺหนฺติ มูลนฺตรวิรหโตติ โมมูหานิ ฯ อิจฺเจวนฺติอาทิ ยถาวุตฺตานํ ทฺวาทสากุสลจิตฺตานํ นิคมนํ ฯ ตตฺถ อิติสทฺโท วจนวจนียสมุทายนิทสฺสนตฺโถ ฯ เอวํสทฺโท วจนวจนียปฏิปาฏิสนฺทสฺสนตฺโถ ฯ นิปาตสมุทาโย วา เอส วจนวจนียนิคมนารมฺเภ ฯ อิจฺเจวํ ยถาวุตฺตนเยน สพฺพถาปิ โสมนสฺสุเปกฺขาทิฏฺฐิสมฺปโยคาทินา ปฏิฆสมฺปโยคาทินา วิจิกิจฺ-ฉุทฺธจฺจโยเคนาติ สพฺเพนปิ สมฺปโยคาทินา อากาเรน ทฺวาทส

๑. โปตฺถเกสุ เยภุยฺเยน...ทุสฺสน...อิติ ทิสฺสติ ฯ

อกุสลจิตฺตานิ สมตฺตานิ ปรินิฏฺฐิตานิ สงฺคเหตฺวา วา อตฺตานิ คหิตานิ วุตฺตานีติ อตฺโถ ฯ

ตตฺถ กุสลปฏิปกฺขานิ อกุสลานิ มิตฺตปฏิปกฺโข อมิตฺโต วิย ฯ ปฏิปกฺขภาโว จ กุสลากุสลานํ ยถากฺกมํ ปหายก-ปหาตพฺพภาเวน เวทิตพฺโพ ฯ อฏฺฐธาติอาทิ สงฺคหคาถา ฯ โลโภ จ โส สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเนน มูลสทิสตฺตา มูลญฺจ ตํ เอเตสนฺติ โลภมูลานิ จิตฺตานิ เวทนาทิเภทโต อฏฺฐธา สิยุํ ตถา โทสมูลานิ สงฺขารเภทโต ทฺวิธา โมหมูลานิ สุทฺโธ โมโหเยว มูลเมเตสนฺติ โมหมูลสงฺขาตานิ จิตฺตานิ สมฺปโยคเภทโต เทฺว เจติ อกุสลา ทฺวาทส สิยุนฺติ อตฺโถ ฯ

อกุสลวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

เอวํ มูลเภทโต ติวิธมฺปิ อกุสลํ สมฺปโยคาทิเภทโต ทฺวาทส-วิธา วิภชิตฺวา อิทานิ อเหตุกจิตฺตานิ นิทฺทิสนฺโต เตสํ อกุสล-วิปากาทิวเสน ติวิธภาเวปิ อกุสลานนฺตรํ อกุสลวิปาเกเยว จกฺขฺวาทิ-นิสฺสยสมฺปฏิจฺฉนฺนาทิกิจฺจเภเทน สตฺตธา วิภชิตุํ อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณนฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ จกฺขติ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ หุตฺวา สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย โหตีติ จกฺขุ ฯ อถวา ฯ จกฺขติ รูปํ อสฺสาเทนฺตํ วิย โหตีติ จกฺขุ ฯ จกฺขตีติ หิ อยํ สทฺโท มธุํ จกฺขติ พฺยญฺชนํ จกฺขตีติอาทีสุ วิย อสฺสาทนตฺโถ โหติ ฯ เตนาห ภควา จกฺขุ โข มาคนฺทิย รูปารามํ รูปรตํ รูปสมฺมุทิต^นฺติ-อาทิ ฯ ยทิ เอวํ โสตํ โข มาคนฺทิย สทฺทารามํ สทฺทรตํ

๑. ม. ม. ๑๓/๒๗๒ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 76

สทฺทสมฺมุทิตนฺติอาทิวจนโต โสตาทีนมฺปิ สทฺทาทิอสฺสาทนํ อตฺถีติ เตสมฺปิ จกฺขุสทฺทาภิเธยฺยตา อาปชฺชตีติ[๑] ฯ นาปชฺชติ นิรุฬฺหตฺตา[๒] ฯ นิรุฬฺโห[๓] หิ เอส จกฺขุสทฺโท ทฏฺฐุกามตานิทานกมฺมชภูตปฺปสาทลกฺขเณ จกฺขุปฺปสาเทเยว มยุราทิสทฺทา วิย สกุณวิเสสาทีสุ ฯ จกฺขุสหวุตฺติยา[๔] ปน ภมุกฏฺฐิปริจฺฉินฺโน มํสปิณฺโฑปิ จกฺขุนฺติ วุจฺจติ ฯ อฏฺฐกถายํ[๕] ปน อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ จกฺขติสทฺทสฺส วิภาวนตฺถตาปิ สมฺภวตีติ จกฺขติ รูปํ วิภาเวตีติ จกฺขูติ วุตฺตํ ฯ จกฺขุสฺมึ วิญฺญาณํ ตนฺนิสฺสิตตฺตาติ จกฺขุวิญฺญาณํ ฯ ตถาเหตํ จกฺขุสนฺนิสฺสิตรูปวิชานนลกฺขณนฺติ วุตฺตํ ฯ เอวํ โสตวิญฺญาณาทีสุปิ ยถารหํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตถาติ อิมินา อุเปกฺขาสหคตภาวํ อติทิสฺสติ ฯ

วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ หุตฺวา สุณาตีติ โสตํ ฯ ฆายติ คนฺโธปาทานํ กโรตีติ ฆานํ ฯ ชีวิตนิมิตฺตํ รโส ชีวิตํ ฯ ตํ อวฺหยติ ตสฺมึ นินฺนตายาติ ชิวฺหา นิรุตฺตินเยน ฯ กุจฺฉิตานํ ปาปธมฺมานํ อาโย ปวตฺติฏฺฐานนฺติ กาโย ฯ กายินฺทฺริยญฺหิ โผฏฺฐพฺพคหณสภาวตฺตา ตทสฺสาทวสปฺปวตฺตานํ ตํมูลิกานญฺจ ปาปธมฺมานํ วิเสสการณนฺติ เตสํ ปวตฺติฏฺฐานํ วิย คยฺหติ ฯ สสมฺภารกาโย วา กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโย ฯ ตํสหจริตตฺตา ปน ปสาทกาโยปิ ตถา วุจฺจติ ฯ กุจฺฉิตํ หุตฺวา ขนติ กายิกสุขํ ทุกฺขมนฺติ วา ทุกฺขํ ฯ ทุกฺกรโมกาสทานํ เอตสฺสาติ ทุกฺขนฺติปิ อปเร ฯ ปญฺจวิญฺญาณคหิตํ รูปาทิอารมฺมณํ สมฺปฏิจฺฉติ ตทาการปฺปวตฺติยาติ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ ฯ สมฺมา ตีเรติ ยถาสมฺปฏิจฺฉิตํ รูปํ[๖] วีมํสตีติ สนฺตีรณํ ฯ อญฺญมญฺญํ

๑. สี. อาปชฺเชยฺยาติ ฯ ๒. สี. นิรุฬฺหตฺตา ฯ ๓. สี. นิรุฬฺโห ฯ ๔. สี. จกฺขุนา สหวตฺติยา ฯ ๕. สมโมหวิโนทนี ๕๘ ฯ ๖. สี. รูปาทิอารมฺมณํ ฯ

วรุทฺธานํ กุสลากุสลานํ ปากานีติ วิปากานิ[๑] ฯ วิปกฺกภาวมาปนฺนานํ อรูปธมฺมานเมตํ อธิวจนํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา กุสลากุสลกมฺมสมุฏฺฐานา-นมฺปิ กฏตฺตารูปานํ นตฺถิ วิปากโวหาโร ฯ อกุสลสฺส วิปาก-จิตฺตานิ อกุสลวิปากจิตฺตานิ ฯ

สุขยติ กาย จิตฺตํ สุฏฺฐุ วา ขนติ กาย จิตฺตาพาธํ สุเขน ขมิตพฺพนฺติ วา สุขํ ฯ สุกรโมกาสทานํ เอตสฺสาติ สุขนฺติปิ อปเร ฯ กสฺมา ปน ยถา อกุสลวิปากสนฺตีรณํ เอกเมว วุตฺตํ เอวํ อวตฺวา กุสลวิปากสนฺตีรณํ ทฺวิธา วุตฺตนฺติ ฯ อิฏฺฐ อิฏฺฐ-มชฺฌตฺตารมฺมณวเสน เวทนาเภทสมฺภวโต ฯ ยทิ เอวํ ตตฺถาปิ อนิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณวเสน เวทนาเภเทน ภวิตพฺพนฺติ ฯ นยิทเมวํ อนิฏฺฐารมฺมเณ อุปฺปชฺชิตพฺพสฺสาปิ โทมนสฺสสฺส ปฏิฆเฌน วินา อนุปฺปชฺชนโต ปฏิฆสฺส จ เอกนฺตมกุสลสภาวสฺส อพฺยากเตสุ อสมฺภวโต ฯ น หิ ภินฺนชาติโก ธมฺโม ภินฺนชาติเกสุ อุปลพฺภติ ตสฺมา อตฺตนา สมานโยคกฺขมสฺส อสมฺภวโต อกุสลวิปาเกสุ โทมนสฺสํ น สมฺภวตีติ ตสฺส ตํสหคตตา น วุตฺตา ฯ อถวา ฯ ยถา โกจิ พลวตา พาธิยมาโน[๒] ทุพฺพลปุริโส ตสฺส ปฏิปฺผริตุํ อสกฺโกนฺโต ตสฺมึ อุเปกฺขโกว โหติ เอวเมว อกุสลวิปากานํ ปริทุพฺพลภาวโต อนิฏฺฐารมฺมเณปิ โทมนสฺสุปฺปาโท นตฺถีติ สนฺตีรณํ อุเปกฺขาสหคตเมว ฯ

จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปน จตฺตาริ อุภยวิปากานิปิ วตฺถารมฺมณ-ฆฏฺฏนาย ทุพฺพลภาวโต อนิฏฺเฐปิ อิฏฺเฐปิ จ อารมฺมเณ อุเปกฺขา-

๑. กตฺถจิ ปากาติ วิปากาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. กตฺถจิ โปถิยมาโนติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 78

อุเปกฺขาสหคตานิ ฯ เตสญฺหิ จตุนฺนมฺปิ วตฺถุภูตานิ จกฺขฺวาทีนิ อุปาทารูปาเนว ฯ ตถา อารมฺมณภูตานิปิ รูปาทีนิ ฯ อุปาทารูปเกน จ อุปาทารูปสฺส สงฺฆฏฺฏนํ อติทุพฺพลํ ปิจุปิณฺฑเกน ปิจุปิณฺฑกสฺส ผุสนํ วิย ตสฺมา ตานิ สพฺพตฺถาปิ อุเปกฺขาสหคตาเนว ฯ กายวิญฺญาณสฺส ปน โผฏฺฐพฺพสงฺขาตํ ภูตตฺตยเมว อารมฺมณนฺติ ตํ กายปฺปสาเท สงฺฆฏฺฏิตมฺปิ ตํ อติกฺกมิตฺวา ตนฺนิสฺสเยสุ มหาภูเตสุ ปฏิหญฺญติ ฯ ภูตรูเปหิ จ ภูตรูปานํ สงฺฆฏฺฏนํ พลวตรํ อธิกรณีมตฺถเก ปิจุปิณฺฑกํ ฐเปตฺวา กูเฏน ปหตกาเล กูฏสฺส ปิจุปิณฺฑกํ อติกฺกมิตฺวา อธิกรณีคหณํ วิย ตสฺมา วตฺถารมฺมณฆฏฺฏนาย พลวภาวโต กายวิญฺญาณํ อนิฏฺเฐ ทุกฺขสหคตํ อิฏฺเฐ สุขสหคตนฺติ ฯ

สมฺปฏิจฺฉนฺนยุคลมฺปิ อตฺตนา อสมานนิสฺสยานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนมนฺตรํ อุปฺปชฺชตีติ สมานนิสฺสยโต อลทฺธานนฺตรปจฺจยตาย สภาคุปตฺถมฺภนรหิโต วิย ปุริโส นาติพลวํ สพฺพถาปิ วิสยรสมนุภวิตุํ น สกฺโกตีติ สพฺพตฺถาปิ อุเปกฺขาสหคตเมว ฯ วุตฺตวิปริยายโต กุสลวิปากสนฺตีรณํ อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺเมณสุ สุโขเปกฺขาสหคตนฺติ ฯ ยทิ เอวํ อาวชฺชนทฺวยสฺส อุเปกฺขาสมฺปโยคํ กสฺมา วกฺขติ นนุ ตมฺปิ สมานนิสฺสยานนฺตรมฺปวตฺตตีติ ฯ สจฺจํ ตตฺถ ปน ปุริมํ ปุพฺเพว เกนจิ อคฺคหิเตเยว อารมฺมเณ เอกวารเมว ปวตฺตติ ปจฺฉิมมฺปิ วิสทิสจิตฺตสนฺตานปราวตฺตนวเสน พฺยาปารนฺตรสาเปกฺขนฺติ น สพฺพถาปิ วิสยรสมนุภวิตุํ สกฺโกติ ตสฺมา มชฺฌตฺต-

มชฺฌตฺตเวทนาสมฺปยุตฺตเมวาติ ฯ โหนฺติ เจตฺถ

วตฺถาลมฺพสภาวานํ ภูติกานญฺหิ ฆฏฺฏนํ
ทุพฺพลํ อิติ จกฺขฺวาทิ- จตุจิตฺตมุเปกฺขกํ ฯ
กายนิสฺสยโผฏฺฐพฺพ- ภูตานํ ฆฏฺฏนาย ตุ
พลวตฺตา น วิญฺญาณํ กายิกํ มชฺฌเวทนํ ฯ
สมานนิสฺสโย ยสฺมา นตฺถานนฺตรปจฺจโย
ตสฺมา ทุพฺพลมาลมฺเพ โสเปกฺขํ สมฺปฏิจฺฉนนฺติ ฯ

กุสลสฺส วิปากานิ จ สมฺปยุตฺตเหตุวิรหโต อเหตุกจิตฺตานิ จาติ กุสลวิปากาเหตุกจิตฺตานิ ฯ นิพฺพตฺตกเหตุกวเสน นิปฺผนฺนานิปิ เหตานิ สมฺปยุตฺตเหตุวเสเนว อเหตุกโวหารํ ลภนฺติ อิตรถา มหาวิปาเกหิ อิเมสํ นานตฺตาสมฺภวโต ฯ กึ ปเนตฺถ การณํ ยถา อิธ เอวํ อกุสลวิปากนิคมเน อเหตุกคฺคหณํ น กตนฺติ ฯ พฺยภิจาราภาวโต ฯ สติ หิ สมฺภเว พฺยภิจาเร จ วิเสสนํ สาตฺถกํ สิยา ฯ อกุสลวิปากานํ ปน โลภาทิสาวชฺชธมฺมวิปากภาเวน ตพฺพิธุเรหิ[๑] อโลภาทีหิ สมฺปโยคาโยคโต สยํ อพฺยากตนิรวชฺชสภาวานํ โลภาทิอกุสลธมฺมสมฺปโยควิโรธโต จ นตฺถิ กทาจิปิ สเหตุกตาย สมฺภโวติ อเหตุกภาวาพฺยภิจารโต น ตานิ อเหตุกปเทน วิเสสิตพฺพานีติ ฯ

อิทานิ อเหตุกาธิกาเร อเหตุกกฺริยาจิตฺตานิปิ กิจฺจเภเทน ติธา ทสฺเสตุํ อุเปกฺขาสหคตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ จกฺขฺวาทิปญฺจทฺวาเร ฆฏิตมารมฺมณํ อาวชฺเชติ ตตฺถ อาโภคํ กโรติ จิตฺตสนฺตานํ วา ภวงฺควเสน ปวตฺติตุํ อทตฺวา วีถิจิตฺตภาวาย ปริณาเมตีติ ปญฺจ-

๑. กตฺถจิ ตพฺพิรุเธหีติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 80

ทฺวาราวชฺชนํ กฺริยาเหตุกมโนธาตุจิตฺตํ ฯ อาวชฺชนสฺส อนนฺตร-
ปจฺจยภูตํ ภวงฺคจิตฺตํ มโนทฺวารํ วีถิจิตฺตานมฺปวตฺติมุขภาวโต ฯ
ตสฺมึ ทิฏฺฐสุตมุตาทิวเสน อาปาถํ คตมารมฺมณํ อาวชฺเชติ วุตฺต-
นเยเนว วา จิตฺตสนฺตานํ ปริณาเมตีติ มโนทวาราวชฺชนํ กฺริยา-
เหตุกมโนวิญฺญาณธาตุอุเปกฺขาสหคตจิตฺตํ ฯ อิทเมว จ ปญฺจ
ทฺวาเร ยถาสนฺตีริตมาลมฺพนํ ววตฺถเปตีติ โวฏฺฐพฺพนนฺติ ปวุจฺจติ ฯ
หสิตํ อุปฺปาเทตีติ หสิตุปฺปาทํ ขีณาสวานํ อโนฬาริการมฺมเณสุ
ปหฏฺฐาการมตฺตเหตุกํ กฺริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โสมนสฺสสหคต-
จิตฺตํ ฯ สพฺพถาปีติ อกุสลวิปาก กุสลวิปาก กฺริยาเภเทน ฯ อฏฺฐา-
รสาติ คณนปริจฺเฉโท ฯ อเหตุกจิตฺตานีติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํ ฯ

อเหตุกวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

เอวํ ทฺวาทสากุสลาเหตุกฏฺฐารสวเสน สมตฺตึสจิตฺตานิ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตพฺพินิมุตฺตานํ โสภณโวหารํ ฐเปตุํ ปาปาเหตุก-
มุตฺตานีติอาทิ วุตฺตํ ฯ อตฺตนา อธิสยิตสฺส อปายาทิทุกฺขปาปนโต
ปาเปหิ เหตุกสมฺปโยคาภาวโต อเหตุเกหิ จ มุตฺตานิ จตุวีสติกามา-
วจรปญฺจตฺตึสมหคฺคตโลกุตฺตรวเสน เอกูนสฏฺฐิปริมาณานิ อถวา
อฏฺฐโลกุตฺตรานิ ฌานงฺคโยคเภเทน ปจฺเจกํ ปญฺจธา ปญฺจธา กตฺวา
เอกนวุติปิ จิตฺตานิ โสภณคุณาวหนโต ตํเหตุกตฺตา จ อโลภาทิ-
อนวชฺชเหตุสมฺปโยคโต โสภณานีติ วุจฺจเร กถิยนฺตีติ ฯ

อิทานิ โสภเณสุ กามาวจรานเมว ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐตฺตา เตสุปิ
อพฺยากตานํ กุสลปุพฺพกตฺตา ปฐมํ กามาวจรกุสลํ ตโต ตพฺพิปากํ

ตทนนฺตรํ ตเทกภูมิปริยาปนฺนํ กฺริยาจิตฺตญฺจ ปจฺเจกํ เวทนาญาณ-
สงฺขารเภเทน อฏฺฐธา ทสฺเสตุํ โสมนสฺสสหคตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ
ตตฺถ ชานาติ ยถาสภาวํ ปฏิวิชฺฌตีติ ญาณํ ฯ เสสํ วุตฺตนยเมว ฯ
เอตฺถ จ พลวสทฺธาย ทสฺสนสมฺปตฺติยา ปจฺจยปฏิคฺคาหกาทิ-
สมฺปตฺติยาติ เอวมาทีหิ การเณหิ โสมนสฺสสหคตตา ปญฺญา-
สํวตฺตนิกกมฺมโต อพฺยาปชฺชโลกูปปตฺติโต อินฺทฺริยปริปากโต กิเลส-
ทูรีภาวโต จ ญาณสมฺปยุตฺตตา ตพฺพิปริยาเยน อุเปกฺขาสหคตตา
เจว ญาณวิปฺปยุตฺตตา จ อาวาสสปฺปายาทิวเสน กายจิตฺตานํ
กลฺลภาวโต ปุพฺเพ ทานาทีสุ กตปริจยตาทหิ จ อสงฺขาริกตา
ตพฺพิปริยาเยน สสงฺขาริกตา จ เวทิตพฺพา ฯ ตตฺถ ยทา
ปน โย เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกาทิสมฺปตฺตึ อญฺญํ วา โสมนสฺสเหตุํ
อาคมฺม หฏฺฐ ปหฏฺโฐ อตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินยปฺปวตฺตํ สมฺมาทิฏฺฐึ
ปุรกฺขิตฺวา อสํสีทนฺโต อนุสฺสาหิโต ปเรหิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กโรติ
ตทาสฺส ตํ จิตฺตํ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ โหติ ฯ
ยทา ปน วุตฺตนเยเนว หฏฺฐตุฏฺโฐ สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขิตฺวา อมุตฺต-
จาคตาทิวเสน สํสีทมาโน วา ปเรหิ วา อุสฺสาหิโต กโรติ
ตทาสฺส ตเทว จิตฺตํ สสงฺขาริกํ โหติ ฯ ยทา ปน ญาติชนสฺส
ปฏิปตฺติทสฺสเนน ชาตปริจยา พาลทารกา ภิกฺขู ทิสฺวา โสมนสฺส-
ชาตา สหสา ยงฺกิญฺจิเทว หตฺถคตํ ททนฺติ วา วนฺทนฺติ วา
ตทา เตสํ ตติยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ยทา ปน เทถ วนฺทถาติ

ญาตีหิ อุสฺสาหิตา เอวํ ปฏิปชฺชนฺติ ตทา จตุตฺถํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ ฯ ยทา ปน เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกาทีนํ อสมฺปตฺตึ อญฺเญสํ วา โสมนสฺสเหตูนํ อภาวํ อาคมฺม จตูสุ วิกปฺเปสุ โสมนสฺสรหิตา โหนฺติ ตทา เสสานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ ฯ อฏฺจปีติ ปิสทฺเทน ทสปุญฺญกิริยาทิวเสน อเนกวิธตฺตํ สมฺปิณฺเฑติ ฯ ตถาหิ วทนฺติ

กเมน ปุญฺญวตฺถูหิ โคจราธิปตีหิ จ

กมฺมหีนาทิโต เจว คเณยฺย นยโกวิโทติ ฯ

อิมานิ หิ อฏฺจ จิตฺตานิ ทสปุญฺญกิริยาวตฺถุวเสน ปวตฺตนโต ปจฺเจกํ ทสทสาติ กตฺวา อสีติจิตฺตานิ โหนฺติ ฯ ตานิ จ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตนโต ปจฺเจกํ ฉคุณิตานิ สาสีติกานิ จตฺตาริ สตานิ โหนฺติ ฯ อธิปติเภเทน ปน ญาณวิปฺปยุตฺตานํ จตฺตาฬีสาธิก-ทฺวิสตปริมาณานํ วีมํสาธิปติสมาโยคาภาวโต ตานิ ติณฺณํ อธิปตีนํ วเสน ติคุณิตานิ วีสาธิกานิ สตฺตสตานิ ฯ ตถา ญาณสมฺปยุตฺตานิ จ จตุนฺนํ อธิปตีนํ วเสน จตุคฺคุณิตานิ สมสฏฺจิกานิ นวสตานีติ เอวํ อธิปติวเสน สหสฺสํ สาสีติกานิ จ ฉสตานิ โหนฺติ ฯ ตานิ กาย วจี มโนกมฺมสงฺขาตกมฺมติกวเสน ติคุณิตานิ จตฺตาฬีสาธิกานิ ปญฺจสหสฺสานิ โหนฺติ ฯ ตานิ จ หีนมชฺฌิมปณีตเภทโต ติคุณิตานิ วีสสตาธิกปณฺณรสสหสฺสานิ โหนฺติ ฯ ยมฺปน วุตฺตํ อาจริยพุทฺธ-ทตฺตตฺเถเรน

ปฐมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 83

สตฺตรสสหสฺสานิ เทฺวสตานิ อสีติ จ
กามาวจรปุญฺญานิ ภวนฺตีติ วินิทฺทิเสติ ฯ

ตํ อธิปติวเสน คณนปริหานึ อนาทิยิตฺวา โสตปติตวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ กาลเทสาทิเภเทน ปน เนสํ เภโท อปฺปเมยฺโยว ฯ กุจฺฉิเต ปาปธมฺเม สลยนฺติ[๑] กมฺเปนฺติ หึเสนฺติ[๒] อปคเมนฺตีติ วา กุสลานิ ฯ อถวา กุจฺฉิตากาเรน สนฺตาเน สยนโต ปวตฺตนโต กุสสงฺขาเต ปาปธมฺเม ลุนนฺติ ฉินฺทนฺตีติ กุสลานิ ฯ อถวา กุจฺฉิเต ปาปธมฺเม สานโต ตนุกรณโต โอสานกรณโต วา กุสสงฺขาเตน ญาเณน สทฺธาทิธมฺมชาเตน วา ลาตพฺพานิ สหชาตอุปนิสฺสยภาเวน ยถารหํ ปวตฺเตตพฺพานีติ กุสลานิ ฯ ตาเนว ยถาวุตฺตตฺเถน กามาวจรานิ จ จิตฺตานิ จาติ กามาวจรกุสลจิตฺตานิ ฯ ยถา ปเนตานิ ปุญฺญกิริยาวเสน กมฺมทฺวารวเสน กมฺมวเสน อธิปติวเสน จ ปวตฺตนฺติ น เอวํ วิปากานิ ทานาทิวเสน อปฺปวตฺตนโต วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปนาภาวโต อวิปากสภาวโต ฉนฺทาทีนิ ปุรกฺขิตฺวา อวุตฺติโต จ ตสฺมา ตํวเสน ปริหาเปตฺวา ยถารหํ คณนเภโท โยเชตพฺโพ ฯ

อิมานิปิ อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณวเสน ยถากฺกมํ โสมนสฺสุเปกฺขาสหิตานิ ปฏิสนฺธาทิวสปฺปวตฺติยํ กมฺมสฺส พลวาพลวภาวโต ตทาลมฺพนปวตฺติยํ เยภุยฺเยน ชวนานุรูปโต กทาจิ ตตฺถาปิ กมฺมานุรูปโต จ ญาณสมฺปยุตฺตานิ ญาณวิปฺปยุตฺตานิ จ โหนฺติ ฯ ยถาปโยคํ วินา สมฺปโยคญฺจ ยถาอุปฏฺฐิเตหิ กมฺมาทิปจฺจเยหิ อุตฺโภชนาทิสปฺปายาสฺปฺปายวเสน จ อสงฺขาริกสสงฺขาริกานิ จ โหนฺติ[๓] ฯ

๑. กตฺถจิ สเลนฺตีติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. วิทฺธํเสนฺติ ฯ ๓. สี. จ โหนฺตีติ นตฺถิ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 84

กฺริยาจิตฺตานมฺปิ กุสเล วุตฺตนเยเนว ยถารหํ โสมนสฺสสหคตตาทิตา เวทิตพฺพา ฯ สเหตุก ฯเปฯ กฺริยาจิตฺตานีติ เอตฺถ สเหตุกคหณํ วิปากกิริยาเปกฺขํ วิเสสนํ กุสลสฺส เอกนฺตสเหตุกตฺตา ฯ โหติ หิ ยถาลาภโยชนา ฯ สกฺขรกถลิกมฺปิ มจฺฉคุมฺพมฺปิ จรนฺตมฺปิ ติฏฺฐนฺตมฺปีติอาทีสุ [๑] สกฺขรกถลิกสฺส จรณาโยคโต มจฺฉคุมฺพาเปกฺขาย จรณํ[๒] โยชิยติ ฯ สเหตุกามาวจรปุญฺญปากกิริยา เวทนา ฯเปฯ เภเทน ปจฺเจกํ เวทนาเภทโต ทุวิธตฺตา ญาณเภทโต จตุพฺพิธตฺตา สงฺขารเภทโต อฏฺฐวิธตฺตา จ สมฺปิณฺเฑตฺวา จตุวีสติ มตาติ โยชนา ฯ นนุ จ เวทนาเภโท ตาว ยุตฺโต ตาสํ ภินฺนสภาวตฺตา ญาณสงฺขารเภทโต ปน กถนฺติ ฯ ญาณสงฺขารานํ ภาวาภาวกโตปิ เภโท ญาณสงฺขารกโตว ยถา วสฺสกโต สุภิกฺโข ทุพฺภิกฺโขติ ตสฺมา ญาณสงฺขารกโต เภโท ญาณสงฺขารเภโทติ น เอตฺถ โกจิ วิโรโธติ ฯ

อิทานิ สพฺพานิปิ กามาวจรจิตฺตานิ สมฺปิณฺฑิตฺวา ทสฺเสตุํ กาเม เตวีสาติอาทิ วุตฺตํ ฯ กาเม ภเว สตฺต อกุสลวิปากานิ สเหตุกาเหตุกานิ โสฬส กุสลวิปากานีติ เอวํ เตวีสติ วิปากานิ ทฺวาทส อกุสลานิ อฏฺฐ กุสลานีติ ปุญฺญาปุญฺญานิ วีสติ อเหตุกา ติสฺโส สเหตุกา อฏฺฐาติ เอกาทส กิริยา เจติ[๓] สพฺพถาปิ กุสลากุสลวิปากกิริยานํ อนฺโตคธเภเทน จตุปญฺญาเสว กาลทฺวาร สนฺตานาทิเภเทน อเนกวิธภาเวปีติ อตฺโถ ฯ

กามาวจรวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๑. สี. เอตฺถนฺตเร วิยาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. จรณกฺริยา โยชิยตีติ ฯ ๓. สี. จาติ ฯ

อิทานิ ตทนนฺตรุทฺทิฏฺฐสฺส รูปาวจรสฺส นิทฺเทสกฺกโม อนุปฺปตฺโตติ ตสฺส ฌานงฺคโยคเภเทน ปญฺจธา วิภาคํ ทสฺเสตุํ วิตกฺก ฯเปฯ สหิตนฺติอาทิมาห ฯ วิตกฺโก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ เอกคฺคตา จาติ อิเมหิ สหิตํ วิตกฺก ฯเปฯ สหิตํ ฯ ตตฺถ อารมฺมณํ วิตกฺเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อภินิโรเปตีติ วิตกฺโก ฯ โส สหชาตานํ อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขโณ ฯ ยถา หิ โกจิ คามวาสี ปุริโส ราชวลฺลภํ ราชสมฺพนฺธินํ มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเคหํ อนุปวิสติ เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ฯ ยทิ เอวํ กถมวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหตีติ ฯ ตมฺปิ วิตกฺกพเลเนว อภิโรหติ[๑] ฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสงฺโก ราชเคหํ ปวิสติ เอวํ ปริจเยน วิตกฺเกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อภินิโรหติ ฯ ปริจโยติ เจตฺถ สวิตกฺกจิตฺตสฺส สนฺตาเน อภิณฺหมฺปวตฺติวเสน นิพฺพตฺตา จิตฺตภาวนา ฯ อปิเจตฺถ ปญฺจวิญฺญาณํ อวิตกฺกมฺปิ วตฺถาลมฺพนสงฺฆฏฺฏนพเลน ทุติยชฺฌานาทีนิ จ เหฏฺฐิมภาวนาพเลน อภิโรหนฺติ ฯ

อารมฺมเณ เตน จิตฺตํ วิจรตีติ วิจาโร ฯ โส อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ ฯ ตถาเหส อนุสนฺธานตาติ นิทฺทิฏฺโฐ ฯ เอตฺถ จ วิจารโต โอฬาริกฏฺเฐน ตสฺเสว ปุพฺพงฺคมฏฺเฐน จ ปฐมฆณฺฑาภิฆาโต วิย เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิตกฺโก อนุรโว วิย อนุสญฺจรณํ วิจาโร ฯ วิปฺผารวา จ วิตกฺโก จิตฺตสฺส ปริปฺผนฺทภูโต อากาเส อุปฺปติตุกามสฺส สกุณสฺส ปกฺขวิกฺเขโป วิย ปทุมาภิมุขปาโต

๑. กตฺถจิ อภินิโรหตีติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 86

วิย จ คนฺธานุพนฺธเจตโส ภมรสฺส สนฺตวุตฺติ วิจาโร จิตฺตสฺส นาติปริปฺผนฺทภูโต อากาเส อุปฺปติตสฺส สกุณสฺส ปกฺขปฺปสารณํ วิย ปทุมสฺส อุปริภาเค ปริพฺภมนํ วิย จ ปทุมาภิมุขปติตสฺส ภมรสฺส ฯ

ปีนยติ กายจิตฺตํ ตปฺเปติ วฑฺเฒตีติ วา ปีติ ฯ สา สมฺปียายนลกฺขณา ฯ อารมฺมณํ กลฺลโต คหณลกฺขณาติ วุตฺตํ โหติ ฯ สมฺปยุตฺตธมฺเม สุขยตีติ สุขํ ฯ ตํ อิฏฺฐานุภวนลกฺขณํ สุโภชนรสสฺสาทโก ราชา วิย ฯ ตตฺถ อารมฺมณปฏิลาเภ ปีติยา วิเสโส ปากโฏ กนฺตารขินฺนสฺส วนนฺโตทกาทิทสฺสเน วิย ฯ ยถาลทฺธสฺส อนุภวเน สุขสฺส วิเสโส ปากโฏ ยถาทิฏฺโฐทกสฺส ปานาทีสุ วิยาติ ฯ

นานาลมฺพนวิกฺเขปาภาเวน เอกํ อารมฺมณํ อคฺคํ อิมสฺสาติ เอกคฺคํ จิตฺตํ ฯ ตสฺส ภาโว เอกคฺคตา สมาธิ ฯ โส อวิกฺเขป-ลกฺขโณ ฯ ตสฺส หิ วเสน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อวิกฺขิตฺตํ โหติ ฯ ปฐมญฺจ เทสนากฺกมโต เจว อุปฺปตฺติกฺกมโต จ อาทิภูตตฺตา ฌานญฺจ[๑] อาลมฺพนูปนิชฺฌานโต ปจฺจนิกชฺฌาปนโต จาติ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกาทิปญฺจกํ ฯ ฌานงฺคสมุทาเยว หิ ฌานโวหาโร เนมิอาทิ-องฺคสมุทาเย รถโวหาโร วิย ฯ ตถาหิ วุตฺตํ วิภงฺเค[๒] ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺเตกคฺคตาติ ฯ ปฐมชฺฌาเนน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ ฯ กสฺมา ปน อญฺเญสุปิ ผสฺสาทีสุ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ วิชฺชมาเนสุ อิเมเยว ปญฺจชฺฌานงฺควเสน วุตฺตาติ ฯ วุจฺจเต ฯ อุปนิชฺฌานกิจฺจวนฺตตาย กามฉนฺทาทีนํ อุชุปฏิปกฺขภาวโต

๑. สี. ตํ ฌานญฺจ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗ ฯ

จ ฯ วิตกฺโก หิ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ วิจาโร อนุปฺปพนฺเธติ ปีติ จสฺส ปีนนํ สุขญฺจ อุปพฺรูหนํ กโรติ อถ นํ สสมฺปยุตฺตธมฺมํ เอเตหิ อภินิโรปนานุปฺปพนฺธนปีนนอุปพฺรูหเนหิ อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา สมาธานกิจฺเจน อตฺตานํ อนุปวตฺตาเปนฺตี เอกคฺคารมฺมเณ สมํ สมฺมา จ อาธิยติ อินฺทฺริยสมตาวเสน สมํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูริภาเวน ลีนุทฺธจฺจาภาเวน สมฺมา จ ฐเปตีติ เอวเมเตสเมว อุปนิชฺฌานกิจฺจํ อาเวณิกํ ฯ กามฉนฺทาทิปฏิปกฺขภาเว ปน ฯ สมาธิ กามฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข ราคปฺปณิธิยา อุชุวิปจฺจนิกภาวโต ฯ กามฉนฺทวเสน หิ นานารมฺมเณหิ ปโลภิตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส จิตฺตสฺส สมาธานํ เอกคฺคตาย โหติ ฯ ปีติ พฺยาปาทสฺส ปามุชฺชสภาวตฺตา ฯ วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน สวิปฺผารปฺปวตฺติโต ฯ สุขํ อวูปสมานุตาปสภาวสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส วูปสนฺตสีตลสภาวตฺตา ฯ วิจาโร วิจิกิจฺฉาย อารมฺมเณ อนุมชฺชนวเสน ปญฺญาปฏิรูปสภาวตฺตา ฯ เอวํ อุปนิชฺฌานกิจฺจวนฺตตาย กามฉนฺทาทีนํ อุชุปฏิปกฺขภาวโต จ อิเมเยว ปญฺจชฺฌานงฺคภาเวน ววตฺถิตาติ ฯ ยถาหุ

อุปนิชฺฌานกิจฺจตฺตา กามาทิปฏิปกฺขโต
สนฺเตสุปิ จ อญฺเญสุ ปญฺเจวชฺฌานสญฺญิตาติ ฯ

อุเปกฺขา ปเนตฺถ สนฺตวุตฺติสภาวตฺตา สุเขเยว อนฺโตคธาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เตนาหุ

อุเปกฺขาสนฺตวุตฺติตฺตา สุขมิจฺเจว ภาสิตาติ ฯ

ปหานงฺคาทิวเสน ปนสฺส วิเสโส อุปริ อาวิภวิสฺสติ ฯ ตถา อรูปาวจรโลกุตฺตเรสุปิ ลพฺภมานกวิเสโส ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 88

อเถตฺถ กามาวจรกุสเลสุ วิย สงฺขารเภโท กสฺมา น คหิโต อิทมฺปิ หิ เกวลํ สมถานุโยควเสน ปฏิลทฺธํ สสงฺขาริกํ มคฺคา-ธิคมนวเสน ปฏิลทฺธมสงฺขาริกนฺติ สกฺกา วตฺตุนฺติ ฯ นยิทเมวํ มคฺคาธิคมนวเสน สตฺติโต ปฏิลทฺธสฺสาปิ อปรภาเค ปริกมฺมวเสเนว อุปฺปชฺชนโต ตสฺมา สพฺพสฺสาปิ ฌานสฺส ปริกมฺมสงฺขาตปุพฺพา-ภิสงฺขาเรน วินา เกวลํ อธิการวเสน อนุปฺปชฺชนโต อสงฺขารนฺติปิ[๑] อธิกาเรน จ วินา เกวลํ ปริกมฺมาภิสงฺขาเรเนว อนุปฺปชฺชนโต สสงฺขารนฺติปิ[๒] น สกฺกา วตฺตุนฺติ ฯ

อถวา ปุพฺพาภิสงฺขารวเสเนว อุปฺปชฺชมานสฺส น กทาจิ อสงฺขาริกภาโว สมฺภวตีติ อสงฺขาริกนฺติ จ พฺยภิจาราภาวโต สสงฺขาริกนฺติ จ น วุตฺตนฺติ ฯ ปิสทฺเทน เจตฺถ จตุกฺกปญฺจกนย-วเสน สุทฺธิกนวโก ตญฺจ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทุกฺขาปฏิปทา-ขิปฺปาภิญฺญา สุขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญา สุขาปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญาวเสน ปฏิปทาจตุกฺเกน โยเชตฺวา เทสิตตฺตา จตฺตาโร นวกา ปริตฺตํ ปริตฺตารมฺมณํ ปริตฺตํ อปฺปมาณารมฺมณํ อปฺปมาณํ ปริตฺตารมฺมณํ อปฺปมาณํ อปฺปมาณารมฺมณนฺติ อารมฺมณจตุกฺเกน โยชิตตฺตา จตฺตาโร นวกา ทุกฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ ปริตฺตํ ปริตฺตา-รมฺมณํ ทุกฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ ปริตฺตํ อปฺปมาณารมฺมณนฺต-ิอาทินา อารมฺมณปฏิปทามิสฺสกนยวเสน โสฬสนวกาติ ปญฺจวีสติ นวกาติ เอวมาทิเภทํ สงฺคณฺหาติ ฯ ฌานวิเสเสน นิพฺพตฺติตวิปาโก เอกนฺตโต ตํตํฌานสทิโส วาติ วิปากํ ฌานสทิสเมว วิภตฺตํ ฯ

๑. กตฺถจิ อสงฺขาริกนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. สสงฺขาริกนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ

ปฐมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 89

อิมเมว หิ อตฺถํ ทีเปตุํ ภควตา วิปากนิทฺเทเสปิ กุสลํ อุทฺทิสิตฺวาว ตทนนฺตรํ มหคฺคตโลกุตฺตรวิปากา วิภตฺตา ฯ รูปาวจรมานสํ ฌานเภเทน ปญฺจหิ จตูหิ ตีหิ ทฺวีหิ ปุน ทฺวีหิ จ ฌานงฺเคหิ สมฺปโยคเภเทน ปญฺจธา ปญฺจงฺคิกํ จตุรงฺคิกํ ติวงฺคิกํ ทุวงฺคิกํ ปุน ทุวงฺคิกนฺติ ปญฺจวิธํ โหติ ฯ อวิเสเสน ปุน ตํ ปุญฺญปากกิริยานํ ปจฺเจกํ ปญฺจนฺนํ ปญฺจนฺนํ ปเภทา ปญฺจทสธา ภเวติ อตฺโถ ฯ

รูปาวจรวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

อิทานิ อรูปาวจรํ อารมฺมณเภเทน จตุธา วิภชิตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห อากาสานญฺจายตนนฺติอาทิ ฯ ตตฺถ อุปฺปาทาทิอนฺตร-หิตตาย นาสฺส อนฺโตติ อนนฺตํ ฯ อนนฺตญฺจ ตํ อากาสญฺจาติ อากาสานนฺตํ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส ฯ อนนฺตากาสนฺติ จ วตฺตพฺเพ อคฺยาหิโตติอาทีสุ วิย วิเสสนสฺส ปรนิปาตวเสน อากาสานนฺตนฺติ วุตฺตํ ฯ อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ สกตฺเถ ภาวปจฺจยวเสน ฯ อากาสานญฺจเมว อายตนํ อสฺส[๑] สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส อธิฏฺฐานฏฺเฐน เทวานํ เทวายตนํ วิยาติ อากาสานญฺจายตนํ ฯ ตสฺมึ อปฺปนาปฺปตฺตํ ปฐมารูปชฺฌานมฺปิ อิธ อากาสานญฺจายตนนฺติ วุตฺตํ ยถา ปฐวีกสิณารมฺมณํ ฌานํ ปฐวีกสิณนฺติ ฯ อถวา อากาสานญฺจํ อายตนํ อสฺสาติ อากาสานญฺจายตนํ ฌานํ ฯ เตน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ ฯ

วิญฺญาณเมว อนนฺตํ วิญฺญาณานนฺตํ ปฐมารูปวิญฺญาณํ ฯ ตญฺหิ อุปฺปาทาทิอนฺตวนฺตมฺปิ อนนฺตากาเส ปวตฺตนโต อตฺตานํ

๑. กตฺถจิ อสฺสาติ นตฺถิ ฯ

อารพฺภ ปวตฺตาย ภาวนาย อุปฺปาทาทิอนฺตํ อคฺคเหตฺวา อนนฺตโต ผรณวเสน ปวตฺตนโต จ อนนฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ วิญฺญาณานนฺตเมว วิญฺญาณญฺจํ อาการสฺส รสฺสตฺตํ นการโลปญฺจ กตฺวา ฯ ทุติยา-รูปวิญฺญาเณน วา อญฺจิตพฺพํ ปาปุณิตพฺพนฺติ วิญฺญาณญฺจํ ฯ ตเทว อายตนํ ทุติยารูปสฺส อธิฏฺฐานตฺตาติ วิญฺญาณญฺจายตนํ ฯ เสสํ ปุริมสมํ ฯ

นาสฺส ปรมารูปสฺส กิญฺจนํ อปฺปมตฺตกํ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ อวสิฏฺฐมตฺถีติ อกิญฺจนํ ฯ ตสฺส ภาโว อากิญฺจญฺญํ ปรมา-รูปวิญฺญาณาภาโว ฯ ตเทว อายตนนฺติอาทิ ปุริมสมํ ฯ

โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวโต สุขุมาย จ สญฺญาย อตฺถิตาย เนวสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส สญฺญา อตฺถิ นาปิ อสญฺญํ อวิชฺช-มานสญฺญนฺติ เนวสญฺญานาสญฺญํ จตุตฺถารูปชฺฌานํ ฯ ทีฆํ กตฺวา ปน เนฺวสญฺญานาสญฺญนฺติ วุตฺตํ ฯ เนวสญฺญานาสญฺญเมว อายตนํ มนายตนธมฺมายตนปริยาปนฺนตฺตาติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ฯ อถวา สญฺญาว วิปสฺสนาย โคจรภาวํ คนฺตฺวา นิพฺเพทชนน-สงฺขาตสฺส ปฏุสญฺญากิจฺจสฺส อภาวโต เนว สญฺญา จ อุณฺโหทเก เตโชธาตุ วิย สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา น อสญฺญาติ เนวสญฺญานาสญฺญา ฯ สา เอว อายตนํ อิมสฺส สสมฺปยุตฺต-ธมฺมสฺส ฌานสฺส นิสฺสยาทิภาวโตติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ฯ สญฺญาวเสน เจตฺถ ฌานูปลกฺขณํ นิทสฺสนมตฺตํ เวทนาทโยปิ ตสฺมึ ฌาเน เนวเวทนานาเวทนาทิกาเยวาติ ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตเนน

สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ ฯ ปีสทฺเทน เจตฺถ อารมฺมณ ปฏิปทามิสฺสกนยวเสน โสฬสกฺขตฺตุกเทสนํ อญฺญมฺปิ จ ปาลิยํ อาคตนยเภทํ สงฺคณฺหาติ ฯ อาลมฺพนานํ อติกฺกมิตพฺพานํ กสิณากาสวิญฺญาณตทภาวสงฺขาตานํ อาลมฺพิตพฺพานญฺจ อากาสาทิจตุนฺนํ โคจรานํ ปเภเทน อารุปฺปมานสํ จตุธา โหติ ฯ ตญฺหิ ยถากฺกมํ ปญฺจมชฺฌานาลมฺพนํ กสิณนิมิตฺตํ อติกฺกมฺม ตทุคฺฆาฏนลทฺธํ อากาสมาลมฺพิตฺวา ตมฺปิ อฺติกฺกมฺม ตตฺถ ปวตฺตํ วิญฺญาณมาลมฺพิตฺวา ตมฺปิ อติกฺกมฺม ตทภาวภูตํ อากิญฺจนภาวมาลมฺพิตฺวา ตมฺปิ อติกฺกมฺม ตตฺถ ปวตฺตํ ตติยารูปวิญฺญาณมาลมฺพิตฺวา ปวตฺตติ น ปน รูปาวจรกุสลํ วิย ปุริมปุริมองฺคาติกฺกมนวเสน ปุริมปุริมสฺสาปิ อารมฺมณํ คเหตฺวา ฯ

เตนาหุ อาจริยา

> อารมฺมณาติกฺกมโต จตสฺโสปิ ภวนฺติมา
> องฺคาติกฺกมเมตาสํ น อิจฺฉนฺติ วิภาวิโนติ ฯ
> อรูปาวจรวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

อิทานิ โลกุตฺตรกุสลํ จตุมคฺคโยคโต ผลญฺจ ตทนุรูปปฺปวตฺติยา จตุธา วิภชิตฺวา ทสฺเสตุํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ นิพฺพานมฺปติสวนโต อุปคมนโต นิพฺพานมหาสมุทฺทนินฺนตาย โสตสทิสตฺตา วา โสโต[๑] วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ฯ ตสฺส อาปตฺติ อาทิโต ปชฺชนํ ปาปุณนํ ปฐมสมาคโม[๒] โสตาปตฺติ อาอุปสคฺคสฺส อาทิกมฺมนิ ปวตฺตนโต ฯ นิพฺพานํ มคฺเคติ

๑. สี. โสโตติ วุจฺจติ ฯ ๒. ปฐมสมนฺนาคโมติปิ ทิสฺสติ ฯ

นิพฺพานตฺถิเกหิ วา มคฺคิยติ กิเลเส มาเรนฺโต คจฺฉตีติ วา มคฺโค ฯ เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคจิตฺตํ โสตาปตฺติยา ลทฺธํ มคฺคจิตฺตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ ฯ อถวา อริยมคฺคโสตสฺส อาทิโต ปชฺชนํ เอตสฺสาติ โสตาปตฺติ ปุคฺคโล ฯ ตสฺส มคฺโค โสตา-ปตฺติมคฺโค ฯ เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ ฯ

สกึ เอกวารํ ปฏิสนฺธิวเสน อิมํ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉตีติ สกทาคามี ฯ อิธ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายิ ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายิ อิธ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายิ ตตฺถ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายิ อิธ ปตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺเตตฺวา อิธ ปรินิพฺพายีติ ปญฺจสุ สกทาคามีสุ ปญฺจมโก อิธ อธิปฺเปโต ฯ โส หิ อิโต คนฺตฺวา ปุน สกึ อิธ อาคจฺฉตีติ ฯ ตสฺส มคฺคจิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ[๑] ฯ กิญฺจาปิ มคฺคสมงฺคิโน ตถา อาคมนาสมฺภวโต ผลฏฺโฐเยว สกทาคามี นาม ตสฺส ปน การณภูโต ปุริมุปฺปนฺโน มคฺโค มคฺคนฺตราวจฺเฉทนตฺถํ ผลฏฺเฐน วิเสเสตฺวา วุจฺจติ สกทาคามิมคฺโคติ ฯ เอวมนาคามิ-มคฺโคติ ฯ สกทาคามิมคฺเคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ ฯ

ปฏิสนฺธิวเสน อิมํ กามธาตุํ น อาคจฺฉตีติ อนาคามี ฯ ตสฺส มคฺโค อนาคามิมคฺโค ฯ เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ ฯ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาเวน ปูชาวิเสสํ อรหตีติ อรหา ฯ อถวา กิเลสส-งฺขาตา อรโย สํสารจกฺกสฺส วา อรา กิเลสา หตา อเนนาติ อรหา ฯ ปาปกรเณ รหาภาวโต วา อรหา อฏฺฐมโก อริยปุคฺคโล ฯ ตสฺส

๑. สี. ตสฺส มคฺโค สกทาคามิมคฺโค ฯ

ภาโว อรหตฺตํ ฯ จตฺตฺถผลสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ ตสฺส อาคมนภูโต มคฺโค อรหตฺตมคฺโค ฯ เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ ฯ ปิสทฺเทน เอเกกสฺส มคฺคสฺส นยสหสฺสวเสน จตุนฺนํ จตุสหสฺสเภทํ สจฺจวิภงฺเค อาคตํ สฏฺฐิสหสฺสเภทํ นยํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อเนกวิธตฺตมฺปิ สงฺคณฺหาติ ฯ

ตตฺถายํ นยสหสฺสปริทีปนา ฯ กถํ ฯ โสตาปตฺติมคฺโค ตาว ฌานนาเมน ปฏิปทาเภทํ อนามสิตฺวา เกวลํ สุญฺญโต อปฺปณิหิโตติ ทฺวิธา วิภตฺโต ปุน ปฏิปทาจตุกฺเกน โยเชตฺวา ปจฺเจกํ จตุธา วิภตฺโตติ เอวํ ฌานนาเมน ทสธา วิภตฺโต ตถา มคฺค สติ-ปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคสจฺจสมถวิปสฺสนา-ธมฺมกฺขนฺธอายตนธาตุอาหารผสฺสเวทนาสญฺญาเจตนาจิตฺตนาเมหิปิ ปจฺเจกํ ทสทสาการเรหิ วิภตฺโต ตถาตถาพุชฺฌนกานํ ปุคฺคลานํ วเสน ตสฺมา ฌานวเสน ทส มคฺคาทีนํ เอกูนวีสติยา วเสน ทสทสาติ วีสติยา ฐาเนสุ เทฺวนยสตานิ โหนฺติ ปุน ตานิ จตูหิ อธิปตีหิ โยเชตฺวา ปจฺเจกํ จตุธา วิภตฺตานีติ เอวํ อธิปตีหิ อมิสฺเสตฺวา เทฺวสตานิ มิสฺเสตฺวา อฏฺฐสตานีติ โสตาปตฺติมคฺเค นยสหสฺสํ โหติ ฯ ตถา สกทาคามิมคฺคาทีสุปิ ฯ โสตาปตฺติยา ลทฺธํ โสตา-ปตฺติสฺส วา ผลจิตฺตํ วิปากภูตํ จิตฺตํ โสตาปตฺติผลจิตฺตํ ฯ อรหตฺตญฺจ ตํ ผลจิตฺตญฺจาติ อรหตฺตผลจิตฺตํ ฯ

จตุมคฺคปฺปเภเทนาติ อินฺทฺริยานํ อปาฏวปาฏวปาฏวตร ปาฏวตมเภเทน ภินฺนสามตฺถิยตาย สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพต-

ปรามาสานํ นิรวเสสปฺปหานํ กามราคพฺยาปาทานํ ตนุภาวาปาทนํ เตสเมว นิรวเสสปฺปหานํ รูปารูปราคมานุทฺธจฺจาวิชฺชานํ อนวเสสปฺปหานนฺติ เอวํ สญฺโญชนปฺปหานวเสน จตุพฺพิธานํ โสตาปตฺติมคฺคาทีนํ อฏฺจงฺคิกมคฺคานํ สมฺปโยคเภเทน จตุมคฺคสงฺขาตํ โลกุตฺตรกุสลํ จตุธา โหติ ปากํ ปน ตสฺเสว กุสลสฺส ผลตฺตา ตทนุรูปโต ตถา จตุธาติ เอวํ อนุตฺตรํ อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรสงฺขาตํ โลกุตฺตรจิตฺตํ อฏฺจธา มตนฺติ โยชนา ฯ กิริยานุตฺตรสฺส ปน อสมฺภวโต ทฺวาทสวิธตา น วุตฺตา ฯ กสฺมา ปน ตสฺส อสมฺภโวติ ฯ มคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา ฯ ยทิ หิ มคฺคจิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺเชยฺย ตทา ตสฺส อรหโต อุปฺปตฺติยา[๑] กิริยาภาโว สกฺกา วตฺตุํ ฯ ตมฺปน กิเลสสมุจฺเฉทกวเสเนว อุปลภิตพฺพโต เอกวารปฺปวตฺเตเนว จ เตน อสนิสมฺปาเตน วิย ตรุอาทีนํ สมูลวิทฺธํสนสฺส ตํตํกิเลสานมจฺจนฺตมปฺปวตฺติยา สาธิตตฺตา ปุน อปฺปชฺชเนปิ[๒] กาตพฺพาภาวโต ทิฏฺจธมฺมสุขวิหารตฺถญฺจ ผลสมาปตฺติยา เอว นิพฺพานารมฺมณวเสน ปวตฺตนโต น กทาจิ เสกฺขานํ อเสกฺขานํ วา อุปฺปชฺชติ ตสฺมา นตฺถิ สพฺพถาปิ โลกุตฺตรกิริยาจิตฺตนฺติ ฯ ทฺวาทสากุสลานีติอาทิ ยถาวุตฺตานํ จตุภูมิกจิตฺตานํ คณนสงฺคโห ฯ เอวํ ชาติวเสน สงฺคหํ ทสฺเสตฺวา ปุน ภูมิวเสน ทสฺเสตุํ จตุปญฺญาสธา กาเมติอาทิ วุตฺตํ ฯ

กาเม ภเว จิตฺตานิ จตุปญฺญาสธา อีริเย[๓] ฯ รูเป ภเว ปณฺณรส อีริเย อรูเป ภเว ทฺวาทส อีริเย อนุตฺตเร ปน

๑. สี. ตทุปฺปตฺติยา ฯ ๒. สี. อุปฺปชฺชมาเนปิ ฯ ๓. สี. สพฺพตฺถ อีรเยติ ทิสฺสติ ฯ

นววิธ ธมฺมสมุทาเย จิตฺตานิ อฏฺฐธา อีริเย กเถยฺยาติ อตฺโถ ฯ เอตฺถ จ กามตณฺหาทิวิสยภาเวน กามภวาทิปริยาปนฺนานิ จิตฺตานิ สกสกภูมิโต อญฺญตฺถ ปวตฺตมานานิปิ กามภวาทีสุ จิตฺตานีติ วุตฺตานิ ยถา มนุสฺสิตฺถิยา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺโตปิ ติรจฺฉานคโต ติรจฺฉานโยนิยา ปริยาปนฺนตฺตา ติรจฺฉาเนเสฺวว สงฺคยฺหติ ฯ กตฺถจิ อปริยาปนฺนานิ นววิธโลกุตฺตรธมฺมสมูเหกเทสภูตานิ รุกฺเข สาขาติ อาทีสุ วิย อนุตฺตเร จิตฺตานีติ วุตฺตานิ ฯ อถวา กาเม รูเปติ จ อุตฺตรปทโลปนิทฺเทโส ฯ อรูเป ภวานิ อารุปฺปานิ นตฺถิ เอเตสํ อุตฺตรํ จิตฺตนฺติ อนุตฺตรานีติ อุปโยคพหุวจนวเสน กาเม กามาวจรานิ จิตฺตานิ จตุปญฺญาสธา อีริเย รูเป รูปาวจรานิ จิตฺตานิ ปญฺณรส อีริเย อารุปฺเป อรูปาวจรานิ จิตฺตานิ ทฺวาทส อีริเย อนุตฺตเร โลกุตฺตรานิ จิตฺตานิ อฏฺฐธา อีริเยติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺโธ ทฏฺฐพฺโพ ฯ อิตฺถํ ยถาวุตฺเตน ชาติเภทภินฺนจตุภูมิกจิตฺตเภทวเสน เอกูนนวุติปฺปเภทํ กตฺวา มานสํ จิตฺตํ วิจกฺขณา วิเสเสน อตฺถานํ จกฺขณสภาวา ปณฺฑิตา วิภชนฺติ ฯ อถวา เอกวีสสตํ เอกุตฺตร-วีสาธิกํ สตํ วิภชนฺติ ฯ

[๑] ฌานงฺควเสน ปฐมชฺฌานาทิสทิสตฺตา[๒] ปฐมชฺฌานญฺจ ตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตญฺเจติ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ ฯ ปาทกชฺ-ฌานสมฺมสิตชฺฌานปุคฺคลชฺฌาสเยสุ หิ อญฺญตรวเสน ตํตํฌาน-สทิสวิตกฺกาทิองฺคปาตุภาเวน[๓] จตฺตาโรปิ มคฺคา ปฐมชฺฌานาทิ-โวหารํ ลภนฺตา ปจฺเจกํ ปญฺจธา วิภชฺชนฺติ ฯ เตนาห ฌานงฺคโยค-

๑. สี. ปฐมชฺฌาเนเนว วิตกฺกาทิปญฺจงฺคิกชฺฌาเนน สมฺปยุตฺตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ ปฐม...จิตฺตํ ฯ อถวา ฯ ๒. กตฺถจิ อาทิสทฺโท นตฺถิ ฯ ๓. สี. ตํตํฌานสทิสตฺตา ฯ

เภเทนาติอาทิ ฯ ตตฺถ ปรมชฺฌานาทีสุ ยํ ยํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต[๑] วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา ปวตฺตา ตํ ตํ ปาทกชฺฌานํ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภาวโต ฯ ยํ ยํ ฌานํ สมฺมสนฺตสฺส สาว ปวตฺตา ตํ ตํ สมฺมสิตชฺฌานํ ฯ อโห วต เม ปรมชฺฌานสทิโส มคฺโค ปญฺจงฺคิโก ทุติยชฺฌานาทีสุ วา อญฺญตรสทิโส จตุรงฺคาทิเภโท มคฺโค ภเวยฺยาติ เอวํ โยคาวจรสฺส อุปฺปนฺนชฺฌาสโย ปุคฺคลชฺฌาสโย นาม ฯ ตตฺถ เยน ปรมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ปกิณฺณกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา มคฺโค อุปฺปาทิโต โหติ ตสฺส โส มคฺโค ปรมชฺฌานาทิตํตํปาทกชฺฌานสทิโส[๒] โหติ ฯ สเจ ปน วิปสฺสนาปาทกํ ยงฺกิญฺจิ ฌานํ นตฺถิ เกวลํ ปรมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรํ ฌานํ สมฺมสิตฺวา มคฺโค อุปฺปาทิโต โหติ ตสฺส โส สมฺมสิตชฺฌานสทิโส โหติ ฯ[๓] ยทิ ปน ยงฺกิญฺจิ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต [๔]- อญฺญํ สมฺมสิตฺวา มคฺโค อุปฺปาทิโต โหติ ตทา ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ทฺวีสุ อญฺญตรสทิโส โหติ ฯ สเจ ปน ปุคฺคลสฺส ตถาวิโธ อชฺฌาสโย นตฺถิ ฯ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโต วุฏฺฐาย อุปรูปริชฺฌานธมฺเม สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมคฺโค ปาทกชฺฌานมนเปกฺขิตฺวา สมฺมสิตชฺฌานสทิโส อุปรูปริชฺฌานโต ปน วุฏฺฐาย เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานธมฺเม สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมคฺโค สมฺมสิตชฺฌานมนเปกฺขิตฺวา ปาทกชฺฌานสทิโส โหติ ฯ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโต หิ อุปรูปริชฺฌานํ พลวตรนฺติ ฯ

๑. สี. ตโต ตโต ฯ ๒. สี. ปรมชฺฌานาทีสุ ตํตํ... ฯ ๓. สี. ยทา ฯ
๔. สี. เอตฺถนฺตเร ตโต วุฏฺฐาย อญฺญตรนฺติ อตฺถิ ฯ

เวทนานิยโม ปน สพฺพตฺถาปิ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนานิยเมน โหติ ฯ ตถา สุกฺขวิปสฺสกสฺส สกลชฺฌานงฺคนิยโม ฯ ตสฺส หิ ปาทกชฺฌานาทีนมภาเวน เตสํ วเสน นิยมาภาวโต วิปสฺสนานิยเมน ปญฺจงฺคิโกว มคฺโค โหติ ฯ อปิจ สมาปตฺติลาภิโนปิ ฌานํ ปาทกํ อกตฺวา ปกิณฺณกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมคฺโคปิ วิปสฺสนานิยเมเนว ปญฺจงฺคิโก โหตีติ อยเมตฺถ อฏฺฐกถาทิโต อุทฺธโฏ วินิจฺฉยสาโร ฯ เถรวาททสฺสนาทิวสปฺปวตฺโต ปน อติปปญฺโจ อฏฺฐกถาทีสุ วุตฺตนเยน เวทิตพฺโพ ฯ ยถา เจตฺถ เอวํ สพฺพตฺถาปิ วิตฺถารนโย ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยน คเหตพฺโพ ฯ คนฺถภิรุกชนานุคฺคหณตฺถํ ปเนตฺถ สงฺเขปกถา อธิปฺเปตา ฯ ยถา จ รูปาวจรํ จิตฺตํ ปฐมาทิปญฺจวิธชฺฌานเภเท[๑] คยฺหติ ปฐมชฺฌานนฺติอาทินา วุจฺจติ ตถานุตฺตรมฺปิ จิตฺตํ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตนฺติอาทินา คยฺหติ ฯ อารุปฺปญฺจาปิ อุเปกฺเขกคฺคตาโยเคน องฺคสมตาย ปญฺจมชฺฌาเน คยฺหติ ฯ ปญฺจมชฺฌานโวหารํ ลภตีติ อตฺโถ ฯ

อถวา รูปาวจรํ จิตฺตํ อนุตฺตรญฺจ ปฐมาทิชฺฌานเภเท ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตนฺติอาทินา ยถา คยฺหติ ตถา อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม ฌาเน คยฺหตีติ โยชนา ฯ อาจริยสฺสาปิ หิ อยเมว โยชนา อธิปฺเปตาติ ทิสฺสติ นามรูปปริจฺเฉเท อุชุกเมว ตถา วุตฺตตฺตา ฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ

รูปาวจรจิตฺตานิ คยฺหนฺตานุตฺตรานิ จ
ปฐมาทิชฺฌานเภเท อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเมติ ฯ

๑. สี....เภเทน ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา รูปาวจรํ วิย อนุตฺตรมฺปิ ปฐมาทิชฺฌานเภเท คยฺหติ อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม คยฺหติ ยสฺมา วา ฌานงฺคโยคเภเทน เอเกกํ ปญฺจธา กตฺวา อนุตฺตรํ จิตฺตํ จตฺตาฬีสวิธนฺติ วุจฺจติ รูปาวจรโลกุตฺตรานิ วิย จ ปฐมาทิชฺฌานเภเท [๑] อารุปฺปอารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม คยฺหติ ตสฺมา ปฐมาทิกเมเกกํ ฌานํ โลกิยํ ติวิธํ โลกุตฺตรมฏฺฐวิธนฺติ เอกาทสวิธํ อนฺเต ตุ ฌานํ เตวีสติวิธํ ติวิธรูปาวจรทฺวาทสวิธารูปาวจรอฏฺฐโลกุตฺตรวเสนาติ อตฺโถ ฯ ปาทกชฺฌานาทิวเสน คณนวุฑฺฒิ กุสลวิปาเกสฺวว สมฺภวตีติ เตสเมว คณนํ เอกวีสสตคณนาย องฺคภาเวน ทสฺเสนฺโต อาห สตฺตตึสาติอาทิ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย ปฐมปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา

เอวํ ตาว จิตฺตํ ภูมิชาติสมฺปโยคสงฺขารฌานาลมฺพนมคฺคเภเทน ยถารหํ วิภชิตฺวา อิทานิ เจตสิกวิภาคสฺส อนุปฺปตฺตตฺตา ปฐมํ ตาว จตุพฺพิธสมฺปโยคลกฺขณสนฺทสฺสนวเสน เจตสิกลกฺขณํ ฐเปตฺวา ตทนนฺตรํ อญฺญสมานอกุสลโสภณวเสน ตีหิ ราสีหิ เจตสิกธมฺเม อุทฺทิสิตฺวา เตสํ โสฬสหากาเรหิ สมฺปโยคํ เตตฺตึสวิเธน สงฺคหญฺจ ทสฺเสตุํ เอกุปฺปาทนิโรธา จาติอาทิมารทฺธํ[๒] ฯ จิตฺเตน สห เอกโต อุปฺปาโท จ นิโรโธ จ เยสนฺเต เอกุปฺปาทนิโรธา ฯ

๑. สี. เอตฺถนฺตเร กถาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี....นิโรธา เจตฺยาทิ อารทฺธํ ฯ อิธ ปน อทุกฺขมสุขนฺติอาทีสุ วิย มการาคโม สิยา ฯ

ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 99

เอกํ อาลมฺพนญฺจ วตฺถุ จ เยสนฺเต॰ เอกาลมฺพนวตฺถุกา ฯ เอวํ จตูหิ ลกฺขเณหิ เจโตยุตฺตา จิตฺเตน สมฺปยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส สลกฺขณธารณโต ธมฺมา นิยตโยคิโน อนิยตโยคิโน จ เจตสิกาติ มตา ฯ ตตฺถ ยทิ เอกุปฺปาทมตฺเตเนว เจโตยุตฺตาติ อธิปฺเปตา ตทา จิตฺเตน สห อุปฺปชฺชมานานํ รูปธมฺมานมฺปิ เจโตยุตฺตตา อาปชฺเชยฺยาติ เอกนิโรธคหณํ ฯ เอวมฺปิ จิตฺตานุปริวตฺติโน วิญฺญตฺติทฺวยสฺส ปสงฺโค น สกฺกา นิวาเรตุํ ตถา เอกโต อุปฺปาโท วา นิโรโธ วา เอเตสนฺติ เอกุปฺปาทนิโรธาติ ปริกปฺเปนฺตสฺส ปุเรตรมุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ นิรุชฺฌมานานมฺปิ รูปธมฺมานนฺติ เอกาลมฺพนคหณํ ฯ เย เอวํ ติวิธลกฺขณา ธมฺมา เต นิยมโต เอกวตฺถุกาเยวาติ ทสฺสนตฺถํ เอกวตฺถุคหณนฺติ ฯ อลมติปปญฺเจน ฯ

กถนฺติ สรูปสมฺปโยคาการานํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา ฯ ผุสตีติ ผสฺโส ฯ สฺวายํ ผุสนลกฺขโณ ฯ อยญฺหิ อรูปธมฺโมปิ สมาโน อารมฺมเณ ผุสนากาเรเนว ปวตฺตติ สา จสฺส ผุสนาการปฺปวตฺติ อมฺพิลขาทกาทีนํ ปสฺสนฺตสฺส ปรสฺส เขฬุปฺปาทาทิ วิย ทฏฺฐพฺพา ฯ เวทิยติ อาลมฺพนรสํ อนุภวตีติ เวทนา ฯ สา เวทยิตลกฺขณา ฯ อารมฺมณรสานุภวนญฺหิ ปตฺวา เสสสมฺปยุตฺตธมฺมา เอกเทสมตฺเตเนว [๒] อนุภวนฺติ ฯ เอกํสโต ปน อิสฺสรวตาย เวทนาว อนุภวนฺติ ฯ ตถาเหสา สุโภชนรสานุภวนกราชา วิยาติ วุตฺตา ฯ สุขาทิวเสน ปนสฺสา เภทํ สยเมว วกฺขติ ฯ นีลาทิเภทารมฺมณํ สญฺชานาติ

๑. กตฺถจิ เนสนฺตีติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. เอตฺถนฺตเร รสนฺติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 100

สญฺญํ กตฺวา ชานาตีติ สญฺญา ฯ สา สญฺชานนลกฺขณา ฯ สา หิ อุปฺปชฺชมานา ทารุอาทีสุ วฑฺฒกีอาทีนํ สญฺญากรณํ วิย ปจฺฉา สญฺชานนสฺส การณภูตํ อาการํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชติ ฯ นิมิตฺตการิกาย ปน ตาเวตํ ยุชฺชติ นิมิตฺเตน สญฺชานนฺติยา ปน กถนฺติ ฯ สาปิ ปุน อปราย สญฺญาย สญฺชานนสฺส นิมิตฺตํ อาการํ[๑] คเหตฺวา อุปฺปชฺชตีติ น เอตฺถ โกจิ อสมฺภโว ฯ เจเตติ อตฺตนา สมฺปยุตฺต-ธมฺเม อารมฺมเณ อภิสนฺทหติ สงฺขตาภิสงฺขรเณ วา พฺยาปารมา-ปชฺชตีติ เจตนา ฯ ตถาหิ อยเมว อภิสงฺขรเณ ปธานตฺตา วิภงฺเค สุตฺตนฺตภาชนีเย สงฺขารกฺขนฺธํ วิภชนฺเตน สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราติ วตฺวา จกฺขุสมฺผสฺสชาเจตนาติอาทินา นิทฺทิฏฺฐา ฯ สา เจตยิตลกฺขณา เชฏฺฐสิสฺสมหาวฑฺฒกีอาทโย วิย สกิจฺจปรกิจฺจ-สาธิกาติ ทฏฺฐพฺพา[๒] ฯ เอกคฺคตา วิตกฺก วิจาร ปีตีนํ สรูปวิภาวนํ เหฏฺฐา อาคตเมว ฯ ชีวนฺติ เตน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ ชีวิตํ ฯ ตเทว สหชาตานุปาลเน อธิปจฺจโยเคน[๓] อินฺทฺริยนฺติ ชีวิตินฺทฺริยํ ฯ ตํ อนุปาลนลกฺขณํ อุปฺปลาทีนิ อนุปาลกํ อุทกํ วิย ฯ กรณํ กาโร ฯ มนสฺมึ กาโร มนสิกาโร ฯ โส เจตโส อารมฺมเณ สมนฺนาหารลกฺขโณ ฯ

วิตกฺโก สหชาตธมฺมานํ อารมฺมเณ อภินิโรปนสภาวตฺตา เต ตตฺถ ปกฺขิปนฺโต วิย โหติ เจตนา อตฺตนา อาลมฺพนคฺคหเณน ยถารุเฬฺห ธมฺเมปิ ตตฺถ นิโยเชนฺตี พลนายโก วิย โหติ มนสิกาโร เต อารมฺมณาภิมุขปฺปโยชนโต อาชานียานํ ปโยชนกสารถิ วิยาติ

๑. สี. การณํ ฯ ๒. สี. ทฏฺฐพฺพํ ฯ ๓. สี. อาธิปจฺจ...ฯ

อยเมเตสํ วิเสโส ฯ ธมฺมานญฺหิ ตํตํยาถาวสรสลกฺขณํ สภาวโต ปฏิวิชฺฌิตฺวา ภควตา เต เต ธมฺมา วิภตฺตาติ ภควติ สทฺธาย เอวํ วิเสสา อิเม ธมฺมาติ โอกปฺเปตฺวา อุคฺคหณปริปุจฺฉาทิวเสน เตสํ สภาวสมธิคมาย โยโค กรณีโย น ปน ตตฺถ ตตฺถ วิปฺปฏิ-ปชฺชนฺเตหิ สมฺโมโห อาปชฺชิตพฺโพติ อยเมตฺถ อาจริยานํ อนุสาสนี ฯ สพฺเพสมฺปิ เอกูนนวุติจิตฺตานํ สาธารณา นิยมโต เตสุ อุปฺปชฺชนโตติ สพฺพจิตฺตสาธารณา นาม ฯ

อธิมุจฺจนํ อธิโมกฺโข ฯ โส หิ สนฺนิฏฺฐานลกฺขโณ อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วิย ทฏฺฐพฺโพ ฯ วีรานํ ภาโว กมฺมํ วา วิธินา อีรยิตพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ วา วิริยํ อุสฺสาโห ฯ โส สหชาตานํ อุปตฺถมฺภนลกฺขโณ ฯ วิริยวเสน หิ เตสํ โอลีนวุตฺติตา น โหติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา อิมสฺส วิตกฺกาทีหิ วิเสโส สุปากโฏ โหติ ฯ ฉนฺทนํ ฉนฺโท อาลมฺพเนนาตฺถิกตา ฯ โส กตฺตุกมฺยตา-ลกฺขโณ ฯ ตถาเหส อารมฺมณคฺคหเณ เจตโส หตฺถปฺปสารณํ วิยาติ วุจฺจติ ฯ ทานวตฺถุวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตกาเลปิ เจส วิสฺ-สชฺชิตพฺเพน เตน อตฺถิโกว ขิปิตพฺพอุสูนํ คหเณ อตฺถิโก อิสฺสาโส วิย ฯ โสภเณสุ ตทีตเรสุ จ ปกาเรน กิณฺณา วิปฺปกิณฺณาติ ปกิณฺณกา ฯ โสภณาเปกฺขาย อิตเร อิตราเปกฺขาย โสภณา จ อญฺเญ นาม ฯ เตสํ สมานา น อุทฺธจฺจาทิสทฺธาทโย วิย อกุสลาทิ-สภาวาเยวาติ อญฺญสมานา ฯ เอวํ ตาว สพฺพจิตฺตสาธารณวเสน จ ปกิณฺณกวเสน จ โสภเณตรสภาเว เตรส ธมฺเม อุทฺทิสิตฺวา

อิทานิ เหฏฺฐา จิตฺตวิภาเค นิทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน อกุสลธมฺมปริยาปนฺเน ปจฺจํ ตโต โสภณธมฺมปริยาปนฺเน จ ทสฺเสตุํ โมโหติอาทิ วุตฺตํ ฯ

อเหตุเก ปน อาเวณิกธมฺมา นตฺถีติ น เต วิสุํ วุตฺตา ฯ อารมฺมเณ มุยฺหตีติ โมโห อญฺญาณํ ฯ โส อารมฺมณ-สภาวจฺฉาทนลกฺขโณ ฯ อารมฺมณคฺคหณวสปฺปวตฺโตปิ เหส ตสฺส ยถาสภาวปฏิจฺฉาทนาการเนว ปวตฺตติ ฯ น หิริยติ น ลชฺชิยตีติ อหิริโก ปุคฺคโล ธมฺมสมูโห วา ฯ อหิริกสฺส ภาโว อหิริกฺกํ ตเทว อหิริกํ ฯ น โอตฺตปฺปตีติ อโนตฺตปฺปํ ฯ ตตฺถ คูถโต คามสูกโร วิย กายทุจฺจริตาทิโต อชิคุจฺฉนลกฺขณํ อหิริกํ ฯ อคฺคิโต สลโภ[๑] วิย ตโต อนุตฺตาสลกฺขณํ อโนตฺตปฺปํ ฯ เตนาหุ โปราณา

ชิคุจฺฉติ นาหิริโก ปาปา คูถาว สูกโร
น ภายติ อโนตฺตาปี[๒] สลโภ วิย ปาวกาติ ฯ

อุทฺธตสฺส ภาโว อุทฺธจฺจํ ฯ ตํ จิตฺตสฺส อวูปสมลกฺขณํ ปาสาณาภิฆาตสมุทฺธตภสฺมํ วิย ฯ ลุพฺภตีติ โลโภ ฯ โส อารมฺมเณ อภิสงฺคลกฺขโณ มกฺกฏาเลโป วิย ฯ จิตฺตสฺส อาลมฺพิตุกามตามตฺตํ ฉนฺโท โลโภ ตตฺถ อภิคิชฺฌนนฺติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ มิจฺฉาภินิเวสลกฺขณา ทิฏฺฐิ ฯ ญาณญฺหิ อารมฺมณํ ยถาสภาวโต ชานาติ ทิฏฺฐิ ยถาสภาวํ วิชหิตฺวา

๑. สลฺลโภติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. อโนตฺตปฺปี ฯ

ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 103

อยาถาวโต คณฺหาตีติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ เสยฺโยหมสฺมีติ-
อาทินา มญฺญตีติ มาโน ฯ โส อุนฺนติลกฺขโณ ฯ ตถาเหส
เกตุกมฺยตาปจฺจุปฏฺฐาโน วุตฺโต ฯ ทุสฺสตีติ โทโส ฯ โส จณฺฑิกฺก-
ลกฺขโณ ปหตาสีวิโส วิย ฯ อิสฺสตีติ อิสฺสา ฯ สา ปรสมฺปตฺติ
อุสฺสุยนลกฺขณา ฯ มจฺเฉรสฺส ภาโว มจฺฉริยํ ฯ มา อิทํ อจฺฉริยํ
อญฺเญสํ โหตุ มยฺหเมว โหตูติ ปวตฺตํ วา มจฺฉริยํ ฯ ตํ
อตฺตสมฺปตฺตินิคฺคุยฺหนลกฺขณํ ฯ กุจฺฉิตํ กตนฺติ กุกฺกตํ กตากตํ
ทุจฺจริตสุจริตํ ฯ อกตมฺปิ หิ กุกฺกตนฺติ โวหรนฺติ ฯ ยํ มยา
อกตํ ตํ กุกฺกตนฺติ ฯ อิธ ปน กตากตํ อารพฺภ อุปฺปนฺโน
วิปฺปฏิสารจิตฺตุปฺปาโท กุกฺกตํ ฯ ตสฺส ภาโว กุกฺกุจฺจํ ฯ ตํ
กตากตทุจฺจริตสุจริตานุโสจลกฺขณํ ฯ ถินนํ ถีนํ ฯ อนุสฺสาหนา-
วสีทนวเสน สํหตภาโว ถีนํ ฯ มิทฺธนํ มิทฺธํ วิคตสามตฺถิยตา[1] ฯ
ตตฺถ ถีนํ จิตฺตสฺส อกมฺมญฺญตาลกฺขณํ มิทฺธํ เวทนาทิกฺขนฺธตฺ-
ตยสฺสาติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ ตถาหิ ปาลิยํ[2] ตตฺถ กตมํ ถีนํ
ยา จิตฺตสฺส อกลฺยตาอกมฺมญฺญตา ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ ยา
กายสฺส อกลฺยตาอกมฺมญฺญตาติอาทินา อิเมสํ นิทฺเทโส ปวตฺโต ฯ
นนุ จ กายสฺสาติ วจนโต รูปกายสฺสาปิ อกมฺมญฺญตา มิทฺธนฺติ
ตสฺส รูปภาโวปิ อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ ตตฺถ ตตฺถ อาจริเยหิ
อานีตการณวเสเนวสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา ฯ ตถาหิ มิทฺธวาทิมต-
ปฏิกฺเขปตฺถํ เตสํ วาทนิกฺเขปปุพฺพกํ อฏฺจกถาทีสุ พหุธา วิตฺถาเรนฺติ
อาจริยา ฯ อยมฺปเนตฺถ สงฺคโห

๑. สี. อิโต ปรํ อสตฺติวิฆาโต วาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๒ ฯ

เกจิ มิทฺธมฺปิ รูปนฺติ วทนฺติ[๑] ตํ น ยุชฺชติ
ปหาตพฺเพสุ วุตฺตตฺตา กามฉนฺทาทโย วิย ฯ
ปหาตพฺเพสุ อกฺขาต- เมตํ นีวรเณสุ หิ
รูปนฺตุ น ปหาตพฺพ- มกฺขาตํ ทสฺสนาทินา ฯ
น ตุยฺหํ ภิกฺขเว รูปํ ชหเถตนฺติ ปาจโต
ปเหยฺยภาวเลโสปิ ยตฺถ รูปสฺส ทิสฺสติ ฯ
ตตฺถ ตพฺพิสยจฺฉนฺท- ราคหานิ ปกาสิตา
วุตฺตญฺหิ ตตฺถ โย ฉนฺท- ราคกฺเขโปติ อาทิกํ ฯ
รูปารูเปสุ มิทฺเธสุ อรูปํ ตตฺถ เทสิตํ
อิติ เจ นตฺถิ ตํ ตตฺถ อวิเสเสน ปาจโต ฯ
สกฺกา หิ อนุมาตุํ ยํ มิทฺธํ รูปนฺติ จินฺติตํ
ตมฺปิ นีวรณํ มิทฺธ- ภาวโต อิตรํ วิย ฯ
สมฺปโยคาภิธานา จ น ตํ รูปนฺติ นิจฺฉโย
อรูปีนญฺหิ ขนฺธานํ สมฺปโยโค ปวุจฺจติ ฯ
ตถารุปฺเป สมฺปฺปตฺติ- ปาจโต นตฺถิ รูปตา
นิทฺทา ขีณาสวานนฺตุ กายเคลญฺญโต สิยาติ ฯ

สทฺทหตีติ สทฺธา พุทฺธาทีสุ ปสาโท ฯ สา สมฺปยุตฺตานํ[๒] ปสาทนลกฺขณา อุทกปฺปสาทกมณิ[๓] วิย ฯ สรณํ สติ อสมฺโมโส ฯ สา สมฺปยุตฺตานํ[๔] สารณลกฺขณา ฯ หิริยติ กายทุจฺจริตาทีหิ ชิคุจฺฉตีติ หิริ ฯ สา ปาปโต ชิคุจฺฉนลกฺขณา ฯ โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปํ ฯ ตํ ปาปโต อุตฺตาสลกฺขณํ อตฺตคารววเสน

๑. สี. วทนฺเตตํ ฯ ๒-๔ สี. สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ฯ ๓. อยํ รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส มณิวิเสโส โหติ โย อาวิโลทกํ ปสาเทติ ตสฺมา อุทกปฺปสาทกมณีติ วุจฺจติ ฯ

ปาปโต ชิคุจฺฉนโต กุลวธู วิย หิริ ฯ ปรคารววเสน ปาปโต โอตฺตาสนโต[๑] เวสิยา วิย โอตฺตปฺปํ ฯ โลภปฏิปกฺโข อโลโภ ฯ โส อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อลคฺคตาลกฺขโณ มุตฺตภิกฺขุ วิย ฯ โทสปฏิปกฺโข อโทโส ฯ โส อจณฺฑิกฺกลกฺขโณ อนุกูลมิตฺโต วิย ฯ เตสุ เตสุ ธมฺเมสุ มชฺฌตฺตตา ตตฺรมชฺฌตฺตตา ฯ สา จิตฺตเจตสิกานํ อชฺฌุเปกฺขนลกฺขณา สมฺปวตฺตานํ อสฺสานํ [๒] สารถิ วิย ฯ กายสฺส ปสฺสมฺภนํ กายปสฺสทฺธิ ฯ จิตฺตสฺส ปสฺสมฺภนํ จิตฺตปสฺสทฺธิ ฯ อุโภปิ เจตา กายจิตฺตานํ ทรถวูปสมลกฺขณา ฯ กายสฺส ลหุภาโว กายลหุตา ฯ ตถา จิตฺตลหุตา ฯ ตา กายจิตฺตครุภาววูปสมลกฺขณา ฯ กายสฺส มุทุภาโว กายมุทุตา ฯ ตถา จตฺตมุทุตา ฯ ตา กายจิตฺตถทฺธภาววูปสมลกฺขณา ฯ กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํ ฯ ตสฺส ภาโว กมฺมญฺญตา ฯ กายสฺส กมฺมญฺญตา กายกมฺมญฺญตา ฯ ตถา จิตฺตกมฺมญฺญตา ฯ ตา กายจิตฺตานํ อกมฺมญฺญภาววูปสมลกฺขณา ฯ ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญํ ฯ ตเทว ปาคุญฺญตา ฯ กายสฺส ปาคุญฺญตา กายปาคุญฺญตา ฯ ตถา จิตฺตปาคุญฺญตา ฯ ตา กายจิตฺตานํ เคลญฺญวูปสมลกฺขณา ฯ กายสฺส อุชุกภาโว กายุชุกตา ฯ ตถา จิตฺตุชุกตา ฯ ตา กายจิตฺตานํ อาชฺชวลกฺขณา ฯ ยถากฺกมมฺปเนตา กายจิตฺตานํ สารมฺภาทิกรธาตุกฺโขภปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐานา ฯ

กาโยติ เจตฺถ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยสฺส คหณํ ฯ ยสฺมา เจเต

๑. กตฺถจิ อุตฺตาสนโตติ ทิสฺสติ ฯ ๒. เอตฺถนฺตเร อชฺฌุเปกฺโกติ อตฺถิ ฯ

เทฺว เทฺว ธมฺมา เอกโต หุตฺวา ยถาสกํ ปฏิปกฺขธมฺเม หนนฺติ ตสฺมา อิเธว ทฺวิธตา วุตฺตา น สมาธิอาทีสุ ฯ อปิจ จิตฺต-ปสฺสทฺธิอาทีหิ จิตฺตสฺเสว ปสฺสทฺธาทิภาโว โหติ กายปสฺสทฺธิ-อาทีหิ ปน รูปกายสฺสาปิ ตํสมุฏฺฐานปณีตรูปผรณวเสนาติ ตทตฺถ-สนฺทสฺสนตฺถญฺเจตฺถ ทฺวิธตา วุตฺตา ฯ โสภณานํ สพฺเพสมฺปิ สาธารณา นิยเมน เตสุ อุปฺปชฺชนโตติ โสภณสาธารณา ฯ

สมฺมา วทนฺติ เอตายาติ สมฺมาวาจา วจีทุจฺจริตวิรติ ฯ สา จตุพฺพิธา มุสาวาทา เวรมณี ปิสุณาวาจา เวรมณี ผรุสวาจา เวรมณี สมฺผปฺปลาปา เวรมณีติ ฯ กมฺมเมว กมฺมนฺโต สุตฺตนฺตวนนฺตาทโย วิย ฯ สมฺมา ปวตฺโต กมฺมนฺโต สมฺมากมฺมนฺโต กายทุจฺจริตวิรติ ฯ สา ติวิธา ปาณาติปาตา เวรมณี อทินฺนาทานา เวรมณี กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณีติ ฯ สมฺมา อาชีวนฺติ เอเต-นาติ สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาชีววิรติ ฯ โส ปน อาชีวเหตุกาย-วจีทุจฺจริตโต วิรมณวเสน สตฺตวิโธ กุหนาลปนาทิมิจฺฉาชีว-วิรมณวเสน พหุวิโธ วา ฯ ติวิธาปิ ปเนตา ปจฺเจกํ สมฺปตฺตสมาทาน-สมุจฺเฉทวิรติวเสน ติวิธา ฯ วิรติโย นาม ยถาวุตฺตทุจฺจริเตหิ วิรมณโต ฯ กโรติ ปรทุกฺเข สติ สาธูนํ หทยเขทํ ชเนติ กิรติ วา วิกฺขิปติ ปรทุกฺขํ กิณาติ[๑] วา ตํ หึสติ กิริยติ วา ทุกฺขิเตสุ ปสาริยตีติ กรุณา ฯ สา ปรทุกฺขาปนยนกามตา-ลกฺขณา ฯ ตาย หิ ปรทุกฺขํ อปนิยตุ วา มา วา ตทาการเนว สา ปวตฺตติ ฯ โมทนฺติ เอตายาติ มุทิตา ฯ สา ปรสมฺปตฺติ-

๑. กิ หึสายนฺติ ธาตูติ โยชนา ฯ

ิอนุโมทนลกฺขณา ฯ อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตฺตา อปฺปมาณา ฯ ตา เอว อปฺปมญฺญา ฯ นนุ จ จตสฺโส อปฺปมญฺญาติ วกฺขติ กสฺมา ปเนตฺถ เทฺวเยว วุตฺตาติ ฯ อโทสตตฺรมชฺฌตฺตตาหิ เมตฺตุเปกฺขานํ คหิตตฺตา ฯ อโทโสเยว หิ สตฺเตสุ หิตชฺฌาสยวสปฺปวตฺโต เมตฺตา นาม ฯ ตตฺรมชฺฌตฺตตาว เตสุ ปฏิฆานุนยวูปสมวสปฺปวตฺตา อุเปกฺขา นาม ฯ เตนาหุ โปราณา

อพฺยาปาเทน เมตฺตา หิ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย จ
อุเปกฺขา คหิตา ยสฺมา ตสฺมา น คหิตา อุโภติ ฯ

ปกาเรน ชานาติ อนิจฺจาทิวเสน อวพุชฺฌตีติ ปญฺญา ฯ สา เอว ยถาสภาวาวโพธเน อธิปจฺจโยคโต อินฺทฺริยนฺติ ปญฺญินฺทฺริยํ ฯ อถ สญฺญาวิญฺญาณปญฺญานํ กินฺนานากรณนฺติ ฯ สญฺญา ตาว นีลาทิวเสน สญฺชานนมตฺตํ กโรติ ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ กาตุํ น สกฺโกติ ฯ วิญฺญาณํ ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ สาเธติ อุสฺสุกฺเกตฺวา ปน มคฺคํ ปาเปตุํ น สกฺโกติ ฯ ปญฺญา ปน ติวิธมฺปิ กโรติ ฯ พาลคามิกเหรญฺญิกานํ กหาปณาวโพธนเมตฺถ นิทสฺสนนฺติ ฯ ญาณวิปฺปยุตฺตสญฺญาย เจตฺถ อาการคฺคหณวเสน อุปฺปชฺชนกาเล วิญฺญาณํ อพฺโพหาริกํ ฯ เสสกาเล เอว วิญฺญาณํ พลวํ ฯ ญาณสมฺปยุตฺตา ปน อุโภปิ ตทนุคติกา โหนฺติ ฯ สพฺพถาปิ ปญฺจวีสตีติ สมฺพนฺโธ ฯ เตรสญฺญสมานาติอาทีหิ ตีหิ ราสีหิ วุตฺตานํ สงฺคโห ฯ

จิตฺเตน สห อวิยุตฺตาติ จิตฺตาวิยุตฺตา ฯ เจตสิกาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโท ฯ จิตฺตเมว อุปฺปาโท จิตฺตุปฺปาโท ฯ

อญฺญตฺถ ปน สสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ จิตฺตุปฺปาโทติ วุจฺจติ อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ เอเตนาติ อุปฺปาโท ธมฺมสมูโห จิตฺตญฺจ ตํ อุปฺปาโท จาติ จิตฺตุปฺปาโทติ กตฺวา ฯ สมาหารทฺวนฺเทฺวปิ หิ ปุลฺลิงฺคํ กตฺถจิ สทฺทสตฺถวิทู[๑] อิจฺฉนฺติ ฯ เตสํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺเจกํ สมฺปโยโค อิโต ปรํ ยถาโยคํ ปวุจฺจตีติ สมฺพนฺโธ ฯ

สภาเวน อวิตกฺกตฺตา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ วชฺชิตานิ เอเตหิ เตหิ วา เอตานิ วชฺชิตานีติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตานิ จตุจตฺตาฬีส-กามาวจรจิตฺตานิ ฯ เตสุ เจว เอกาทสสุ ปฐมชฺฌานจิตฺเตสุ [๒] เสสานํ ภาวนาพเลน อวิตกฺกตฺตาติ อธิปฺปาโย ฯ เตสุ เจว ปญฺจ-ปญฺญาสวิตกฺกจิตฺเตสุ เอกาทสสุ ทุติยชฺฌานจิตฺเตสุ จาติ ฉสฏฺฐิ-จิตฺเตสุ วิจาโร ชายติ ฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณหิ วิจิกิจฺฉาสหคเตน จาติ เอกาทสหิ วชฺชิเตสุ อฏฺฐสตฺตติจิตฺเตสุ อธิโมกฺโข ชายติ ฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชเนน ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณหิ สมฺปฏิจฺฉนฺนทฺวเยน สนฺตี-รณตฺตเยน จาติ โสฬสหิ วชฺชิเตสุ เตสตฺตติยา จิตฺเตสุ วิริยํ ชายติ ฯ โทมนสฺสสหคเตหิ ทฺวีหิ อุเปกฺขาสหคเตหิ ปญฺจปญฺญาสจิตฺเตหิ กายวิญฺญาณทฺวเยน เอกาทสหิ จตุตฺถชฺฌาเนหิ จาติ สตฺตติจิตฺเตหิ วชฺชิเตสุ เอกปญฺญาสจิตฺเตสุ ปีติ ชายติ ฯ อเหตุเกหิ อฏฺฐารสหิ โมมูเหหิ ทฺวีหิ จาติ วีสติยา จิตฺเตหิ วชฺชิเตสุ เอกูนสตฺตติจิตฺเตสุ ฉนฺโท ชายติ ฯ เต ปนาติ ปกิณฺณกวชฺชิตา ตํสหคตา จ ฯ ยถากฺกมนฺติ วิตกฺกาทิฉปกิณฺณกวชฺชิตสหิตกมานุรูปโต ฯ

๑. โยชนา สทฺทวิทูติ เอวเมว ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. เอตฺถนฺตเร จ วิตกฺโก ชายตีติ อตฺถิ ฯ

ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 109

ฉสฏฺฐี ปญฺจปญฺญาสาติอาทิ เอกวีสสตคณนวเสน เอกูน-นวุติคณนวเสน จ ยถารหํ โยเชตพฺพํ ฯ สพฺพากุสลสาธารณาติ วตฺวา ตเทวสมตฺเถตุํ สพฺเพสุปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ โย หิ โกจิ ปาณาติปาตาทีสุ ปฏิปชฺชติ โส สพฺโพปิ โมเหน[๑] น ตตฺถ อาทีนว-ทสฺสาวี อหิริเกน ตโต อชิคุจฺฉนฺโต อโนตฺตปฺเปน อโนตฺตปฺเปนฺโต อุทฺธจฺเจน อวูปสนฺโต จ โหติ ตสฺมา เต สพฺพากุสเลสุ อุป-ลพฺภนฺติ ฯ โลภสหคตจิตฺเตเสฺววาติ เอวกาโร อธิการตฺถายปิ โหตีติ ทิฏฺฐิสหคตจิตฺเตสูติอาทีสุปิ อวธารณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ สกฺกายาทีสุ หิ อภินิวิสนฺตสฺส ตตฺถ มมายนสมฺภวโต ทิฏฺฐิ โลภสหคตจิตฺเต-เสฺวว ลพฺภติ ฯ มาโนปิ อหมฺมานวเสน ปวตฺตนโต ทิฏฺฐิสทิโสว ปวตฺตตีติ ทิฏฺฐิยา สห เอกจิตฺตุปฺปาเท นปฺปวตฺตติ เกสรสีโห วิย อปเรน ตถาวิเธน สห เอกคุหายํ ฯ น จาปิ โทสมูลาทีสุ อุปฺปชฺชติ อตฺตสิเนหสนฺนิสฺสยภาเวน เอกนฺตโลภปทฏฺฐานโตติ โส ทิฏฺฐิวิปฺยุตฺเตเสฺวว ลพฺภติ ฯ ตถา ปรสมฺปตฺตึ อุสฺสุยนฺตสฺส อตฺตสมฺปตฺติยา จ ปเรหิ สาธารณภาวํ อนิจฺฉนฺตสฺส กตากต-ทุจฺจริตสุจริเตสุ อนุโสจนฺตสฺส จ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิหนนวเสเนว ปวตฺตนโต อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺจานิ ปฏิฆจิตฺเตเสฺวว ฯ อกมฺมญฺญตา-ปกติกสฺส ตถาสภาวติกฺเขสุ อสงฺขาริเกสุ ปวตฺตนาโยคโต ถีนมิทฺธํ สสงฺขาเรเสฺวว ลพฺภติ ฯ

สพฺพาปุญฺเญเสฺวว จตฺตาโร เจตสิกา [๒] กตา โลภมูเลเยว ยถาสมฺภวํ ตโย กตา โทสมูเลเสฺวว[๓] จตฺตาโร กตา ตถา สสงฺขาเร-

๑. สี. โมเหน ตตฺถ อนาทีนวทสฺสาวี ฯ ๒. สี. เอตฺถนฺตเร ทฺวีสูติ อตฺถิ ฯ
๓. สี. สพฺพตฺถ คตาติ ปากฏฺฐา ฯ

เยว ทฺวยนฺติ โยชนา ฯ วิจิกิจฺฉาจิตฺเต จาติ จสทฺโท อวธารเณ ฯ วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉาจิตฺเต จาติ[๑] สมฺพนฺโธ ฯ โลกุตฺตรจิตฺเตสุ ปาทกชฺฌานาทิวเสน กทาจิ สมฺมาสงฺกปฺปวิรโห สิยา น ปน วิรตีนํ อภาโว มคฺคสฺส กายทุจฺจริตาทีนํ สมุจฺเฉทวเสน ผลสฺส จ ตทนุคุณวเสน ปวตฺตนโตติ วุตฺตํ วิรติโย ปนาติอาทิ ฯ สพฺพถาปีติ สพฺเพหิปิ ตํตํทุจฺจริตวิธมนวสปฺปวตฺเตหิ[๒] อาการหิ ฯ น หิ เอตาสํ โลกิเยสุ วิย โลกุตฺตเรสุปิ มุสาวาทาทีนํ วิสสวิสสปหานวเสน ปวตฺติ โหติ สพฺเพสเมว ทุจฺจริตทุราชีวานํ เตน เตน มคฺเคน เกสญฺจิ สพฺพโส เกสญฺจิ อปายคมนิยาทิอวตฺถาย หานิวเสน เอกกฺขเณ สมุจฺฉินฺทนโต ฯ นนุ จายมตฺโถ เอกโตวาติ อิมินาว สิทฺโธติ ฯ ตนฺน ติสฺสนฺนํ เอกโต วุตฺติปริทีปนมตฺเตน จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตาทีนํ ปฏิปกฺขาการปฺปวตฺติยา อทีปิตตฺตา ฯ เกจิ ปน อิมมตฺถํ อสลฺลกฺเขตฺวาว สพฺพถาปีติ อิทํ อติริตฺตนฺติ วทนฺติ ฯ ตตฺถ เตสํ อญาณเมว การณํ ฯ นิยตาติ อิมินา โลกิเยสุ วิย กทาจิ สมฺภวํ นิวาเรติ ฯ ตถาเหตา โลกิเยสุ เยวาปนกวเสน เทสิตา อิธ ปน สรูเปเนว ฯ กามาวจรกุสเลเสฺววาติ อวธารเณน กามาวจรวิปากกฺริยาสุ มหคฺคเตสุ จ สมฺภวํ นิวาเรติ ฯ ตถา เจว อุปริ วกฺขติ ฯ กทาจีติ มุสาวาทาทิเอเกกทุจฺจริเตหิ วิรมณกาเล ฯ กทาจิ อุปฺปชฺชนฺตาปิ น เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสงฺขาตานํ อตฺตโน อาลมฺพนานํ สมฺภวาเปกฺขตฺตาติ วุตฺตํ วิสุํ วิสุนฺติ ฯ

อปฺปนาปฺปตฺตานํ อปฺปมญฺญานํ น กทาจิ โสมนสฺสรหิตา ปวตฺติ

๑. สี. เยวาติ ฯ ๒. สี. ตํตํทุจฺจริตทุราชีวานํ วิธมนวสปฺปวนฺเตหิ ฯ

ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 111

อตฺถีติ ปญฺจม ฯเปฯ จิตฺเตสูติ[๑] วุตฺตํ ฯ วินีวรณาทิตาย มหตฺตํ คตานิ มหนฺเตหิ วา ฌายีหิ คตานิ ปวตฺตานีติ มหคฺคตานิ ฯ นานา หุตฺวาติ ภินฺนาลมฺพนตฺตา อตฺตโน อาลมฺพนภูตานํ ทุกฺขิต-สุขิตสตฺตานํ อาปาถคมนาเปกฺขาย วิสุํ วิสุํ หุตฺวา ฯ เอตฺถาติ อิเมสุ กามาวจรจิตฺเตสุ ฯ กรุณามุทิตาภาวนากาเล อปฺปนาวีถิโต ปุพฺเพ ปริจยวเสน อุเปกฺขาสหคตจิตฺเตหิปิ ปริกมฺมํ โหติ ยถาตํ[๒] ปคุณคนฺถํ สชฺฌายนฺตสฺส กทาจิ อญฺญาวิหิตสฺสาปิ สชฺฌายนํ ยถา จ ปคุณวิปสฺสนาย สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส กทาจิ ปริจยพเลน ญาณ-วิปฺปยุตฺตจิตฺเตหิปิ สมฺมสนนฺติ อุเปกฺขาสหคตกามาวจเรสุ กรุณา-มุทิตานํ อสมฺภววาโท เกจิวาโทติ[๓] กโต ฯ อปฺปนาวีถิยมฺปน ตาสํ เอกนฺตโต โสมนสฺสสหคเตเสฺวว สมฺภโว ทฏฺฐพฺโพ ภินฺนชาติกสฺส วิย ภินฺนเวทนสฺสาปิ อาเสวนปจฺจยาภาวโต ฯ

ตโย โสฬสจิตฺเตสูติ สมฺมาวาจาทโย ตโย ธมฺมา อฏฺฐ-โลกุตฺตรกามาวจรกุสลวเสน โสฬสจิตฺเตสุ ชายนฺติ ฯ เอวํ นิยตา-นิยตสมฺปโยควเสน วุตฺเตสุ อนิยตธมฺเม เอกโต ทสฺเสตฺวา เสสานํ นียตภาวํ ทีเปตุํ อิสฺสามจฺเฉราติอาทิ วุตฺตํ ฯ อิสฺสา ฯเปฯ กรุณาทโย นานา หุตฺวา กทาจิ ชายนฺติ มาโน จ กทาจิ เสยฺโยหมสฺมีติอาทิวสปฺปวตฺติยํ ชายติ ถีนมิทฺธํ ตถา กทาจิ อกมฺมญฺญวสปฺปวตฺติยํ สห อญฺญมญฺญํ อวิปฺปโยควเสน ชายตีติ โยชนา ฯ อถวา มาโน จาติ เอตฺถ จสทฺทํ สหาติ เอตฺถาปิ

๑. สี. จาติ ฯ ๒. ตนฺติ นิปาตมตฺตนฺติ โยชนา ฯ ๓. โปตฺถเกสุ อิติสทฺโท นตฺถิ ฯ

โยเชตฺวา ถีนมิทฺธํ [๑] กทาจิ สห จ สสงฺขาริกปฏิเฆ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตสสงฺขาริเกสุ จ อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺเจหิ มาเนน จ สทฺธึ กทาจิ ตทีตรสสงฺขาริกจิตฺตสมฺปโยคกาเล ตํสมฺปโยคกาเลปิ วา นานา จ ชายตีติ โยชนา ทฏฺฐพฺพา ฯ อปเร ปน อาจริยา มาโน จ ถีนมิทฺธญฺจ ตถา กทาจิ นานา หุตฺวา กทาจิ สห จ ชายตีติ เอตฺตกเมว สมฺปโยเชสุํ ฯ เสสาติ ยถาวุตฺเตหิ เอกาทสหิ อนิยเตหิ อิตเร เอกจตฺตาฬีส ฯ เกจิ ปน ยถาวุตฺเตหิ อนิยตเยวาปนเกหิ เสสา นิยตเยวาปนกาติ วณฺเณนฺติ ฯ ตํ เตสํ มติมตฺตํ อิธ ปน เยวาปนกนาเมน เกสญฺจิ อนุทฺธฏตฺตา ฯ เกวลญฺเหตฺถ นิยตานิยตวเสน จิตฺตุปฺปาเทสุ ยถารหํ ลพฺภมานเจตสิกมตฺตสนฺทสฺสนํ อาจริเยน กตํ น เยวาปนกนาเมน เกจิ อุทฺธฏาติ ฯ

เอวํ ตาว ผสฺสาทีสุ อยํ ธมฺโม เอตฺตเกสุ จิตฺเตสุ อุปลพฺภตีติ จิตฺตปริจฺเฉทวเสน สมฺปโยคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อิมสฺมึ จิตฺตุปฺปาเท เอตฺตกา เจตสิกาติ เจตสิกราสิปริจฺเฉทวเสน สงฺคหํ ทสฺเสตุํ สงฺคหญฺจาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ฉตฺตึสาติอาทิ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ ลพฺภมานกธมฺมวเสน คณนวเสน สงฺคโห[๒] ฯ ปฐมชฺฌาเน นิยุตฺตานิ จิตฺตานิ ตํ วา เอเตสํ อตฺถีติ ปฐมชฺฌานิกจิตฺตานิ ฯ อปฺปมญฺญานํ สตฺตารมฺมณตฺตา โลกุตฺตรานญฺจ นิพฺพานารมฺมณตฺตา วุตฺตํ อปฺปมญฺญา วชฺชิตาติ ฯ ตถาติ อิมินา อญฺญสมานา อปฺปมญฺญาวชฺชิตโสภณเจตสิกา จ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อากฑฺฒติ ฯ

๑. สี. เอตฺถนฺตเร ตถาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. คณนสงฺคโห ฯ

ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 113

อุเปกฺขาสหคตาติ วิตกฺกวิจารปีติสุขวชฺชา สุขฏฺฐานํ ปวิฏฺฐุเปกฺขาย สหคตา ฯ ปญฺจกชฺฌานวเสนาติ วิตกฺกวิจาเร วิสุํ วิสุํ อติกฺกมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส นาติติกฺขญาณสฺส วเสน เทสิตสฺส ฌานปญฺจกสฺส วเสน ฯ เต ปน เอกโต อติกฺกมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส ติกฺขญาณสฺส วเสน เทสิตจตุตฺถชฺฌานวเสน ทุติยชฺฌานิเกสุ วิตกฺกวิจารวชฺชิตานํ สมฺภวโต จตุธาว สงฺคโห โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ เตตฺตึสทฺวยํ จตุตฺถปญฺจมชฺฌานจิตฺเตสุ ฯ ตีสูติ กุสลวิปากกฺริยาวเสน ติวิเธสุ ฯ สีลวิสุทฺธิวเสน สุวิโสธิตกายวจีปโยคสฺส เกวลํ จิตฺตสมาธานมตฺเตน มหคฺคตชฺฌานานิ ปวตฺตนฺติ น ปน กายวจีกมฺมานํ วิโสธนวเสน นาปิ ทุจฺจริตทุราชีวานํ สมุจฺฉินฺทนวเสนาติ[1] วุตฺตํ วิรติวชฺชาติ ฯ[2] ปจฺเจกเมวาติ วิสุํ วิสุํ เอว ฯ ปณฺณรสสูติ รูปาวจรวเสน ตีสุ อารุปฺปวเสน ทฺวาทสสูติ ปณฺณรสสุ ฯ อปฺปมญฺญาโย น ลพฺภนฺตีติ เอตฺถ การณํ วุตฺตเมว ฯ

ปจฺเจกเมวาติ เอเกกาเยว ฯ อปฺปมญฺญานญฺหิ สตฺตารมฺมณตฺตา วิรตีนญฺจ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุวิสยตฺตา นตฺถิ ตาสมฺปิ เอกจิตฺตุปฺปาเท สมฺภโวติ ฯ โลกิยวิรตีนํ เอกนฺตกุสลสภาวตฺตา นตฺถิ อพฺยากเตสุ สมฺภโวติ วุตฺตํ วิรติวชฺชิตาติ ฯ เตนาห ปญฺจ สิกฺขาปทา กุสลาเยวาติ ฯ อิตรถา สทฺธาสติอาทโย วิย สิยา กุสลา สิยา อพฺยากตาติ วเทยฺย ฯ ผลสฺส ปน มคฺคปฏิพิมฺพภูตตฺตา ทุจฺจริตทุราชีวานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต น จ โลกุตฺตรวิรตีนํ เอกนฺต-

๑. สี. สมุจฺฉินฺทนปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสนาติ ฯ ๒. สี. วิรติวชฺชิตาติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 114

กุสลตา ยุตฺตาติ ตาสํ ตตฺถ อคหณํ ฯ กามาวจรวิปากานํ เอกนฺต-
ปริตฺตารมฺมณตฺตา อปฺปมญฺญานญฺจ สตฺตารมฺมณตา วิรตีนมฺปิ
เอกนฺตกุสลตฺตา วุตฺตํ อปฺปมญฺญา วิรติวชฺชิตาติ ฯ นนุ จ
ปญฺญตฺตาทิอารมฺมณมฺปิ กามาวจรกุสลํ โหตีติ ตสฺส วิปาเกนปิ
กุสลสทิสารมฺมเณน ภวิตพฺพํ ยถาตํ[1] มหคฺคตโลกุตฺตรวิปาเกหีติ ฯ
น ยิทเมวํ กามตณฺหาธีนสฺส ผลภูตตฺตา ฯ ยถา หิ ทาสิยา
ปุตฺโต มาตรา อิจฺฉิตํ กาตุํ อสกฺโกนฺโต สามิเกนเยว อิจฺฉิติจฺฉิตํ
กโรติ เอวํ กามตณฺหายตฺตตาย ทาสีสทิสสฺส กามาวจรกมฺมสฺส
วิปากภูตํ จิตฺตํ เตน คหิตารมฺมณํ อคเหตฺวา กามตณฺหารมฺมณเมว
คณฺหาตีติ ฯ ทฺวาทสธาติ กุสลวิปากกฺริยาเภเทสุ ปจฺเจกํ จตฺตาโร
จตฺตาโร ทฺวิกาติ[2] กตฺวา ตีสุ ทฺวาทสธา ฯ

อิทานิ อิเมสุ ปจมชฺฌานิกาทีหิ ทุติยชฺฌานิกาทีนํ เภทกรธมฺเม
ทสฺเสตุํ อนุตฺตเร ฌานธมฺมาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อนุตฺตเร จิตฺเต
วิตกฺกวิจารปีติสุขวเสน ฌานธมฺมา วิเสสกา เภทกา ฯ มชฺฌิเม
มหคฺคเต อปฺปมญฺญา จ ฌานธมฺมา จ ปริตฺเตสุ กามาวจเรสุ
วิรติญาณปีติ จ อปฺปมญฺญา จ วิเสสกา ฯ ตตฺถ วิรติ กุสเลหิ
วิปากกฺริยานํ วิเสสกา อปฺปมญฺญา กุสลกฺริยาหิ วิปากานํ
ญาณปีติ ปน ตีสุ ปจมยุคลาทีหิ ทุติยยุคลาทีนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ
ทุติเย อสงฺขาริเกติ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก โลภมาเนน ตเถว
อญฺญสมานา อกุสลสาธารณา จ เอกูนวีสติธมฺมาติ สมฺพนฺโธ ฯ

๑. ตนฺติ นิปาตมตฺตนฺติ โยชนา ฯ ๒. สี. ทุกาติ ฯ

ตติเยติ อุเปกฺขาสหคตทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก ฯ จตุตฺเถติ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺเต อสงฺขาริเก ฯ อิสฺสามจฺเฉร ฯเปฯ โยเชตพฺพานิ ภินฺนาลมฺพนตฺตาเยวาติ อธิปฺปาโย ฯ อธิโมกฺขสฺส นิจฺฉยาการ-ปฺปวตฺติโย เทฺวฬฺหกสภาเว วิจิกิจฺฉาจิตฺเต สมฺภโว นตฺถีติ อธิ-โมกฺขวิรหิตาติ วุตฺตํ ฯ

เอกูนวีสติ ปฐมทุติยอสงฺขาริเกสุ อฏฺฐารส ตติยจตุตฺถ-อสงฺขาริเกสุ วีส ปญฺจเม อสงฺขาริเก เอกวีส ปฐม ทุติย-สสงฺขาริเกสุ วีสติ ตติยจตุตฺถสสงฺขาริเกสุ ทฺวาวีส ปญฺจเม สสงฺขาริเก ปณฺณรส โมมูหทฺวเยติ เอวํ อกุสเล สตฺตธา ฐิตาติ โยชนา ฯ สาธารณา[๑] อกุสลานํ สพฺเพสเมว สาธารณภูตา จตฺตาโร สมานา จ ฉนฺทปีติอธิโมกฺขวชฺชิตา อญฺญสมานา อปเร ทสาติ เอเต จุทฺทส ธมฺมา สพฺพากุสลโยคิโนติ ปวุจฺจนฺตีติ โยชนา ฯ ตถาติ อิมินา อญฺญสมาเน ปจฺจามสติ ฯ มโนวิญฺญาณธาตุยา วิย วิสิฏฺฐมนนกิจฺจาโยคโต มนนมตฺตา[๒] ธาตูติ มโนธาตุ ฯ อเหตุก-ปฏิสนฺธิยุคเลติ อุเปกฺขาสนฺตีรณทฺวเย ฯ

ทฺวาทส หสนจิตฺเต เอกาทส โวฏฺฐพฺพนสุขสนฺตีรเณสุ ทส มโนธาตุติกาเหตุกปฏิสนฺธิยุคลวเสน ปญฺจสุ สตฺต ทฺวิปญฺจวิญฺญา-เณสูติ อฏฺฐารสาเหตุเกสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺคโห จตุพฺพิโธ โหตีติ โยชนา ฯ เตตฺตึสวิธสงฺคหาติ[๓] อนุตฺตเร ปญฺจ ตถา มหคฺคเต กามาวจรโสภเณ ทฺวาทส อกุสเล สตฺต อเหตุก จตฺตาโรติ

๑. สี. สาธารณาติ ฯ ๒. มนนมตฺตาติปิ ทิสฺสติ ฯ ๓. สี. เตตฺตึสวิธสงฺคโหติ ฯ

เตตฺตึสวิธา๑ สงฺคหา ฯ อิตฺถํ ยถาวุตฺตนเยน จิตฺตาวิยุตฺตานํ เจตสิกานํ จิตฺตปริจฺเฉทวเสน วุตฺตํ สมฺปโยคญฺจ เจตสิกราสิปริจฺเฉทวเสน วุตฺตํ สงฺคหญฺจ ญตฺวา ยถาโยคํ จิตฺเตน สมํ เภทํ อุทฺทิเส ฯ สพฺพจิตฺตสาธารณา ตาว สตฺต เอกูนนวุติจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชนฺโต ปจฺเจกํ เอกูนนวุติวิธา ปกิณฺณเกสุ วิตกฺโก ปญฺจปญฺญาสจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชนฺโต ปญฺจปญฺญาสวิโธติอาทินา กเถยฺยาติ อตฺโถ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย ทุติยปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ตติยปริจฺเฉทวณฺณนา

อิทานิ ยถาวุตฺตานํ จิตฺตเจตสิกานํ เวทนาทิวิภาคโต ตํตํ- เวทนาทิเภทภินฺนจิตฺตุปฺปาทวิภาคโต จ ปกิณฺณกสงฺคหํ ทสฺเสตุํ สมฺปยุตฺตา ยถาโยคนฺติอาทิมารทฺธํ ฯ ยถาโยคํ สมฺปยุตฺตา จิตฺต- เจตสิกา ธมฺมา สภาวโต อตฺตโน อตฺตโน สภาววเสน เอกูน- นวุติวิธมฺปิ จิตฺตํ อารมฺมณวิชานนสภาวสามญฺเญน เอกวิธํ สพฺพ- จิตฺตสาธารโณ ผสฺโส ผุสนภาเวน เอกวิโธติอาทินา เตปญฺญาส โหนฺติ ฯ อิทานิ เตสํ ธมฺมานํ ยถารหํ เวทนา ฯเปฯ วตฺถุโต สงฺโห นาม เวทนาสงฺคหาทินามโก ปกิณฺณกสงฺคโห จิตฺตุปฺปาท- วเสเนว ตํตํเวทนาทิเภทภินฺนจิตฺตุปฺปาทานํ วเสเนว น กตฺถจิ ตํวิรเหน นียเต อุปนียเต อาหริยตีติ อตฺโถ ฯ ตตฺถาติ เตสุ ฉสุ สงฺคเหสุ ฯ

สุขาทิเวทนานํ ตํสหคตจิตฺตุปฺปาทานญฺจ วิภาควเสน สงฺคโห

๑. สี. เตตฺตึสวิธสงฺคโห ฯ

เวทนาสงฺคโห ฯ ทุกฺขโต จ สุขโต จ อญฺญา อทุกฺขมสุขาติ[๑] มการาคมวเสน ฯ นนุ จ เทฺวมา ภิกฺขเว เวทนา สุขา ทุกฺขาติ วจนโต เทฺว เอว เวทนาติ ฯ สจฺจํ ตมฺปน อนวชฺชปกฺขิกํ อทุกฺขมสุขํ สุขเวทนายํ สาวชฺชปกฺขิกญฺจ ทุกฺขเวทนายํ สงฺคเหตฺวา วุตฺตํ ฯ ยมฺปิ กตฺถจิ สุตฺเต[๒] ยงฺกิญฺจิ เวทยิตํ อิทเมตฺถ ทุกฺขสฺสาติ วจนํ ฯ ตํ สงฺขารทุกฺขตาย สพฺพเวทนานํ ทุกฺขสภาวตฺตา วุตฺตํ ฯ ยถาห สงฺขารานิจฺจตํ อานนฺท มยา สนฺธาย ภาสิตํ สงฺขารวิปริณามตญฺจ ยงฺกิญฺจิ เวทยิตมิทเมตฺถ ทุกฺขสฺสาติ ฯ ตสฺมา ติสฺโสเยว เวทนาติ ทฏฺฐพฺพา ฯ เตนาห[๓] ภควา ติสฺโส อิมา ภิกฺขเว เวทนา สุขา ทุกฺขา อทุกฺขมสุขาติ ฯ เอวํ ติวิธาปิ ปเนตา อินฺทฺริยเทสนาย สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติ ปญฺจธา เทสิตาติ ตํวเสนาเปตฺถ วิภาคํ ทสฺเสตุํ สุขํ ทุกฺขนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ กายิกมานสิกสาตา-สาตเภทโต หิ สุขํ ทุกฺขญฺจ ปจฺเจกํ ทฺวิธา วิภเชตฺวา สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติ เทสิตา ฯ อุเปกฺขา ปน เภทาภาวโต อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติ เอกธาว ฯ ยเถว หิ สุขทุกฺขานิ อญฺญถา กายสฺส อนุคฺคหมุปฆาตญฺจ กโรนฺติ อญฺญถา มนโส น เอวมุเปกฺขา ตสฺมา สา เอกธาว เทสิตา ฯ เตนาหุ โปราณา

กายิกํ มานสํ ทุกฺขํ สุขญฺโจเปกฺขเวทนา
เอกมานสเมเวติ ปญฺจธินฺทฺริยเภทโตติ ฯ

ตตฺถ อิฏฺฐโผฏฺฐพฺพานุภวนลกฺขณํ สุขํ ฯ

๑. โปตฺถเกสุ อิติสทฺโท นตฺถิ ฯ ๒. นย. สํ. สฬา. ๑๘/๒๖๘. ๓. สํ. สฬา. ๑๘/๒๕๕.

นุภวนลกฺขณํ ทุกฺขํ ฯ สภาวโต ปริกปฺปโต วา อิฏฺฐานุภวนลกฺขณํ โสมนสฺสํ ฯ ตถา อนิฏฺฐานุภวนลกฺขณํ โทมนสฺสํ ฯ มชฺฌตฺตานุภวนลกฺขณา อุเปกฺขา ฯ จตฺจตฺตาฬีส ปจฺเจกํ โลกิยโลกุตฺตรเภเทน เอกาทสวิธตฺตา ฯ เสสานีติ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสสหคเตหิ อวเสสานิ อกุสลโต ฉ อเหตุกโต จุทฺทส กามาวจรโสภณโต ทฺวาทส ปญฺจมชฺฌานิกานิ เตวีสาติ สพฺพานิปิ ปญฺจปญฺญาส ฯ

โลภาทิเหตูนํ วิภาควเสน ตํสมฺปยุตฺตาทีนํ[๑] วเสน จ สงฺคโห เหตุสงฺคโห ฯ เหตุโย นาม ฉพฺพิธา ภวนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ เหตุภาโว ปน เนสํ สมฺปยุตฺตานํ สุปติฏฺฐิตภาวสาธนสงฺขาโต มูลภาโว ฯ ลทฺธเหตุปจฺจยา หิ ธมฺมา วิรุฬฺหมูลา วิย ปาทปา ถิรา โหนฺติ น อเหตุกา วิย ชลตเล เสวาลสทิสา ฯ เอวญฺจ กตฺวา เอเต มูลสทิสตาย มูลานีติ จ วุจฺจนฺติ ฯ อปเร ปน กุสลาทีนํ กุสลาทิภาวสาธนํ เหตุภาโวติ วทนฺติ ฯ เอวํ สติ เหตูนํ อตฺตโน กุสลาทิภาวสาธโน อญฺโญ เหตุ มคฺคิตพฺโพ สิยา ฯ อถ เสสสมฺปยุตฺตเหตุปฏิพทฺโธ เตสํ กุสลาทิภาโว เอวมฺปิ โมมูหจิตฺตสมฺปยุตฺตสฺส เหตุโน อกุสลภาโว อปฺปฏิพทฺโธ สิยา ฯ อถสฺส สภาวโต กุสลภาโว สิยา เอวํ สติ เสสเหตูนมฺปิ สภาวโต อกุสลาทิภาโวติ เตสํ วิย สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ โส เหตุปฏิพทฺโธ น สิยา ฯ ยทิ จ เหตุปฏิพทฺโธ กุสลาทิภาโว ตทา อเหตุกานํ อพฺยากตภาโว น สิยาติ อลมติปีฬเนน[๒] ฯ กุสลาทิภาโว ปน กุสลากุสลานํ โยนิโส-

๑. กตฺถจิ ตํสมฺปยุตฺตานนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. นิปฺปีฬเนน ฯ

ตติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 119

อโยนิโสมนสิการปฏิพทฺโธ ฯ ยถาห โยนิโส ภิกฺขเว มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตีติอาทิ[๑] ฯ อพฺยากตานํ ปน อพฺยากตภาโว นิรานุสยสนฺตานปฏิพทฺโธ กมฺมปฏิพทฺโธ อวิปากสภาวปฏิพทฺโธ จาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อิทานิ เหตูนํ ชาติเภทํ ทสฺเสตุํ โลโภ โทโส จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ปฏิสนฺธาทีนํ กิจฺจานํ วิภาควเสน ตํกิจฺจวนฺตานญฺจ ปริจฺเฉทวเสน สงฺคโห กิจฺจสงฺคโห ฯ ภวโต ภวสฺส ปฏิสนฺธานํ ปฏิสนฺธิกิจฺจํ ฯ อวิจฺเฉทปวตฺติเหตุภาเวน ภวสฺส องฺคภาโว ภวงฺค-กิจฺจํ ฯ อาวชฺชนกิจฺจาทีนิ เหฏฺฐาวุตฺตวจนตฺถานุสาเรน ยถารหํ โยเชตพฺพานิ ฯ อารมฺมเณ ตํตํกิจฺจสาธนวเสน อเนกกฺขตฺตุํ เอกกฺขตฺตุํ วา ชวมานสฺส วิย ปวตฺติ ชวนกิจฺจํ ฯ ตํตํชวนคฺคหิตารมฺมณสฺส อารมฺมณกรณํ ตทารมฺมณกิจฺจํ ฯ นิพฺพตฺตภวโต ปริคฺฆนํ จุติ-กิจฺจํ ฯ อิมานิ ปน กิจฺจานิ ฐานวเสน ปากฏานิ โหนฺตีติ ตนฺทานิ ปเภทโต ทสฺเสตุํ ปฏิสนฺธีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิยา ฐานํ ปฏิสนฺธิฏฺฐานํ ฯ กามํ ปฏิสนฺธิวินิมุตฺตํ ฐานํ นาม นตฺถิ สุขคฺคหณตฺถมฺปน สิลาปุตฺตกสฺส สรีรนฺติอาทีสุ วิย อเภเทปิ เภทปริกปฺปนาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ ทสฺสนาทีนํ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ ฐานํ ปญฺจวิญฺญาณฏฺฐานํ ฯ อาทิสทฺเทน สมฺปฏิจฺ-ฉนฺนาทีนํ สงฺคโห ฯ

๑. นย. อง. เอก. ๒๐/๑๕.

ตตฺถ จุติภวงฺคานํ อนฺตรา ปฏิสนฺธิฏฺฐานํ ฯ ปฏิสนฺธิอาวชฺชนานํ ชวนาวชฺชนานํ ตทารมฺมณาวชฺชนานํ โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานํ กทาจิ ชวนจุตีนํ ตทารมฺมณจุตีนญฺจ อนฺตรา ภวงฺคฏฺฐานํ ฯ ภวงฺค- ปญฺจวิญฺญาณานํ ภวงฺคชวนานญฺจ อนฺตรา อาวชฺชนฏฺฐานํ ฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชนสมฺปฏิจฺฉนฺนานํ อนฺตรา ปญฺจวิญฺญาณฏฺฐานํ ฯ ปญฺจวิญฺญาณสนฺตีรณานมนฺตรา สมฺปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานํ ฯ สมฺปฏิจฺ- ฉนฺนโวฏฺฐพฺพนานมนฺตรา สนฺตีรณฏฺฐานํ ฯ สนฺตีรณชวนานํ สนฺตีรณ- ภวงฺคานญฺจ อนฺตรา โวฏฺฐพฺพนฏฺฐานํ ฯ โวฏฺฐพฺพนตทารมฺมณานํ โวฏฺฐพฺพนภวงฺคานํ โวฏฺฐพฺพนจุตีนํ มโนทฺวาราวชฺชนตทารมฺมณานํ มโนทฺวาราวชฺชนภวงฺคานํ มโนทฺวาราวชฺชนจุตีนญฺจ อนฺตรา ชวนฏฺ- ฐานํ ฯ ชวนภวงฺคานํ ชวนจุตีนญฺจ อนฺตรา ตทารมฺมณฏฺฐานํ ฯ ชวนปฏิสนฺธีนํ ตทารมฺมณปฏิสนฺธีนํ ภวงฺคปฏิสนฺธีนํ วา อนฺตรา จุติฏฺฐานํ นาม ฯ เทฺว อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณานิ สุขสนฺตีรณสฺส ปฏิสนฺธิวสปฺปวตฺติสภาวาภาวโตติ อธิปฺปาโย ฯ เอวญฺจ กตฺวา ปฏฺฐาเน อุเปกฺขาสหคตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อุเปกฺขาสหคโต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ น เหตุปจฺจยาติ เอวมาคตสฺส อุเปกฺขาสหคตปทสฺส วิภงฺเค อเหตุกํ อุเปกฺขาสหคตํ เอกํ ขนฺธํ [ปฏิจฺจ[๑] ตโย ขนฺธา ตโย ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธ เทฺว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา] อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณ อุเปกฺขาสหคตํ เอกํ ขนฺธํ [ปฏิจฺจ[๒] ตโย ขนฺธา ฯเปฯ เทฺว ขนฺธาติ] เอวมฺปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ปฏิจฺจนโย อุทฺธโฏ ฯ ปีติสหคตสุขสหคตปทวิภงฺเค ปน อเหตุกํ

๑. สี....ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา เทฺว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธ อเหตุก ฯ ๒. สี. ... ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา เทฺว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธติ เอวมฺ... ฯ

ตติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 121

ปีติสหคตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา ฯเปฯ เทฺว ขนฺธา อเหตุกํ สุขสหคตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ[๑] ตโย ขนฺธา ฯเปฯ เทฺว ขนฺธาติ ปวตฺติวเสเนว อุทฺธโฏ ฯ น ปน อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณติ-อาทินา ปฏิสนฺธิวเสน ฯ ตสฺมา ยถาธมฺมสาสเน อวจนมฺปิ อภาวเมว ทีเปตีติ น ตสฺส ปฏิสนฺธิวเสน ปวตฺติ อตฺถิ ฯ ยตฺถ ปน ลพฺภมานสฺสาปิ กสฺสจิ อวจนํ ตตฺถ การณํ อุปริ อาวิภวิสฺสติ ฯ มโนทฺวาราวชฺชนสฺส ปริตฺตารมฺมเณ ทฺวิตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺตมานสฺสาปิ นตฺถิ ชวนกิจฺจํ ตํอารมฺมณรสานุภวนาภาวโตติ[๒] วุตฺตํ อาวชฺชน-ทฺวยวชฺชิตานีติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวาติ ฯ อิตรถา ชวนํ หุตฺวาติ วตฺตพฺพํ สิยาติ ฯ

กุสลากุสลผลกฺริยาจิตฺตานีติ เอกวีสติ โลกิยโลกุตฺตรกุสลานิ ทฺวาทส อกุสลานิ จตฺตาริ โลกุตฺตรผลจิตฺตานิ อฏฺฐารส เตภูมิกกฺริยาจิตฺตานิ ฯ เอกจิตฺตกฺขณมฺปิ หิ โลกุตฺตรมคฺคาทิกํ ตํสภาววนฺตตาย ชวนกิจฺจํ นาม ยถา เอเกกโคจรวิสยมฺปิ สพฺพญฺ-ญุตญาณํ สกลวิสยาวโพธนสามตฺถิยโยคโต น กทาจิ ตนฺนามํ วิชหตีติ ฯ เอวํ กิจฺจเภเทน วุตฺตาเนว ยถาสกํ ลพฺภมานกิจฺจ-คณนวเสน สมฺปิณฺเฑตฺวา ทสฺเสตุํ เตสุ ปนาติอาท วุตฺตํ ฯ ปฏิสนฺธาทโย จิตฺตุปฺปาทา นามกิจฺจเภเทน ปฏิสนฺธาทีนํ นามานํ กิจฺจานญฺจ เภเทน ฯ อถวา ปฏิสนฺธาทโย นาม ตํนามกา จิตฺตุปฺปาทา ปฏิสนฺธาทีนํ กิจฺจานํ เภเทน จุทฺทส ฐานเภเทน

๑. สี. เทฺว ขนฺธา ฯเปฯ เอโก ขนฺโธติ ปวตฺติ... ฯ ๒. สี. ตสฺส อารมฺมณ... ฯ

ปฏิสนฺธาทีนํเยว ฐานานํ ปเภเทน ทสธา ปกาสิตาติ โยชนา ฯ เอกกิจฺจฏฺฐาน ทฺวิกิจฺจฏฺฐานติกิจฺจฏฺฐานจตุกิจฺจฏฺฐานปญฺจกิจฺจฏฺฐานานิ จิตฺตานิ ยถากฺกมํ อฏฺฐสฏฺฐี ตถา เทฺว จ นว จ อฏฺฐ จ เทฺว จาติ นิทฺทิเสติ สมฺพนฺโธ ฯ

ทฺวารานํ ทฺวารปฺปวตฺตจิตฺตานญฺจ ปริจฺเฉทวเสน สงฺคโห ทฺวารสงฺคโห ฯ อาวชฺชนาทีนํ อรูปธมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต ทฺวารานิ วิยาติ ทฺวารานิ ฯ จกฺขุเมวาติ ปสาทจกฺขุเมว ฯ อาวชฺชนาทีนํ มนานํ มโนเยว วา ทฺวารนฺติ มโนทฺวารํ ฯ ภวงฺคนฺติ อาวชฺชนานนฺตรํ ภวงฺคํ ฯ เตนาหุ

สาวชฺชนมฺภวงฺคนฺตุ มโนทฺวารนฺติ วุจฺจตีติ ฯ

ตตฺถาติ เตสุ จกฺขฺวาทิทฺวาเรสุ จกฺขุทฺวาเร ฉจตฺตาฬีส จิตฺตานิ ยถารหมุปฺปชฺชนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชนเมกํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ อุภยวิปากวเสน สตฺต โวฏฺฐวนเมกํ กามาวจรชวนานิ จ กุสลากุสลนิราวชฺชนกฺริยาวเสน เอกูนตึส ตทาลมฺพนานิ จ อคหิตคฺคหเณน อฏฺเฐวาติ ฉจตฺตาฬีส ฯ ยถารหนฺติ อิฏฺฐาทิอารมฺมณโยนิโสอโยนิโสมนสิการนิรานุสยสนฺตานาทีนํ อนุรูปวเสน ฯ สพฺพถาปีติ อาวชฺชนาทิตทาลมฺพนปริโยสาเนน สพฺเพนปิ ปกาเรน กามาวจราเนวาติ โยชนา ฯ สพฺพถาปิ จตุปญฺญาส จิตฺตานีติ วา สมฺพนฺโธ ฯ สพฺพถาปิ ตํตํทฺวาริกวเสน จิตานิ อคหิตคฺคหเณน จกฺขุทฺวาริเกสุ ฉจตฺตาฬีสจิตฺเตสุ โสตวิญฺญาณาทีนํ จตุนฺนํ ยุคลานํ ปกฺเขเปน จตุปญฺญาสาติ อตฺโถ ฯ จกฺขฺวาทิทฺวาเรสุ อปฺปวตฺตนโต มโนทฺวารสงฺขาตภวงฺคโต อารมฺมณนฺตรคฺคหณวเสน อปฺปวตฺติโต

จ ปฏิสนฺธาทิวเสน ปวตฺตานิ เอกูนวีสติ ทฺวารวินิมุตฺตานิ ฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ สกสกทฺวาเร ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ มโนทฺวาเรเยว จ อุปฺปชฺชนโต ฉตฺตึส จิตฺตานิ ยถารหํ สกสก-ทฺวารานุรูปํ เอกทฺวาริกจิตฺตานิ ฯ ปญฺจทฺวาเรสุ สนฺตีรณตทา-ลมฺพนวเสน มโนทฺวาเร จ ตทาลมฺพนวเสน ปวตฺตนโต ฉทฺวาริกานิ เจว ปฏิสนฺธาทิวเสน ปวตฺติยา ทฺวารวินิมุตฺตานิ จ ฯ ปญฺจ-ทฺวาริกานิ จ ฉทฺวาริกานิ จาติ ปญฺจฉทฺวาริกานิ ฯ ฉทฺวาริกานิ จ ตานิ กทาจิ ทฺวารวินิมุตฺตานิ จาติ ฉทฺวาริกวินิมุตฺตานิ ฯ อถวา ฉทฺวาริกานิ จ ฉทฺวาริกวินิมุตฺตานิ จ ฉทฺวาริกวินิมุตฺตานีติ เอกเทส-สรูเปกเสโส ทฏฺฐพฺโพ ฯ

อาลมฺพนานํ[๑] สรูปโต วิภาคโต ตํตํวิสยจิตฺตโต จ สงฺคโห อาลมฺพนสงฺคโห ฯ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ รูปยติ หทยคตภาวํ ปกาเสตีติ รูปํ ฯ ตเทว ทุพฺพลปุริเสน ทณฺฑาทิ วิย จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพิยติ ตานิ วา อาคนฺตฺวา เอตฺถ รมนฺตีติ อาลมฺพนํ[๒] ฯ รูปเมว อารมฺมณํ รูปารมฺมณํ ฯ สทฺทิยติ กถิยตีติ สทฺโท ฯ โสเยว อารมฺมณนฺติ สทฺทารมฺมณํ ฯ คนฺธยติ[๓] อตฺตโน วตฺถุํ สูเจติ อิทเมตฺถ อตฺถีติ เปสุญฺญํ กโรนฺตํ วิย โหตีติ คนฺโธ ฯ โสเยว อารมฺมณนฺติ คนฺธารมฺมณํ ฯ รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ รโส ฯ โสเยว อารมฺมณนฺติ รสารมฺมณํ ฯ ผุสิยตีติ โผฏฺฐพฺพํ ฯ

๑. โคจร อาลมฺพวิสยอารมฺมณโอลมฺพนลทฺทา อญฺญมญฺญํ เววจนา ฯ ๒. กตฺถจิ โปตฺถเก อาลมฺพนนฺติ รูปารมฺมณนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๓. คนฺธิยตีติปิ ทิสฺสติ ฯ

ตเทว อารมฺมณํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ฯ ธมฺโมเยว อารมฺมณํ ธมฺมารมฺมณํ ฯ ตตฺถาติ เตสุ อารมฺมเณสุ[๑] ฯ รูปเมวาติ วณฺณายตนสงฺขาตํ รูปเมว ฯ สทฺทาทโยติ สทฺทายตนาทิสงฺขาตา สทฺทาทโย อาโปธาตุวชฺชิตํ ภูตตฺตยสงฺขาตํ โผฏฺฐพฺพายตนญฺจ ฯ อารมฺมณ[๒]ปสาทานิ ฐเปตฺวา เสสานิ โสฬส สุขุมรูปานิ ฯ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ วตฺตมานํ ฯ ฉพฺพิธมฺปีติ รูปาทิวเสน ฉพฺพิธมฺปิ ฯ วินาสาภาวโต อตีตาทิกาลวเสน น วตฺตพฺพา นิพฺพานํ ปญฺญตฺติ จ กาลวินิมุตฺตํ นาม ฯ ยถารหนฺติ กามาวจรชวนอภิญฺญาเสสมหคฺคตาทิชวนานํ อนุรูปโต ฯ กามาวจรชวนานญฺหิ หสิตุปฺปาทวชฺชานํ ฉพฺพิธมฺปิ ติกาลิกํ กาลวิมุตฺตญฺจ อารมฺมณํ โหติ ฯ หสิตุปฺปาทสฺส ติกาลิกเมว ฯ ตถาหิสฺส เอกนฺตปริตฺตาลมฺพนตํ วกฺขติ ฯ ทิพฺพจกฺขฺวาทิวสปฺปวตฺตสฺส ปน อภิญฺญาชวนสฺส ยถารหํ ฉพฺพิธมฺปิ ติกาลิกํ กาลวิมุตฺตญฺจ อารมฺมณํ โหติ ฯ วิภาโค ปเนตฺถ นวมปริจฺเฉเท อาวิภวิสฺสตีติ ฯ เสสานํ ปน กาลวิมุตฺตํ อตีตญฺจ ยถารหมาลมฺพนํ โหติ ฯ ทฺวาร ฯเปฯ สงฺขาตานํ ฉพฺพิธมฺปิ อารมฺมณํ โหตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ตํ ปน เนสํ อารมฺมณํ น อาวชฺชนสฺส วิย เกนจิ อคฺคหิตเมว โคจรภาวํ คจฺฉติ น จ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ วิย เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนํ นาปิ มโนทฺวาริกชวนานํ วิย ติกาลิกเมว อวเสเสน กาลวินิมุตฺตํ วา นาปิ มรณาสนฺนโต ปุริมภาคชวนานํ วิย กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทิวเสน อาคมสิทฺธโวหารวินิมุตฺตนฺติ อาห ยถาสมฺภวํ ฯเปฯ สมฺมตนฺติ ฯ

๑. สี. รูปาทิอารมฺมเณสุ ฯ ๒. สี. ปญฺจารมฺมณ...

ตติยปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 125

ตตฺถ ยถาสมฺภวนฺติ ตํตํภูมิกปฏิสนฺธิภวงฺคจุตีนํ ตํตํทฺวารคฺคหิตาทิวเสน สมฺภวานุรูปโต ฯ กามาวจรานญฺหิ ปฏิสนฺธิภวงฺคานํ ตาว รูปาทิปญฺจาลมฺพนํ ฉทฺวารคฺคหิตํ ยถารหํ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตญฺจ กมฺม-กมฺมนิมิตฺตสมฺมตมารมฺมณํ โหติ ตถา จุติจิตฺตสฺส อตีตเมว ธมฺมารมฺมณํ ปน เตสํ ติณฺณมฺปิ มโนทฺวารคฺคหิตเมว อตีตํ กมฺม-กมฺมนิมิตฺตสมฺมตํ ตถา รูปารมฺมณํ เอกเมว มโนทฺวารคฺคหิตํ เอกนฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ คตินิมิตฺตสมฺมตนฺติ เอวํ กามาวจรปฏิสนฺธาทีนํ ยถาสมฺภวํ ฉทฺวารคฺคหิตํ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตญฺจ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคติ-นิมิตฺตสมฺมตมารมฺมณํ โหติ ฯ มหคฺคตปฏิสนฺธาทีสุ ปน รูปาวจรานํ ปฐมตติยารูปานญฺจ ธมฺมารมฺมณเมว มโนทฺวารคฺคหิตํ ปญฺญตฺติภูตํ กมฺมนิมิตฺตสมฺมตํ ตถา ทุติยจตุตฺถารูปานํ อตีตเมวาติ เอวํ มหคฺคตปฏิสนฺธิภวงฺคจุตีนํ มโนทฺวารคฺคหิตํ ปญฺญตฺติภูตํ อตีตํ วา กมฺมนิมิตฺตสมฺมตเมว อารมฺมณํ โหติ ฯ

เยภุยฺเยน ภวนฺตเร ฉทฺวารคฺคหิตนฺติ พาหุลฺเลน อตีตานนฺตร-ภเว มรณาสนฺนปฺปวตฺตฉทฺวาริกชวเนหิ คหิตํ ฯ อสญฺญีภวโต จุตานญฺหิ ปฏิสนฺธิวิสยสฺส อนนฺตราตีตภเว น เกนจิ ทฺวาเรน คหณํ อตฺถีติ ตเทตฺถ เยภุยฺยคฺคหเณน พฺยภิจาริตํ ฯ เกวลญฺหิ กมฺมพเลเนว เตสํ ปฏิสนฺธิยา กมฺมนิมิตฺตาทิกมารมฺมณํ อุปฏฺฐาติ ฯ ตถาหิ สจฺจสงฺเขเป อสญฺญีภวโต จุตสฺส ปฏิสนฺธินิมิตฺตํ ปุจฺฉิตฺวา

ภวนฺตรกตํ กมฺมํ ยโมกาสํ ลเภ ตโต
โหติ สา สนฺธิ เตเนว อุปฏฺฐาปิตโคจเรติ

เกวลํ กมฺมพเลเนว ปฏิสนฺธิโคจรสฺส อุปฏฺฐานํ วุตฺตํ ฯ อิตรถา หิ ชวนคฺคหิตสฺสาปิ อารมฺมณสฺส กมฺมพเลเนว อุปฏฺฐาปิยมานตฺตา เตเนวาติ สาวธารณวจนสฺส อธิปฺปายสุญฺญตา อาปชฺเชยฺยาติ ฯ นนุ จ เตสมฺปิ ปฏิสนฺธิโคจโร กมฺมภเว เกนจิ ทฺวาเรน คหิโต สมฺภวตีติ ฯ สจฺจํ สมฺภวติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตสมฺมโต ฯ คตินิมิตฺตสมฺมโต ปน สพฺเพสมฺปิ มรณกาเลเยว อุปฏฺฐาตีติ กุโต ตสฺส กมฺมภเว คหณสมฺภโว ฯ อปิเจตฺถ มรณาสนฺนปฺปวตฺตชวเนหิ คหิตเมว สนฺธาย ฉทฺวารคฺคหิตนฺติ วุตฺตํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา อาจริเยน อิมสฺมึเยว อธิกาเร ปรมตฺถวินิจฺฉเย วุตฺตํ

มรณาสนฺนสตฺตสฺส ยโถปฏฺฐิตโคจรํ
ฉทฺวาเรสุ ตมารพฺภ ปฏิสนฺธิ ภวนฺตเรติ ฯ

ปจฺจุปฺปนฺนนฺติอาทินา อนาคตสฺส ปฏิสนฺธิโคจรภาวํ นิวาเรติ ฯ น หิ ตํ อตีตกมฺมกมฺมนิมิตฺตานิ วิย อนุภูตํ นาปิ ปจฺจุปฺปนฺน-กมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตานิ วิย อาปาถมาคตญฺจ โหตีติ ฯ กมฺมกมฺม-นิมิตฺตาทีนญฺจ สรูปํ สยเมว วกฺขติ ฯ เตสูติ รูปาทิปจฺจุปฺปนฺนาทิ กมฺมาทิอาลมฺพเนสุ วิญฺญาเณสุ ฯ รูปาทีสุ เอเกกํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ รูปาทิเอเกกาลมฺพนานิ ฯ รูปาทิกํ ปญฺจวิธมฺปิ อาลมฺพน-เมตสฺสาติ รูปาทิปญฺจาลมฺพนํ ฯ เสสานีติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณ-สมฺปฏิจฺฉนฺเนหิ อวเสสานิ เอกาทส กามาวจรวิปากานิ ฯ สพฺพถาปิ กามาวจราลมฺพนานีติ สพฺเพนปิ ฉทฺวาริกฉทฺวารวิมุตฺตฉฬารมฺมณ

วสปฺปวตฺตากาเรน นิพฺพตฺตานิปิ เอกนฺตกามาวจรสภาวฉฬารมฺมณ-
โคจรานิ ฯ

เอตฺถ หิ วิปากานิ ตาว สนฺตีรณาทิวเสน รูปาทิปญฺจา-
ลมฺพเน ปฏิสนฺธาทิวเสน ฉฬารมฺมณสงฺขาเต กามาวจราลมฺพเนเยว
ปวตฺตนฺติ ฯ หสนจิตฺตมฺปิ ปธานสารูปฏฺฐานํ ทิสฺวา ตุสฺสนฺตสฺส
รูปารมฺมเณ ภณฺฑภาชนฏฺฐาเน มหาสทฺทํ สุตฺวา เอวรูปา
โลลุปฺปตณฺหา เม ปหีนาติ ตุสฺสนฺตสฺส สทฺทารมฺมเณ คนฺธาทีหิ
เจติยปูชนกาเล ตุสฺสนฺตสฺส คนฺธารมฺมเณ รสสมฺปนฺนํ ปิณฺฑปาตํ
สพฺรหฺมจารีหิ ภาเชตฺวา ปริภุญฺชนกาเล ตุสฺสนฺตสฺส รสารมฺมเณ
อภิสมาจาริกวตฺตปริปูรณกาเล ตุสฺสนฺตสฺส โผฏฺฐพฺพารมฺมเณ
ปุพฺเพนิวาสญาณาทีหิ คหิตกามาวจรธมฺมํ อารพฺภ ตุสฺสนฺตสฺส
ธมฺมารมฺมเณติ เอวํ ปริตฺตธมฺมปริยาปนฺเนเสฺวว ฉสุ อารมฺมเณสุ
ปวตฺตติ ฯ ทฺวาทสากุสลอฏฺฐญาณวิปฺปยุตฺตชวนวเสน วีสติ จิตฺตานิ
อตฺตโน ชฑภาวโต โลกุตฺตรธมฺเม อารพฺภ ปวตฺติตุํ น สกฺโกนฺตีติ
นววิธโลกุตฺตรธมฺเม วชฺชิตฺวา เตภูมิกานิ ปญฺญตฺติญฺจ อารพฺภ
ปวตฺตนฺตีติ อาห อกุสลานิ เจวาติอาทิ ฯ

อิเมสุ หิ อกุสลโต จตฺตาโร ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา
ปริตฺตธมฺเม อารพฺภ ปรามสนอสฺสาทนาภินนฺทนกาเล กามาวจรา-
ลมฺพนา เตเนวากาเรน สตฺตวีสติ มหคฺคตธมฺเม อารพฺภ ปวตฺติยํ
มหคฺคตารมฺมณา สมฺมติธมฺเม อารพฺภ ปวตฺติยํ ปญฺญตฺตา-
ลมฺพนา ฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทาปิ เตเยว ธมฺเม อารพฺภ เกวลํ

อสฺสาทนาภินนฺทนวเสน ปวตฺติยํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตา จ ทุสฺสนวิปฺปฏิ-สารวเสน วิจิกิจฺฉาสหคโต อนิฏฺธงฺคมนวเสน อุทฺธจฺจสหคโต วิกฺขิปนวเสน อวูปสมวเสน จ ปวตฺติยํ ปริตฺตมหคฺคตปญฺญตฺตา-รมฺมโณ ฯ กุสลโต จตฺตาโร กฺริยโต จตฺตาโรติ อฏฺจญาณ-วิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา เสกฺขปุถุชฺชนขีณาสวานํ อสกฺกจฺจทานปจฺจ-เวกฺขณธมฺมสฺสวนาทีสุ ปริตฺตธมฺเม อารพฺภ ปวตฺตกาเล° กามา-วจราลมฺพนา อติปคุณชฺฌานปจฺจเวกฺขณกาเล มหคฺคตารมฺมณา กสิณนิมิตฺตาทีสุ ปริกมฺมาทิกาเล ปญฺญตฺตารมฺมณาติ ทฏฺจพฺพํ ฯ

อรหตฺตมคฺคผลวชฺชิตาลมฺพนานิ เสกฺขปุถุชฺชนสนฺตาเนเสฺวว ปวตฺตนโต ฯ เสกฺขาปิ หิ จเปตฺวา โลกิยจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคผล-สงฺขาตํ ปาฏิปุคฺคลิกํ จิตฺตํ ชานิตุํ น สกฺโกนฺติ อนธิคตตฺตา ตถา ปุถุชฺชนาทโยปิ โสตาปนฺนาทีนํ ฯ เสกฺขานํ ปน อตฺตโน มคฺค-ผลปจฺจเวกฺขเณสุ ปรสนฺตานคตมคฺคผลารมฺมณาย อภิญฺญาย ปริ-กมฺมกาเล อภิญฺญาจิตฺเตเนว มคฺคผลานํ ปริจฺฉินฺทนกาเล จ อตฺตโน อตฺตโน สมานานํ เหฏฺฐิมานญฺจ มคฺคผลธมฺเม อารพฺภ กุสลชวนานํ ปวตฺติ อตฺถีติ อรหตฺตมคฺคผลสฺเสว ปฏิกฺเขโป กโต ฯ กามาวจร-มหคฺคตปญฺญตฺตินิพฺพานานิ ปน เสกฺขปุถุชฺชนานํ สกฺกจฺจทานปจฺจ-เวกฺขณธมฺมสฺสวนสงฺขารสมฺมสนกสิณปริกมฺมาทีสุ ตํตทารมฺมณิก-อภิญฺญานํ ปริกมฺมกาเล โคตฺรภูโวทานกาเล ทิพฺพจกฺขฺวาทีหิ รูป-วิชานนาทิกาเล จ กุสลชวนานํ โคจรภาวํ คจฺฉนฺติ ฯ สพฺพถาปิ สพฺพาลมฺพนานีติ กามาวจรมหคฺคตสพฺพโลกุตฺตรปญฺญตฺติวเสน

๑. สี. ปวตฺติ... ฯ

สพฺพถาปิ สพฺพาลมฺพนานิ ฯ น ปน อกุสลาทโย วิย ปเทส-
สพฺพาลมฺพนานีติ อตฺโถ ฯ กฺริยาชวนานมฺหิ[๑] สพฺพญฺญุตญาณาทิ-
วสปฺปวตฺติยํ โวฏฺฐพฺพนสฺส จ ตํปุเรจาริกวสปฺปวตฺติยญฺจ[๒] น กิญฺจิ
อโคจรํ นาม อตฺถิ ฯ ปฐมตติยารูปาลมฺพนตฺตา อรูเปสุ ทุติย-
จตุตฺถานิ มหคฺคตาลมฺพนานิ ฯ เสสานิ ฯเปฯ ลมฺพนานีติ ปณฺณรส
รูปาวจรานิ ปฐมตติยารูปานิ จาติ เอกวีสติ กสิณาทิปณฺณตฺตีสุ
ปวตฺตนโต ปณฺณตฺตารมฺมณานิ ฯ เตวีสติกามาวจรวิปากปญฺจ-
ทฺวาราวชฺชนหสนวเสน ปญฺจวีสติ จิตฺตานิ ปริตฺตมฺหิ กามาวจรา-
ลมฺพเนเยว ภวนฺติ ฯ กามาวจรญฺหิ มหคฺคตาทโย อุปาทาย
มนฺทานุภาวตาย ปริโต[๓] อตฺตํ ขณฺฑิตํ วิยาติ ปริตฺตํ ฯ ฉ จิตฺตานิ
มหคฺคเตเยวาติอาทินา สพฺพตฺถ สาวธารณโยชนา ทฏฺฐพฺพา ฯ

วตฺถุวิภาคโต ตพฺพตฺถุกจิตฺตปริจฺเฉทวเสน จ สงฺคโห วตฺถุ-
สงฺคโห ฯ วสนฺติ เอเตสุ จิตฺตเจตสิกา ตนฺนิสฺสยตฺตาติ วตฺถูนิ ฯ
กามโลเก[๔] สพฺพานิปิ ลพฺภนฺติ ปริปุณฺณินฺทฺริยสฺส ตตฺเถว อุป-
ลพฺภนโต ฯ ปิสทฺเทน ปเนตฺถ อนฺธพธิราทิวเสน เกสญฺจิ อสมฺภวํ
ทีเปติ ฯ ฆานาทิตฺตยํ นตฺถิ พฺรหฺมานํ กามวิราคภาวนาวเสน คนฺธ-
รสโผฏฺฐพฺเพสุ วิรตฺตตาย ตพฺพิสยปสาเทสุปิ วิราคสพฺภาวโต ฯ พุทฺธ-
ทสฺสนธมฺมสฺสวนาทิอตฺถมฺปน จกฺขุโสเตสุ อวิรตฺตภาวโต จกฺขฺวาทิ-
ทฺวยํ ตตฺถ อุปลพฺภติ ฯ อรูปโลเก สพฺพานิ ฉ วตฺถูนิ น
สํวิชฺชนฺติ อรูปีนํ รูปวิราคภาวนาพเลน ตตฺถ สพฺเพน สพฺพํ รูปปฺ-
ปวตฺติยา อภาวโต ฯ

๑. กฺริยาชวนานญฺหีติ ภเวยฺย ฯ ๒. สี. ตํตํ... ฯ ๓. สี. ปริ สมนฺตโต ฯ
๔. สี. ตานิ กาม... ฯ

ปญฺจวิญฺญาณาเนว นิสฺสตฺตนิชฺชีวตฺเถน ธาตุโยติ ปญฺจวิญฺญาณธาตุโย มนนมตฺตา ธาตุ มโนธาตุ ฯ มโนเยว วิสิฏฺฐวิชานนกิจฺจโยคโต วิญฺญาณํ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตฺเถน ธาตุ จาติ มโนวิญฺญาณธาตุ มนโส วิญฺญาณธาตูติ วา มโนวิญฺญาณธาตุ ฯ สา หิ มนโตเยว อนนฺตรปจฺจยโต สมฺภูย มนโสเยว ปจฺจยภูตาติ[๑] มนโส สมฺพนฺธินี โหติ ฯ สนฺตีรณตฺตยสฺส อฏฺฐมหาวิปากานํ ปฏิฆทฺวยสฺส ปฐมมคฺคสฺส หสิตุปฺปาทสฺส ปญฺจรสรูปาวจรานญฺจ วเสน ปวตฺตา ยถาวุตฺตมโนธาตุวิญฺญาณธาตูหิ[๒] อวเสสา มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตา จ ตึสธมฺมา น เกวลํ มโนธาตุเยว ตถา หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ สนฺตีรณมหาวิปากานิ หิ เอกาทสทฺวาราภาวโต กิจฺจาภาวโต จ อารุปฺเป น อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ปฏิฆสฺส อนีวรณาวตฺถสฺส อภาวโต ตํสหคตจิตฺตทฺวยํ รูปโลเกปิ นตฺถิ ฯ ปเคว อารุปฺเป ฯ ปฐมมคฺโคปิ ปรโตโฆสปจฺจยาภาเวน[๓] สาวกานํ อนุปฺปชฺชนโต พุทฺธปจฺเจกพุทฺธานํ จ มนุสฺสโลกโต อญฺญตฺถ อนิพฺพตฺตนโต ฯ หสนจิตฺตญฺจ กายาภาวโต รูปาวจรานิ อรูปีนํ รูปวิราคภาวนาวเสน ตทารมฺมเณสุ ฌาเนสุปิ วิรตฺตภาวโต อรูปภเวน อุปฺปชฺชนฺตีติ สพฺพานิปิ เอตานิ เตจตฺตาฬีสจิตฺตานิ[๔] หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ ฯ ปญฺจรูปาวจรโต[๕] อวเสสานิ ทฺวาทสโลกิยกุสลานิ ปฏิฆทฺวยโต อวเสสานิ ทสากุสลานิ ปญฺจทฺวาราวชฺชนหสนรูปาวจรกฺริยาหิ อวเสสานิ เตรสกฺริยาจิตฺตานิ ปฐมมคฺคโต อวเสสานิ

๑. สี. อนนฺตรปจฺจยภูตาติ ฯ ๒. สี....ปญฺจวิญฺญาณธาตูหิ ฯ ๓. อิมสฺมึ ฐาเน อลุตฺตสมาโส กโต ฯ ๔. สี. เตตฺตึส... ฯ ๕. สี....วจรกุสลโต ฯ

จตุตฺถปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 131

สตฺตานุตฺตรานิ จาติ อิเมสํ วเสน เทฺวจตฺตาฬีสวิธา มโนวิญฺญาณ-ธาตุสงฺขาตา ธมฺมา ปญฺจโวการภววเสน หทยํ นิสฺสาย วา จตุโวการภววเสน อนิสฺสาย วา ปวตฺตนฺติ ฯ

กาเม ภเว ฉวตฺถุนิสฺสิตา สตฺต วิญฺญาณธาตุโย ฯ รูเป ภเว ติวตฺถุนิสฺสิตา ฆานวิญฺญาณาทิตฺตยวชฺชิตา จตุพฺพิธา วิญฺญาณ-ธาตุโย ฯ อารุปฺเป ภเว อนิสฺสิตา เอกา มโนวิญฺญาณธาตุ มตาติ โยชนา ฯ กามาวจรวิปากปญฺจทฺวาราวชฺชนปฏิฆทฺวย-หสนวเสน สตฺตวีสติ กามาวจรานิ ปณฺณรส รูปาวจรานิ ปฐมมคฺโคติ เตจตฺตาฬีส นิสฺสาเยว ชายเร ตโตเยวาวเสสา อารุปฺปวิปากวชฺชิตา เทฺวจตฺตาฬีส นิสฺสาย อนิสฺสาย จ ชายเร ปาการูปา จตฺตาโร อนิสฺสิตาเยว ชายเรติ[๑] สมฺพนฺโธ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย ตติยปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

จตุตฺถปริจฺเฉทวณฺณนา

อิจฺเจวํ ยถาวุตฺตนเยน จิตฺตุปฺปาทานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ อุตฺตรํ เวทนาสงฺคหาทิวิภาคโต อุตฺตมํ ปเภทสงฺคหํ กตฺวา ปุน กามา-วจราทีนํ ติณฺณํ ภูมีนํ ทฺวิเหตุกาทิปุคฺคลานญฺจ เภเทน ลกฺขิตํ อิทํ เอตฺตเกหิ ปรํ อิมสฺส อนนฺตรํ เอตฺตกานิปิ จิตฺตานีติ เอวํ ปุพฺพา-ปรจิตฺเตหิ นิยามิตํ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ จิตฺตุปฺปาทานํ ปวตฺติสงฺคหํ นาม ตํนามกํ สงฺคหํ ยถาสมฺภวโต สมาเสน ปวกฺขามีติ โยชนา ฯ

๑. สี. ชายเรติน ทิสฺสติ ฯ

วตฺถุทฺวาราลมฺพนสงฺคหา เหฏฺฐา กถิตาปิ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปวตฺติ-สงฺคหํ ทสฺเสตุํ ปุน นิกฺขิตฺตา ฯ วิสยานํ ทฺวาเรสุ วิสเยสุ จ จิตฺตานํ ปวตฺติ วิสยปฺปวตฺติ ฯ ตตฺถาติ เตสุ ฉสุ ฉกฺเกสุ ฯ จกฺขุทฺวาเร ปวตฺตา วีถิจิตฺตปรมฺปรา จกฺขุทฺวารวีถีติอาทินา ทฺวาร-วเสน จกฺขุวิญฺญาณสมฺพนฺธินี วีถิ เตน สห เอกาลมฺพนเอก-ทฺวาริกตาย สหจรณภาวโต จกฺขุวิญฺญาณวีถีติอาทินา วิญฺญาณ-วเสน วา วีถีนํ นามโยชนา กาตพฺพาติ ทสฺเสตุํ จกฺขุทวารวีถีติ อาทิ วุตฺตํ ฯ อติมหนฺตนฺติอาทีสุ ฯ เอกจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา อาปาถํ อาคตํ โสฬสจิตฺตกฺขณายุกํ อติมหนฺตํ นาม ฯ ทฺวิตฺติ-จิตฺตกฺขณาตีตํ [๑] ปณฺณรสจุทฺทสจิตฺตกฺขณายุกํ มหนฺตํ นาม ฯ จตุจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาวนวจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา เตรส-จิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาวอฏฺฐจิตฺตกฺขณายุกํ ปริตฺตํ นาม ฯ ทส-จิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาวปณฺณรสจิตฺตกฺขณาตีตํ [๒] สตฺตจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาวทฺวิจิตฺตกฺขณายุกํ อติปริตฺตํ นาม ฯ เอวญฺจ กตฺวา วกฺขติ เอกจิตฺตกฺขณาตีตานีติอาทิ ฯ วิภูตํ ปากฏํ อวิภูตมปากฏํ ฯ

กถนฺติ เกน ปกาเรน ฯ อติมหนฺตาทิวเสน วิสยววตฺถานนฺติ ปุจฺฉิตฺวา จตฺตกฺขณวเสน ตํ ปกาเสตุํ อุปฺปาทฐิตีติอาทิมารทฺธํ ฯ อุปฺปชฺชนมุปฺปาโท อตฺตปฏิลาโภ ฯ ภญฺชนํ ภงฺโค สรูปวินาโส ฯ อุภินฺนํ เวมชฺเฌ ภงฺคาภิมุขปฺปวตฺติ ฐิติ นาม ฯ เกจิ ปน จิตฺตสฺส ฐิติกฺขณํ ปฏิเสเธนฺติ ฯ อยญฺหิ เนสํ อธิปฺปาโย ฯ จิตฺตยมเก อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานนฺติ เอวมาทิปทานํ วิภงฺเค

๑-๒. สี. เอตฺถนฺตเร หุตฺวาติ ทิสฺสติ ฯ

ภงฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนํ โน จ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชมานํ โน จ อุปฺปนฺนนฺติอาทินา[๑] ภงฺคุปฺปาทาว กถิตา ฯ น ฐิติกฺขโณ ฯ ยทิ จ จิตฺตสฺส ฐิติกฺขโณปิ อตฺถิ ฐิติกฺขเณ ภงฺคกฺขเณ จาติ วตฺตพฺพํ สิยา ฯ อถ มตํ อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย จ ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตีติ สุตฺตนฺตปาฐโต ฐิติกฺขโณ อตฺถีติ ฯ ตตฺถาปิ เอกสฺมึ ธมฺเม อญฺญถตฺตสฺส อนุปฺปชฺชนโต ปญฺญาณวจนโต จ ปพนฺธฏฺฐิติเยว อธิปฺเปตา น จ ขณฏฺฐิติ ฯ น จ อภิธมฺเม ลพฺภมานสฺส อวจเน การณํ อตฺถิ ฯ ตสฺมา ยถาธมฺมสาสเน อวจนมฺปิ อภาวเมว ทีเปตีติ ฯ ตตฺถ วุจฺจเต ฯ ยเถว หิ เอกธมฺมาธารภาเวปิ อุปฺปาทภงฺคานํ อญฺโญ อุปฺปาทกฺขโณ อญฺโญ ภงฺคกฺขโณติ อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนา ภงฺคาวตฺถา อิจฺฉิตา อิตรถา หิ อญฺโญเยว ธมฺโม อุปฺปชฺชติ อญฺโญ นิรุชฺฌตีติ อาปชฺเชยฺย เอวเมว อุปฺปาทภงฺคาวตฺถาหิ ภินฺนา ภงฺคาภิมุขาวตฺถาปิ อิจฺฉิตพฺพา ฯ สา ฐิติ นาม ฯ ปาลิยมฺปน วิเนยฺยชฺฌาสยานุโรธโต นยทสฺสนวเสน สา น วุตฺตา ฯ

อภิธมฺมเทสนาปิ หิ กทาจิ วิเนยฺยชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺตติ ฯ ยถา รูปสฺส อุปฺปาโท อุปจโย สนฺตตีติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา เทสิโต ฯ สุตฺเต[๒] จ ตีณิมานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิ กตมานิ ตีณิ อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตีติ เอวํ สงฺขตธมฺมสฺเสว ลกฺขณทสฺสนตฺถํ อุปฺปาทาทีนํ วุตฺตตฺตา น สกฺกา ปพนฺธสฺส ปญฺญตฺติสภาวสฺส

๑. สี. อุปฺปนฺนญฺเจว อุปฺปชฺชมานญฺจ ฯ อภิ. ยมก. ๓๙/๒๘ เอวเมว ทิสฺสติ ฯ
๒. องฺ. ติก. ๒๐/๑๙๒ ฯ

อสงฺขตสฺส ฐิติ ตตฺถ วุตฺตาติ วิญฺญาตุํ ฯ อุปสคฺคสฺส จ ธาตฺวตฺเถเยว ปวตฺตนโต ปญฺญายตีติ เอตสฺส วิญฺญายตีติ อตฺโถ ฯ ตสฺมา น เอตฺตาวตา จิตฺตสฺส ฐิติกฺขโณ ปฏิพาหิตุํ ยุตฺโตติ สุวุตฺตเมตํ อุปฺปาทฐิติภงฺควเสนาติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ อฏฺฐกถายมฺปิ เอเกกสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทฐิติภงฺควเสน ตโย ตโย ขณาติ ฯ

อรูปํ ลหุปริณามํ รูปํ ครุปริณามํ คาหกคเหตพฺพภาวสฺส ตํตํขณวเสน นิปฺปชฺชนโตติ อาห ตานีติอาทิ ฯ ตานีติ ตาทิสานิ ฯ สตฺตรสนฺนํ จิตฺตานํ ขณานิ วิย ขณานิ สตฺตรสจิตฺตกฺขณานิ ฯ ตานิ จิตฺตกฺขณานิ สตฺตรสาติ วา สมฺพนฺโธ ฯ วิสุํ วิสุํ ปน เอกปญฺญาส จิตฺตกฺขณานิ โหนฺติ ฯ รูปธมฺมานนฺติ วิญฺญตฺติลกฺขณตฺตยรูป¹- วชฺชิตานํ รูปธมฺมานํ ฯ วิญฺญตฺติทฺวยญฺหิ เอเกกจิตฺตกฺขณายุกํ ฯ ตถาหิ ตํ จิตฺตานุปริวตฺติธมฺเมสุ วุตฺตํ ฯ ลกฺขณรูเปสุ จ ชาติ เจว อนิจฺจตา จ จิตฺตสฺส อุปฺปาทภงฺคกฺขเณหิ สมานายุกา ฯ ชรตา ปน เอกูนปญฺญาสจิตฺตกฺขณายุกา ฯ เอวญฺจ กตฺวา วทนฺติ

ตํ สตฺตรสจิตฺตายุ วินา วิญฺญตฺติลกฺขณนฺติ ฯ

เกจิ ปน ปฏิจฺจ สมุปฺปาทฏฺฐกถายํ เอตฺตาวตา เอกาทส จิตฺตกฺขณา อตีตา โหนฺติ อถาวเสสปญฺจจิตฺตกฺขณายุเกติ วจนโต โสฬส จิตฺตกฺขณานิ รูปธมฺมานมายู อุปฺปชฺชมานเมว หิ รูปํ ภวงฺค- จลนสฺส ปจฺจโย โหตีติ วทนฺติ ฯ ตยิทมสารํ ปฏิสนฺธิจิตฺเตน สหุปฺปนฺนํ รูปํ ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธึ นิรุชฺฌติ ปฏิสนฺธิ- จิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ อุปฺปนฺนํ อฏฺฐารสมสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌตีติ

๑. กตฺถจิ วิญฺญตฺติลกฺขณรูปวชฺชานนฺติ ทิสฺสติ. ฯ

จตุตฺถปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 135

อาทินา อฏฺจกถายเมว สตฺตรสจิตฺตกฺขณสฺส อาคตตฺตา ฯ ยตฺถ ปน โสฬสจิตฺตกฺขณาเนว ปญฺญายนฺติ ตตฺถ จิตฺตปฺปวตฺติยา ปจฺจยภาวโยคฺยกฺขณวเสน นโย นีโต ฯ เหฏฺจิมโกฏิยา หิ เอกจิตฺตกฺขณมฺปิ อติกฺกมนฺตสฺสาปิ รูปสฺส อาปาถคมนสามตฺถิยนฺติ ฯ อลมติวิวาเทน[๑] ฯ

เอกจิตฺตสฺส วิย ขณํ เอกจิตฺตกฺขณํ ฯ ตํ อตีตํ เอเตสํ เอตานิ วา ตํ อตีตานีติ เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิ ฯ อาปาถมาคจฺฉนฺตีติ รูปสทฺทาลมฺพนานิ สกสกฏฺจาเน จตฺวาว โคจรภาวํ คจฺฉนฺตีติ อาโภคานุรูปํ อเนกกลาปคตานิ อาปาถมาคจฺฉนฺติ ฯ เสสานิ ปน ฆานาทินิสฺสเยสุ อลีนาเนว วิญฺญาณุปฺปตฺติการณานีติ เอเกกกลาปคตานิปิ อาปาถมาคจฺฉนฺติ ฯ เอเกกกลาปคตาปิ หิ ปสาทา วิญฺญาณสฺส อาธารภาวํ คจฺฉนฺติ ฯ เต ปน ภวงฺคจลนสฺส อนนฺตรปจฺจยภูเตน ภวงฺเคน สทฺธึ อุปฺปนฺนา ฯ อาวชฺชเนน สทฺธึ อุปฺปนฺนาติ อปเร ฯ ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค จลิเตติ วิสทิสวิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุภาวสงฺขาตจลนภาเวน[๒] ปุริมคหิตารมฺมณสฺมึเยว ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค ปวตฺเต ฯ ปญฺจสุ หิ ปสาเทสุ โยคฺยเทสาวตฺถานวเสน อารมฺมเณ ฆฏฺฏิเต ปสาทฆฏฺฏนานุภาเวน ภวงฺคสนฺตติ โวจฺฉิชฺชมานา สหสา อโนจฺฉิชฺชิตฺวา ยถา เวเคน ธาวนฺโต ชาตุกาโมปิ ปุริโส เอกทฺวิปทวาเร อติกฺกมิตฺวาว ติฏฺจติ เอวํ ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวาโวจฺฉิชฺชติ[๓] ฯ ตตฺถ ปฐมจิตฺตํ ภวงฺคสนฺตตึ จาเลนฺตํ วิย อุปฺปชฺชตีติ ภวงฺคจลนํ ทุติยํ ตสฺสา อุปฺปจฺฉิชฺชนาการเน[๔] อุปฺปชฺชนโต

๑. สี. อลมติวิตฺถาเรน ฯ ๒. สี. สทิส...ภวงฺคจลนวเสน ฯ ๓. อุปฺปชฺชิตฺวาว โอจฺฉิชฺชตีติ ปทจฺเฉโท ฯ ๔. สี. ตสฺส โอจฺฉิชฺชนาการเน ฯ

ภวงฺคุปจฺเฉโทติ โวหรนฺติ ฯ อิธ ปน อวิเสเสน วุตฺตํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค จลิเตติ ฯ

นนุ จ รูปาทินา ปสาเท ฆฏฺิเต ตํนิสฺสิตสฺเสว จลนํ ยุตฺตํ กถํ ปน หทยวตฺถุนิสฺสิตสฺส ภวงฺคสฺสาติ ฯ สนฺตติวเสน เอกาพทฺธตฺตา ฯ ยถา หิ เภริยา เอกสฺมึ ตเล ฐิตสกฺขราย มกฺขิกาย นิสินฺนาย อิตรสฺมึ ตเล ทณฺฑาทินา ปหเต อนุกฺกเมน เภริจมฺมวรตฺตาทีนํ จลเนน สกฺขราย[๑] จลิตาย มกฺขิกาย อุปฺปติตฺวา คมนํ โหติ เอวเมว รูปาทินา ปสาเท ฆฏฺิเต ตนฺนิสฺสเยสุ มหาภูเตสุ จลิเตสุ อนุกฺกเมน ตํสมฺพนฺธานํ เสสรูปานมฺปิ จลเนน หทยวตฺถุมฺหิ จลิเต ตนฺนิสฺสิตสฺส ภวงฺคสฺส จลนากาเรน ปวตฺติ โหตีติ ฯ วุตฺตญฺจ

ฆฏฺิเต อญฺญวตฺถุมฺหิ อญฺญนิสฺสิตกมฺปนํ
เอกาพทฺเธน โหตีติ สกฺขโรปมยา[๒] วเทติ ฯ

ภวงฺคโสตนฺติ ภวงฺคปฺปวาหํ ฯ อาวชฺเชนฺตนฺติ กินฺนาเมตนฺติ วทนฺตํ วิย อาโภคํ กุรุมานํ ฯ ปสฺสนฺตนฺติ ปจฺจกฺขโต เปกฺขนฺตํ ฯ นนุ จ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ วจนโต จกฺขุนฺทฺริยเมว ทสฺสนกิจฺจํ สาเธติ น วิญฺญาณนฺติ ฯ น ยิทเมวํ รูปสฺส อนฺธภาเวน รูปทสฺสเน อสมตฺถภาวโต ยทิ จ ตํ รูปํ ปสฺสติ ตถา สติ อญฺญวิญฺญาณสมงฺคิโนปิ รูปทสฺสนปฺปสงฺโค สิยา ฯ ยทิ เอวํ วิญฺญาณํ ตํ ทสฺสนกิจฺจํ สาเธติ[๓] วิญฺญาณสฺส อปฺปฏิพทฺธตฺตา อนฺตริตรูปสฺสาติ ทสฺสนํ สิยา ฯ โหติ[๔] อนฺตริตสฺสาปิ ทสฺสนํ ยสฺส ผลิกาทิติโรหิตสฺส อาโลก-

๑. อญฺญตฺถ สกฺขโรติ ขุทฺทกเสโลติ อตฺโถ ฯ อิธ ปน สกฺขราติ คุฬวิกตีติ อตฺโถ ฯ
๒. โยชนายํ สกฺขโรปมายาติ วตฺตพฺเพ...มชฺเฌ อาการสฺส รสฺสํ กตฺวา สกฺขโรปมยาติ วุตฺตนฺติ วุตฺตํ ฯ ๓. สี. วิญฺญาณสฺส ตํ กิจฺจํ สาเธติ ฯ ๔. สี. โหตุ ฯ

ปฏิพทฺโธ นตฺถิ ฯ ยสฺส ปน กุฑฺฑาทิอนฺตริตสฺส อาโลกปฏิพทฺโธ อตฺถิ ตตฺถ ตปฺปจฺจยาภาวโต วิญฺญาณํ นุปฺปชฺชตีติ น ตสฺส จกฺขุวิญฺญาเณน คหณํ โหติ ฯ จกฺขุนาติ ปเนตฺถ เตน ทฺวาเรน การณภูเตนาติ อธิปฺปาโย ฯ อถวา นิสฺสิตกิริยา นิสฺสยปฏิพทฺธาติ วุตฺตา ยถา มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตีติ ฯ

สมฺปฏิจฺฉนฺตนฺติ ตเมว รูปํ ปฏิคฺคณฺหนฺตํ วิย ฯ สนฺตีรยมานนฺติ ตเมว[1] สุฏฺฐุ สลฺลกฺเขนฺตํ วิย ฯ โยนิโสมนสิการวเสน ลทฺโธ ปจฺจโย เอเตนาติ ลทฺธปจฺจยํ ฯ ยงฺกิญฺจิ ชวนนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ มุจฺฉามรณาสนฺนกาเลสุ ฉปฺปญฺจปิ ชวนานิ ปวตฺตนฺตีติ อาห เยภุยฺเยนาติ ฯ ชวนานุพนฺธานีติ ปฏิโสตคามินาวํ นทีโสโต วิย กิญฺจิ กาลํ ชวนํ อนุคตานิ ฯ ตสฺสชวนสฺสอารมฺมณํอารมฺมณเมเตสนฺติตทารมฺมณานิ พฺรหฺมสโรติอาทีสุ วิย มชฺฌปทโลปวเสน ฯ ตทารมฺมณานิ จ ตานิ ปากานิ เจติ ตทารมฺมณปากานิ ฯ ยถารหนฺติ อารมฺมณชวนสตฺตานุรูปํ ฯ ตถา ปวตฺตึ ปน สยเมว ปกาสยิสฺสติ ฯ ภวงฺคปาโตวาติ วีถิจิตฺตวเสน อปฺปวตฺติตฺวา จิตฺตสฺส ภวงฺคปาโต วิย ฯ ภวงฺควเสน อุปฺปตฺตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอตฺถ จ วีถิจิตฺตปฺปวตฺติยา สุขคฺคหณตฺถํ อมฺโพปมาทิมาหรนฺติ ฯ ตตฺรีทํ อมฺโพปมามตฺตํ ฯ

เอโก กิร ปุริโส ผลิตมฺพรุกฺขมูเล สสีสํ ปารุปิตฺวา นิทฺทายนฺโต อาสนฺเน ปติตสฺส เอกสฺส อมฺพผลสฺส สทฺเทน ปพุชฺฌิตฺวา

[1] สี. ตเมว รูปํ วีมํสนฺตํ วิย ฯ ววตฺถเปนฺตนฺติ ตเมว รูปํ สุฏฺฐุ... ฯ

สีสโต วตฺถํ อปเนตฺวา จกฺขุํ อุมฺมิลิตฺวา ทิสฺวาว ตํ คเหตฺวา มทฺทิตฺวา อุปสิงฺฆิตฺวา ปกฺกภาวํ ญตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา มุขคตํ สห เสมฺเหน อชฺโฌหริตฺวา ปุน ตตฺเถว นิทฺทายติ ฯ ตตฺถ ตสฺส ปุริสสฺส นิทฺทายนกาโล วิย ภวงฺคกาโล ฯ ผลสฺส ปติตกาโล วิย อารมฺมณสฺส ปสาทฆฏฺฏนกาโล ฯ ตสฺส สทฺเทน ปพุชฺฌนกาโล วิย อาวชฺชนกาโล ฯ อุมฺมิลิตฺวา โอโลกิตกาโล วิย จกฺขุวิญฺญาณปฺปวตฺติกาโล ฯ คหิตกาโล วิย สมฺปฏิจฺฉนฺนกาโล ฯ มทฺทนกาโล วิย สนฺตีรณกาโล ฯ อุปสิงฺฆนกาโล วิย โวฏฺฐพฺพนกาโล ฯ ปริโภคกาโล วิย ชวนกาโล มุขคตํ สห เสมฺเหน อชฺโฌหรณกาโล วิย ตทาลมฺพนกาโล ฯ ปุน นิทฺทายนกาโล วิย ปุน ภวงฺคกาโลติ ฯ อิมาย จ อุปมาย กึ ทีปิตํ โหติ ฯ อารมฺมณสฺส ปสาทฆฏฺฏนเมว กิจฺจํ ฯ อาวชฺชนสฺส วิสยาภุญฺชนเมว ฯ จกฺขุวิญฺญาณสฺส ทสฺสนมตฺตเมว ฯ สมฺปฏิจฺฉนฺนาทีนญฺจ ปฏิคฺคหณาทิมตฺตเมว ฯ ชวนสฺเสว ปน อารมฺมณรสานุภวนํ ฯ ตทารมฺมณสฺส จ เตน อนุภูตสฺเสว อนุภวนนฺติ ฯ เอวํ กิจฺจวเสน ธมฺมานํ อญฺญมญฺญํ อสงฺกิณฺณตา ทีปิตา โหติ ฯ เอวํ ปวตฺตมานํ ปน จิตฺตํ ตฺวํ อาวชฺชนํ นาม หุตฺวา ภวงฺคานนฺตรํ โหหิ ตฺวํ ทสฺสนาทีสุ อญฺญตรํ หุตฺวา อาวชฺชนานนฺตรนฺติอาทินา นิยุญฺชเก การเก อสติปิ อุตุวีชนิยมาทิ วิย จิตฺตนิยมวเสเนว ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพํ ฯ เอตฺตาวตา สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ ปริปูเรนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ

อปฺปโหนฺตาตีตกนฺติ อปฺปโหนฺตํ หุตฺวา อตีตํ ฯ นตฺถิ ตทา-

ลมฺพนุปฺปาโทติ จุทฺทสจิตฺตกฺขณายุเก ตาว อารมฺมณสฺส นิรุทฺธตฺตาว ตทาลมฺพนํ นุปฺปชฺชติ ฯ น หิ เอกวีถิยํ เกสุจิ ปจฺจุปฺปนฺนา-ลมฺพเนสุ กานิจิ อตีตารมฺมณานิ โหนฺติ ปณฺณรสจิตฺตกฺขณายุเกปิ ชวนุปฺปตฺติโต ปรํ เอกเมว จิตฺตกฺขณํ อวสิฏฺฐนฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ตทาลมฺพนุปฺปตฺติยา อปฺปโหนกภาวโต นตฺถิ ทุติยตทาลมฺพนสฺส อุปฺปตฺตีติ ปฐมมฺปิ นุปฺปชฺชติ ฯ ทฺวิกฺขตฺตุเมว หิ ตทาลมฺพนุปฺปตฺติ ปาลิยํ นิยมิตา จิตฺตปฺปวตฺติคณนายํ สพฺพวาเรสุ ตทาลมฺพเน° เทฺวติ ทฺวินฺนเมว จิตฺตวารานมาคตตฺตา ฯ ยมฺปน ปรมตฺถวินิจฺฉเย วุตฺตํ สกึ เทฺว วา ตทาลมฺพํ สกิมาวชฺชนาทโยติ ตํ มชฺฌิมภาณก-มตานุสาเรน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยสฺมา ปน มชฺฌิมภาณกานํ วาโท เหฏฺฐาวุตฺตปาลิยา อสํสนฺทนโต สมฺโมหวิโนทนิยํ ปฏิกฺ-ขิตฺโตว ตสฺมา อาจริเยนาปิ อตฺตโน อนธิปฺเปตตฺตาเยว อิธ เจว นามรูปปริจฺเฉเท จ สกึ ตทาลมฺพนุปฺปตฺติ น วุตฺตา ฯ

โวฏฺฐพฺพนุปฺปาทโต ปรํ ฉจิตฺตกฺขณาวสิฏฺฐายุกมฺปิ อารมฺมณํ อปฺปายุกภาเวน ปริทุพฺพลตฺตา ชวนุปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติ ชวนญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ นิยเมน สตฺตจิตฺตกฺขณายุเกเยว อุปฺปชฺชตีติ อธิปฺปาเยนาห ชวนมฺปิ อนุปฺปชฺชิตฺวาติ ฯ เหตุมฺหิ จายํ ตฺวาปจฺจโย ฯ ชวนสฺสปิ อนุปฺปตฺติยาติ อตฺโถ ฯ อิตรถาปิ อปรกาลกิริยาย สมานกตฺตุกตา น ลพฺภตีติ ฯ ทฺวิตฺติกฺขตฺตุนฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา ฯ เกจิ ปน ติกฺขตฺตุนฺติ อิทํ วจนสิลิฏฺฐตามตฺตปโยชนนฺติ วทนฺติ ฯ ตมฺปน เตสํ อภินิเวสนมตฺตํ ฯ

๑. สี. ตทาลมฺพนานิ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 140

น หิ ทฺวิกฺขตฺตุํ โวฏฺฐพฺพนเมว ปริวตฺตตีติ วุตฺเตปิ วจนสฺส อสิลิฏฺฐภาโว อตฺถิ ฯ น จ ติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยา พาธกํ กิญฺจิ วจนํ อฏฺฐกถาทีสุ อตฺถิ ฯ เอวญฺจ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สีหล-สํวณฺณนาการาปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา อิจฺเจวํ สํวณฺเณนฺติ ฯ โวฏฺฐพฺพนเมว ปริวตฺตตีติ โวฏฺฐพฺพนเมว ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตมฺปน อปฺปตฺวา อนฺตรา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ ฐตฺวา จิตฺตปฺปวตฺติยา นิวตฺตนํ นตฺถิ ฯ อานนฺทาจริโย ปเนตฺถ อาวชฺชนา กุสลานํ ขนฺธานํ อกุลลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ อาวชฺชนาย กุสลา-กุสลานํ อนนฺตรปจฺจยภาวสฺส วุตฺตตฺตา โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานญฺจ อนตฺถนฺตรภาวโต สติ อุปฺปตฺติยํ โวฏฺฐพฺพนํ กามาวจรกุสลากุสล-กิริยาชวนานํ เอกนฺตโต อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว ปวตฺเตยฺย โน อญฺญถาติ มุจฺฉกาลาทีสุ มนฺทีภูตเวคตาย ชวนาปาริปูริยา ปริตฺตา-รมฺมณํ นิยเมตพฺพํ น โวฏฺฐพฺพนสฺส ทฺวิตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยาติ ทีเปติ ฯ กิญฺจาปิ เอวํ ทีเปติ ติเหตุกวิปากานิ ปน อนนฺตรปจฺจยภาเวน วุตฺตาเนว ขีณาสวานํ จุติวเสน ปวตฺตานิ น กสฺสจิ อนนฺตร-ปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺตีติ ตานิ วิย โวฏฺฐพฺพนมฺปิ ปจฺจยเวกลฺลโต กุสลากุสลาทีนํ อนนฺตรปจฺจโย น โหตีติ น สกฺกา วตฺตุํ ฯ ตสฺมา อฏฺฐกถาสุ อาคตนเยเนเวตฺถ ปริตฺตารมฺมณํ นิยมิตพฺพนฺติ ฯ

นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโทติ อุปริมโกฏิยา สตฺตจิตฺตกฺขณายุกสฺสาปิ ทฺวิตฺติกฺขตฺตุํ โวฏฺฐพฺพนุปฺปตฺติยา อปฺปโหนกภาวโต วีถิจิตฺตาน-มุปฺปาโท นตฺถิ ฯ ภวงฺคปาโตว โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ ภวงฺค-

จลนเมวาติ อวธารณผลํ ทสฺเสตุํ นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโทติ วุตฺตํ ฯ อปเร ปน นตฺถิ ภวงฺคุปจฺเฉโทติ อวธารณผลํ ทสฺเสนฺติ ฯ ตมฺปน วีถิจิตฺตุปฺปาทาภาววจเนเนว สิทฺธํ สติปิ วีถิจิตฺตุปฺปาเท ภวงฺคํ อุปจฺ-ฉิชฺชติ ฯ [๑] ภวงฺคุปจฺเฉทนาเมน ปน เหฏฺฐาปิ วิสุํ วิสุํ อวุตฺตตฺตา อิธ ปน อวิเสเสน วุตฺตํ ฯ สพฺพโส วีถิจิตฺตุปฺปตฺติยา อภาวโต ปจฺฉิมวาโรว อิธ โมฆวารวเสน วุตฺโต ฯ อญฺญตฺถ ปน ทุติย-ตติยวาราปิ ตทาลมฺพนชวเนหิ สุญฺญตฺตา โมฆวาราติ วุตฺตา ฯ

อาลมฺพนภูตาติ วิสยภูตา ปจฺจยภูตา จ ฯ ปจฺจโยปิ หิ อารมฺมณนฺติ ปวุจฺจติ ลภติ มาโร โอตารํ ลภติ มาโร อารมฺมณนฺติอาทีสุ วิย ฯ เตเนวตฺถ โมฆวารสฺสาปิ อารมฺมณภูตา วิสยปฺปวตฺตีติ สิทฺธํ ฯ อติปริตฺตารมฺมณญฺหิ โมฆวารปญฺญาปนสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ อิตรถา หิ ภวงฺคจลนสฺส สกสกโคจเรเยว ปวตฺตนโต ปจฺฉิมวารสฺส อติปริตฺตารมฺมเณ ปวตฺติ นตฺถีติ จตุนฺนํ วารานมาลมฺพนภูตาติ วจนํ ทุรูปาทนํ สิยาติ ฯ ปญฺจทฺวาเร ยถารหํ ตํตํทฺวารานุรูปํ ตํตํปจฺจยานุรูปํ ตํตํอารมฺมณาทิอนุรูปญฺจ อุปฺปชฺชมานานิ วีถิจิตฺตานิ อาวชฺชนทสฺสนาทิสมฺปฏิจฺฉนฺนสนฺตีรณ-โวฏฺฐพฺพนชวนตทาลมฺพนวเสน อวิเสสโต สตฺเตว โหนฺติ ฯ จิตฺตุปฺ-ปาทา จิตฺตานํ วิสุํ วิสุํ อุปฺปตฺติวเสน อุปฺปชฺชมานจิตฺตานิเยว วา จตุทฺทส อาวชฺชนาทิปญฺจสตฺตชวนตทาลมฺพนทฺวยวเสน วิตฺถารา ปน จตุปญฺญาส สพฺเพสเมว กามาวจรานํ ยถาสมฺภวํ ตตฺถ อุปฺปชฺชนโต ฯ เอตฺถาติ วิสยปฺปวตฺติสงฺคเห ฯ

๑. สี. เอตฺถนฺตเร ตนฺติ อตฺถิ ฯ

มโนทฺวาริกจิตฺตานํ อตีตานาคตมฺปิ อารมฺมณํ โหตีติ เตสํ อติมหนฺตาทิวเสน วิสยววตฺถานํ กาตุํ น สกฺกาติ วิภูตาวิภูตวเสเนว ตํ นิยเมตุํ ยทิ วิภูตมาลมฺพนนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ เอตฺถาติ มโนทฺวาเร ฯ เอกจตฺตาฬีส ปญฺจทฺวาราวชฺชนิกานํ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณ-มโนธาตฺตฺตยวเสน เตรสจิตฺตานํ ตตฺถ อปฺปวตฺตนโต ฯ ปริตฺต-ชวนนโย ฯ

วิภูตาวิภูตเภโท นตฺถิ อารมฺมณสฺส วิภูตกาเลเยว อปฺปนา-สมฺภวโต ฯ ตตฺถ หิ ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ ยงฺกิญฺจิ ชวน-มปฺปนาวีถิโมตรตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ปริกมฺโมปจารานุโลมโคตฺรภูนาเมน ยถากฺกมมุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌตีติ โยชนา ฯ ปจมจิตฺตญฺหิ อปฺปนาย ปริกมฺมตฺตา ปฏิสงฺขารกภูตตฺตา ปริกมฺมํ ฯ ทุติยํ สมีปจาริตฺตา อุปจารํ ฯ นาจฺจาสนฺโนปิ หิ นาติทูรวตฺติ สมีปจารี นาม โหติ ฯ อปฺปนํ อุเปจฺจ จรตีติ วา อุปจารํ ฯ ตติยํ ปุพฺพภาเคปิ ปริกมฺมานํ อุปริ อปฺปนาย จ อนุกุลตฺตา อนุโลมํ ฯ จตุตฺถํ ปริตฺตโคตฺตสฺส ปุถุชฺชนโคตฺตสฺส จ อภิภวนโต มหคฺคตโคตฺตสฺส โลกุตฺตรโคตฺตสฺส จ ภาวนโต วฑฺฒนโต โคตฺรภู ฯ อิมานิ จตฺตาริ นามานิ จตุกฺขตฺตุํ ปวตฺติยํ อนวเสสโต ลพฺภนฺติ ฯ ติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยํ ปน อุปจารานุโลมโคตฺรภูนาเมเนว ลพฺภนฺติ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ปุริมานํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา[๑] อวิเสเสนปิ ปริกมฺมาทิ-นามํ วุตฺตํ ฯ จตุกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุเมว วา ปญฺจมํ วา จตุตฺถํ วา อุปฺปชฺชิตพฺพปฺปนานุรูปโตติ หิ อธิปฺปาโย ฯ ปริกมฺมาทินามานํ

๑. กตฺถจิ ติณฺณํ ทฺวินฺนํ วาติ ทิสฺสติ ฯ

อนวเสสโต ลพฺภมานวารทสฺสนตฺถํ จตุกฺขตฺตุนฺติ อาทิโต วุตฺตํ ฯ คณนปฏิปาฏิวเสน ปญฺจมํ วาติ โอสาเน วุตฺตํ ฯ

ยถารหนฺติ ขิปฺปาภิญฺญาทนฺธาภิญฺญานุรูปํ ฯ ขิปฺปาภิญฺญสฺส หิ ติกฺขตฺตุํ ปวตฺตกามาวจรชวนานนฺตรํ จตุตฺถํ อปฺปนาจิตฺตมุปฺปชฺชติ ฯ ทนฺธาภิญฺญสฺส จตุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวนานนฺตรํ ปญฺจมํ อปฺปนา อุปฺปชฺชติ ฯ ยสฺมา ปน อลทฺธาเสวนํ อนุโลมํ โคตฺรภุํ อุปฺปาเทตุํ น สกฺโกติ จ ลทฺธาเสวนมฺปิ จ ฉฏฺฐสตฺตมํภวงฺคสฺส อาสนฺนภาเวน ปปาตาสนฺนปุริโส วิย อปฺปนาวเสน ปติฏฺฐาตุํ น สกฺโกติ ฯ ตสฺมา จตุตฺถโต โอรํ ปญฺจมโต ปรํ วา อปฺปนา น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

ยถาภินีหารวเสนาติ รูปารูปโลกุตฺตรมคฺคผลานุรูปสมถวิปสฺสนาภาวนาจิตฺตาภินีหารณานุรูปโต ฯ อปฺปนาย วีถิ อปฺปนาวีถิ ฯ ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหตีติ เอตฺตเกเยว วุตฺเต จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา โอติณฺณปฺปนาโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหติ น มคฺคานนฺตรํ ผลจิตฺตํ สมาปตฺติวีถิยญฺจ ฌานผลจิตฺตานิ ปุนปฺปุนาติ[๑] คณฺเหยฺยุนฺติ ปุน อปฺปนาวสาเนติ วุตฺตํ ฯ นิกายนฺตริกา กิร โลกิยปฺปนาสุ ปฐมกปฺปนาโต ปรํ สตฺตมชวนปูรณตฺถํ ทฺวิตฺติกฺขตฺตุํ กามาวจรชวนานมฺปิ ปวตฺตึ วณฺเณนฺตีติ เตสํ มตนิเสธนตฺถํ ภวงฺคปาโตวาติ สาวธารณํ วุตฺตํ ฯ ตตฺถาติ เตสุ อฏฺฐญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวเนสุ เตสุ จ ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ ฯ ตตฺถาติ วา ตสฺมึ อปฺปนาชวนวาเร ฯ โสมนสฺสสหคตชวนานนฺตรนฺติ โสมนสฺส-

๑. สี. ปุนปฺปุนนฺติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 144

สหคตานํ จตุนฺนํ กุสลกฺริยาชวนานมนนฺตรํ ฯ โสมนสฺสสหคตาวาติ จตุกฺกชฺฌานสฺส สุกฺขวิปสฺสกาทีนํ มคฺคผลสฺส จ วเสน โสมนสฺส-สหคตาว น ปน อุเปกฺขาสหคตาปิ ภินฺนเวทนานํ อญฺญมญฺญํ อาเสวนปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตา ฯ ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ ปสํสิตพฺพา ฯ อิจฺฉิตพฺพาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตฺถาปีติ ตสฺมึ เอกเวทนาชวนวาเรปิ ฯ กุสลชวนานนฺตรนฺติ จตุพฺพิธญาณสมฺปยุตฺตกุสลชวนานนฺตรํ กุสล-ชวนมฺปิเปติ น กฺริยาชวนํ ภินฺนสนฺตาเนน นิพฺพตฺตนโต ฯ เหฏฺฐิมญฺจ ผลตฺตยมฺปิเปติ สมาปตฺติวีถิยนฺติ อธิปฺปาโย ฯ สุข-ปุญฺญมฺหาติ โสมนสฺสสหคตติเหตุกกุสลทฺวยโต ปรํ อคฺคผลวิปาก-กฺริยาวชฺชิตโลกิยโลกุตฺตรจตุกฺกชฺฌานวเสน ทฺวตฺตึส อุเปกฺขกา ติเหตุกกุสลทฺวยโต ปรํ ตเถว ปญฺจมชฺฌานานิ ทฺวาทส สุขิต-กฺริยาโต ติเหตุกทฺวยโต ปรํ กฺริยาฌานจตุกฺกสฺส อคฺคผลจตุกฺกสฺส จ วเสน อฏฺฐ อุเปกฺขกา ทฺวยโต[๑] ปรํ อุเปกฺขาสหคตรูปารูป-กฺริยาปญฺจกสฺส อคฺคผลสฺส จ วเสน ฉ อปฺปนา สมฺโภนฺติ ฯ เอตฺถาติ วีถิสงฺคหาธิกาเร ฯ

สพฺพตฺถาปีติ ปญฺจทฺวาเร มโนทฺวาเรปิ ฯ อิฏฺเฐติ อิฏฺฐ-มชฺฌตฺเต ฯ อติอิฏฺฐารมฺมณญฺหิ วิสุํ วกฺขติ ฯ กุสลวิปากานิ ปญฺจวิญฺญาณ ฯเปฯ ตทาลมฺพนานีติ สมฺพนฺโธ ฯ อิฏฺเฐ สนฺตีรณ-ตทาลมฺพนานิ อุเปกฺขาสหคตาเนวาติ อาห อติอิฏฺเฐ ปน โสมนสฺส-สหคตาเนวาติ ฯ วิปากสฺส หิ กมฺมานุภาวโต ปวตฺตมานสฺส อาทาเส มุขนิมิตฺตํ วิย นิพฺพิกปฺปตาย กปฺเปตฺวา คหณาภาวโต

๑. สี. ติเหตุกทฺวยโต ฯ

ยถารมฺมณเมว เวทนาโยโค โหติ ฯ กุสลากุสลานํ ปน อปฺปหีน-
วิปลฺลาเสสุ สนฺตาเนสุ ปวตฺติยา อติอิฏฺเฐปิ อิฏฺฐมชฺฌตฺต อนิฏฺฐา-
การโต อนิฏฺเฐปิ อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตาการโต คหณํ โหติ ฯ

ตถาหิ อสทฺธาทีนํ พุทฺธาทีสุ อติอิฏฺฐารมฺมเณสุปิ อุเปกฺขาชวนํ
โหติ ฯ ติตฺถิยาทีนญฺจ โทมนสฺสชวนํ ฯ คมฺภีรปกติกาทีนญฺจ
ปฏิกฺกูลารมฺมเณ อุเปกฺขาชวนํ ฯ สุนขาทีนญฺจ ตตฺถ โสมนสฺส-
ชวนํ ฯ ปุริมปจฺฉาภาคปฺปวตฺตานิ ปน วิปากานิ ยถาวตฺถุกา-
เนว ฯ อปิ॰ อสุจิทสฺสเน สุมนายมานานํ สุนขาทีนนฺติ ฯ จกฺขุ-
วิญฺญาณาทีนมฺปน อติอิฏฺฐานิฏฺเฐสุ ปวตฺตมานานมฺปิ อุเปกฺขาสห-
คตภาเว การณํ เหฏฺฐา กถิตเมว ฯ ตตฺถาปีติ ตทาลมฺพเนสุปิ ฯ
โสมนสฺสสหคตกฺริยาชวนาวสาเนติ สเหตุกาเหตุกสุขสหคตกฺริยา-
ปญฺจกาวสาเน ฯ ขีณาสวานํ จิตฺตวิปลฺลาสาภาเวน กฺริยาชวนานิปิ
ยถารมฺมณเมว ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ โสมนสฺสสหคตกฺริยาชวนาวสา-
เนติอาทิ ฯ เกจิ ปน อาจริยา ปฏฺฐาเน กุสลากุสเล นิรุทฺเธ
วิปาโก ตทารมฺมณตฺตา อุปฺปชฺชตีติ กุสลากุสลานเมวานนฺตรํ
ตทารมฺมณํ วุตฺตนฺติ นตฺถิ กฺริยาชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณุปฺปาโทติ
วทนฺติ ฯ ตตฺถ วุจฺจเต ฯ ยทิ อพฺยากตานนฺตรมฺปิ ตทารมฺมณํ
วุจฺเจยฺย ปริตฺตารมฺมเณ โวฏฺฐวนานนฺตรมฺปิ ตสฺส ปวตฺตึ
มญฺเญยฺยุนฺติ กฺริยาชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณํ น วุตฺตํ น ปน อลพฺ-
ภมานโต ฯ ลพฺภมานสฺสาปิ หิ เกนจิ อธิปฺปาเยน กตฺถจิ อวจนํ

๑. กตฺถจิ อปีจาติ ทิสฺสติ ฯ

ทิสฺสติ ยถาตํ ธมฺมสงฺคเห ลพฺภมานมฺปิ หทยวตฺถุถ เทสนาเภท-
ปริหารตฺถํ น วุตฺตนฺติ ฯ

โทมนสฺส ฯเปฯ อุเปกฺขาสหคตาเนว ภวนฺติ น โสมนสฺส-
สหคตานิ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธสภาวตฺตา ฯ เตเนว หิ ปฏฺฐาเน
โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสํ ตทนนฺตรญฺจ โทมนสฺสญฺจ อนุทฺธฏํ ฯ
ตถาหิ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺโต ธมฺโม สุขาย เวทนาย
สมฺปยุตฺตสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติอาทินา สุข-
ทุกฺขเวทนาสมฺปยุตฺตธมฺมา อตฺตโน อตฺตโน สมานเวทนาสมฺปยุตฺตานํ
อทุกฺขมสุขเวทนาสมฺปยุตฺตานญฺจ อนนฺตรปจฺจยภาเวน ทฺวีสุ ทฺวีสุ
วาเรสุ วุตฺตา อทุกฺขมสุขเวทนาสมฺปยุตฺตา ปน สมานเวทนา-
สมฺปยุตฺตาน อิตรเวทนาทฺวยสมฺปยุตฺตานญฺจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจย-
ภาเวน ตีสุ วาเรสูติ เอวํ เวทนาตฺติเก สตฺเตว อนนฺตรปจฺจยวารา
วุตฺตา ฯ ยทิ จ โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสํ โสมนสฺสานนฺตรํ วา
โทมนสฺสํ อุปฺปชฺเชยฺย สุขทุกฺขเวทนาสมฺปยุตฺตานมฺปิ อญฺญมญฺญํ
อนนฺตรปจฺจยวเสน เทฺว วาเร วฑฺเฒตฺวา นว วารา วตฺตพฺพา
สิยุํ ฯ น ปเนวํ วุตฺตา ฯ ตสฺมา น เตสํ ตทนนฺตรํ อุปฺปตฺติ
อตฺถิ ฯ เอตฺถ จ โสมนสฺสสหคตกฺริยาชวนาวสาเนติอาทินา อยมฺปิ
นิยโม อนุญฺญาโต

ปริตฺตกุสลาโทส- ปาปสาตกฺริยาชวา
ปญฺจเสฺวกํ ตทาลมฺพํ สุขิเตสุ ยถารหํ ฯ

จตุตฺถปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 147

ปาปา กามสุภา เจว โสเปกฺขา จ กฺริยาชวา
โสเปกฺเขสุ ตทาลมฺพํ ฉเสฺวกมนุรูปโตติ ฯ

อยญฺหิ ชวเนน ตทารมฺมณนิยโม อพฺยภิจารี ฯ ญาณสมฺปยุตฺต-ชวนโต ญาณสมฺปยุตฺตตทารมฺมณนฺติอาทินยปฺปวตฺโต ปน อเน-กนฺติโก ฯ เยภุยฺเยน หิ อกุสลชวเนสุ ปริจิตสฺส กทาจิ กุสลชวเนสุ ชวิเตสุ กุสลชวเนสุ วา ปริจิตสฺส กทาจิ อกุสลชวเนสุ ชวิเตสุ อกุสลานนฺตรํ ปวตฺตปริจเยน ติเหตุกชวนโตปิ ปรํ อเหตุกตทารมฺมณํ โหติ ตถา กุสลานนฺตรมฺปวตฺตปริจเยน อกุสลชวนโต ปรํ ติเหตุก-ตทารมฺมณมฺปิ ฯ ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกกมฺมโต ปน อญฺญกมฺเมน ตทารมฺมณปฺปวตฺติยํ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ ตถา จ วุตฺตํ ปฏฺฐาเน อเหตุเก ขนฺเธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ กุสลากุสเล นิรุทฺเธ อเหตุโก วิปาโก ตทารมฺมณตฺตา อุปฺปชฺชติ กุสลากุสเล นิรุทฺเธ สเหตุโก วิปาโก ตทารมฺมณตฺตา อุปฺปชฺชตีติ ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา โทมนสฺสชวนาวสาเน อุเปกฺขาสหคตาเนว โหนฺติ ตสฺมา โทมนสฺสชวนาวสาเน อุเปกฺขาสหคตํ ตทารมฺมณํ อุปฺปชฺชตีติ สมฺพนฺโธ ฯ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺสาติ อิมินา ภวงฺค-ปาตาภาโวปิ ทีปิโตว โหติ โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสาภาวโตติ ตํ อวตฺวา ตทาลมฺพนาภาวเมว ปริกปฺเปนฺโต อาห ยทิ ตทา-ลมฺพนสมฺภโว นตฺถีติ ฯ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส ติตฺถิยาทิโน พุทฺธาทิ-อติอิฏฺฐารมฺมเณปิ ปฏิหตจิตฺตสฺส โทมนสฺสชวเน ชวิเต วุตฺตนเยน โสมนสฺสตทาลมฺพนสฺส อติอิฏฺฐารมฺมเณ จ อุเปกฺขาสหคตตทา-

ลมฺพนสฺส อนุปฺปชฺชนโต เกนจิ วา อสปฺปาเยน ปริหีนโลกิยชฺฌานํ อารพฺภ ปณีตธมฺโม เม นฏฺโฐติ วิปฺปฏิสารํ ชเนนฺตสฺส โทมนสฺสชวเน สติ อกามาวจราลมฺพเน ตทาลมฺพนาภาวโต ยทิ ตทาลมฺพนสฺส อุปฺปตฺติสมฺภโว นตฺถีติ อธิปฺปาโย ฯ ปริจิตปุพฺพนฺติ ปุพฺเพ ปริจิตํ ตสฺมึ ภเว เยภุยฺเยน คหิตปุพฺพํ ฯ อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อุปฺปชฺชติ นิราวชฺชนมฺปิ ยถาตํ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลจิตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ยถาหุ

นิราวชฺชํ กถํ จิตฺตํ โหติ เนตญฺหิ สมฺมตํ
นิยโม น วินาวชฺชํ นิโรธา ผลทสฺสนาติ ฯ

เกน ปน กิจฺเจน อิทํ จิตฺตํ ปวตฺตตีติ ฯ ตทารมฺมณกิจฺเจน ตาว นปฺปวตฺตติ ชวนารมฺมณสฺส อคฺคหณโต นาปิ สนฺตีรณกิจฺเจน ยถาสมฺปฏิจฺฉิตสฺส สนฺตีรณวเสน อปฺปวตฺตนโต ปฏิสนฺธิจุตีสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ปริเสสโต ปน ภวสฺส องฺคภาวโต ภวงฺคกิจฺเจนาติ ยุตฺตํ สิยา ฯ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรนาปิ หิ อยมตฺโถ ทสฺสิโตว ฯ ยมฺปน ปฏิสนฺธิภวงฺคานํ ธมฺมโต อารมฺมณโต จ สมานตํ วกฺขติ ตํ เยภุยฺยโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ น หิ อิทเมกํ ฐานํ วชฺเชตฺวา ปฏิสนฺธิภวงฺคานํ วิสทิสตา อตฺถิ ฯ ตมนนฺตริตฺวาติ ตํ อตฺตโน อนนฺตรํ อพฺยาวหิตํ กตฺวา ฯ ตทนนฺตรนฺติ อตฺโถ ฯ

กามาวจร ฯเปฯ อิจฺฉนฺตีติ เอตฺถ กามาวจรชวนาวสาเนเยว ตทารมฺมณํว อิจฺฉนฺติ กามตณฺหานิทานกมฺมนิพฺพตฺตตฺตา ฯ น หิ ตํ กามตณฺหาเหตุเกน กมฺมุนา ชนิตํ อตํสภาวสฺส รูปารูปาวจร-

โลกุตฺตรชวนสฺส อนนฺตรมุปฺปชฺชติ ฯ กึ การณํ ฯ อชฺชนกตฺตา ชนกสมานตฺตาภาวโต จ ฯ ยถา หิ เคหโต พหิ นิกฺขมิตุกาโม พาลโก ชนกํ ตํสทิสํ วา องฺคุลิยํ คเหตฺวา นิกฺขมติ นาญฺญํ ราชปุริสาทึ เอวํ ภวงฺควิสยโต อญฺญตฺถ ปวตฺตมานํ ตทาลมฺพนํ ชนกํ กามาวจรกุสลากุสลํ ตํสทิสํ วา กามาวจรกฺริยาชวนํ อนุพนฺธติ น จ ตสฺส วิสทิสานิ มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ ฯ ตถา กามาวจร-สตฺตานเมว ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติ น พฺรหฺมานํ ตทารมฺมณูปนิสฺ-สยสฺส กามาวจรปฏิสนฺธิพีชสฺส อภาวโต ฯ ตถา กามาวจรธมฺเม-เสฺวว อาลมฺพนภูเตสุ อิจฺฉนฺติ น อิตเรสุ อปริจิตตฺตา ฯ ยถา หิ โส พาลโก ชนกํ ตํสทิสํ วา อนุคจฺฉนฺโตปิ อรญฺญาทึ อปริจิตฏฺฐานํ คจฺฉนฺตํ นานุพนฺธิตฺวา ปมุขงฺคณาทิมฺหิ ปริจิตฏฺฐาเน-เยว อนุพนฺธติ เอวมิทมฺปิ รูปาวจราทิอปริจิตาลมฺพนํ อารพฺภ ปวตฺตนฺตํ[๑] นานุพนฺธติ ฯ อปิจ กามตณฺหายตฺตกมฺมชนิตตฺตาปิ เอตํ กามตณฺหาลมฺพเนสุ ปริจิตธมฺเมเสฺวว ปวตฺตตีติ วุตฺโตวาย-มตฺโถ ฯ โหนฺติ เจตฺถ

> ชนกํ ตํสมานํ วา ชวนํ อนุพนฺธติ
> น ตุ อญฺญํ ตทาลมฺพํ พาลทารกลีลยา ฯ
> พีชสฺสาภาวโต นตฺถิ พฺรหฺมานมฺปิ อิมสฺส หิ
> ปฏิสนฺธิมโน พีชํ กามาวจรสญฺญิตํ ฯ

๑. ปวตฺตํ ตํ อิติ ปทจฺเฉโท ฯ

ฐาเน ปริจิเตเยว ตํ อิทํ พาลโก วิย

อนุยาตีติ นาญฺญตฺถ โหติ ตณฺหาวเสน วาติ ฯ

นนุ จ กามาวจรปฏิสนฺธิพีชาภาวโตติ วุตฺตํ ตถา[๑] จ จกฺขุวิญฺญาณาทีนมฺปิ อภาโว อาปชฺชตีติ ฯ นาปชฺชติ อินฺทฺริยปฺปวตฺติอานุภาวโต ทฺวารวีถิเภเท จิตฺตนิยมโต จ ฯ มนฺทปฺปวตฺติยนฺติ มรณกาเล วตฺถุทุพฺพลตาย มนฺทภูตเวคตฺตา[๒] มนฺทํ หุตฺวา ปวตฺติยํ ฯ มรณกาลาทีสูติอาทิสทฺเทน มุจฺฉากาลํ สงฺคณฺหาติ ฯ ภควโต ฯเปฯ วทนฺตีติ ภควโต ยมกปาฏิหาริยกาลาทีสุ อุทกกฺขนฺธอคฺคิกฺขนฺธานํ ปวตฺตนาทิอตฺถาย[๓] วิสุํ วิสุํ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ฌานธมฺเม วิสุํ วิสุํ อาวชฺเชนฺตสฺส อาวชฺชนวสิตาย มตฺถกปฺปตฺติยา อาวชฺชนตปฺปโรว จิตฺตาภินีหาโร โหตีติ ยถาวชฺชิตฌานงฺคารมฺมณานิ จตฺตาริ ปญฺจ วา ปจฺจเวกฺขณชวนจิตฺตานิ ปวตฺตนฺตีติ วทนฺติ อฏฺฐกถาจริยา ฯ ภควโตติ จ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ อญฺเญสมฺปิ ธมฺมเสนาปติอาทีนํ เอวรูเป อจฺจายิกกาเล อปริปุณฺณชวนานํ ปวตฺตนโต ฯ ตถา จ วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ อยญฺจ มตฺถกปฺปตฺตา วสี[๔] ภควโต ยมกปาฏิหาริยกาเล อญฺเญสํ วา เอวรูเป กาเลติ ฯ จตฺตาริ ปญฺจ วาติ ปเนตํ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยวเสน คเหตพฺพนฺติ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ ฯ ตสฺมา ภควโต จตฺตาริ อญฺเญสํ ปญฺจปีติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ ฯ

อาทิกมฺมิกสฺสาติ อาทิโต กตโยคกมฺมสฺส ฯ ปฐมํ นิพฺพตฺตา

๑. ตถาติ จสทฺทรหิตปาโฐปิ อตฺถิ ฯ ๒. มนฺทีภูตาติปิ สิยา ฯ ๓. กตฺถจิ อุทกกฺขนฺธอคฺคิกฺขนฺธปวตฺตนาทิอตฺถนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๔. สี. วสิตา ฯ

อปฺปนา ปฐมกปฺปนา ฯ อภิญฺญาชวนานมฺปิ ปฐมกปฺปนายาติ อธิกาโร สิยาติ อาห สพฺพทาปีติ ฯ ปฐมุปฺปตฺติกาเล จิณฺณ-วสิกาเล จ ปญฺจาภิญฺญาชวนานิ เอกวารเมว ชวนฺตีติ อตฺโถ ฯ มคฺโคเยว อุปฺปชฺชนโต มคฺคุปฺปาโท ฯ ยถารหนฺติ ปญฺจมํ จตุตฺถํ วา อุปฺปนฺนมคฺคานุรูปํ ฯ สตฺตชวนปรมตฺตา หิ เอกาวชฺชนวีถิยา จตุตฺถํ อุปฺปนฺนมคฺคโต ปรํ ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปญฺจมํ อุปฺปนฺน-มคฺคโต ปรํ เทฺว วา โหนฺติ ฯ นิโรธสมาปตฺติกาเลติ นิโรธสฺส ปุพฺพกาลภาเค ฯ จตุตฺถารูปชวนนฺติ กุสลกฺริยานมญฺญตรํ เนว-สญฺญานาสญฺญายตนชวนํ ฯ อนาคามิขีณาสวาเยว นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺติ น โสตาปนฺนสกทาคามิโนติ วุตฺตํ อนาคามิผลํ อรหตฺตผลํ วาติ ฯ วิภตฺติวิปลฺลาโส เจตฺถ ทฏฺฐพฺโพ อนาคามิผเล อรหตฺตผเลติ ฯ เตนาห นิรุทฺเธติ ฯ ยถารหนฺติ ตํตํปุคฺคลานุรูปํ ฯ สพฺพตฺถาปิ สมาปตฺติวีถิยนฺติ สกลายปิ ฌานสมาปตฺติวีถิยํ ผล-สมาปตฺติวีถิยญฺจ ฯ ปริตฺตานิ ชวนานิ สตฺตกฺขตฺตุํ มตานิ อุกฺกํส-โกฏิยา ฯ มคฺคาภิญฺญา ปน สกึ เอกวารเมว มตา อวเสสานิ อภิญฺญามคฺควชฺชิตานิ มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ พหูนิปิ ลพฺภนฺติ สมาปตฺติวีถิยํ อโหรตฺตมฺปิ ปวตฺตนโต ฯ อปิสทฺเทน โลกิยชฺฌานานิ ปฐมกปฺปนาย อนฺติมผลทฺวยญฺจ นิโรธานนฺตรํ เอกวารํ ผลจิตฺตานิ มคฺคานนฺตรํ ทฺวิตฺติกฺขตฺตุมฺปีติ สมฺปิณฺเฑติ ฯ

อิทานิ ทุเหตุกาเหตุกอปายิกาเหตุกติเหตุกวเสน จตุพฺพิธานํ ปุถุชฺชนานํ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐวเสน อฏฺฐวิธานํ อริยานนฺติ ทฺวาทสนฺนํ

ปุคฺคลานํ อุปฺปชฺชนกวีถิจิตฺตปริจฺเฉททสฺสนตฺถํ ปฐมนฺตาว เตสํ วชฺชิตพฺพจิตฺตานิ ทสฺเสตุมาห ทฺวิเหตุกานมเหตุกานญฺเจติอาทิ ฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตา อโลภาโทสวเสน เทฺว เหตู อิเมสนฺติ ทฺวิเหตุกา ฯ ตาทิสานํ เหตูนมภาวโต อเหตุกา ฯ มกาโร ปทสนฺธิกโร ฯ อปฺปนาชวินานิ น ลพฺภนฺติ วิปากาวรณสพฺภาวโต ฯ ทฺวิเหตุกาเหตุกปฏิสนฺธี หิ วิปากาวรณนฺติ วุจฺจนฺติ ฯ อปฺปนา-ชวนาภาวโตเยว อรหตฺตํ นตฺถีติ กฺริยาชวนานิ น ลพฺภนฺติ ฯ สเหตุกํ ภวงฺคํ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ ปาจโต อเหตุกานมฺปิ นานากมฺเมน ทฺวิเหตุกตทาลมฺพนํ สมฺภวติ ฯ ทฺวิเหตุกานมฺปิ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ มูลสนฺธิยา ปน ชฬภาวโต อุภินฺนมฺปิ นตฺถิ ติเหตุกตทาลมฺพนนฺติ อาห ตถา ญาณสมฺปยุตฺต-วิปากานิ จาติ ฯ อาจริยโชติปาลตฺเถเรน ปน สเหตุกํ ภวงฺคนฺติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา อเหตุกานมฺปิ ติเหตุกตทาลมฺพนํ วตฺวา อิธ ญาณสมฺปยุตฺตวิปากาภาววจนสฺส ปริหาสวเสน โส เอว ปุจฺฉิตพฺโพ โย ตสฺส กตฺตาติ วุตฺตํ ฯ ตมฺปน ปริหาสวเสน วุตฺตมฺปิ อาจริยํ ปุจฺฉิตฺวาว ชานนตฺถํ วุตฺตวจนํ วิย จิตํ ฯ ตถาหิ อาจริเยเนเวตฺถ การณํ ปรมตฺถวินิจฺฉเย วุตฺตํ

ญาณปากา น วตฺตนฺติ ชฬตฺตา มูลสนฺธิยาติ ฯ

อปเร ปน ยถา อเหตุกานํ สเหตุกตทาลมฺพนํ โหติ เอวํ ทฺวิเหตุกานํ ติเหตุกตทาลมฺพนมฺปีติ วณฺเณนฺติ ฯ เตสํ มตานุโรเธน จ อิธาปิ ญาณสมฺปยุตฺตวิปากปฏิกฺเขโป อเหตุเกเยว

สนฺธายาติ วทนฺติ ฯ ตตฺถ ปน ปมาณปาฐาภาวโต อาจริเยน จ อุภินฺนมฺปิ สาธารณวเสน ญาณสมฺปยุตฺตวิปากาภาเว การณํ วตฺวา สมกเมว จิตฺตปริจฺเฉทสฺส ทสฺสิตตฺตา เตสํ วจนํ วีมํสิตฺวา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ ฯ อเหตุกาเปกฺขาย เจตฺถ สุคติยนฺติ วจนํ ฯ ตมฺปน อตฺถโต อนุญฺญาตํ ทุวิเหตุกวิปากานํ ตตฺเถว สมฺภวทสฺสนปรํ ฯ เตนาห ทุคฺคติยมฺปนาติอาทึ ฯ

ติเหตุเกสูติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตอโลภาโทสาโมหวเสน ติเหตุเกสุ ปุถุชฺชนาทีสุ นววิธปุคฺคเลสุ ฯ ทิฏฺฐิ ฯเปฯ เสกฺขานนฺติ สิกฺขาย อปริปูริการิตาย สิกฺขนสีลตาย เสกฺขาติ ลทฺธนามานํ โสตา-ปนฺนสกทาคามีนํ ปฐมมคฺเคเนว สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานํ ปหีนตฺตา ตํสหคตชวนานิ เจว จสทฺเทน อากฑฺฒิตานิ ขีณาสวาเวนิกานิ กฺริยาชวนานิ จ น ลพฺภนฺติ ปฏิฆชวนานิ จาติ โทมนสฺสชวนานิ เจว ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตวิจิกิจฺฉาสหคตกฺริยาชวนานิ จ ฯ โลกุตฺตร ฯเปฯ สมฺปฺปชฺชนฺตีติ จตุนฺนํ มคฺคานํ เอกจิตฺตกฺขณิกภาเวน ปุคฺคลนฺตเรสุ อสมฺภวโต เหฏฺฐิมานญฺจ[๑] อุปรูปริสมาปตฺติยา อนธิคตตฺตา อุปริ-ปุคฺคลานญฺจ[๒] อสมุคฺฆาฏิตกมฺมกิเลสนิโรเธน ปุถุชฺชเนหิ วิย โสตา-ปนฺนานํ โสตาปนฺนาทีหิ ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมเนน ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา จ อฏฺฐปิ โลกุตฺตรชวนานิ ยถาสกํ มคฺคผลฏฺฐานํ อริยานเมว สมฺปฺปชฺชนฺติ ฯ

๑. เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมานญฺจาติปิ อตฺถิ ฯ ๒. อุปรูปริปุคฺคลานญฺจาติปิ อตฺถิ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 154

อิทานิ เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ ยถาปฏิกฺขิตฺตชวนานิ วชฺเชตฺวา ปาริเสสโต ลพฺภมานชวนานิ สมฺปิณฺฑิตฺวา ทสฺเสตุํ อเสกฺขานนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ติวิธสิกฺขาปริปูริการีภาวโต อเสกฺขานํ ขีณาสวานํ เตตฺตึสวิธกุสลากุสลสฺส เหฏฺฐิมผลตฺตยสฺส วีถิมุตฺตานญฺจ นวมหคฺคตวิปากานํ วเสน ปญฺจจตฺตาฬีสวชฺชิตานิ เสสานิ เตวีสติกามาวจรวิปากวีสติกฺริยาอรหตฺตผลวเสน จตุจตฺตาฬีส วีถิจิตฺตานิ สมฺภวา ยถาลาภํ กามภเว จิตานํ วเสน อุทฺทิเส ฯ เสกฺขานํ อฏฺฐารสกฺริยาชวนทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสหคตปญฺจกอคฺคผลมหคฺคตวิปากวเสน เตตฺตึส วชฺเชตฺวา เตวีสติกามาวจรวิปากอาวชฺชนทฺวยเอกวีสติกุสลสตฺตากุสลเหฏฺฐิมผลตฺตยวเสน ฉปญฺญาส วีถิจิตฺตานิ ยถาสมฺภวํ อุทฺทิเส อวิเสสโต ฯ วิเสสโต ปน โสตาปนฺนสกทาคามีนํ เอกปญฺญาส อนาคามีนํ เอกูนปญฺญาส อวเสสานํ จตุนฺนํ ปุถุชฺชนานํ อฏฺฐารสกฺริยาชวนสพฺพโลกุตฺตรมหคฺคตวิปากวเสน ปญฺจตฺตึส วชฺเชตฺวา อวเสสานิ กามาวจรวิปากอาวชฺชนโลกิยกุสลากุสลวเสน[๑] จตุปญฺญาส วีถิจิตฺตานิ ยถาสมฺภวโต อุทฺทิเส อวิเสสโต ฯ วิเสสโต ปน ติเหตุกานํ จตุปญฺญาเสว ลพฺภนฺติ ฯ ทฺวิเหตุกาเหตุกานํ ญาณสมฺปยุตฺตวิปากอปฺปนาชวนวชฺชิตานิ เอกจตฺตาฬีส ฯ อาปายิกานํ ตาเนว ทฺวิเหตุกวิปากวชฺชานิ สตฺตตฺตึส วีถิจิตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปุคฺคลานํ วเสน จิตฺตปฺปวตฺติเภโท ปุคฺคลเภโท ฯ สพฺพานิปิ วีถิจิตฺตานิ อุปลพฺภนฺติ ฉนฺนํ ทฺวารานํ สพฺเพสญฺจ ปุคฺคลานํ ตฺตถ สมฺภวโต ฯ

๑. สี. อาวชฺชนทฺวย... ฯ

จตุตฺถปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 155

ยถารหนฺติ ตํตํภวานุรูปํ ตํตํปุคฺคลานุรูปญฺจ ฯ สพฺพตฺถาปีติ-อาทินา ฌานวิญฺญาณาทีนมฺปิ ปฏิกฺเขโป เหสฺสตีติ รูปาวจรภูมิยํ ปฏิฆชวนตทาลมฺพนาเนว ปฏิกฺขิตฺตานิ ฯ สพฺพตฺถาปีติ กามภเว จ รูปภเว จ [๑]- ฯ กามภเว ยถารหํ วีถิมุตฺตกวชฺชานิ อสีติวีถิจิตฺตานิ ฯ รูปภเว ปฏิฆทฺวยอฏฺจตทาลมฺพนฌานาทิวิญฺญาณฉกฺกวีถิมุตฺตกวเสน ปญฺจวีสติ วชฺเชตฺวา เสสานิ อาวชฺชนทฺวยนวาเหตุกวิปากเตปญฺญาส-เสสชวนวเสน จตุสฏฺฐิ ฯ อรูปภเว เตวีสติกามาวจรวิปากปฐม-มคฺค ปญฺจทสรูปาวจรปฏิฆทฺวยอรูปวิปากกฺริยามโนธาตุหสนวเสน สตฺตจตฺตาฬีส วชฺเชตฺวา เสสานิ ฉพฺพีสติปริตฺตชวนอฏฺจารูปชวน-สตฺตโลกุตฺตรชวนมโนทฺวาราวชฺชนวเสน เทฺวจตฺตาฬีสจิตฺตานิ ลพฺภเร อุปลพฺภนฺติ ฯ เกจิ ปน รูปภเว อนิฏฺฐารมฺมณาภาวโต อิธา-คตานํเยว พฺรหฺมานํ อกุสลวิปากสมฺภโวติ ตานิ ปริหาเปตฺวา ปญฺจ-ปริตฺตวิปาเกหิ สทฺธึ รูปภเว สฏฺฐีเยว วีถิจิตฺตานีติ วทนฺติ ฯ อิธ ปน ตตฺถ ฐตฺวาปิ อิมํ โลกํ ปสฺสนฺตานํ อนิฏฺฐารมฺมณสฺส อสมฺภโว น สกฺกา วตฺตุนฺติ เตหิ สทฺธึเยว ตตฺถ จตุสฏฺฐี วุตฺตานิ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ ธมฺมานุสารณิยํ ยทา พฺรหฺมาโน กามา-วจรมนิฏฺฐารมฺมณมาลมฺพนฺติ ตทา ตํสุคติยมฺปิ อกุสลวิปาก จกฺขุ-โสตวิญฺญาณมโนธาตุสนฺตีรณานํ อุปฺปตฺติ สมฺภวตีติ ฯ ภูมิวเสน วิภาโค ภูมิวิภาโค ฯ

ยถาสมฺภวนฺติ ตํตํทฺวาเรสุ วา ตํตํภเวสุ วา สมฺภวานุรูปโต ฯ ยาวตายุกนฺติ ปฏิสนฺธิโต ปรํ ภวนิกนฺติวเสน ปวตฺตมโนทฺวาริก-

๑. สี. เอตฺถนฺตเร อรูปภเว จ อิติ ทิสฺสติ ฯ

จิตฺตวีถิโต ปฏฺฐาย จุติจิตฺตาวสานํ ตโต ปุพฺเพ ปวตฺตภวงฺคาวสานํ วา อพฺโพจฺฉินฺนา อสติ นิโรธสมาปตฺติยนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

จตุตฺถปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา

เอตฺตาวตา จ วีถิสงฺคหํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ วีถิมุตฺตสงฺคหํ ทสฺเสตุมารภนฺโต อาห วีถิจิตฺตวเสเนวนฺติอาทึ ฯ เอวํ ยถาวุตฺตนเยน วีถิจิตฺตวเสน ปวตฺติยํ ปฏิสนฺธิโต อปรภาเค จุติปริโยสาเน ปวตฺติสงฺคโห นาม สงฺคโห อุทีริโต อิทานิ ตทนนฺตรํ สนฺธิยํ ปฏิสนฺธิกาเล ตทาสนฺนตาย ตํคหเณเนว คหิตจุติกาเล จ ปวตฺติสงฺคโห วุจฺจตีติ โยชนา ฯ ปุญฺญสมฺมตา อยา เยภุยฺเยน อปคโตติ อปาโย ฯ โสเยว ภูมิ ภวนฺติ เอตฺถ สตฺตาติ อปายภูมิ ฯ อเนกวิธสมฺปตฺติอธิฏฺฐานตาย โสภณา คนฺตพฺพโต อุปฺปชฺชิตพฺพโต คติ จาติ สุคติ ฯ กามตณฺหาย สหจริตา สุคติ [๑] ฯ สาเยว ภูมีติ กามสุคติภูมิ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ อยโต สุขโต นิคฺคโตติ นิรโย ฯ ติโร อญฺฉิตาติ ติรจฺฉานา ฯ เตสํ โยนิ ติรจฺฉานโยนิ ฯ ยุวนฺติ [๒] ตาย สตฺตา อมิสฺสิตาปิ สมานชาติตาย มิสฺสิตา วิย โหนฺตีติ โยนิ ฯ สา ปน อตฺถโต ขนฺธานํ ปวตฺติวิเสโส ฯ ปกฏฺเฐน สุขโต อิตา คตาติ เปตา ฯ นิชฺฌามตณฺหิกาทิเภทานํ เปตานํ วิสโย เปตฺติวิสโย ฯ เอตฺถ ปน ติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยคฺคหเณน

๑. สี. เอตฺถนฺตเร กามสุคติ อิติ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. ยวนฺติ ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 157

ขนฺธานํเยว คหณํ เตสํ ตาทิสสฺส ปริจฺฉินฺโนกาสสฺส อภาวโต ฯ ยตฺถ วา ปน เต อรญฺญปพฺพตปาทาทิเก นิพทฺธวาสํ วสนฺติ ตาทิสสฺส ฐานสฺส วเสน โอกาโสปิ คเหตพฺโพ ฯ น สุรนฺติ อิสฺสริยกีฬาทีหิ น ทิพฺพนฺตีติ อสุรา เปตาสุรา ฯ อิตเร ปน น สุรา สุรปฏิปกฺขาติ อสุรา ฯ อิธ จ เปตาสุรานเมว คหณํ น อิตเรสํ ตาวตึเสสุ คหณสฺส อิจฺฉิตตฺตา ฯ ตถาหิ วุตฺตํ อาจริเยน ตาวตึเสสุ เทเวสุ เวปจิตฺตาสุรา คตาติ ฯ

สติสุรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุเณหิ อุกฺกฏฺฐมนตาย มโน อุสฺสนฺนํ เอเตสนฺติ มนุสฺสา ฯ ตถาหิ ปรมสติเนปกฺกาทิปตฺตา พุทฺธาทโยปิ มนุสฺสภูตาเยว ฯ ชมฺพูทีปวาสิโน เจตฺถ นิปฺปริยายโต มนุสฺสา ฯ เตหิ ปน สมานรูปาทิตาย สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตร-มหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาติ วุจฺจนฺติ ฯ โลกิยา ปน มนุโน อาทิ-ขตฺติยสฺส อปจฺจํ ปุตฺตาติ มนุสฺสาติ วทนฺติ ฯ มนุสฺสานํ นิวาสภูตา ภูมิ อิธ มนุสฺสา ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ จตูสุ มหาราเชสุ ภตฺติ เอเตสํ จตุนฺนํ วา มหาราชานํ นิวาสนฏฺฐานภูเต จาตุมฺมหาราเช ภวาติ จาตุมฺมหาราชิกา ฯ มเฆน มานเวน สทฺธึ เตตฺตึส สหปุญฺญ-การิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํ สหจริตํ ฐานํ เตตฺตึส ตเทว ตาวตึสํ ตํ นิวาโส เอเตสนฺติ ตาวตึสาติ วทนฺติ ฯ ยสฺมา ปน สหสฺสํ จาตุมฺมหาราชิกานํ สหสฺสญฺจ ตาวตึสานนฺติ วจนโต เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉกามาวจรเทวโลกา อตฺถิ ตสฺมา นามมตฺตเมเวตํ ตสฺส เทวโลกสฺสาติ คเหตพฺพํ ฯ ทุกฺขโต ยาตา อปยาตาติ

ยามา ฯ อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตุสํ ปีตึ อิตา คตาติ ตุสิตา ฯ นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ นิมฺมานรติโน ฯ ปรนิมฺมิเตสุ โภเคสุ อตฺตโน วสํ วตฺเตนฺตีติ ปรมิมฺมิตวสวตฺติโน ฯ

มหาพฺรหฺมานํ ปริจาริกตฺตา เตสํ ปริสติ ภวาติ พฺรหฺมปริสชฺชา ฯ เตสํ โปโรหิตฏฺฐาเน ฐิตตฺตา พฺรหฺมปุโรหิตา ฯ เตหิ เตหิ ฌานาทีหิ คุณวิเสเสหิ พฺรูหิตา ปริวุทฺธาติ พฺรหฺมาโน ฯ วณฺณวนฺตตาย เจว ทีฆายุกตาทีหิ จ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีหิ มหนฺตา พฺรหฺมาโนติ มหาพฺรหฺมาโน ฯ ตโยเปเต ปณีตตรรตนปฺปภาวภาสิตสมานตลวาสิโน ฯ อุปริเมหิ จ ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ ปริตฺตาภา ฯ อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณาภา ฯ พลาหกโต วิชฺชุ วิย อิโตจิโตจ อาภา สรติ นิสฺสรติ เอเตสํ สปฺปีติกชฺฌานนิพฺพตฺตกฺขนฺธสนฺตานตฺตาติ อาภสฺสรา ฯ ทณฺฑทีปิกาย วา อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา[๑] ปตนฺตี วิย สรติ นิสฺสรตีติ อาภสฺสรา ฯ ยถาวุตฺตาย วา ปภาย อาภายนสีลาติ[๒] อาภสฺสรา ฯ เอเตปิ ตโย ปณีตตรรตนปฺปภาวภาสิเตกตลวาสิโน ฯ สุภาติ เอกฆนา อจลา สรีราภา วุจฺจติ ฯ สา อุปริ พฺรหฺเมหิ ปริตฺตา เอเตสนฺติ ปริตฺตสุภา ฯ อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณสุภา ฯ ปภาสมุทยสงฺขาเตหิ สุเภหิ กิณฺณา อากิณฺณาติ สุภกิณฺณา ฯ สุภากิณฺณาติ จ วตฺตพฺเพ ภาสทฺทสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา อนฺติมณการสฺส จ หการํ กตฺวา สุภกิณฺหาติ วุตฺตํ ฯ เอเตปิ ปณีตตรรตนปฺป-

๑. สี. อาเมณฺฑิตมิทํ ฯ ๒. เกสุจิ โปตฺถเกสุ อาภาสนสีลาติปิ อตฺถิ ฯ โสเยวตฺโถ ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 159

ภาวภาสิเตกตลวาสิโน ฯ ฌานปฺปภาวนิพฺพตฺตํ วิปุลํ ผลเมเตสนฺติ เวหปฺผลา ฯ สญฺญาวิราคภาวนานิพฺพตฺตรูปสนฺตติมตฺตตฺตา นตฺถิ สญฺญา ตํมุเขน วุตฺตา[๑] เสสารูปกฺขนฺธา จ เอเตสนฺติ อสญฺญา ฯ เตเยว สตฺตาติ อสญฺญสตฺตา ฯ เอเตปิ ปณีตตรรตนปฺปภาว-ภาสิเตกตลวาสิโน ฯ

สุทฺธานํ อนาคามิอรหนฺตานเมว อาวาสาติ สุทฺธาวาสา ฯ อนุนยปฏิฆาภาวโต วา สุทฺโธ อาวาโส เอเตสนฺติ สุทฺธาวาสา ฯ เตสมฺปิ นิวาสา ภูมิ สุทฺธาวาสา ฯ อิเมสุ ปน ปฐมตลวาสิโน อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน ฐานํ น วิชหนฺตีติ อวิหา ฯ ทุติยตลวาสิโน เกนจิ อตปฺปนฺตีติ อตปฺปา ฯ ตติยตลวาสิโน ปรมสุนฺทรรูปตฺตา สุเขน ทิสฺสนฺตีติ สุทสฺสา ฯ จตุตฺถตลวาสิโน สุปริสุทฺธทสฺสนตฺตา สุเขน ปสฺสนฺตีติ สุทสฺสิโน ฯ ปญฺจมตลวาสิโน ปน อุกฺกฏฺฐสมฺปตฺติกตฺตา นตฺถิ เอเตสํ กนิฏฺฐภาโวติ อกนิฏฺฐา ฯ อากาสานญฺจายตเน ปวตฺตา ปฐมารูปวิปากภูตจตุกฺขนฺธา เอว เตหิ ปริจฺฉินฺโนกาโส วา อากาสานญฺจายตนภูมิ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ ปุถุชฺชนา โสตาปนฺนา จ สกทาคามิโน จาปิ ปุคฺคลา สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถาปิ น ลพฺภนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ปุถุชฺชนาทีนญฺจ ปฏิกฺเขเปน อนาคามิอรหนฺตานเมว ตตฺถ ลาโภ วุตฺโต โหติ ฯ เสสฏฺฐาเนสูติ สุทฺธาวาสาปายาสญฺญีวชฺชิเตสุ เสสฏฺฐาเนสุ อริยา อนริยาปิ จ ลพฺภนฺติ ฯ

๑. สี. วุตฺตาวเสสา อรูปกฺขนฺธา ฯ ๒. อสญฺญีสตฺตาติปิ อตฺถิ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 160

โอกฺกนฺติกฺขเณติ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ฯ ชาติยา อนฺโธติชจฺจนฺโธ ฯ กิญฺจาปิ ชาติกฺขเณ อณฺฑชชลาพุชา สพฺเพ อจกฺขุกาว ตถาปิ จกฺขฺวาทิอุปฺปชฺชนารหกาเลปิ จกฺขุปฺปตฺติวิพนฺธกกมฺมปฏิพาหิต-สามตฺถิเยน ทินฺนปฏิสนฺธินา อิตเรนาปิ วา กมฺเมน อนุปฺปาทิตพฺพ-จกฺขุโก สตฺโต ชจฺจนฺโธ นาม ฯ อปเร ปน ชจฺจนฺโธติ ปสูติยํ-เยว อนฺโธ มาตุกุจฺฉิยํ อนฺโธ หุตฺวา นิกฺขมนฺโตติ อตฺโถ ฯ เตน ทฺวิเหตุกติเหตุกานํ มาตุกุจฺฉิยํ จกฺขุสฺสนํ อวิปชฺช สิทฺธนฺติ วทนฺติ ฯ ชจฺจนฺธาทีติ[๑] อาทิคฺคหเณน ชจฺจพธิรชจฺจมูคชจฺจชฬ-ชจฺจุมฺมตฺตกปณฺฑกอุภโตพฺยญฺชนกนปุสกมมฺมาทีนํ สงฺคโห ฯ อปเร ปน เอกจฺเจ อเหตุกปฏิสนฺธิกา อวิกลินฺทฺริยา หุตฺวา โถกํ วิจารณปกติกา โหนฺติ ตาทิสานมฺปิ อาทิสทฺเทน สงฺคโหติ วทนฺติ ฯ ภุมฺมเทเว สิตา นิสฺสิตา ตคฺคติกตฺตาติ ภุมฺมสฺสิตา ฯ สุขสมุสฺสยโต วินิปาติตาติ วินิปาติกา ฯ สพฺพถาปิ กามสุคติยนฺติ เทวมนุสฺสวเสน สตฺตวิธายปิ กามสุคติยํ ฯ เตสูติ ยถาวุตฺตปฏิสนฺธิยุตฺเตสุ ปุคฺคเลสุ อปายาทีสุ วา ฯ อายุปฺปมาณคณนาย นิยโม นตฺถิ เกสญฺจิ จิรายุกตฺตา เกสญฺจิ ปริตฺตายุกตฺตา จ ฯ ตถา จาหุ

อาปายิกมนุสฺสายุ- ปริจฺเฉโท น วิชฺชติ

ตถาหิ กาโฬ มนฺธาตา ยกฺขา เกจิ จิรายุโนติอาทึ ฯ

อปาเยสุ หิ กมฺมเมว ปมาณํ ตตฺถ นิพฺพตฺตานํ ยาว กมฺมํ น ขียติ ตาว จวนาภาวโต ฯ ตถา ภุมฺมเทวานํ ฯ

เตสุปิ หิ นิพฺพตฺตา เกจิ สตฺตาหาทิกาลํ ติฏฺฐนฺติ เกจิ กปฺปมตฺตมฺปิ ฯ ตถา มนุสฺสานมฺปิ กทาจิ เตสมฺปิ อสงฺเขยฺยายุกตฺตา

๑. สี. ชจฺจนฺธาทีนนฺติ เอตฺถ ฯ

กทาจิ ทสวสฺสายุกตฺตา ฯ โย จิรํ ชีวติ โส วสฺสสตํ ชีวติ อปฺปํ วา ภิยฺโย วา ทุติยมฺปิ วสฺสสตํ น ปาปุณาตีติ อิทํ ปน อชฺชตฺตนกาลิเก สนฺธาย วุตฺตํ ฯ ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานีติ มนุสฺสานํ ปญฺญาสวสฺสานิ เอกทินํ ฯ ตทนุรูปโต มาสสํวจฺฉเร ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทิพฺพปมาณานิ ปญฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํ โหติ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ

ยานิ ปญฺญาสวสฺสานิ มนุสฺสานํ ทิโน ตหึ
ตึสรตฺตินฺทิโว มาโส มาสา ทฺวาทส สํวจฺฉรํ
เตน สํวจฺฉเรนายุ ทิพฺพํ ปญฺจสตํ มตนฺติ ฯ

มนุสฺสคณนายาติ มนุสฺสานํ สํวจฺฉรคณนาย ฯ ตโต จตุคฺคุณนฺติ จาตุมฺมหาราชิกานํ ปญฺญาสมานุสฺสิกวสฺสปริมิตํ ทิวสํ ทิพฺพานิ จ ปญฺจวสฺสสตานิ ทิคุณํ กตฺวา ทิพฺพวสฺสสหสฺสานิ ตาวตึสานํ สมฺภวตีติ เอวํ ทิวสสํวจฺฉรทิคุณวเสน จตุคฺคุณํ ฯ ตํ ปน ทิพฺพคณนาย วสฺสสหสฺสํ มนุสฺสคณนาย สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกติโกฏิปฺปมาณํ โหติ ฯ ตโต จตุคฺคุณํ ยามานนฺติ ตาวตึสานมายุปฺปมาณโต วุตฺตนเยน จตุคฺคุณํ ทิพฺพคณนาย ทฺวิสหสฺสํ ฯ มนุสฺสคณนาย จตฺตาฬีสวสฺสสตสหสฺสาธิกา จุทฺทสวสฺสโกฏิโย โหนฺติ ฯ ตโต จตุคฺคุณํ ตุสิตานนฺติ ทิพฺพานิ จตฺตาริ วสฺสสหสฺสานิ ฯ มนุสฺสคณนาย สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกา สตฺตปญฺญาสวสฺสโกฏิโย ฯ ตโต จตุคฺคุณํ นิมฺมานรตีนนฺติ ทิพฺพานิ อฏฺฐวสฺสสหสฺสานิ ฯ มนุสฺสคณนาย เทฺววสฺสโกฏิสตานิ จตฺตาฬีสวสฺสสตสหสฺสาธิกานิ ตึสวสฺสโกฏิโย จ ฯ

ตโต จตุคฺคุณํ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนนฺติ ทิพฺพานิ โสฬสวสฺสสหสฺสานิ ฯ มนุสฺสคณนาย* ปน สยเมว ทสฺเสนฺโต อาห นวสตญฺจาติอาทิ ฯ วสฺสานํ สมฺพนฺธี นวสตํ เอกวีส โกฏิโย ตถา สฏฺฐี จ วสฺสสต-สหสฺสานิ วสวตฺตีสุ อายุปฺปมาณนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ

ทุติยชฺฌานภูมิยนฺติ จตุกฺกนยวเสน วุตฺตํ ฯ ตโต ปรํ ปวตฺติยํ จวนกาเล จ ตถา รูปเมว ภงฺคจุติวเสน ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌตีติ โยชนา ฯ เตสูติ ตาหิ คหิตปฏิสนฺธิเกสุ พฺรหฺเมสุ ฯ กปฺปสฺสาติ อสงฺเขยฺยกปฺปสฺส ฯ น หิ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีนํ ติณฺณํ มหากปฺป-วเสน อายุปริจฺเฉโท สมฺภวติ เอกกปฺเปปิ เตสํ อวินาสาภาเวน ปริปุณฺณกปฺเป อสมฺภวโต ฯ ตถาเหส โลโก สตฺตวาเรสุ อคฺคินา วินสฺสติ อฏฺฐเม วาเร อุทเกน ปุน สตฺตวาเรสุ อคฺคินา อฏฺฐเม วาเร อุทเกนาติ เอวมฺปิ อฏฺฐสุ อฏฺฐเกสุ ปริปุณฺเณสุ ปจฺฉิเม วาเร วาเตน วินสฺสติ ฯ ตตฺถ ปฐมชฺฌานตลํ อุปาทาย อคฺคินา ทุติยตติยชฺฌานตลํ อุปาทาย อุทเกน จตุตฺถชฺฌานตลํ อุปาทาย วาเตน วินสฺสตีติ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ

สตฺตสตฺตคฺคินา วารา อฏฺฐเม อฏฺฐโมทกา
จตุสฏฺฐี ยทา ปุณฺณา เอโก วายุวโร สิยา ฯ
อคฺคินาภสฺสรา เหฏฺฐา อาเปน สุภกิณฺหโต
เวหปฺผลโต วาเตน เอวํ โลโก วินสฺสตีติ ฯ

ตสฺมา ติณฺณมฺปิ ปฐมชฺฌานตลานํ เอกกปฺเปปิ อวินาสาภาวโต สกลกปฺเป จ เตสํ สมฺภโว นตฺถีติ อสงฺเขยฺยกปฺปวเสน เตสํ อายุ-

๑. สี. มนุสฺสคณนํ ฯ

ปริจฺเฉโท ทฏฺฐพฺโพ ฯ ทุติยชฺฌานาทิตลโต ปฏฺฐาย ปน ปริ-
ปุณฺณสฺส มหากปฺปสฺส วเสน น อสงฺเขยฺยกปฺปวเสน ฯ อสงฺเขยฺย-
กปฺโปติ จ โยชนายามวิตฺถารวเสน สาสปราสิโต วสฺสสตวสฺส-
สตจฺจเยน เอเกกวีชสฺส หรเณน สาสปราสิโน ปริกฺขเยปิ อกฺขย-
สภาวสฺส มหากปฺปสฺส จตุตฺถภาโค ฯ โส ปน สตฺถโรค-
ทุพฺภิกฺขานํ อญฺญตรสํวฏฺเฏน พหูสุ วินาสมุปคเตสุ อวสิฏฺฐสตฺต-
สนฺตานปฺปวตฺตกุสลกมฺมานุภาเวน ทสวสฺสโต ปฏฺฐาย อนุกฺกเมน
อสงฺเขยฺยายุกปฺปมาเณสุ สตฺเตสุ ปุน อธมฺมสมาทานวเสน[1] กเมน
ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุเกสุ ชาเตสุ โรคาทีนมญฺญตรสํวฏฺเฏน สตฺตานํ
วินาสปฺปตฺติ ยาว อยเมโก อนฺตรกปฺโปติ เอวํ ปริฉินฺนสฺส
อนฺตรกปฺปสฺส วเสน จตุสฏฺฐิอนฺตรกปฺปปฺปมาโณ โหติ ฯ วีสติ
อนฺตรกปฺปปฺปมาโณติ วทนฺติ ฯ อากาสานญฺจายตนํ อุปคจฺฉนฺตีติ
อากาสานญฺจายตนูปคา ฯ เอกเมวาติ ภูมิโต ชาติโต สมฺปยุตฺต-
ธมฺมโต สงฺขารโต จ สมานเมว ฯ เอกชาติยนฺติ เอกสฺมึ ภเว ฯ

อิทานิ กมฺมํ[2] จตูหากาเรหิ ทสฺเสตุํ ชนกนฺติอาทิมารทฺธํ ฯ
ชนยตีติ ชนกํ ฯ อุปตฺถมฺเภตีติ อุปตฺถมฺภกํ ฯ อุปคนฺตฺวา ปีเฬตีติ
อุปปีฬกํ[3] ฯ อุปคนฺตฺวา ฆาเตตีติ อุปฆาตกํ ฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิปฺ-
ปวตฺตีสุ วิปากกตตฺตารูปานํ นิพฺพตฺติกา กุสลากุสลเจตนา ชนกํ
นาม ฯ สยํ วิปากํ นิพฺพตฺเตตุํ อสกฺโกนฺตมฺปิ กมฺมนฺตรสฺส
จิรตรวิปากนิพฺพตฺตเน ปจฺจยภูตํ วิปากสฺเสว วา สุขทุกฺขภูตสฺส

๑. สี. อสทฺธมฺม... ฯ ๒. กตฺถจิ กมฺมจตุกฺกนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๓. อุปปีฬกนฺติปิ อตฺถิ ฯ

วิจฺเฉทปจฺจยานุปฺปตฺติยา อุปพฺรูหนปจฺจยุปฺปตฺติยา จ ชนกสามตฺถิยานุรูปจิรตรปฺปวตฺติปจฺจยภูตํ กุสลากุสลกมฺมํ อุปตฺถมฺภกํ นาม ฯ กมฺมนฺตรชนิตวิปากสฺส พฺยาธิธาตุสมตาทินิมิตฺตวิพาธเนน จิรตรปฺปวตฺติวินิพนฺธกํ ยงฺกิญฺจิ กมฺมํ อุปปีฬกํ นาม ฯ ทุพฺพลสฺส ปน กมฺมสฺส ชนกสามตฺถิยํ อุปหจฺจ วิจฺเฉทกปจฺจยุปฺปาทเนน ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา สยํ วิปากนิพฺพตฺตนกํ กมฺมํ อุปฆาตกํ นาม ฯ ชนโกปฆาตกานมฺหิ อยํ วิเสโส ชนกํ กมฺมนฺตรสฺส วิปากํ อนุปจฺฉินฺทิตฺวาว วิปากํ ชเนติ อุปฆาตกํ อุปจฺเฉทกปุพฺพกนฺติ ฯ อิทํ ตาว อฏฺฐกถาสุ สนฺนิฏฺฐานํ ฯ อปเร ปน อาจริยา อุปปีฬกกมฺมํ พหฺวาพาธตาทิปจฺจโยปสํหาเรน กมฺมนฺตรสฺส วิปากํ อนฺตรนฺตรา วิพาธติ อุปฆาตกมฺปน ตํ สพฺพโส อุปจฺฉินฺทิตฺวา อญฺญสฺส โอกาสํ เทติ น ปน สยํ วิปากนิพฺพตฺตกํ เอวญฺหิ ชนกโต อิมสฺส วิเสโส สุปากโฏติ วทนฺติ ฯ

กิจฺจวเสนาติ ชนนุปตฺถมฺภนุปปีฬนุปจฺเฉทนกิจฺจวเสน ฯ ครุกนฺติ มหาสาวชฺชํ มหานุภาวญฺจ อญฺเญน กมฺเมน ปฏิพาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยกมฺมํ ฯ อาสนฺนนฺติ มรณกาเล อนุสฺสริตํ ตทา กตญฺจ ฯ อาจิณฺณนฺติ อภิณฺหโส กตํ เอกวารํ กตฺวาปิ วา อภิณฺหํ[๑] สมาเสวิตํ ฯ กตตฺตากมฺมนฺติ ครุกาทิภาวํ อสมฺปตฺตํ กตมตฺตโตเยว กมฺมนฺติ วตฺตพฺพกมฺมํ ฯ ตตฺถ กุสลํ วา โหตุ อกุสลํ วา ครุกาครุเกสุ ยํ ครุกํ อกุสลปกฺเข มาตุฆาตาทิกมฺมํ วา กุสลปกฺเข มหคฺคตกมฺมํ วา ตเทว ปธมํ วิปจฺจติ สติปิ

๑. สี. อภิณฺหโส ฯ

อาสนฺนาทิกมฺเม ปริตฺตํ อุทกํ โอตฺถริตฺวา คจฺฉนฺโต มโหโฆ วิย ฯ ตถาหิ ตํ ครุกนฺติ วุจฺจติ ฯ ตสฺมึ อสติ ทูราสนฺเนสุ ยํ อาสนฺนํ มรณกาเล อนุสฺสริตํ ตเทว [๑] วิปจฺจติ ฯ อาสนฺนกเต วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ตสฺมิมฺปิ อสติ อาจิณฺณานาจิณฺเณสุ ยํ อาจิณฺณํ สุสีลฺยํ วา ทุสฺสีลฺยํ วา ตเทว ปธมํ วิปจฺจติ ฯ กตตฺตากมฺมํ ปน ลทฺธาเสวนํ ปุริมานํ อภาเว[๒] ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ อิติ ครุกํ สพฺพปธมํ วิปจฺจติ ฯ ครุเก อสติ อาสนฺนํ ฯ ตสฺมึปิ อสติ อาจิณฺณํ ฯ [๓] เตนาห ปากทานปริยาเยนาติ ฯ วิปากทานานุกฺกเมนาติ อตฺโถ ฯ อภิธมฺมาวตาราทีสุ ปน อาสนฺนโต อาจิณฺณํ ปธมํ วิปจฺจนฺตํ กตฺวา วุตฺตํ ฯ ยถา ปน โคคณปริปุณฺณสฺส วชสฺส ทฺวาเร วิวเฏ ปรภาเค ทมฺมควพลวคเวสุ สนฺเตสุ โย วชทฺวารสฺส อาสนฺโน โหติ อนฺตมโส ทุพฺพลชรคฺคโวปิ โสว ปธมตรํ นิกฺขมติ เอวํ ครุกโต อญฺเญสุ กุสลากุสเลสุ สนฺเตสุปิ มรณกาลสฺส อาสนฺนตฺตา อาสนฺนเมว ปธมํ วิปากํ เทตีติ อิธ ตํ ปธมํ วุตฺตํ ฯ

ทิฏฺฐธมฺโม ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจุปฺปนฺโน อตฺตภาโว ตตฺถ เวทิตพฺพํ วิปากานุภวนวเสนาติ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ ฯ ทิฏฺฐธมฺมโต อนนฺตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา เวทิตพฺพํ อุปฺปชฺชเวทนียํ ฯ อปเร อปเร ทิฏฺฐธมฺมโต อญฺญสฺมึ ยตฺถกตฺถจิ อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ กมฺมํ อปราปริยเวทนียํ ฯ อโหสิ เอว กมฺมํ น ตสฺส วิปาโก อโหสิ อตฺถิ ภวิสฺสติ วาติ เอวํ วตฺตพฺพกมฺมํ อโหสิกมฺมํ ฯ ตตฺถ ปฏิปกฺเขหิ อนภิภูตตาย ปจฺจยวิเสเสน ปฏิลทฺธวิเสสตาย จ

๑. กตฺถจิ เอตฺถนฺตเร ปธมนฺติ อตฺถิ ฯ ๒. สี. อภาเวน ฯ ๓. เอตฺถนฺตเร โปตฺถเกสุ ตสฺมิมฺปิ อสติ กตตฺตากมฺมนฺติ อตฺถิ ฯ

พลวภาวปฺปตฺตา ตาทิสสฺส ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส วเสน สาติสยา หุตฺวา ตสฺมึเยว อตฺตภาเว ผลทายินี ปฐมเจตนา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ นาม ฯ สา หิ วุตฺตปฺปกาเรน พลวติ[๑] ชวนสนฺตาเน คุณวิเสสยุตฺเตสุ อุปการาปการวสปฺปวตฺติยา อาเสวนาลาเภน อปฺปวิปากตาย จ อิตรทฺวยํ วิย ปวตฺตสนฺตานูปรมาเปกฺขํ โอกาสลาภาเปกฺขญฺจ กมฺมํ น โหตีติ อิเธว ปุปฺผมตฺตํ วิย ปวตฺติวิปากมตฺตํ อเหตุกผลํ เทติ ฯ

อตฺถสาธิกา ปน สตฺตมชวนเจตนา สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภูตา วุตฺตนเยน ปฏิลทฺธวิเสสา อนนฺตรตฺตภาเว วิปากทายินี อุปปชฺชเวทนียํ นาม ฯ สา จ ปฏิสนฺธึ ทตฺวาว ปวตฺติวิปากํ เทติ ฯ ปฏิสนฺธิยา ปน อทินฺนาย ปวตฺติวิปากํ เทตีติ นตฺถิ ฯ จุติอนนฺตรมฺหิ อุปปชฺชเวทนียสฺส โอกาโส ปฏิสนฺธิยา ปน ทินฺนาย ชาติสเตปิ ปวตฺติวิปากํ เทตีติ อาจริยา วทนฺติ ฯ ยถาวุตฺตการณวิรหโต ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทิภาวํ อสมฺปตฺตา อาทิปริโยสานเจตนานํ มชฺเฌ ปวตฺตา ปญฺจกเจตนา วิปากทานสภาวสฺส อนุปจฺฉินฺนตฺตา ยทากทาจิ โอกาสลาเภ สติ ปฏิสนฺธิปฺปวตฺตีสุ วิปากํ อภินิปฺผาเทนฺตี อปราปรเวทนียํ นาม ฯ สกสกกาลาตีตํ ปน ปุริมกมฺมทฺวยํ ตติยมฺปิ จ สํสารปฺปวตฺติยา โวจฺฉินฺนาย อโหสิกมฺมํ นาม ฯ

ปากกาลวเสนาติ ปจฺจุปฺปนฺเน ตทนนฺตเร ยทากทาจีติ เอวํ ปุริมานํ ติณฺณํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน อิตรสฺส ตํกาลาภาววเสน จ ฯ อโหสิกมฺมสฺส หิ กาลาติกฺกมโตว ตํโวหาโร ฯ ปากฏฺฐานวเสนาติ วิปจฺจนภูมิวเสน ฯ

๑. สี. ม. พลวชวนสนฺตาเน ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 167

อิทานิ อกุสลาทิกมฺมานํ กายกมฺมทฺวาราทิวเสน ปวตฺตึ ตํ-
นิทฺเทสมุเขน จ เตสํ ปาณาติปาตาทิวเสน ทสวิธาทิเภทญฺจ ทสฺเสตุํ
ตตฺถากุสลนฺติ อาทิ อารทฺธํ ฯ กายทฺวาเร ปวตฺตํ กมฺมํ กายกมฺมํ ฯ
เอวํ วจีกมฺมาทีนิ ฯ ปาณสฺส สณิกํ ปติตุมทตฺวา อติว[๑] ปาตนํ
ปาณาติปาโต ฯ กายวาจาหิ อทินฺนสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ ฯ
เมถุนวีติกฺกมสงฺขาเตสุ กาเมสุ มิจฺฉาจรณํ กาเมสุมิจฺฉาจาโร[๒] ฯ
ตตฺถ ปาโณติ โวหารโต สตฺโต ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ ฯ
ตสฺมึ ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทนปโยคสมุฏฺฐาปิกา
วธกเจตนา ปาณาติปาโต ฯ ปรภณฺเฑ ตถาสญฺญิโน ตทาทายก-
ปโยคสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํ ฯ อสทฺธมฺมเสวนวเสน
กายทฺวารปฺปวตฺตา อคนฺตพฺพฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา กาเมสุมิจฺฉาจาโร
นาม ฯ สุราปานมฺปิ เอตฺเถว สงฺคยฺหตีติ วทนฺติ รสสงฺขาเต
กาเม มิจฺฉาจารภาวโต ฯ

กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต กายทฺวาเรติ กาเยน อธิปฺปาย วิญฺญาปนโต
สยญฺจ กาเยน วิญฺเญยฺยตฺตา กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต อภิกฺกมาทิ-
ชนกจิตฺตชวาโยธาตฺวาธิกกลาปสฺส วิการภูเต สนฺถมฺภนาทีนํ สห-
การีการณภูเต โจปนกายภาวโต กมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต จ กาย-
ทฺวารสงฺขาเต กมฺมทฺวาเร ฯ กิญฺจาปิ[๓] ตํตํกมฺมสหคตจิตฺตุปฺปาเทเนว
จ[๔] สา วิญฺญตฺติ ชนิยติ ตถาปิ ตสฺสา ปวตฺตมานาย ตํสมุฏฺฐาปก-
กมฺมสฺส กายกมฺมาทิโวหาโร โหตีติ สา ตสฺส ปวตฺติมุขภาเวน

๑. อติวาติ นิปาโต สีฆตฺเถ วตฺตติ ฯ ๒. อลุตฺตสมาโสยํ ฯ ๓. กตฺถจิ หิสทฺโท
อตฺถิ ฯ ๔. โปตฺถเกสุ จสทฺโท นตฺถิ ฯ

วตฺตุํ ลพฺภติ ฯ กายทฺวาเร วุตฺติโตติ เอตฺตเกเยว วุตฺเต ยทิ เอวํ กมฺมทฺวารววตฺถานํ น สิยา ฯ กายทฺวาเร หิ ปวตฺตํ กมฺมํ กายกมฺมนฺติ วุจฺจติ[1] ฯ กายกมฺมสฺส จ ปวตฺติมุขภูตํ กาย-ทฺวารนฺติ วุจฺจติ[2] ฯ ปาณาติปาตาทิกํ ปน วาจาย อาณาเปนฺตสฺส กายกมฺมํ วจีทฺวาเรปิ ปวตฺตตีติ ทฺวาเรน กมฺมววตฺถานํ น สิยา ตถา มุสาวาทาทึ กายวิกาเรน กโรนฺตสฺส วจีกมฺมํ กายทฺวาเรปิ ปวตฺตตีติ กมฺเมน ทฺวารววตฺถานมฺปิ น สิยาติ อยํ โจทนา ปจฺจุปฏฺเฐยฺยาติ พาหุลฺลวุตฺติยา ววตฺถานํ ทสฺเสตุํ พาหุลฺล-วุตฺติโตติ วุตฺตํ ฯ กายกมฺมมฺหิ กายทฺวาเรเยว พหุลํ ปวตฺตติ อปฺปํ วจีทฺวาเร ฯ ตสฺมา กายทฺวาเรเยว พหุลํ ปวตฺตนโต กายกมฺมภาโวปิ สิทฺโธ วนจรกาทีนํ วนจรกาทิภาโว วิย ฯ ตถา กายกมฺมเมว เยภุยฺเยน กายทฺวาเร ปวตฺตติ น อิตรานิ ตสฺมา กายกมฺมสฺส เยภุยฺเยน เอตฺเถว ปวตฺตนโต กายกมฺมทฺวารภาโว สิทฺโธ พฺราหฺมณคามาทีนํ พฺราหฺมณคามาทิภาโว วิยาติ นตฺถิ กมฺมทฺวารววตฺถาเน โกจิ วิพนฺโธติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย ฯ

มุสาติ อภูตํ วตฺถุํ ฯ ตํ ตจฺฉโต วทนฺติ เอเตนาติ มุสาวาโท ฯ ปิสติ[3] สามคฺคิยํ[4] สญฺจุณฺเณติ วิกฺขิปติ ปิยภาวํ สุญฺญํ กโรตีติ วา ปิสุณา ฯ อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ กกโจ วิย ขรสมฺผสฺสาติ วา ผรุสา ฯ สํ สุขํ หิตญฺจ ผรติ วิสรติ วินาเสตีติ สมฺผํ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อนุปการํ

๑-๒. สี. ม. วุจฺจตีติ นตฺถิ ฯ ๓. ปิสตีติปิ นิคฺคหิตาคเมน ทิสฺสติ ฯ ๔. สี. ม. สามคฺคึ ฯ

ยงฺกิญฺจิ ฯ ตํ ปลปติ เอเตนาติ สมฺผปฺปลาโป ฯ ตตฺถ อภูตวตฺถุํ ภูตโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญาปนปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโท ฯ โส ปรสฺส อตฺถเภทกโรว กมฺมปโถ โหติ อิตโร กมฺมเมว ฯ ปเรสํ เภทกามตาย อตฺตโน ปิยกามตาย วา ปรเภทกรวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา สงฺกิลิฏฺฐเจตนา ปิสุณาวาจา ฯ สาปิ ทฺวีสุ ภินฺเนสุเยว กมฺมปโถ โหติ[1] ฯ ปรสฺส มมฺมจฺเฉทกรวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสเจตนา ผรุสวาจา ฯ น หิ จิตฺตสณฺหตาย สติ ผรุสวาจา นาม โหติ ฯ สีตาหรณาทิอนตฺถวิญฺญาปนปโยคสมุฏฺฐาปิกา สงฺกิลิฏฺฐเจตนา สมฺผปฺปลาโป ฯ โส ปน ปเรหิ ตสฺมึ อตฺเถ คหิเตเยว กมฺมปโถ ฯ

วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีทฺวาเรติ วาจาย อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ สยญฺจ วาจาย วิญฺญายตีติ วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีเภทกรปโยคสมุฏฺฐาปิกจิตฺตสมุฏฺฐานปฐวีธาตุวาธิกกลาปสฺส วิการภูเต โจปนวาจาภาวโต กมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต จ วจีทฺวารสงฺขาเต กมฺมทฺวาเร ฯ พาหุลฺลวุตฺติโตติ อิทํ วุตฺตนยเมว ฯ

ปรสมฺปตฺตึ อภิมุขํ ฌายติ โลภวเสน จินฺเตตีติ อภิชฺฌา ฯ พฺยาปชฺชติ หิตสุขํ เอเตนาติ พฺยาปาโท ฯ มิจฺฉา วิปรีตโต ปสฺสตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯ ตตฺถ อโห วต อิทํ มม สิยาติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌานํ[2] อภิชฺฌา ฯ สา ปรภณฺฑสฺส อตฺตโน นมเนเนว กมฺมปโถ โหติ ฯ อโห วตายํ สตฺโต วินสฺเสยฺยาติ เอวํ

๑. โปตฺถเกสุ โหตีติ นตฺถิ ฯ ๒. โปตฺถเกสุ ปร...ฌายนนฺติ ทิสฺสติ ฯ

มโนปโทโส พฺยาปาโท ฯ นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนํ มิจฺฉาทิฏฺฐิ ฯ เอตฺถ ปน นตฺถิกอเหตุกอกิริยทิฏฺฐีหิเยว กมฺม-ปถเภโท ฯ อิเมสํ ปน องฺคาทิววตฺถาปนวเสน ปปญฺโจ ตตฺถ ตตฺถ อาคตนเยน ทฏฺฐพฺโพ ฯ

อญฺญตฺราปิ วิญฺญตฺติยาติ กายวจีวิญฺญตฺตึ วินาปิ ฯ ตํ อสมุฏฺฐาเปตฺวาปีติ อตฺโถ ฯ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกจิตฺตสมฺปยุตฺตา เจตฺถ อภิชฺฌาทโย เจตนาปกฺขิกาว โหนฺติ ฯ โทสมูเลน ชายนฺตีติ สหชาตาทิปจฺจเยน โทสสงฺขาตมูเลน โทสมูลกจิตฺเตน วา ชายนฺติ น โลภมูลาทีหิ ฯ หสมานาปิ หิ ราชาโน โทสจิตฺเตเนว วธํ อาณาเปนฺติ ฯ ตถา ผรุสวาจาพฺยาปาเทสุปิ ยถารหํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ มิจฺฉาทสฺสนสฺส อภินิวิสิตพฺพวตฺถูสุ โลภปุพฺพงฺคมเมว อภินิวิสนโต อาห มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ โลภมูเลนาติ ฯ เสสานิ ฯเปฯ สมฺภวนฺตีติ โย ตาว อภิมตํ วา วตฺถุํ อนภิมตํ วา อตฺตพนฺธุปริตฺตานาทิ-ปโยชนํ สนฺธาย หรติ ตสฺส อทินฺนาทานํ โลภมูเลน โหติ เวรนิยฺยานตฺถํ[๑] หรนฺตสฺส โทสมูเลน ฯ นีติปาจกปฺปมาณโต ทุฏฺฐ-นิคฺคหตฺถํ ปรสนฺตกํ หรนฺตานํ ราชูนํ พฺราหฺมณานญฺจ สพฺพมิทํ พฺราหฺมณานํ ราชูหิ ทินฺนํ เตสํ ปน สพฺพทุพฺพลภาเวน อญฺเญ ปริภุญฺชนฺติ อตฺตสนฺตกเมว พฺราหฺมณา ปริภุญฺชนฺตีติอาทีนิ วตฺวา สกสกสญฺญาย เอว ยงฺกิญฺจิ หรนฺตานํ กมฺมผลสมฺพนฺธาปวาทีนญฺจ โมหมูเลน ฯ เอวํ มุสาวาทาทีสุปิ ยถารหํ โยเชตพฺพํ ฯ ฉสุ อารมฺมเณสุ ติวิธกมฺมวเสน อุปฺปชฺชมานมฺเปตํ ติวิธนิยเมน อุปฺปชฺชตีติ

๑. สี. ม. เวรนิยฺยาตนตฺถํ ฯ

อาห ตถา ทานสีลภาวนาวเสนาติ ฯ ทสธา นิทฺทิสิยมานานญฺหิ ทฺวินฺนํ ปุน ทฺวินฺนํ ติณฺณญฺจ ยถากฺกมํ ทานสีลาทีสุ[1] ตีเสฺวว สงฺคโห ฯ การณํ ปเนตฺถ ปรโต ปวกฺขาม ฯ ฉฬารมฺมเณสุ ปน ติวิธกมฺมทฺวาเรสุ จ เนสํ ปวตฺติโยชนา อฏฺฐกถาทีสุ อาคต-นเยน คเหตพฺพา ฯ

ทิยฺยติ เอเตนาติ ทานํ ปริจฺจาคเจตนา ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ สีลตีติ สีลํ ฯ สีลติ สมฺมา ทหติ จิตฺตํ เอเตนาติ สีลํ[2] ฯ กาย-วจีกมฺมานิ สมฺมา ทหติ[3] สมฺมา ฐเปตีติ อตฺโถ[4] ฯ สีลยติ วา อุปธาเรตีติ สีลํ ฯ อุปธารณํ ปเนตฺถ กุสลานํ อธิฏฺฐานภาโว ฯ ตถาหิ วุตฺตํ[5] สีเล ปติฏฺฐายาติอาทิ ฯ ภาเวติ กุสลธมฺเม อาเสวติ วฑฺเฒติ เอตายาติ ภาวนา ฯ อปจายติ ปูชาวเสน สามีจึ กโรติ เอตายาติ อปจายนา ฯ ตํตํกิจฺจกรเณ พฺยาวฏสฺส ภาโว เวยฺยาวจฺจํ ฯ อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตา ปตฺติ ทิยฺยติ เอเตนาติ ปตฺติทานํ ฯ ปตฺตึ อนุโมทติ เอตายาติ ปตฺตานุโมทนา ฯ ธมฺมํ สุณนฺติ เอเตนาติ ธมฺมสฺสวนํ ฯ ธมฺมํ เทเสนฺติ เอตายาติ ธมฺมเทสนา ฯ ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ ฯ

ตตฺถ สานุสยสนฺตานวโต ปเรสํ ปูชานุคฺคหกามตาย อตฺตโน วิชฺชมานวตฺถุปริจฺจชนวสปฺปวตฺตา เจตนา ทานํ นาม ฯ ทานวตฺถุ ปริเยสนวเสน ทินฺนสฺส โสมนสฺสจิตฺเตน อนุสฺสรณวเสน จ ปวตฺตา ปุพฺพปจฺฉาภาคเจตนา เอตฺเถว สโมธานํ คจฺฉนฺติ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถารหํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ นิจฺจสีลาทิวเสน ปญฺจ อฏฺฐ ทส วา สีลานิ

๑. โปตฺถเกสุ ทานาทีสุ ฯ ๒. โปตฺถเกสุ สีลติ...สีลนฺติ นตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. สมาทหติ ฯ ๔. กายวจี---ฐเปตีติ อตฺโถติ หิทํ ปฐมวิคฺคเห สีลตีติ ปทสฺส อธิปฺปายตฺโถ โหติ ฯ ๕. สํ. ส. ๑๕/๒๐ ฯ

สมาทิยนฺตสฺส ปริปูเรนฺตสฺส อสมาทิยิตฺวาปิ สมฺปตฺตกายวจีทุจฺจริตโต วิรมนฺตสฺส ปพฺพชฺชนฺตสฺส อุปสมฺปทมาฬเก สํวรํ สมาทิยนฺตสฺส จตุปาริสุทฺธสีลํ ปริปูเรนฺตสฺส จ ปวตฺตเจตนา สีลํ นาม ฯ จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ขนฺธาทีสุ จ ภูมีสุ ปริกมฺมสมฺมสนวสปฺปวตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺตา โคตฺรภูปริโยสานเจตนา ภาวนา นาม ฯ นิรวชฺชวิชฺชาทิ- ปริยาปุณนเจตนาปิ เอตฺเถว สโมธานํ คจฺฉติ ฯ วยสา คุเณหิ จ เชฏฺฐานํ จีวราทีสุ ปจฺจาสารหิเตน อสงฺกิลิฏฺฐชฺฌาสเยน ปจฺจุ- ปฏฺฐานอาสนาภินิหารวิธินา พหุมานกรณเจตนา อปจายนํ นาม ฯ เตสเมว คิลานานญฺจ ยถาวุตฺตชฺฌาสเยน ตํตํกิจฺจกรณเจตนา เวยฺยา- วจฺจํ นาม ฯ อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตสฺส ปุญฺญสฺส ปเรหิ สาธารณภาวปจฺจาสึสนเจตนา ปตฺติทานํ นาม ฯ ปเรหิ ทินฺนสฺส อทินฺนสฺสาปิ วา ปุญฺญสฺส มจฺเฉรมลวินิสฺสเฏฺฐน จิตฺเตน อพฺภา- นุโมทนเจตนา ปตฺตานุโมทนา นาม ฯ เอวมิมํ ธมฺมํ สุตฺวา ตตฺถ วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชนฺโต โลกิยโลกุตฺตรคุณวิเสสสฺส ภาคี ภวิสฺสามิ พหุสฺสุโต วา หุตฺวา ปเรสํ ธมฺมเทสนาทีหิ อนุคฺคณฺหิสฺสามีติ เอวํ อตฺตโน ปเรสํ วา หิตผรณวสปฺปวตฺเตน อสงฺกิลิฏฺฐชฺฌาสเยน หิตูปเทสสวนเจตนา ธมฺมสฺสวนํ นาม ฯ นิรวชฺชวิชฺชาทิสวนเจตนาปิ เอตฺเถว สงฺคยฺหติ ฯ ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขตาย โยนิโสมนสิการโต หิตูปเทสเจตนา ธมฺมเทสนา นาม ฯ นิรวชฺชวิชฺชาทิอุปทิสนเจตนาปิ เอตฺเถว สงฺคหํ คจฺฉติ ฯ อตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินยปฺปวตฺตสมฺมา- ทสฺสนวเสน ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ นาม ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 173

ยทิ เอวํ ญาณวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทสฺส ทิฏฺฐุชุกมฺมปุญฺญกิริยาภาโว น ลพฺภตีติ ฯ โน น ลพฺภติ ปุริมปจฺฉิมเจตนานมฺปิ ตํตํปุญฺญกิริยาเสฺวว สงฺคณฺหนโต ฯ กิญฺจาปิ หิ อุชุกรณเวลาย ญาณสมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ โหติ ปุริมปจฺฉาภาเค ปน ญาณวิปฺปยุตฺตมฺปิ สมฺภวตีติ ตสฺสาปิ ทิฏฺฐุชุกมฺมภาโว อุปปชฺชตีติ ฯ อลมติปปญฺเจน ฯ อิเมสุ ปน ทสสุ ปตฺติทานานุโมทนา ทาเน สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ตํสภาวตฺตา ฯ ทานมฺปิ หิ อิสฺสามจฺเฉรานํ ปฏิปกฺขํ เอเตปิ ตสฺมา สมานปฏิปกฺขตาย เอกลกฺขณตฺตา เต ทานมยปุญฺญกิริยาวตฺถุมฺหิ สงฺคยฺหนฺติ ฯ อปจายนเวยฺยาวจฺจา สีลมยปุญฺเญ สงฺคยฺหนฺติ จาริตฺตสีลภาวโต ฯ เทสนาสวนทิฏฺฐุชุตา ปน กุสลธมฺมาเสวนโต ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ ฯ อปเร ปน เทเสนฺโต สุณนฺโต จ เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌ ปฏิวิชฺฌ เทเสติ สุณาติ จ ตานิ จ เทสนาสวนานิ ปฏิเวธธมฺมเมว อาหรนฺตีติ เทสนาสวนํ ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺฉตีติ วทนฺติ ฯ ธมฺมทานสภาวโต เทสนา ทานมเย สงคหํ คจฺฉตีติปิ สกฺกา วตฺตุํ ฯ ตถาหิ วุตฺตํ[๑] สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาตีติ ฯ ตถา ทิฏฺฐุชุกมฺมํ สพฺพตฺถาปิ สพฺเพสํ นิยมนลกฺขณตฺตา ฯ ทานาทีสุ หิ ยงฺกิญฺจิ อตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินยปฺปวตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา วิโสธิตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ สพฺเพสํ นิยมนลกฺขณนฺติ วุตฺตํ ฯ เอวํ ทานสีลภาวนาวเสน ตีสุ อิตเรสํ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๖๓ ฯ

สงฺคหณโต สงฺเขปโต ติวิธเมว ปุญฺญกิริยาวตฺถุ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ตถา เจว อาจริเยน เหฏฺฐา ทสฺสิตํ ฯ

มโนกมฺมเมว วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตาภาเวน กายทฺวาราทีสุ อปฺปวตฺตนโต ฯ ตญฺจ รูปาวจรกุสลํ ภาวนามยํ ทานาทิวเสน อปฺปวตฺตนโต อปฺปนาปฺปตฺตํ ปุพฺพภาคปฺปวตฺตานํ กามาวจรภาวโต ฯ ฌานงฺคเภเทนาติ ปฏิปทาทิเภทโต ปน อเนกวิธตฺเตปิ องฺคาติกฺกมน-วเสน นิพฺพตฺตชฺฌานงฺคเภทโต ปญฺจวิธํ โหติ ฯ อาลมฺพนเภเทนาติ|

กสิณุคฺฆาฏิมากาสํ อากาสวิสยํ มโนศ
ตทภาโว ตทาลมฺพํ วิญฺญาณนฺติ จตุพฺพิธนฺติ

อิเมสํ จตุนฺนํ อาลมฺพนานํ ปเภเทน ฯ เอตฺถาติ อิเมสุ ปากฏฺฐาน-วเสน จตุพฺพิเธสุ กมฺเมสุ ฯ อุทฺธจฺจรหิตนฺติ อุทฺธจฺจสหคตเจตนารหิตํ เอกาทสวิธํ อกุสลกมฺมํ ฯ

กิมฺปเนตฺถ การณํ อธิโมกฺขวิรเหน สพฺพทุพฺพลมฺปิ วิจิกิจฺฉา-สหคตํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ อธิโมกฺขสมฺปโยเคน ตโต พลวนฺตมฺปิ อุทฺธจฺจสหคตํ ตํ นากฑฺฒตีติ ฯ ปฏิสนฺธิทานสภาวาภาวโต ฯ พลวํ อากฑฺฒติ ทุพฺพลํ นากฑฺฒตีติ หิ อยํ วิจารณา ปฏิสนฺธิทาน-สภาเวสฺเยว ฯ ยสฺส ปน ปฏิสนฺธิทานสภาโวเยว นตฺถิ น ตสฺส พลวภาโว ปฏิสนฺธิอากฑฺฒเน การณํ ฯ กถมฺปเนตํ วิญฺญาตพฺพํ อุทฺธจฺจสหคตสฺส ปฏิสนฺธิทานสภาโว นตฺถีติ ฯ ทสฺสเนน ปหาตพฺเพสุ อนาคตตฺตา ฯ ติวิธา หิ อกุสลา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ภาวนาย ปหาตพฺพา สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา สิยา ภาวนาย ปหาตพฺพาติ ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 175

ตตฺถ ทิฏฺฐิสหคตวิจิกิจฺฉาสหคตจิตฺตุปฺปาทา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา นาม ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนวเสน ทสฺสนนฺติ ลทฺธนาเมน โสตาปตฺติมคฺเคน ปหาตพฺพตฺตา ฯ อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตุปฺปาโท ภาวนาย ปหาตพฺโพ นาม อคฺคมคฺเคน ปหาตพฺพตฺตา ฯ อุปริมคฺคตฺตยญฺหิ ปฐมมคฺเคน ทิฏฺฐนิพฺพาเน ภาวนาวเสน ปวตฺตนโต ภาวนาติ วุจฺจติ ฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโทมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทา ปน สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา สิยา ภาวนาย ปหาตพฺพา นาม[๑] เตสํ อปายนิพฺพตฺตกาวตฺถาย ปฐมมคฺเคน เสสพหลาพหลาวตฺถาย อุปริมคฺเคหิ ปหิยฺยมานตฺตา ฯ ตตฺถ สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพมฺปิ ทสฺสเนน ปหาตพฺพสามญฺเญน อิธ ทสฺสเนน ปหาตพฺพนฺติ โวหรนฺติ ฯ ยทิ จ อุทฺธจฺจสหคตํ ปฏิสนฺธึ ทเทยฺย ตทา อกุสลปฏิสนฺธิยา สุคติยํ อสมฺภวโต อปาเยเสฺวว ทเทยฺย ฯ อปายคามินิยญฺจ อวสฺสํ ทสฺสเนน ปหาตพฺพํ สิยา ฯ อิตรถา อปายคามินิยสฺส อปฺปหีนตฺตา เสกฺขานํ อปายุปฺปตฺติ อาปชฺชติ ฯ น จ ปเนตํ ยุตฺตํ จตูหปาเยหิ จ วิปฺปมุตฺโต อวินิปาตธมฺโมติอาทิวจเนหิ สห วิชฺฌนโต ฯ สติ จ ปเนตสฺส ทสฺสเนน ปหาตพฺพภาเว สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาติ อิมสฺส วิภงฺเค วตฺตพฺพํ สิยา น จ ปเนตํ วุตฺตนฺติ ฯ

อถ สิยา อปายคามินิโย ราโค โทโส โมโห ตเทกฏฺฐา จ กิเลสาติ เอวํ ทสฺสเนน ปหาตพฺเพสุ วุตฺตตฺตา อุทฺธจฺจสหคตเจตนาย ตตฺถ สงฺคโห สกฺกา กาตุนฺติ[๒] ฯ ตนฺน ตสฺส เอกนฺตโต ภาวนาย ปหาตพฺพภาเวเนว วุตฺตตฺตา ฯ วุตฺตเญฺหตํ กตเม ธมฺมา

๑. โปตฺถเกสุ นามสทฺโท นตฺถิ ฯ ๒. ม. วตฺตุนฺติ ฯ

ภาวนาย ปหาตพฺพา อุทฺธจฺจสหคโต จิตฺตุปฺปาโทติ ฯ ตสฺมา ทสฺสเนน ปหาตพฺเพเสฺวว อวจนํ อิมสฺส ปฏิสนฺธิทานาภาวํ สาเธติ ฯ นนุ จ ปฏิสมฺภิทาวิภงฺเค ยสฺมึ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา ฯเปฯ ธมฺมารมฺมณํ วา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โหติ ฯเปฯ อวิกฺเขโป โหติ อิเม ธมฺมา กุสลา อิเมสุ ธมฺเมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทาติ เอวํ อุทฺธจฺจ-สหคตจิตฺตุปฺปาทํ อุทฺธริตฺวา ตสฺส วิปาโกปิ อุทฺธโฏติ กถมสฺส ปฏิสนฺธิทานาภาโว สมฺปฏิจฺฉิตพฺโพติ ฯ นายํ ปฏิสนฺธิทานํ สนฺธาย อุทฺธโฏ อถโข ปวตฺติวิปากํ สนฺธาย อุทฺธโฏ ฯ ปฏฺฐาเน ปน สหชาตา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กมฺม-ปจฺจเยน ปจฺจโย นานากฺขณิกา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กตตฺตารูปานญฺจ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติ ทสฺสเนน ปหาตพฺพเจตนาย เอว สหชาตนานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวํ อุทฺธริตฺวา สหชาตา ภาวนาย ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติ ภาวนาย ปหาตพฺพเจตนาย สหชาตกมฺม-ปจฺจยภาโวว อุทฺธโฏ น ปน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว ฯ น จ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วินา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนํ อตฺถิ ตสฺมา นตฺถิ ตสฺส สพฺพถาปิ ปฏิสนฺธิทานนฺติ ฯ

ยํ ปเนเก วทนฺติ อุทฺธจฺจเจตนา อุภยวิปากมฺปิ น เทติ ปฏฺฐาเน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตาติ ฯ ตํ เตสํ

มตินฺตํ ปฏิสมฺภิทาวิภงฺเค อุทฺธจฺจสหคตานมฺปิ ปวตฺติวิปากสฺส อุทฺธฏตฺตา ปฏฺฐาเน จ ปฏิสนฺธิวิปากาภาวเมว สนฺธาย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตา ฯ ยทิ หิ ปวตฺตวิปากํ สนฺธาย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว วุจฺเจยฺย ตทา ปฏิสนฺธิวิปากมฺปิสฺส มญฺเญยฺยุนฺติ ลพฺภมานสฺสาปิ ปวตฺติวิปากสฺส วเสน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว น วุตฺโต ฯ ตสฺมา น สกฺกา ตสฺส ปวตฺติวิปากํ นิวาเรตุํ ฯ เตนาห ปวตฺติยมฺปนาติอาทิ ฯ อาจริยพุทฺธมิตฺตาทโย ปน อตฺถิ อุทฺธจฺจสหคตํ ภาวนาย ปหาตพฺพมฺปิ อตฺถิ น ภาวนาย ปหาตพฺพมฺปิ เตสุ ภาวนาย ปหาตพฺพํ เสกฺขสนฺตานปฺปวตฺตํ อิตรํ ปุถุชฺชนสนฺตานปฺปวตฺตํ ผลทานญฺจ ปุถุชฺชนสนฺตานปฺปวตฺตสฺเสว เนตรสฺสาติ เอวํ อุทฺธจฺจสหคตํ ทฺวิธา วิภชิตฺวา เอกสฺส อุภยวิปากทานํ เอกสฺส สพฺพถาปิ วิปากาภาวํ วณฺเณนฺติ ฯ โย ปเนตฺถ เตสํ วินิจฺฉโย ยญฺจ ตสฺส นิราකรณํ ยญฺจ สพฺพถาปิ วิปากาภาววาทีนํ มตปฏิกฺเขปนํ อิธ อวุตฺตํ ฯ ตํ สพฺพํ ปรมตฺถมญฺชูสาทีสุ วิเสสโต จ อภิธมฺมตฺถปกาสินิยา นาม อภิธมฺมาวตารสํวณฺณนาย วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํ ฯ

สพฺพตฺถาปิ กามโลเกติ สุคติทุคฺคติวเสน สพฺพสฺมิมฺปิ กามโลเก ฯ ยถารหนฺติ ทฺวาราลมฺพนานุรูปํ ฯ อปาเยสุปิ ยํ นาคสุปณฺณาทีนํ มหาสมฺปตฺติวิสยํ วิปากวิญฺญาณํ ยญฺจ นิรยวาสีนํ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถรทสฺสนาทีสุ อุปฺปชฺชติ วิปากวิญฺญาณํ ตํ กุสล-

กมฺมสฺเสว ผลํ ฯ น หิ อกุสลสฺส อิฏฺจวิปาโก สมฺภวตีติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อฏฺฐานเมตํ ภิกฺขเว อโนกาโส ยํ อกุสลสฺส กมฺมสฺส อิฏฺโจ กนฺโต วิปาโก สํวิชฺชตีติ ฯ ตสฺมา กุสลกมฺมํ อปาเยปิ อเหตุกวิปากานิ ชเนติ อญฺญภูมิกสฺส จ กมฺมสฺส อญฺญภูมิกวิปากาภาวโต กาม-วิราคภาวนาย กามตณฺหาวิสยวิญฺญาณุปฺปาทนาโยคโต เอกนฺตสทิส-วิปากตฺตา จ มหคฺคตานุตฺตรกุสลานํ รูปาวจรกมฺเมน อเหตุก-วิปากุปฺปตฺติยา อภาวโต รูปโลเกปิ ยถารหํ รูปาทิวิสยานิ ตานิ อภินิปฺผาเทตีติ วุตฺตํ สพฺพตฺถาปิ กามโลเกติอาทิ ฯ เอวํ ปน วิปจฺจนฺตํ กมฺมํ โสฬสกทฺวาทสกอฏฺจกวิปากวเสน ติธา วิปจฺจตีติ ทสฺเสตุํ ตตฺถาปีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถาปีติ เอวํ วิปจฺจมาเนปิ กุสลกมฺเม ฯ อุกฺกฏฺจนฺติ กุสลปริวารลาภโต ปจฺฉา อาเสวนปฺ-ปวตฺติยา วา วิสิฏฺจํ ฯ ยญฺหิ กมฺมํ อตฺตโน ปวตฺติกาเล ปุริม-ปจฺฉาภาคปวตฺเตหิ กุสลกมฺเมหิ ปริวาริตํ ปจฺฉา วา อาเสวนลาเภน สมุทาจิณฺณํ ตํ อุกฺกฏฺจํ ฯ ยมฺปน กรณกาเล อกุสลกมฺเมหิ ปริวาริตํ ปจฺฉา วา ทุกฺกฏเมตํ มยาติ วิปฺปฏิสารุปฺปาทเนน ปริภาวิตํ ตํ โอมกนฺติ ทฏฺจพฺพํ ฯ ปฏิสนฺธินฺติ เอกเมว ปฏิสนฺธึ ฯ น หิ เอเกน กมฺเมน อเนกาสุ ชาตีสุ ปฏิสนฺธิ โหติ ฯ ปวตฺติ-วิปาโก ปน ชาติสเต ชาติสหสฺเสปิ โหติ ฯ ยถาห ติรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ ฯ

ยสฺมา ปเนตฺถ ญาณํ ชจฺจนฺธาทิวิปตฺตินิมิตฺตสฺส โมหสฺส สพฺพากุสลสฺเสว วา ปฏิปกฺขํ ตสฺมา ตํสมฺปยุตฺตํ กมฺมํ ชจฺจนฺธาทิ-

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 179

วิปตฺติปจฺจยํ น โหตีติ ติเหตุกํ อติทุพฺพลมฺปิ สมานํ ทุเหตุกปฏิ-
สนฺธิเมว อากฑฺฒติ นาเหตุกํ ฯ ทุเหตุกญฺจ กมฺมํ ญาณสมฺปโยคา-
ภาวโต ญาณผลุปฺปาเทน อสมตฺถํ ยถาตํ อโลภสมฺปโยคาภาวโต
อโลภผลุปฺปาเทน อสมตฺถํ อกุสลกมฺมนฺติ ตํ อติอุกฺกฏฺฐมฺปิ สมานํ
ทุเหตุกเมว ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ น ติเหตุกนฺติ วุตฺตํ ติเหตุกโมมกํ
ทุเหตุกมุกฺกฏฺฐญฺจาติอาทิ ฯ เอตฺถ สิยา ยถา หิ ปฏิสมฺภิทา
มคฺเค[๑] คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุตฺเต อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ
ปจฺจยา อุปฺปตฺติ โหตีติ กุสลกมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ติณฺณํ นิกนฺติกฺขเณ
ทฺวินฺนํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ติณฺณญฺจ เหตูนํ วเสน อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ
ปจฺจยา ญาณสมฺปยุตฺตุปฺปตฺติ ตถา คติสมฺปตฺติยา ญาณ-
วิปฺปยุตฺเต ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปฺปตฺติ โหตีติ ชวนกฺขเณ ทฺวินฺนํ
นิกนฺติกฺขเณ ทฺวินฺนํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ทฺวินฺนญฺจ วเสน ฉนฺนํ เหตูนํ
ปจฺจยา ญาณวิปฺปยุตฺตุปฺปตฺติ วุตฺตา เอวํ คติสมฺปตฺติญาณ-
วิปฺปยุตฺเต สตฺตนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปฺปตฺติ โหตีติ ติเหตุกกมฺเมน
ทุเหตุกปฏิสนฺธิยา อวุตฺตตฺตา นตฺถิ ติเหตุกสฺส ทุเหตุกปฏิสนฺธิ-
อากฑฺฒนนฺติ ฯ นยิทเมวํ ทุเหตุโกมกกมฺเมน อเหตุกปฏิสนฺธิยา
วิย เหตุโกมกกมฺเมน[๒] สามตฺถิยานุรูปโต ทุเหตุกปฏิสนฺธิยาว ทาตพฺ-
พตฺตา ฯ กมฺมสริกฺขกวิปากทสฺสนตฺถํ ปน มหาเถเรน สาวเสโส ปาโจ
กโต ฯ อิตรถา จตุนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยาติ วจนาภาวโต ทุเหตุก-
กมฺเมน อเหตุกุปฺปตฺติยาปิ อภาโว อาปชฺชติ ตสฺมา ยถา สุคติยํ
ชจฺจนฺธพธิราทิวิปตฺติยา อเหตุกุปฺปตฺตึ วชฺเชตฺวา คติสมฺปตฺติยา

๑. ขุ. ปฏิ. ๓๑/๔๐๗ ฯ ๒. ม....กมฺเม ฯ

สเหตุกุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ ทุเหตุกกมฺเมน[๑] ทุเหตุกุปฺปตฺติ เอว อุทฺธฏา น อเหตุกุปฺปตฺติ เอวํ กมฺมสริกฺขกวิปากทสฺสนตฺถํ ติเหตุกกมฺเมน ติเหตุกุปฺปตฺติ เอว อุทฺธฏา น ทุเหตุกุปฺปตฺติ น ปน อลพฺภมานโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

เอวํ เอกาย เจตนาย โสฬส วิปากานิ เอตฺเถว ทฺวาทสกมตฺโต[๒] อเหตุกฏฺฐกมฺปีติ ปวตฺตสฺส ติปิฏกจูฬนาคตฺเถรวาทสฺส วเสน วิปากปฺปวตฺตึ ทสฺเสตฺวา อิทานิ เอกาย เจตนาย ทฺวาทส วิปากานิ เอตฺเถว ทสกมตฺโต[๒] อเหตุกฏฺฐกมฺปีติ อาคตสฺส โมรวาปีวาสิ[๓]-มหาธมฺมรกฺขิตตฺเถรวาทสฺสาปิ วเสน ทสฺเสตุํ อสงฺขารํ สสงฺขาร-วิปากานีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยถา มุเข จลิเต อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ จลติ เอวมสงฺขารกุสลสฺส อสงฺขาริกวิปาโกว โหติ น สงฺขาโรติ เอวํ อาคมนโตว สสงฺขารเภโทติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย ฯ ยสฺมา ปน วิปากสฺส สงฺขารเภโท ปจฺจยวเสน อิจฺฉิโต น กมฺมวเสน ตสฺมา เอโส เกจิวาโท กโต ฯ

เตสนฺติ เอเตสํ เอวํวาทีนํ ฯ ยถากฺกมนฺติ ติเหตุกุกฺกฏฺฐาทีนํ อนุกฺกเมน ฯ ทฺวาทส วิปากานีติ ติเหตุกุกฺกฏฺฐอสงฺขาริกสสงฺขาริก-กมฺมสฺส วเสน ยถากฺกมํ สสงฺขาริกจตุกฺกวชฺชิตานิ อสงฺขาริก-จตุกฺกวชฺชิตานิ จ ทฺวาทส วิปากานิ ตถา ติเหตุโกมกสฺส ทฺวิ-เหตุกุกฺกฏฺฐสฺส จ กมฺมสฺส วเสน ทฺวิเหตุกสสงฺขาริกทฺวยวชฺชิตานิ[๔] ทฺวิเหตุกาสงฺขาริกทฺวยวชฺชิตานิ[๔] จ ทส วิปากานิ ทฺวิเหตุโกมกสฺส

๑. สี. ม. ทุเหตุกกมฺเมนาติ นตฺถิ ฯ ๒. สี. ม....มคฺโค ฯ ๓. เกสุจิ โปตฺถเกสุ โมรวาปี ธมฺมรกฺขิตตฺเถรวาทสฺสาติปิ สิยา ฯ ๔. โปตฺถเกสุ...สสงฺขารทฺวย... ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 181

วเสน ทฺเหตุกทฺวยวชฺชิตานิ จ อฏฺฐ วิปากานิ ยถาวุตฺตสฺส ติเหตุกมุกฺกฏฺฐนฺติอาทินา วุตฺตนยสฺส อนุสาเรน อนุสฺสรเณน ยถาสมฺภวํ ตสฺส ตสฺส สมฺภวานุรูปโต อุทฺทิเส ฯ ปริโต อตฺตํ ขณฺฑิตํ วิย อปฺปานุภาวนฺติ ปริตฺตํ ฯ ปกฏฺฐภาวํ นีตนฺติ ปณีตํ ฯ อุภินฺนํ มชฺเฌ ภวํ มชฺฌิมํ ฯ ตตฺถ ปฏิลทฺธมตฺต-มนาเสวิตํ ปริตฺตนฺติ อวิเสสโตว อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ ตถา นาติสุภาวิตํ อปริปุณฺณวสีภาวํ มชฺฌิมํ อติวิย สุภาวิตํ ปน สพฺพโส ปริปุณฺณวสีภาวํ ปณีตนฺติ ฯ อาจริเยน ปเนตฺถ ปริตฺตมฺปิ อีสกํ ลทฺธาเสวนเมว อธิปฺเปตนฺติ ทิสฺสติ ฯ ตถาหิเนน นาม-รูปปริจฺเฉเท

สมานาเสวเน ลทฺเธ วิชฺชมาเน มหพฺพเล
อลทฺธา ตาทิสํ เหตุํ อภิญฺญา น วิปจฺจตีติ

สมานภูมิกโต อาเสวนลาเภน พลวภาวโต มหคฺคตธมฺมานํ วิปาก-ทานํ วตฺวา ตทภาวโต อภิญฺญาย อวิปจฺจนํ วุตฺตํ ฯ หีเนหิ ฉนฺทวิริยจิตฺตวีมํสาหินิพฺพตฺติตํ วา ปริตฺตํ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ มชฺฌิมํ ปณีเตหิ ปณีตนฺติ ฯ อลมติปปญฺเจน ฯ

ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวาติ อภิญฺญาภาวมสมฺปตฺตํ ปญฺจมชฺฌานํ ติวิธมฺปิ ภาเวตฺวา ฯ อภิญฺญาภาวปฺปตฺตสฺส ปน อวิปากภาโว อลทฺธา ตาทิสนฺติอาทินา อาจริเยน สาธิโต ฯ มูลฏีกาการาทโย ปน อญฺญถาปิ ตํ สาเธนฺติ ฯ ตํ ปน สงฺเขปโต ตตฺถ ตตฺถ วิตฺถารโต จ อภิธมฺมตฺถวิกาสนิยํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพํ ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 182

สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวาติ สญฺญาโรโค สญฺญาคณฺโฑติอาทินา ธิ จิตฺตํ ธิ วเตทํ[๑] จิตฺตนฺติอาทินา วา นเยน อรูปปฺปวตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน ตทภาเว จ ปณีตภาวสนฺนิฏฺฐาเนน วาโยกสิเณ เกสญฺจิ มเตน ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณ วา ภาวนาพเลน เตน ปฏิลภิตพฺพภเว อรูปสฺส อนิพฺพตฺติสภาวาปาทนวเสน อรูปวิราคภาวนํ ภาเวตฺวา อสญฺญีสตฺเตสุ อุปฺปชฺชนฺติ กมฺมกิริยวาทิโน ติตฺถิยา เอวาติ อธิปฺปาโย ฯ เต ปน เยน อิริยาปเถน อิธ มรนฺติ เตเนว ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อนาคามิโน ฯเปฯ อุปฺปชฺชนฺตีติ อนาคามิโนเยว อริยา ปุถุชฺชนาทิกาเล ปจฺฉาปิ วา ปญฺจมชฺฌานํ ติวิธมฺปิ ภาเวตฺวา สทฺธาทิอินฺทฺริยเวมตฺตตานุกฺกเมน ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ยถากฺกมํ ภาเวตฺวา ยถากฺกมมารุปฺเปสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ โยชนา ฯ ยถากฺกมนฺติ จ ปฐมารูปาทิอนุกฺกเมน ฯ สพฺพมฺปิ เจตํ ตสฺส ตสฺเสว ฌานสฺส อเวนิกภูมิวเสน[๒] วุตฺตํ ฯ นิกนฺติยา ปน สติ ปุถุชฺชนาทโย ยถาลทฺธชฺฌานสฺส ภูมิภูเตสุ สุทฺธาวาสวชฺชิเตสุ ยตฺถกตฺถจิ นิพฺพตฺตนฺติ ฯ ตถา กามภเวปิ กามาวจรกมฺมวเสน[๓] ฯ อิชฺฌติ ภิกฺขเว สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตาติ หิ วุตฺตํ ฯ อนาคามิโน ปน กามราคสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตา กามภเวสุ นิกนฺตึ น อุปฺปาเทนฺตีติ กามโลกวชฺชิเต ยถาลทฺธชฺฌานภูมิภูเต ยตฺถกตฺถจิ นิพฺพตฺตนฺติ ฯ สุทฺธาวาเสสุ หิ อนาคามิโนเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ นิยโม อตฺถิ ฯ เต ปน อญฺญตฺถ น นิพฺพตฺตนฺตีติ นิยโม

๑. สี. ธิพฺพตํ ฯ ม. ธิ วเตทนฺติ นตฺถิ ฯ ๒. โยชนายมฺปน อาเวณิกภูมิวเสนาติ ทิสฺสติ ฯ อาเวณิกสทฺโท หิ สุทฺธปาโฐ วิสสอตฺถวาจโก อญฺญตฺถปิ ทิสฺสติ ฯ ๓. โปตฺถเกสุ... กมฺมพเลนาติ ทิสฺสติ ฯ

นตฺถิ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ อาจริเยน ฯ

สุทฺธาวาเสสฺวนาคามิ- ปุคฺคลาโวปปชฺชเร
กามธาตุมฺหิ ชายนฺติ อนาคามิวิวชฺชิตาติ ฯ

สุกฺขวิปสฺสกาปิ ปเนเต มรณกาเล เอกนฺเตเนว สมาปตฺตึ นิพฺพตฺเตนฺติ สมาธิมฺหิ ปริปูรการีภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อิตฺถิโยปิ ปน อริยา อนริยา วาปิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภินิโย พฺรหฺมปาริสชฺเชสฺเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ อปิเจตฺถ เวหปฺผลอกนิฏฺฐจตุตฺถา- รูปภวานํ เสฏฺฐภวภาวโต ตตฺถ นิพฺพตฺตา อริยา อญฺญตฺถ น อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตถาวเสเสสุ อุปรูปริพฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตา เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมสุ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อาจริเยน

เวหปฺผเล อกนิฏฺเฐ ภวคฺเค จ ปติฏฺฐิตา
น ปุนญฺญตฺถ ชายนฺติ สพฺเพ อริยปุคฺคลา
พฺรหฺมโลกคตา เหฏฺฐา อริยา โนปปชฺชเรติ ฯ

อายุกฺขเยนาติอาทีสุ สติปิ กมฺมานุภาเว ตํตํคตีสุ ยถา- ปริจฺฉินฺนสฺส อายุโน ปริกฺขเยน มรณํ อายุกฺขยมรณํ ฯ สติปิ ตตฺถ ปริจฺฉินฺนายุเสเส คติกาลาทิปจฺจยสามคฺคิยญฺจ ตํตํภวสาธ- กสฺส กมฺมุโน ปรินิฏฺฐิตวิปากตฺตา มรณํ กมฺมกฺขยมรณํ ฯ อายุกมฺมานํ สมกเมว ปริกฺขีณตฺตา มรณํ อุภยกฺขยมรณํ ฯ สติปิ ตสฺมึ ทุวิเธ ปุริมภเว สิทฺธสฺส กสฺสจิ อุปจฺเฉทกกมฺมุโน พเลน สตฺถาหรณาทีหิ อุปกฺกเมหิ อุจฺฉิชฺชมานสนฺตานานํ คุณมหนฺเตสุ วา กเตน เกนจิ อุปกฺกเมน อายูหิตอุปจฺเฉทกกมฺมุนา ปฏิพาหิต-

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 184

สามตฺถิยสฺส กมฺมสฺส ตํตํอตฺตภาวปฺปวตฺตเน อสมตฺถภาวโต ทุสิมารกลาพุราชาทีนํ* วิย ตํขเณเยว ฐานา จาวนวเสน ปวตฺตมรณํ อุปจฺเฉทกมรณํ นาม ฯ อิทมฺปน เนรยิกานํ อุตฺตรกุรุวาสีนํ เกสญฺจิ เทวานญฺจ น โหติ ฯ เตนาหุ อุปกฺกเมน วา เกสญฺจู- ปจฺเฉทกกมฺมุนาติ ฯ มรณสฺส อุปฺปตฺติ ปวตฺติ มรณุปฺปตฺติ ฯ

มรณกาเลติ มรณาสนฺนกาเล ฯ ยถารหนฺติ ตํตํคตีสุ อุปฺปชฺชนกสตฺตานุรูปํ ฯ กตฺถจิ ปน อนุปฺปชฺชมานสฺส ขีณาสวสฺส ยโถปฏฺฐิตํ นามรูปธมฺมาทิกเมว จุติปริโยสานานํ โคจรภาวํ คจฺฉติ น กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทโย ฯ อุปลทฺธปุพฺพนฺติ เจติยทสฺสนาทิวเสน ปุพฺเพ อุปลทฺธํ ฯ อุปกรณภูตนฺติ ปุปฺผาทิวเสน อุปกรณภูตํ ฯ อุปลภิตพฺพนฺติ อนุภวิตพฺพํ ฯ อุปโภคภูตนฺติ อจฺฉราวิมาน กปฺป- รุกฺข นิรยคฺคิอาทิกํ อุปภุญฺชิตพฺพํ ฯ อจฺฉราวิมานกปฺปรุกฺข มาตุ- กุจฺฉิอาทิคตญฺหิ รูปายตนํ สุคตินิมิตฺตํ นิรยคฺคินิรยปาลาทิคตํ ทุคฺคตินิมิตฺตํ ฯ คติยา นิมิตฺตํ คตินิมิตฺตํ ฯ กมฺมพเลนาติ ปฏิสนฺธินิ- พฺพตฺตกสฺส กุสลากุสลกมฺมสฺส อานุภาเวน ฯ ฉนฺนํ ทฺวารานนฺติ วกฺขมานนเยน ยถาสมฺภวํ ฉนฺนํ อุปฺปตฺติทฺวารานํ ฯ ยทิ กุสลกมฺมํ วิปจฺจติ ตถา ปริสุทฺธํ กุสลจิตฺตํ ปวตฺตติ อถ อกุสลกมฺมํ ตทา อุปกฺกิลิฏฺฐํ อกุสลจิตฺตนฺติ อาห วิปจฺจมานก ฯเปฯ กิลิฏฺฐํ วาติ ฯ เตนาห ภควา นิมิตฺตสฺสาทคธิตํ ภิกฺขเว วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐติ อนุพฺยญฺชนสฺสาทคธิตํ วา ตสฺมิญฺเจ

๑. อยมฺปน ปาโจ กลาพูติปิ กลาปูติปิ ทิสฺสติ ฯ ปุริโม สุนฺทรตโร ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 185

สมเย กาลํ กโรติ ฐานเมตํ วิชฺชติ ยํ ทฺวินฺนํ คตีนํ อญฺญตรํ คตึ อุปปชฺเชยฺย นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วาติ ฯ

ตตฺโถนตํวาติ ตสฺมึ อุปฺปชฺชิตพฺพภเว โอนตํ วิย ฯ ตตฺโถนตํ อิวาติ วา ปทจฺเฉโท ฯ พาหุลฺเลนาติ เอตฺถ อธิปฺปาโย เยภุยฺเยน ภวนฺตเรติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺโพ ฯ อถวา ยถารหนฺติ อิมินาว โส สกฺกา สงฺคเหตุนฺติ พาหุลฺเลนาติ อิมินา สหสา โอจฺฉิชฺชมานชีวิตานํ สณิกํ มรนฺตานํ วิย น อภิกฺขณเมวาติ ทีปิตนฺติ วิญฺญายติ ฯ อภินวกรณวเสนาติ ตํขเณ กริยมานํ วิย อตฺตานํ อภินวกรณวเสน ฯ ปจฺจาสนฺนมรณสฺสาติ เอกวีถิปฺปมาณายุกวเสน ตโต วา กิญฺจิอธิกายุกวเสน[๑] สมาสนฺนมรณสฺส ฯ วีถิจิตฺตาวสาเนติ ตทาลมฺพนปริโยสานานํ ชวนปริโยสานานํ วา วีถิจิตฺตานํ อวสาเน ฯ ตตฺถ กามภวโต จวิตฺวา ตตฺเถว อุปฺปชฺชมานานํ ตทาลมฺพน-ปริโยสานานิ เสสานํ ชวนปริโยสานานีติ ธมฺมานุสารณิยํ วุตฺตํ ฯ ภวงฺคกฺขเยวาติ ยทิ เอกชวนวีถิโต อธิกตรายุเสโส สิยา ตทา ภวงฺคาวสาเน วา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ อถ เอกจิตฺตกฺขณายุเสโส สิยา ตทา วีถิจิตฺตาวสาเน วา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ ตญฺจ อตีตกมฺมาทิวิสยเมว ฯ ตสฺสานนฺตรเมวาติ อิมินา อนฺตราภววาทิมตํ ปฏิกฺขิปติ ฯ ยถารหนฺติ กมฺมกรณกาลสฺส วิปากทานกาลสฺส จ อนุรูปวเสน ฯ อถวา วิปจฺจมานกกมฺมานุรูปํ อนุสยวเสน ชวน-สหชาตวเสน วา ปวตฺติ อนุรูปโตติ อตฺโถ ฯ นนุ จ อวิชฺชา-

๑. กิญฺจิอธิโก อายุ เอตสฺส สตฺตสฺสาติ กิญฺจิอธิกายุโกติ โยชนา ฯ

นุสยปริกฺขิตฺเตนาติอาทิ วุตฺตํ ชวนสหชาตานญฺจ กถํ อนุสยภาโวติ ฯ นายํ โทโส อนุสยสทิสตาย ตาสมฺปิ อนุสยโวหารโต ฯ อิตรถา อกุสลกมฺมสหชาตานํ ภวปตฺถนาสหชาตานํ วา จุติอาสนฺน ชวนสหชาตานญฺจ สงฺคโห น สิยา ฯ อวิชฺชาว อปฺปหีนตฺเถน อนุสยนโต ปวตฺตนโต อนุสโย ฯ เตน ปริกฺขิตฺเตน[๑] ปริวาริเตน ฯ ตณฺหานุสโยว มูลํ ปธานํ สหการิการณภูตํ อิมสฺสาติ ตณฺหานุสยมูลโก ฯ สงฺขาเรนาติ กุสลากุสลกมฺเมน กมฺมสหคตผสฺสาทิธมฺมสมุทาเยน จุติอาสนฺนชวนสหชาเตน วา เตน ชนิยมานํ ฯ อวิชฺชาย หิ ปฏิจฺฉนฺนาทีนเว วิสเย ตณฺหา นเมติ ขิปนกสงฺขารสมฺมตา ยถาวุตฺตสงฺขารา ขิปนฺติ ฯ ยถาหุ

อวิชฺชาตณฺหาสงฺขาร- สหเชหิ อปายินํ
วิสยาทีนวจฺฉาทน-[๒] นมนํ ขิปนมฺปิ จ
อปฺปหีเนหิ เสสานํ ฉาทนํ นมนมฺปิ จ
ขิปกา ปน สงฺขารา กุสลาว ภวนฺติธาติ[๓] ฯ

สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ ปริคฺคยฺหมานนฺติ อตฺตนา สมฺปยุตฺเตหิ ผสฺสาทีหิ ธมฺเมหิ สมฺปยุตฺตปจฺจยาทินา ปริวาเรตฺวา คยฺหมานํ ฯ สหชาตา ฯเปฯ ภูตนฺติ อตฺตนา สหชาตานํ ปติฏฺฐานภาเวน ปธานภูตํ ฯ มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมาติ หิ วุตฺตํ ฯ ภวนฺตรปฏิสนฺธาน- วเสนาติ ปุริมภวนฺตรสฺส ปจฺฉิมภวนฺตรสฺส จ อญฺญมญฺญํ เอกาพทฺธํ วิย ปฏิสนฺทหนวเสน ฯ อุปฺปชฺชมานเมว ปฏฺฐาติ น

๑. ปริกฺขเตนาติปิ อตฺถิ ฯ ๒. สี. ม....วจฺฉาทํ ฯ ๓. เกสุจิ โปตฺถเกสุ ภวนฺติหาติปิ ภวนฺติ เตติปิ ทิสฺสนฺติ ฯ

ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 187

อิโต คนฺตฺวาติ อธิปฺปาโย ฯ น หิ ปุริมภวปริยาปนฺโน โกจิ ธมฺโม ภวนฺตรํ สงฺกมติ ฯ นาปิ ปุริมภวปริยาปนฺนเหตูหิ วินา อุปฺปชฺชติ ปฏิโฆสทีปมุทฺทาทิ วิยาติ อลมติปปญฺเจน ฯ มนฺทํ หุตฺวา ปวตฺตานิ มนฺทปฺปวตฺตานิ ฯ ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพเนสฺวาปาถมา-คเตสุ มโนทฺวาเร คตินิมิตฺตวเสน ปญฺจทฺวาเร กมฺมนิมิตฺตวเสนาติ อธิปฺปาโย ฯ

ปฏิสนฺธิ ฯเปฯ ลพฺภตีติ มโนทฺวาเร ตาว ปฏิสนฺธิยา จตุนฺนํ ภวงฺคานํ ปญฺจทฺวาเร ปน ปฏิสนฺธิยาว ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพนภาโว ลพฺภติ ฯ ตถาหิ กสฺสจิ มโนทฺวาเร อาปาถมาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ คตินิมิตฺตมารพฺภ อุปฺปนฺนาย ตทาลมฺพนปริโยสานาย จิตฺตวีถิยา อนนฺตรํ จุติจิตฺเต อุปฺปนฺเน ตทนนฺตรํ ปญฺจจิตฺตกฺขณายุเก อาลมฺพเน ปวตฺตาย ปฏิสนฺธิยา จตุนฺนํ ภวงฺคานํ ปญฺจทฺวาเร จ ญาตกาทีหิ อุปฏฺฐาปิเตสุ เทยฺยธมฺเมสุ วณฺณาทิเก อารพฺภ ยถารหํ ปวตฺตาย จิตฺตวีถิยา จุติจิตฺตสฺส จ อนฺตรํ เอกจิตฺตกฺขณายุเก อาลมฺพเน ปวตฺตาย ปฏิสนฺธิยา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณ ปวตฺติ อุปลพฺภตีติ-อยเมตฺถ สงฺเขโป ฯ วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมคฺเค วิภงฺคฏฺจกถาย วา สงฺขารปจฺจยาวิญฺญาณปทวณฺณนาย วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ฉทฺวารคฺคหิตนฺติ กมฺมนิมิตฺตํ ฉทฺวารคฺคหิตํ คตินิมิตฺตํ ฉฏฺฐทฺวารคฺคหิตนฺติ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํ ฯ อปเร ปน อวิเสสโต วณฺเณนฺติ ฯ สจฺจสงฺเขเปปิ เตเนว อธิปฺปาเยน อิทํ วุตฺตํ

ปญฺจทฺวาเร สิยา สนฺธิ วินา กมฺมํ ทฺวิโคจเรติ ฯ

อฏฺฐกถายมฺปน คตินิมิตฺตํ มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉตีติ วุตฺตตฺตา ตทารมฺมณาย จ ปญฺจทฺวาริกปฏิสนฺธิยา อทสฺสิตตฺตา มูลฏีกาสุ จ กมฺมพเลน อุปฏฺฐาปิตํ วณฺณายตนํ สุปินํ ปสฺสนฺตสฺส วิย ทิพฺพจกฺขุสฺส วิย จ มโนทฺวาเรเยว โคจรภาวํ คจฺฉตีติ นิยเมตฺวา วุตฺตตฺตา เตสํ วจนํ น สมฺปฏิจฺฉนฺติ อาจริยา ฯ

ปจฺจุปฺปนฺนญฺจาติ เอตฺถ คตินิมิตฺตํ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพนํ ยุชฺชติ กมฺมนิมิตฺตํ ปน ปฏิสนฺธิชนกกมฺมสฺเสว นิมิตฺตภูตํ อธิปฺเปตนฺติ กถนฺตสฺส จุติอาสนฺนชวเนหิ คหิตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภาโว สมฺภวติ ฯ น หิ ตเทว[1] อารมฺมณูปฏฺฐาปกํ ตเทว ชนกํ ภเวยฺย อุปจิตภาวาภาวโต อนสฺสาทิตตฺตา จ ฯ กตตฺตา อุปจิตตฺตาติ หิ วจนโต ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนเมว กมฺมํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ ฯ ปฏิสมฺภิทามคฺเค จ นิกฺกนฺติขเณ ทฺวินฺนํ เหตูนํ ปจฺจยาปิ สเหตุก-ปฏิสนฺธิยา วุตฺตตฺตา กตูปจิตมฺปิ กมฺมํ ตณฺหาย อสฺสาทิตเมว วิปากํ อภินิปฺผาเทติ ฯ ตทา จ ปฏิสนฺธิยา สมานวีถิวํ วิย ปวตฺตมานานิ จุติอาสนฺนชวนานิ กถํ ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนานิ สิยุํ กถญฺจ ตานิ ตทา ตณฺหาย ปรามฏฺฐานิ ฯ อปิจ ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมนิมิตฺตํ จุติอาสนฺนปฺปวตฺตานํ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อารมฺมณํ โหติ ปญฺจทฺวาริกกมฺมญฺจ ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกํ น โหติ ปริทุพฺพล-ภาวโตติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตนฺติ ฯ สจฺจเมตํ ญาตกาทีหิ อุปฏฺฐาปิเตสุ ปน ปุปฺผาทีสุ สนฺนิหิเตเสฺวว มรณสมฺภวโต ตตฺถ วณฺณาทิกํ

[1]. ตเทว อารมฺมณูปฏฺฐากํ น ภเวยฺย ตเทว ปฏิสนฺธิชนกํ น ภเวยฺยาติ โยเชตพฺโพ ฯ

อารพฺภ จุติอาสนฺนวีถิโต ปุริมภาคปฺปวตฺตานํ ปฏิสนฺธิชนนสมตฺถานํ มโนทฺวาริกชวนานมารมฺมณภูเตน สห สมานตฺตา ตเทกสนฺตติยํ ปติตํ จุติอาสนฺนชวนคฺคหิตมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนํ วณฺณาทิกํ กมฺมนิมิตฺตภาเวน วุตฺตํ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ อานนฺทาจริเยน ปญฺจทฺวาเร จ อาปาถมาคจฺฉนฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมนิมิตฺตํ อาสนฺนกตกมฺมารมฺมณ-สนฺตติยํ อุปฺปนฺนํ ตํสทิสนฺติ ทฏฺฐพฺพนฺติ ฯ

ยถารหนฺติ ทุติยจตุตฺถปฐมตติยานํ ปฏิสนฺธีนํ อนุรูปโต ฯ อารุปฺปจุติยา ปรํ เหฏฺฐิมารุปฺปวชฺชิตา อารุปฺปปฏิสนฺธิโย โหนฺติ อุปรูปริอรูปีนํ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมกมฺมสฺส อนายูหนโต อุปจารชฺฌานสฺส ปน พลวภาวโต ตสฺส วิปากภูตา กาเม ติเหตุกา ปฏิสนฺธิโย โหนฺติ ฯ รูปาวจรจุติยา ปรํ อเหตุกรหิตา อุปจารชฺฌานานุภาเวเนว ทุเหตุกติเหตุกปฏิสนฺธิโย สิยุํ ฯ กามติเหตุกมฺหา จุติจิตฺตโต ปรํ สพฺพา เอว กามรูปารูปภวปริยาปนฺนา ยถารหํ อเหตุกาทิปฏิสนฺธิโย สิยุํ ฯ อิตรา ทุเหตุกาเหตุกจิตฺตโต[๑] ปรํ กาเมเสฺวว ภเวสุ ติเหตุกาทิ-ปฏิสนฺธิโย สิยุํ ฯ

ปฏิสนฺธิยา นิโรธสฺส อนนฺตรโต ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต ฯ ตเทว จิตฺตนฺติ ตํสทิสตาย ตํโวหารมุปตฺตตฺตา[๒] ตเทว จิตฺตํ ยถา ตานิเยว โอสถานีติ ฯ อสติ วีถิจิตฺตุปฺปาเทติ อนฺตรนฺตรา วีถิจิตฺตานํ อุปฺปาเท อสติ จุติจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ ตเทว จิตฺตนฺติ สมฺพนฺโธ ฯ ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺติ ยาว วฏฺฏมูลสมุจฺเฉทาติ อธิปฺปาโย ฯ

๑. สี. ม....จุติโต ฯ ๒. ตพฺโพหารํ อิติปิ อตฺถิ ฯ

ยถา อิห ภเว ปฏิสนฺธิ เจว ภวงฺคญฺจ วีถิโย จ จุติ จ ตถา ปุน ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิภวงฺคมิติเอวมาทิกา อยํ จิตฺตสนฺตติ ปริวตฺตตีติ โยชนา ฯ เกจิ ปน อิมสฺมึ ปริจฺเฉเท วีถิมุตฺตสงฺคหสฺเสว ทสฺสิตตฺตา ปฏิสนฺธิภวงฺคจุตีนเมว อิธ สงฺคหณํ[๑] ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน ปฏิสนฺธิภวงฺควีถิโยติ อิมสฺส ปฏิสนฺธิภวงฺคปฺปวาโหติ[๒] อตฺถํ วทนฺติ ฯ ตนฺเตสํ มติมตฺตํ ปวตฺติสงฺคหทสฺสนาวสาเน ตตฺถ สงฺคหิตานํ สพฺเพสเมว นิคมนสฺส อธิปฺเปตตฺตา ฯ เอวญฺหิ สติ ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺธุวนฺติ เอตฺถ สพฺเพสเมว เอตํสทฺเทน ปรามสนํ สุฏฺฐุ อุปฺปนฺนํ โหติ ฯ เอตํ ยถาวุตฺตํ วฏฺฏปฺปวตฺตํ อธุวํ อนิจฺจํ ปโลกธมฺมํ ปฏิสงฺขาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา พุธา ปณฺฑิตา จิราย จิรํ กาลํ สุพฺพตา หุตฺวา อจฺจุตํ ธุวํ อจวนธมฺมํ ปทํ นิพฺพานปทํ อธิคนฺตฺวา มคฺคผลญาเณน สจฺฉิกตฺวา ตโตเยว สุฏฺฐุ สมุจฺฉินฺน-สิเนหพนฺธนา สมํ นิรุปธิเสสนิพฺพานธาตุํ เอสฺสนฺติ ปาปุณิสฺสนฺติ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย ปญฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา

เอวํ ตาว จิตฺตเจตสิกวเสน ทุวิธํ อภิธมฺมตฺถํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ รูปํ ตทนนฺตรญฺจ นิพฺพานํ ทสฺเสตุมารภนฺโต อาห เอตฺตาวตาติอาทิ ฯ สปฺปเภทปฺปวตฺติกา นิทฺเทสปฏินิทฺเทสาทิวเสน[๓] ตีหิ ปริจฺเฉทหิ วุตฺตปฺปเภทวนฺโต ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ทฺวีหิ ปริจฺเฉทหิ วุตฺตปฺ-

๑. สี. ม. คหณํ ฯ ๒. สี. ม....ปวาหาติ ฯ ๓. สี. ม. อุทฺเทสนิทฺเทส... ฯ

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 191

ปวตฺติวนฺโต จ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เอตฺตาวตา ปญฺจหิ ปริจฺเฉเทหิ วิภตฺตา หิ ยสฺมา ตสฺมา อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ รูปํ ปวุจฺจตีติ โยชนา ฯ อิทานิ ยถาปฏิญฺญาตรูปวิภาคตฺถํ มาติกํ ฐเปตุํ สมุทฺเทสาติอาทิ วุตฺตํ ฯ สงฺเขปโต อุทฺทิสนํ สมุทฺเทโส ฯ เอกวิธาทิวเสน วิภชนํ วิราโค ฯ สมุฏฺฐาติ เอตสฺมา ผลนฺติ สมุฏฺฐานํ กมฺมาทโย รูปชนกปจฺจยา ฯ จกฺขุทสกาทโย กลาปา ฯ ปวตฺติกฺกมโต เจติ ภวกาลสตฺตเภเทน รูปานํ อุปฺปตฺติกฺกมโต ฯ อุปฺปาทินฺนานุปฺปาทินฺนสนฺตาเนสุ สสมฺภารธาตุวเสน มหนฺตา หุตฺวา ภูตา ปาตุภูตาติ มหาภูตา ฯ อถวา อเนกวิธพฺภูตวิเสสทสฺสเนน อเนกาภูตทสฺสเนน วา มหนฺตานิ อพฺภูตานิ อภูตานิ วา เอเตสูติ มหาภูตา มายาการาทโย ฯ เตหิ สมานา สยํ อนีลาทิสภาวาเนว หุตฺวา[๑] นีลาทิอุปาทายรูปทสฺสนาทิโตติ มหาภูตา ฯ มนาปวณฺณสณฺฐานาทีหิ วา สตฺตานํ วญฺจกา ยกฺขินีอาทโย วิย มนาป อิตฺถีปุริสรูปทสฺสนาทินา สตฺตานํ วญฺจกตฺตา มหนฺตานิ อภูตานิ เอเตสูติ มหาภูตา ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ

> มหนฺตา ปาตุภูตาติ มหาภูตสมาติ วา
> วญฺจกตฺตา อภูเตน มหาภูตาติ สมฺมตาติ ฯ

อถวา มหนฺตปาตุภาวโต มหนฺตานิ ภวนฺติ เอเตสุ อุปาทารูปานีติ[๒] ภูตานิ จาติ มหาภูตานิ ฯ มหาภูเต อุปาทาย ปวตฺตํ รูปํ อุปาทายรูปํ ฯ ยทิ เอวํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตาติอาทิวจนโต เอเกกมหาภูตา เสสมหาภูตานํ นิสฺสยา โหนฺตีติ เตสมฺปิ

๑. โปตฺถเกสุ หุตฺวาติ ปทํ นตฺถิ ฯ ๒. สี. ม. อิติสทฺโท น ทิสฺสติ ฯ

อุปาทายรูปตาปสงฺโค[๑] สิยาติ[๒] ฯ น ยิทเมว อุปาทาเยว ปวตฺตรูปานํ ตํสมญฺญาสิทฺธิโต ฯ ยญฺหิ มหาภูเตว อุปาทิยติ สยญฺจ อญฺเญหิ อุปาทิยติ น ตํ อุปาทายรูปํ ฯ ยมฺปน อุปาทิยเตว น เกนจิ อุปาทิยติ ตเทว อุปาทายรูปนฺติ นตฺถิ ภูตานํ ตพฺโพหารปฺปสงฺโค ฯ อปิจ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายรูปนฺติ อุปาทายลกฺขณนฺติ[๓] นตฺถิ ตโย อุปาทาย ปวตฺตานํ อุปาทายรูปตาติ ฯ

ปตฺถนตฺเถน ปถวี ฯ ตรุปพฺพตาทีนํ ปกติปถวี วิย สหชาตรูปานํ ปติฏฺฐาภาเวน ปกฺขายติ อุปฏฺฐาตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปถวี เอว ธาตุ สลกฺขณธารณาทิโต นิสฺสตฺตนิชฺชีวตฺเถน สรีรเสลาวยวธาตุสทิสตฺตา จาติ ปถวีธาตุ ฯ อาเปติ สหชาตรูปานิ ปตฺถรติ อปฺปายติ วา พรูเหติ วฑฺเฒตีติ อาโป ฯ เตเชติ ปริปาเจติ นิเสติ วา ติกฺขภาเวน เสสภูตตฺตยํ อุสฺมาเปตีติ เตโช ฯ วายติ เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาเวน ภูตสงฺฆาตํ ปาเปตีติ วาโย ฯ จตสฺโส ปเนตา ยถากฺกมํ กถินตฺตทฺรวตฺตอุณฺหตฺตวิตฺถมฺภนตฺตลกฺขณาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ จกฺขฺวาทีนํ วจนตฺโถ เหฏฺฐา กถิโตว ฯ ปสาทรูปนฺนาม จตุมหาภูตานํ ปสนฺนภาวเหตุลกฺขณตฺตา ฯ ตํ ปน ยถากฺกมํ ทฏฺฐุกามตาโสตุกามตาฆายิตุกามตาสายิตุกามตาผุสิตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขณํ ฯ

ตตฺถ จกฺขุ ตาว มชฺเฌ[๔] กณฺหมณฺฑลสฺส โอกาสิรปริมาเณ อภิมุเข ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติปเทเส เตลมิว ปิจุปฏลานิ สตฺตกฺขิ-

๑. อุปาทายรูปนฺติ อลุตฺตสมาโส อญฺญตฺถ อุปาทารูปนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. ม. สิยา อิติ นตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. อุปาทายรูปลกฺขณนฺติ ฯ ๔. กตฺถจิ มูลโปตฺถเก เสตมชฺเฌติ ทิสฺสติ ฯ

ปฏลานิ พฺยาเปตฺวา ธารณนหาปนมณฺฑนวีชนกิจฺจาหิ จ จตูหิ ธาตีหิ วิย ขตฺติยกุมาโร สนฺธารณพนฺธนปริปาจนสมุทีรณกิจฺจาหิ จตูหิ ธาตูหิ กตูปการํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานํ อายุนา ปริปาลิยมานํ วณฺณาทีหิ ปริวาริตํ ยถาโยคํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาเธนฺตํ ปวตฺตติ ฯ อิตรํ สสมฺภารจกฺขูติ วุจฺจติ ฯ เอวํ โสตาทโยปิ ยถากฺกมํ โสตพิลพฺภนฺตเร องฺคุลิเวธกาการํ[1] อุปจิตตนุตมฺพโลมํ นาสิกพฺภนฺตเร อชปทสณฺฐานํ ชิวฺหามชฺเฌ อุปฺปลทลคฺคสณฺฐานํ ปเทสมภิพฺยาเปตฺวา[2] ฯ อิตรํ ปน ฐเปตฺวา กมฺมชเตชสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ เกสคฺคโลมคฺคนขคฺคสุกฺขจมฺมานิ จ อวเสสํ สกลสรีรํ ผริตฺวา ปวตฺตติ ฯ เอวํ สนฺเตปิ อิตเรหิ ตสฺส สงฺกโร น โหติ ภินฺนลกฺขณตฺตา[3] ฯ เอกนิสฺสยานิปิ หิ ตาว รูปรสาทีนิ ลกฺขณเภทโต อสงฺกิณฺณานิ ฯ กิมฺปน ภินฺนนิสฺสยา ปสาทา ฯ อาโปธาตุยา สุขุมภาเวน ผุสิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา วุตฺตํ อาโป ฯเปฯ สงฺขาตนฺติ ฯ กิญฺจาปิ สีตตา ผุสิตฺวา คยฺหติ สา ปน เตโชธาตุเยว ฯ มนฺเท หิ อุณฺหตฺเต สีตพุทฺธิ สีตตาสงฺขาตสฺส กสฺสจิ คุณสฺส อภาวโต ฯ ตยิทํ สีตพุทฺธิยา อนฺวฏฺฐิตภาวโต วิญฺญายติ ปาราปาเร วิย ฯ ตถาหิ ฆมฺมกาเล อาตเป ฐตฺวา ฉายํ ปวิฏฺฐานํ สีตพุทฺธิ โหติ ตตฺเถว จิรกาลํ ฐิตานํ อุณฺหพุทฺธิ ฯ ยทิ จ อาโปธาตุ สีตตา สิยา อุณฺหภาเวน สห เอกสฺมึ กลาเป อุปลพฺเภยฺย น เจวํ อุปลพฺภติ ตสฺมา วิญฺญายติ น อาโปธาตุ

๑. ม. องฺคุลิเวธนาการํ ฯ ๒. สี. ม. อิโต ปรํ ปวตฺตนฺตีติ อตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. ภินฺนนิสฺสยลกฺขณตฺตา ฯ

สีตตาติ ฯ เย ปน ทฺรวตา อาโปธาตุ สา จ ผุสิตฺวา คยฺหตีติ วทนฺติ เต วตฺตพฺพา ทฺรวตา นาม ผุสิตฺวา คยฺหตีติ อิทํ อายสฺมนฺตานํ อภิมานมตฺตํ สณฺฐาเน วิยาติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ โปราเณหิ

ทฺรวตาลหวุตฺตีนิ ตีณิ ภูตานิ สมฺผุสํ

ทฺรวตํ สมฺผุสามีติ โลโกยมภิมญฺญติ

ภูเต ผุสิตฺวา สณฺฐานํ มนสา คยฺหเต[๑] ยถา

ปจฺจกฺขโต ผุสามีติ วิญฺเญยฺยา ทฺรวตา ตถาติ ฯ

โคจรรูปนฺนาม ปญฺจวิญฺญาณวิสยภาวโต ฯ คาโว อินฺทฺริยานิ จรนฺติ เอตฺถาติ โคจรํ ฯ โคจรนฺติ หิ อาลมฺพนสฺเสตํ นามํ ฯ ตมฺปเนตํ ปญฺจวิธมฺปิ ยถากฺกมํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ โคจรภาวลกฺขณํ จกฺขฺวาทิปฏิหนนลกฺขณํ วา ฯ อิตฺถิยา ภาโว อิตฺถตฺตํ[๒] ฯ ปุริสสฺส ภาโว ปุริสตฺตํ ฯ ตตฺถ อิตฺถีลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปเหตุภาวลกฺขณํ อิตฺถตฺตํ ฯ ปุริสลิงฺคาทิเหตุภาวลกฺขณํ ปุริสตฺตํ ฯ ตตฺถ อิตฺถีนํ องฺคชาตํ อิตฺถีลิงฺคํ ฯ สราธิปฺปายา อิตฺถีนิมิตฺตํ อิตฺถีติ สญฺชานนปจฺจยภาวโต ฯ อวิสทจานคมนนิสชฺชาทิ อิตฺถีกุตฺตํ ฯ อิตฺถีสณฺฐานํ อิตฺถากปฺโป ฯ ปุริสลิงฺคาทีนิปิวุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพานิ ฯ อฏฺฐกถายมฺปน อญฺญถา อิตฺถีลิงฺคาทีนิ วณฺณิตานิ ฯ ตมฺปน เอวํ สงฺคเหตฺวา วทนฺติ

ลิงฺคํ หตฺถาทิสณฺฐานํ นิมิตฺตํ มิหิตาทิกํ

กุตฺตํ สุปฺปาทินา กีฬา อากปฺโป คมนาทิกนฺติ ฯ

๑. สี. ม. คณฺหโต ฯ ๒. อิตฺถิตฺตนฺติ วตฺตพฺเพ เตสุ วุทฺธีติอาทินา อิสฺส อตฺตํ กตฺวา อิตฺถตฺตนฺติ วุตฺตนฺติ โยชนา ฯ

ภาวรูปนฺนาม ภวติ เอเตน อิตฺถาทิอภิธานํ พุทฺธิ จาติ กตฺวา ฯ ตมฺปเนตํ กายินฺทฺริยํ วิย สกลสรีรํ ผริตฺวา ติฏฺฐติ ฯ หทยเมว มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ นิสฺสยตฺตา วตฺถุ จาติ หทยวตฺถุ ฯ ตถาหิ ตํ ธาตุทฺวยนิสฺสยภาวลกฺขณํ ฯ ตญฺจ หทยโกสพฺภนฺตเร อฑฺฒปสตมตฺตํ โลหิตํ นิสฺสาย ปวตฺตติ ฯ รูปกณฺเฑ อวุตฺตสฺสาปิ ปเนตสฺส อาคมโต ยุตฺติโต จ อตฺถิภาโว ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตตฺถ ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ [๑] มโนวิญฺญาณธาตุ จ ปวตฺตนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา [๒] มโนวิญฺญาณธาตุยา [๓] ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ[๔] เอวมาคตํ ปฏฺฐานวจนํ อาคโม ฯ ยุตฺติ ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพา

นิปฺผนฺนภูติกาธารา เทฺว ธาตู กามรูปินํ
รูปานุพนฺธวุตฺติตฺตา จกฺขุญาณาทโย วิย
จกฺขฺวาทินิสฺสิตา เนตา ตสฺสญฺญาธารภาวโต
นาปิ รูปาทิเก เตสํ พหิทฺธาปิ ปวตฺติโต
น จาปิ ชีวิตํ ตสฺส กิจฺจนฺตรนิยุตฺติโต
น จ ภาวทฺวยํ ตสฺมึ อสนฺเตปิ ปวตฺติโต
ตสฺมา ตทญฺญวตฺถุ ตํ ภูติกนฺติ วิชานิยํ
วตฺถาลมฺพทุกานนฺตุ เทสนาเภทโต อิทํ
ธมฺมสงฺคณิปาฐสฺมึ น อกฺขาตํ มเหสินาติ ฯ

ชีวนฺติ เตนาติ ชีวิตํ ฯ ตเทว กมฺมชรูปปริปาลเน อธิปจฺจโยคโต อินฺทฺริยนฺติ ชีวิตินฺทฺริยํ ฯ ตถาเหตํ กมฺมชรูปปริปาลนลกฺขณํ ฯ

๑-๒-๓. ปาลิยํ เอตฺถนฺตเร จสทฺโท ทิสฺสติ ฯ ๔. อภิ ป. ๔๐/๗ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 196

ยถาสกํ ขณมตฺตฏฺฐายีนมฺปิ หิ สหชาตานํ ปวตฺติเหตุภาเวเนว อนุปาลกํ ฯ น หิ เตสํ กมฺมํเยว ฐิติการณํ โหติ อาหารชาทีนํ อาหาราทิ วิย กมฺมสฺส ตํขณาภาวโต ฯ อิทมฺปน สห ปาจนคฺคินา อนวเสสํ อุปาทินฺนกายํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ ฯ กวฬํ กตฺวา อชฺโฌหริยตีติ กวฬีกาโร อาหาโร ฯ อิทญฺจ สวตฺถุกํ กตฺวา อาหารํ ทสฺเสตุํ วุตฺตํ ฯ ตถาเหตํ[1] เสนฺทฺริยกาโยปตฺถมฺภนเหตุภูตา ปน องฺคมงฺคานุสารีรสสารสงฺขาตา[2] อชฺโฌหริตพฺพาหารสิเนหภูตา โอชา อิธ อาหารรูปํ นาม ฯ ตถาเหตํ เสนฺทฺริยกาโยปตฺถมฺภน-เหตุภาวลกฺขณํ โอชฏฺฐมกรูปาหรณลกฺขณํ วา ฯ

กกฺขลตาทินา อตฺตโน อตฺตโน สภาเวน อุปลพฺภนโต สภาวรูปํ นาม ฯ อุปฺปาทาทีหิ อนิจฺจาทีหิ[3] วา ลกฺขเณหิ สหิตนฺติ สลกฺขณํ ฯ ปริจฺเฉทาทิภาวํ วินา อตฺตโน สภาเวเนว กมฺมาทีหิ ปจฺจเยหิ นิปฺผนฺนตฺตา นิปฺผนฺนรูปํ ฯ รุปฺปนสภาโว รูปํ ฯ เตน ยุตฺตมฺปิ รูปํ ยถา อริสโส นีลุปฺปลนฺติ ฯ สฺวายํ รูปสทฺโท รุฬฺหิยา อตฺสภาเวปิ ปวตฺตตีติ อปเรน รูปสทฺเทน วิเสเสตฺวา รูปรูปนฺติ วุตฺตํ ยถา ทุกฺขทุกฺขนฺติ ฯ ปริจฺเฉทาทิภาวํ อติกฺกมิตฺวา สภาเวเนว อุปลพฺภนโต ลกฺขณตฺตยาโรปเนน สมฺมสิตุํ อรหตฺตา สมฺมสน-รูปํ ฯ น กสฺสตีติ อกาโส ฯ อกาโสเยว อากาโส ฯ นิชฺชีวตฺเถน ธาตุ จาติ อากาสธาตุ ฯ จกฺขุทสกาทิเอเกกกลาปคตรูปานํ กลาปนฺตเรหิ อสงฺกิณฺณภาวาปาทนวเสน ปริจฺเฉทกํ เตหิ วา

๑. โปตฺถเกสุ ตถาเหตนฺติ นตฺถิ ฯ ๒. องฺคมงฺคานุสารีรสสงฺขาตาติปิ อตฺถิ ฯ สี.... สารีรสหรณีสงฺขาตา ฯ ม....สารีสรสํหรสงฺขาตา ฯ ๓. อนิจฺจตาทีหีติปิ ทิสฺสติ ฯ

ปริจฺฉิชฺชมานํ เตสํ ปริจฺเฉทมตฺตํ วา รูปํ ปริจฺเฉทรูปํ ฯ ตญฺหิ ตํตํรูปกลาปํ ปริจฺฉินฺทนฺตํ วิย โหติ ฯ วิชฺชมาเนปิ จ กลาปนฺตร-ภูเตหิ กลาปนฺตรภูตานํ สมฺผุฏฺฐภาเว ตํตํรูปวิวิตฺตตา รูปปริยนฺโต อากาโส ฯ เยสญฺจ โส ปริจฺเฉโท เตหิ สยํ อสมฺผุฏฺโฐเยว ฯ อญฺญถา ปริจฺฉินฺนตา[๑] น สิยา เตสํ รูปานํ พฺยาปิตภาวาปตฺติโต ฯ อพฺยาปิตตา หิ อสมฺผุฏฺฐตา ฯ เตนาห ภควา อสมฺผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหีติ ฯ

จลมานกาเยน อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ สยญฺจ[๒] เตน วิญฺญายตีติ กายวิญฺญตฺติ ฯ สวิญฺญาณกสทฺทสงฺขาตวาจาย อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ สยญฺจ ตาย วิญฺญายตีติ วจีวิญฺญตฺติ ฯ ตตฺถ อภิกฺกมาทิ-ชนกจิตฺตสมุฏฺฐานวาโยธาตุยา สหชรูปสนฺถมฺภนสนฺธารณจลิเตสุ สหการิการณภูโต ผนฺทมานกายผนฺทนเหตุกวาโยธาตุวินิมุตฺโต มหนฺตํ ปาสาณํ อุกฺขิปนฺตสฺส สพฺพถาเมน คหณกาเล อุสฺสาหนวิกาโร วิย รูปกายสฺส ปริปฺผนฺทนปฺปจฺจยภาเวน อุปลพฺภมาโน วิกาโร กายวิญฺญตฺติ ฯ สา หิ ผนฺทมานกาเยน อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ ฯ น หิ วิญฺญตฺติวิการรหิเตสุ รุกฺขจลนาทีสุ[๓] อิทเมส กาเรตีติ อธิปฺปายคฺคหณํ ทิฏฺฐนฺติ ฯ หตฺถจลนาทีสุ จ ผนฺทมานกายา-ธิปฺปายคฺคหณานนฺตรํ อวิญฺญายมานนฺตเรหิ มโนทฺวารชวเนหิ คยฺห-มานตฺตา สยญฺจ กาเยน วิญฺญายติ ฯ

กถมฺปน วิญฺญตฺติวเสน หตฺถจลนาทโย โหนฺตีติ ฯ วุจฺจเต

๑. ปริจฺฉิชฺชตาติปิ อตฺถิ ฯ ๒. สยนฺติ อตฺตา ฯ อตฺตนา วา ฯ ปจฺจตฺเต หิ กรณวจนํ ฯ ๓. อชีวรูเปสูติปิ อตฺถิ ฯ

เอกาวชฺชนวีถิยํ สตฺตสุ ชวเนสุ สตฺตมชวนสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺติวิการสหิตา ปฐมชวนาทิสมุฏฺฐานาหิ วาโยธาตูหิ ลทฺโธ- ปตฺถมฺภา เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาเวน จลยติ จิตฺตชํ ฯ ปุริมชวนาทิ- สมุฏฺฐิตา[๑] ปน สนฺถมฺภนสนฺธารณมตฺตกรา ตสฺสา อุปการาย โหนฺติ ฯ ยถา หิ สตฺตหิ ยุเคหิ อากฑฺฒิตพฺพสกเฏ สตฺตมยุคยุตฺตา เอว โคณา เหฏฺฐา ฉสุ ยุเคสุ ยุตฺตโคเณหิ ลทฺธูปตฺถมฺภา สกฏํ จาเลนฺติ ปฐมยุคาทิยุตฺตา ปน อุปตฺถมฺภนสนฺธารณาทิมตฺตเมว สาเธนฺตา เตสํ อุปการาย โหนฺติ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เทสนฺตรุปฺปตฺติเยว เจตฺถ จลนํ อุปฺปนฺนเทสโต เกสคฺคมตฺตมฺปิ ธมฺมานํ สงฺกมนา- ภาวโต ฯ อิตรถา เนสํ อพฺยาปารตา ขณิกตา จ น สิยา ฯ เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาโวติ จ ยถา อตฺตนา สหชรูปานิ เหฏฺฐิม- ชวนสมุฏฺฐิตรูเปหิ ปติฏฺฐิตฏฺฐานโต อญฺญตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ เอวํ เตหิ สห ตตฺถ อุปฺปตฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ ปน จิตฺตเช จลิเต ตํสมฺพนฺเธน อิตรมฺปิ จลติ นทีโสเต ปกฺขิตฺตสุกฺขโคมย- ปิณฺฑํ วิย ฯ ตถา จลยิตุมสกฺโกนฺติโยปิ ปฐมชวนาทิสมุฏฺฐาน- วาโยธาตุโย วิญฺญตฺติวิการสหิตาเยว เยน ทิสาภาเคนายํ อภิกฺกมาทีนิ ปวตฺเตตุกาโม ตทภิมุขภาววิการสมฺภวโต ฯ เอวญฺจ กตฺวา มโน- ทฺวาราวชฺชนสฺสาปิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตฺตํ วกฺขติ ฯ

วจีเภทกจิตฺตสมุฏฺฐานปฐวีธาตุยา[๒] อกฺขรุปฺปตฺติฏฺฐานคตอุปา- ทินฺนรูเปหิ สห ฆฏฺฏนปจฺจยภูโต เอโก วิกาโร วจีวิญฺญตฺติ ฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ กายวิญฺญตฺติยํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพํ ฯ อยมฺปน

๑....สมฺภูตาติปิ อตฺถิ ฯ ๒. สี. ม....เภทกร... ฯ

วิเสโส ยถา ตตฺถ ผนฺทมานกายคฺคหณานนฺตรนฺติ วุตฺตํ เอวมิธ สุยฺยมานสทฺทสวนานนฺตรนฺติ โยเชตพฺพํ ฯ อิธ จ สนฺถมฺภนาทิ- อภาวโต สตฺตมชวนสมุฏฺฐิตาติอาทินโย น ลพฺภติ ฯ ฆฏฺฏเนน สทฺธึเยว หิ สทฺโท อุปฺปชฺชติ ฯ ฆฏฺฏนญฺจ ปฐมชวนาทีสุปิ ลพฺภเตว ฯ เอตฺถ จ ยถา อุสฺสาเปตฺวา พนฺธโคสีสตาลปณฺณาทิ- รูปานิ ทิสฺวา ตทนนฺตรปฺปวตฺตาย อวิญฺญายมานนฺตราย มโน- ทฺวารชวนวีถิยา โคสีสาทีนํ อุทกสหจาริตปฺปการสญฺญาณํ คเหตฺวา อุทกคฺคหณํ โหติ เอวํ วิปฺผนฺทมานสมุจฺจาริยมานกายสทฺเท คเหตฺวา ตทนนฺตรปฺปวตฺตาย อวิญฺญายมานนฺตราย มโนทฺวารวีถิยา ปุริมสิทฺธสมฺพนฺธูปนิสฺสยาย สาธิปฺปายวิการคฺคหณํ โหตีติ อยํ ทฺวินฺนํ สาธารณูปมา ฯ

ลหุภาโว ลหุตา ฯ มุทุภาโว มุทุตา ฯ กมฺมญฺญภาโว กมฺมญฺญตา ฯ ยถากฺกมํ เจตา อโรคิโน วิย รูปานํ อครุตา สุปริมทฺทิตจมฺมสฺส วิย อกถินตา สุธนฺตสุวณฺณสฺส วิย สรีร- กิริยานํ อนุกูลภาโวติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อญฺญมญฺญํ อวิชหนฺตสฺสาปิ ลหุตาทิตฺตยสฺส ตํตํวิการาธิกรูเปหิ นานตฺตํ วุจฺจติ ฯ ทนฺธตฺตกร- ธาตุกฺโขภปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐาโน หิ รูปวิกาโร ลหุตา ฯ ถทฺธตฺต- กรธาตุกฺโขภปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐาโน มุทุตา ฯ สรีรกิริยานํ อนนุ- กูลภาวกรธาตุกฺโขภปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐาโน กมฺมญฺญตาติ ฯ

อุปจยนํ อุปจโย ฯ ปฐมจโยติ อตฺโถ อุปญาตนฺติอาทีสุ วิย อุปสทฺทสฺส ปฐมตฺถโชตนโต ฯ สนฺตาโน สนฺตติ ฯ ปพนฺโธติ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 200

อตฺโถ ฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาว จกฺขฺวาทีนํ ทสกานํ อุปฺปตฺติ เอตฺถนฺตเร รูปุปฺปาโท อุปจโย นาม ฯ ตโต ปรํ สนฺตติ นาม ฯ ยถาสกํ ขณมตฺตฏฺฐายีนํ รูปานํ นิโรธาภิมุขภาววเสน ชีรณํ ชรา ฯ สาเยว ชรตา ฯ นิจฺจธุวสภาเวน น อิจฺจํ อนุปคนฺตพฺพนฺติ[๑] อนิจฺจํ ฯ ตสฺส ภาโว อนิจฺจตา รูปปริเภโท ฯ ลกฺขณรูปนฺนาม ธมฺมานํ ตํตํอวตฺถานวเสน ลกฺขณเหตุตฺตา ฯ ชาติรูปเมวาติ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย รูปานํ ขเณ ขเณ อุปฺปตฺติภาวโต ชาติสงฺขาตํ รูปุปฺปตฺติภาเวน จ[๒] รูปปฏิพนฺธวุตฺติตฺตา รูปสมฺมตญฺจ ชาติรูปเมว อุปจยสนฺตติภาเวน วุจฺจติ ปธมปรินิพฺพตฺติสงฺขาตปวตฺติ-อาการเภทโต[๓] เวเนยฺยวเสน อุปจโย สนฺตตีติ วิภชิตฺวา วุตฺตตฺตา ฯ เอวญฺจ กตฺวา ตาสํ นิทฺเทเส อตฺถโต อเภทํ ทสฺเสตุํ โย อายตนานํ อาจโย โส รูปสฺส อุปจโย โย รูปสฺส อุปจโย โส รูปสฺส สนฺตตีติ วุตฺตํ ฯ เอกาทสวิธมฺปีติ สภาคสงฺคหวเสน เอกาทส-ปการมฺปิ ฯ จตฺตาโร ภูตา ปญฺจ ปสาทา จตฺตาโร วิสยา ทุวิโธ ภาโว หทยรูปมิจฺจปีติ อิทํ ชีวิตาหารรูเปหิ ทฺวีหิ สห อฏฺฐารสวิธํ ตถา ปริจฺเฉโท จ ทุวิธา วิญฺญตฺติ ติวิโธ วิกาโร จตุพฺพิธํ ลกฺขณนฺติ รูปานํ ปริจฺเฉทวิการาทิภาวํ วินา วิสุํ ปจฺจเยหิ อนิพฺพตฺตตฺตา อิเม อนิปฺผนฺนา ทส เจติ อฏฺฐวีสติวิธมฺภเว ฯ

อิทานิ ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ รูปานํ เอกวิธาทินยทสฺสนตฺถํ สพฺพญฺจ ปเนตนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ สมฺปยุตฺตสฺส อโลภาทิเหตุโน อภาวา อเหตุกํ ฯ ยถาสกปจฺจยวนฺตตาย สปจฺจยํ ฯ อตฺตานํ อารพฺภ ปวตฺเตหิ

๑. ม. ญาเณน อุปคนฺตพฺพํ ฯ ๒. สี. ม. จตุสนฺตติรูปํ... ฯ ๓. สี. ม. ปธมฺ-ปรินิพฺพตฺตสงฺขาต... ฯ

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 201

กามาสวาทีหิ สหิตตฺตา สาสวํ ฯ ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตตฺตา สงฺขตํ ฯ อุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตโลเก นิยุตฺตตาย โลกิยํ ฯ กามตณฺหาย อวจริตตฺตา กามาวจรํ ฯ อรูปธมฺมานํ วิย กสฺสจิ อารมฺมณสฺส อคฺคหณโต นาสฺส อารมฺมณนฺติ อนารมฺมณํ ฯ ตทงฺคาทิวเสน ปหาตพฺพตาภาวโต อปฺปหาตพฺพํ ฯ อิติสทฺโท ปการตฺโถ ฯ เตน อพฺยากตนฺติอาทิกํ สพฺพํ เอกวิธนยํ สงฺคณฺหาติ ฯ อชฺฌตฺติกรูปํ อตฺตภาวสงฺขาตํ อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตตฺตา ฯ กามํ อญฺเญปิ อชฺฌตฺตสมฺภูตา อตฺถิ รุฬฺหิวเสน ปน จกฺขฺวาทิกํเยว อชฺฌตฺติกํ ฯ อถวา ยทิ มยํ น โหม ตฺวํ กฏฺฐกลิงฺครูปโม ภวิสฺสสีติ วทนฺตา วิย อตฺตภาวสฺส สาติสยอุปการตฺตา จกฺขฺวาทีเนว วิเสสโต อชฺฌตฺติกานิ นาม ฯ อตฺตสงฺขาตํ วา จิตฺตํ อธิกิจฺจ ตสฺส ทฺวารภาเวน ปวตฺตตีติ อชฺฌตฺตํ ฯ ตเทว อชฺฌตฺติกํ ฯ ตโต พหิภูตตฺตา อิตรํ เตวีสติวิธํ พาหิรรูปํ ฯ จกฺขฺวาทิ เนว วตฺถุรูปํ อิตรํ พาวีสติวิธํ น วตฺถุรูปํ ฯ อฏฺฐวิธมฺปิ อินฺทฺริยรูปํ ปญฺจ-วิญฺญาเณสุ ลิงฺคาทีสุ สหชรูปปริปาลเน จ อาทิปจฺจโยคโต ฯ ปสาทรูปสฺส หิ ปญฺจวิธสฺส จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ อาธิปจฺจํ อตฺตโน ปฏุมนฺทาทิภาเว เตสมฺปิ ปฏุมนฺทาทิภาวาปาทนโต ฯ ภาวทฺวยสฺสาปิ อิตฺถีลิงฺคาทีสุ อาธิปจฺจํ ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานานมฺปิ เตสํ เยภุยฺเยน สภาวสนฺตาเนเยว ตํตทาการาเรน อุปฺปชฺชนโต น ปน อินฺทฺริยปจฺจยภาวโต ฯ ชีวิตสฺส จ กมฺมชรูปปริปาลเน อาธิปจฺจํ

๑. สี. ม. ปฏุมนฺทาทิภาเวน ฯ

เตสํ ยถาสกํ ขณฏฺฐานสฺส ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธตฺตา ฯ สยญฺจ อตฺตนา จปิตธมฺมสมฺพนฺเธเนว ปวตฺตติ นาวิโก วิย นาวาสมฺพนฺเธน ฯ

วิสยวิสยีภาวาปตฺติวเสน ถุลฺลตฺตา โอฬาริกรูปํ ฯ ตโตเยว คหณสฺส สุกรตฺตา สนฺติเกรูปํ อาสนฺนรูปํ นาม ฯ โย สยํ นิสฺสยวเสน สมฺปตฺตานํ อสมฺปตฺตานญฺจ ปฏิมุขภาโว อญฺญมญฺญ-ปตนํ โส ปฏิโฆ วิยาติ ปฏิโฆ ฯ ยถา หิ ปฏิฆาเต สติ ทุพฺพลสฺส จลนํ โหติ เอวํ อญฺญมญฺญปฏิมุขภาเว สติ อรูปสภาวตฺตา ทุพฺพลสฺส ภวงฺคสฺส จลนํ โหติ ฯ ปฏิโฆ ยสฺส อตฺถิ ตํ สปฺปฏิฆํ ฯ ตตฺถ สยํ สมฺปตฺติ โผฏฺฐพฺพสฺส นิสฺสยสฺส วเสน สมฺปตฺติ ฆานชิวฺหากายคนฺธรสานํ ฯ อุภยถาปิ อสมฺปตฺติ จกฺขุ-โสตรูปสทฺทานนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อิตรํ โสฬสวิธมฺปิ โอฬาริกตาทิ-สภาวาภาวโต สุขุมรูปาทิกํ ฯ กมฺมโต ชาตํ อฏฺฐารสวิธํ อุปา-ทินฺนกรูปํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุเปเตน กมฺมุนา อตฺตโน ผลภาเวน อาทินฺนตฺตา คหิตตฺตา ฯ อิตรํ อคฺคหิตคฺคหเณน ทสวิธํ อนุปา-ทินฺนกรูปํ ฯ

ทฏฺฐพฺพภาวสงฺขาเตน นิทสฺสเนน สห วตฺตตีติ สนิทสฺสนํ ฯ จกฺขุวิญฺญาณโคจรภาโว หิ นิทสฺสนนฺติ วุจฺจติ ฯ ตสฺส จ รูปา-ยตนโต อนญฺญตฺเตปิ อญฺเญหิ ธมฺเมหิ ตํ วิเสเสตุํ อญฺญํ วิย กตฺวา วตฺตุํ วฏฺฏติ สห นิทสฺสเนน สนิทสฺสนนฺติ ฯ ธมฺมสภาว-สามญฺเญน หิ เอกีภูเตสุ ธมฺเมสุ โย นานตฺตกโร วิเสโส โส อญฺโญ วิย กตฺวา อุปจริตุํ ยุตฺโต ฯ เอวญฺหิ อตฺถวิเสสาวโพโธ

โหติ ฯ อสมฺปตฺตวเสนาติ อตฺตานํ อสมฺปตฺตสฺส โคจรสฺส วเสน อตฺตโน วิสยเทสํ วา อสมฺปตฺตวเสน ฯ จกฺขุโสตานิ หิ รูปสทฺเทหิ อสมฺปตฺตานิ สยํ วา ตานิ อสมฺปตฺตาเนว อารมฺมณํ คณฺหนฺติ ฯ เตเนตํ วุจฺจติ

จกฺขุโสตํ ปเนเตสุ โหตาสมฺปตฺตคาหกํ
วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุตฺตา สนฺตราธิกโคจเร ฯ
ตถาหิ ทูรเทสฏฺฐํ ผลิกาทิติโรหิตํ
มหนฺตญฺจ นคาทีนํ วณฺณํ จกฺขุ อุทิกฺขติ ฯ
อากาสาทิคโต กุจฺฉิ- จมฺมานนฺตริโตปิ จ
มหนฺโต จ ฆณฺฑาทีนํ สทฺโท โสตสฺส โคจโร ฯ
คนฺตฺวา วิสยเทสนฺตํ ผริตฺวา คณฺหตีติ เจ
อธิฏฺฐานวิธาเนปิ ตสฺส โส โคจโร สิยา ฯ
ภูตปฺปพนฺธโต โส เจ ยาติ อินฺทฺริยสนฺนิธึ
กมฺมจิตฺโตชสมฺภูโต วณฺโณ สทฺโท จ จิตฺตโช ฯ
น เตสํ โคจรา โหนฺติ น หิ สมฺโภนฺติ เต พหิ
วุตฺตา จ อวิเสเสน ปาเจ ตํวิสยาว เต ฯ
ยทิ เจตํ ทฺวยํ อตฺต- สมีปํเยว คณฺหติ
อกฺขิวณฺณํ ตถา มูลํ ปสฺเสยฺย ปขุมสฺส จ ฯ
ทิสาเทสววตฺถานํ สทฺทสฺส น ภเวยฺย จ
สิยา จ สทฺทเวธิสฺส[๑] สกณฺเณ สรปาตนนฺติ ฯ

โคจรคฺคาหิกรูปํ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ หุตฺวา ตํตํโคจรคฺคหณ-

๑. สี. สรเวธิสฺส ฯ

สภาวตฺตา ฯ อิตรํ เตวีสติวิธํ อโคจรคฺคาหิกรูปํ โคจรคฺคหณา-
ภาวโต ฯ วณฺณิตพฺโพ ทฏฺฐพฺโพติ วณฺโณ ฯ อตฺตโน
อุทยานนฺตรํ รูปํ ชเนตีติ โอชา ฯ อวินิพฺโภครูปํ กตฺถจิปิ อญฺญมญฺญ-
วินิพฺภุชนสฺส วิสุํ วิสุํ ปวตฺติยา อภาวโต ฯ รูปโลเก คนฺธาทีนํ
อภาววาทิมตมฺปิ หิ ตตฺถ ตตฺถ อาจริเยหิ ปฏิกฺขิตฺตเมว ฯ อิจฺเจวนฺติ
เอตฺถาปิ อิติสทฺโท ปการตฺโถ ฯ เตน อิธ อนาคตมฺปิ สพฺพํ
ทุกติกาทิเภทํ สงฺคณฺหาติ ฯ

กานิ ปน ตานิ กมฺมาทีนิ กถํ กตฺถ กทา จ รูปสมุฏฺฐานานีติ
อาห ตตฺถาติอาทึ ฯ ปฏิสนฺธิมุปาทายาติ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปา-
ทกฺขณํ อุปาทาย ฯ ขเณ ขเณติ เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ
ขเณสุ ฯ นิรนฺตรเมวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ อปเร ปน จิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ
ภงฺคกฺขเณ จ รูปุปฺปาทํ ปฏิเสเธนฺติ ฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ฐิติกฺขณาภาเว
เตสํ อุปฺปตฺติ เจว ตตฺถ วตฺตพฺพญฺจ เหฏฺฐา กถิตเมว อิธาปิ
ปน ภงฺคกฺขเณ รูปุปฺปาทาภาเว อุปฺปตฺติยา ตตฺถ วตฺตพฺเพน จ
สห สุขคฺคหณตฺถํ สงฺคเหตฺวา วุจฺจติ ฯ

อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานนฺติ วิภงฺเค เอวมาทินํ
ภงฺคกฺขณสฺมึ อุปฺปนฺนํ โน จ อุปฺปชฺชมานกํ
อุปฺปชฺชมานมุปฺปาเท อุปฺปนฺนญฺจาติอาทินา
ภงฺคุปฺปาทาว อกฺขาตา น จิตฺตสฺส ฐิติกฺขโณ
อุปฺปาโท จ วโย เจว อญฺญถตฺตํ ฐิตสฺส จ
ปญฺญายตีติ วุตฺตตฺตา ฐิติ อตฺถีติ เจ มตํ

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 205

อญฺญตฺตสฺส เอกสฺมึ ธมฺเม อนูปลทฺธิโต
ปญฺญาณวจนา เจว ปพนฺธฏฺฐิติ ตตฺถปิ
วุตฺตา ตสฺมา น จิตฺตสฺส ฐิติ ทิสฺสติ ปาลิยํ
อภิธมฺเม อภาโวปิ นิเสโธเยว สพฺพถา ฯ
ยทา สมุทโย ยสฺส นิรุชฺฌติ ตทาสฺส กึ
ทุกฺขมุปฺปชฺชติ ตตฺถ ปญฺเห โนติ นิเสธโต ฯ[๑]
รูปุปฺปาโท น ภงฺคสฺมึ ตสฺมา สพฺเพปิ ปจฺจยา
อุปฺปาเทเยว จิตฺตสฺส รูปเหตูติ เกนจิ ฯ
วุจฺจเต ตตฺถ เอกสฺมึ ธมฺเมเยว ยถา มตา
อุปฺปาทาวตฺถโต ภินฺนา ภงฺคาวตฺถา ตเถว ตุ ฯ
ภงฺคสฺสาภิมุขาวตฺถา อิจฺฉิตพฺพา อยํ ฐิติ
นยทสฺสนโต เอสา วิภงฺเค น ตุ เทสิตา ฯ
ลกฺขณํ สงฺขตสฺเสว วตฺตุมุปฺปาทอาทินํ
เทสิตตฺตา น ตตฺถาปิ ปพนฺธสฺส ฐิตีริตา ฯ
อุปสคฺคสฺส ธาตูน- มตฺเถเยว ปวตฺติโต
ปญฺญายตีติ เจตสฺส อตฺโถ วิญฺญายเต อิติ ฯ
ภงฺเค รูปสฺส นุปฺปาโท จิตฺตชานํ วเสน วา
อารุปฺปํ วาภิสนฺธาย ภาสิโต ยมกสฺส หิ ฯ
สภาโวยํ ยถาลาภ- โยชนาติ ตโต น หิ
น จิตฺตฏฺฐิติ ภงฺเค จ น รูปสฺส อสมฺภโวติ ฯ

๑. สี. ม. นิเสธิโต ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 206

รูปวิราคภาวนานิพฺพตฺตตฺตา เหตุโน ตํวิธูรตาย จ อโนกาสตาย จ อรูปวิปากา รูปชนเน วิเสสปฺปจฺจเยหิ ฌานงฺเคหิ สมฺปโยคาภาวโต ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ จาติ จุทฺทส จิตฺตานิ รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺตีติ วุตฺตํ อรูป ฯเปฯ วชฺชิตนฺติ ฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปน จุติจิตฺตญฺจ เอกูนวีสติวิภงฺคสฺเสว อนฺโตคธตฺตา จิตฺตนฺตรํ น โหตีติ น ตสฺสาวชฺชนํ[1] กตํ ฯ กิญฺจาปิ น กตํ ปจฺฉาชาตปจฺจยรหิตํ ปน อาหาราทีหิ จ อนุปตฺถมฺภํ[2] ทุพฺพลวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา อตฺตโน จ อาคนฺตุกตาย กมฺมชรูเปหิ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ ฐานํ คเหตฺวา ฐิตตฺตา จ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ รูปสมุฏฺฐาปกํ น โหติ ฯ

จุติจิตฺเต ปน อฏฺฐกถายนฺตาว วูปสนฺตวฏฺฏมูลสฺมึ สนฺตาเน สาติสยสนฺตวุตฺติตาย ขีณาสวสฺเสว จุติจิตฺตํ รูปํ น สมุฏฺฐาเปตีติ วุตฺตํ ฯ อานนฺทาจริยาทโย ปน สพฺเพสมฺปิ จุติจิตฺตํ รูปํ น สมุฏฺฐาเปตีติ วทนฺติ ฯ วินิจฺฉโย ปน เตสํ สงฺเขปโต มูลฏีกาทีสุ วิตฺถารโต[3] อภิธมฺมตฺถปกาสินิยํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺโพ ฯ ปฐมภวงฺคมุปาทายาติ ปฏิสนฺธิยา อนนฺตรํ นิพฺพตฺตปฐมภวงฺคโต ปฏฺฐาย ชายนฺตเมว สมุฏฺฐาเปติ ฯ น ปน ฐิตํ ภิชฺชมานํ วา อนนฺตราทิปจฺจยลาเภน อุปฺปาทกฺขเณเยว ชนกสามตฺถิยโยคโต ฯ

อิริยาย กายิกกิริยาย ปวตฺติปถภาวโต อิริยาปโถ คมนาทิ ฯ อตฺถโต ตทวตฺถา รูปปฺปวตฺติ ฯ ตมฺปิ สนฺธาเรติ ยถาปวตฺตํ อุปตฺถมฺเภติ ฯ ยถา หิ วีถิจิตฺเตหิ อพฺโพกิณฺเณ ภวงฺเค ปวตฺตมาเน องฺคานิ โอสีทนฺติ น เอวเมเตสุ ทฺวตฺตึสวิเธสุ วกฺขมาเนสุ จ

๑. สี. ม. ตสฺส วชฺชนํ ฯ ๒. สี. ม. อนุปถทฺธํ ฯ ๓. สี. ม. จสทฺโท อตฺถิ ฯ

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 207

ฉพฺพีสติยา ชาครณจิตฺเตสุ ปวตฺตมาเนสุ ฯ ตทา ปน องฺคานิ อุทฺธฏฺฐุทฺธฏฺฐานิ[๑] ยถาปวตฺตอิริยาปถภาเวเนว ปวตฺตนฺติ วิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปนฺติ ฯ น เกวลํ รูปิริยาปถาเนว ฯ อวิเสสวจเนนปิ ปเนตฺถ มโนทฺวารปฺปวตฺตาเนว โวฏฺฐวนชวนานิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกานิ ตถา หาสชนกานิ จ ปญฺจทฺวารปฺปวตฺตานํ ปริทุพฺพลภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ กามญฺเจตฺถ รูปวินิมุตฺโต อิริยาปโถ วิญฺญตฺติ วา นตฺถิ ตถาปิ น สพฺพํ รูปสมุฏฺฐาปกํ จิตฺตํ อิริยาปถูปตฺถมฺภกํ วิญฺญตฺติ[๒] ชนกญฺจ โหติ ฯ ยํ ปน จิตฺตํ วิญฺญตฺติชนกํ ตํ เอกํสโต อิริยาปถูปตฺถมฺภกํ อิริยาปถสฺส วิญฺญตฺติยา สห อวินาภาวโต ฯ อิริยาปถูปตฺถมฺภกญฺจ รูปชนกนฺติ อิมสฺส วิเสสทสฺสนตฺถํ รูปโต อิริยาปถวิญฺญตฺตีนํ วิสุํ คหณํ ฯ

เตรสาติ กุสลโต จตฺตาริ อกุสลโต จตฺตาริ กิริยาโต ปญฺจาติ เตรส ฯ [๓] ปุถุชฺชนา อฏฺฐหิ กุสลากุสเลหิ หสนฺติ ฯ เสกฺขา ทิฏฺฐิสหคตวชฺเชหิ ฉหิ ฯ อเสกฺขา ปน ปญฺจหิ กฺริยาจิตฺเตหิ ฯ ตตฺถาปิ พุทฺธา จตูหิ สเหตุกกฺริยาจิตฺเตเหว หสนฺติ น อเหตุเกน ฯ อตีตํสาทีสุ อปฺปฏิหตญาณํ ปตฺวา อิเมหิ ตีหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติกนฺติ วจนโต น หิ วิจารณปญฺญารหิตสฺส หสิตุปฺปาทสฺส พุทฺธานํ ปวตฺติ ยุตฺตาติ วทนฺติ หสิตุปฺปาทจิตฺเตน ปน ปวตฺติยมานานมฺปิ เตสํ สิตกรณํ ปุพฺเพนิวาสอนาคตํสสพฺพญฺญุตญาณานํ อนุปฺปวตฺต-กตฺตา ญาณานุปริวตฺติเยวาติ เอวญฺจ กตฺวา อฏฺฐกถายํ เตสํ

๑. สี. ม. อุปตฺถทฺธานิ ฯ ๒. สี. ม. วิญฺญตฺติวิการ... ฯ ๓. สี. ม. เตสุ หีติ อตฺถิ ฯ

ญาณานํ จิณฺณปริยนฺเต อิทํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา น ตสฺส พุทฺธานํ ปวตฺติ สกฺกา นิวาเรตุํ ฯ ปจฺฉาชาตาทิปจฺจยุปตฺถมฺภลาเภน ฐิติกฺขเณเยว อุตุโอชานํ พลวภาโวติ วุตฺตํ เตโชธาตุฐิติปฺปตฺตาติอาทิ ฯ

[๑] หทยินฺทฺริยรูปานิ นว กมฺมโตเยว ชาตตฺตา กมฺมชาเนว ฯ ยญฺหิ ชาตํ ชายติ ชายิสฺสติ จ ตํ กมฺมชนฺติ วุจฺจติ ยถา ทุฏฺฐนฺติ[๒] ฯ ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยาเปกฺขตฺตา ลหุตาทิตฺตยํ กมฺมชํ น โหติ ฯ อิตรถา สพฺพทา ภาเวหิ ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ ลหุตา ฯเปฯ สมฺโภตีติ ฯ เอกนฺตกมฺมชานิ นว จตุชฺเชสุ กมฺมชานิ นว จาติ อฏฺฐารส กมฺมชานิ ฯ ปญฺจวิการรูปสทฺทอวินิพฺโภครูปอากาสวเสน ปณฺณรส จิตฺตชานิ ฯ สทฺโท ลหุตาทิตฺตยํ อวินิพฺโภคากาสรูปานิ จาติ[๓] เตรส อุตุชานิ ฯ ลหุตาทิตฺตยอวินิพฺโภคากาสวเสน ทฺวาทส อาหารชานิ ฯ เกวลํ ชายมานาทิรูปานํ ชายมานปริปจฺจมานภิชฺชมานรูปานํ สภาวตฺตา สภาวมตฺตํ วินา อตฺตโน ชาติอาทิลกฺขณาภาวโต ลกฺขณานิ เกหิจิ ปจฺจเยหิ น ชายนฺตีติ ปกาสิตํ ฯ อุปฺปาทาทิยุตฺตานญฺหิ จกฺขฺวาทีนํ ชาติอาทีนิ ลกฺขณานิ วิชฺชนฺติ ฯ น เอวํ ชาติอาทีนิ ฯ ยทิ เตสมฺปิ ชาติอาทีนิ สิยุํ เตสมฺปิ ชาติอาทีนิ สิยุนฺติ[๔] ฯ เอวํ อนวตฺถานเมว อาปชฺเชยฺย ฯ ยมฺปน รูปายตนํ ฯเปฯ กวฬีการาหาโร อิเม ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานาติอาทีสุ ชาติยา กุโตจิ ชาตตฺตํ อนุญฺญาตํ ตมฺปิ รูปชนกปจฺจยานํ รูปุปฺปาทนมฺปฏิจฺจ อนุปรตพฺยาปารานํ ปจฺจยภาวูปคมนกฺขเณ ชายมานธมฺมวิการภาเวน

๑. ทุทฺธนฺติปิ ฯ ๒. สี. ม. ตตฺถาติ อตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. นวาติ ฯ ๔. สี. ม. เตสมฺปิ... สิยุนฺตีติ นตฺถิ ฯ

อุปลพฺภมานตํ สนฺธายาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยมฺปิ ชาติ ภิกฺขเว สงฺขตา ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนา ชรามรณํ สงฺขตํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนนฺติ วจนํ ตตฺถาปิ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนานํ ลกฺขณภาวโตติ อยมภิสนฺธิ ฯ เตนาหุ โปราณา

ปาเจ กุโตจิ ชาตตฺตํ ชาติยา ปริยายโต
สงฺขตานํ สภาวตฺตา ตีสุ สงฺขตโตทิตาติ ฯ

ยสฺมา ปเนตานิ รูปานิ กมฺมาทิโต อุปฺปชฺชมานานิ น เอเกกํ สมุฏฺฐหนฺติ อถโข ปิณฺฑโตว ตสฺมา ปิณฺฑานํ คณนปริจฺเฉทํ สรูปญฺจ ทสฺเสตุํ เอกุปฺปาทาติอาทิ วุตฺตํ ฯ สหวุตฺติโนติ วิสุํ วิสุํ กลาปคตรูปวเสน สหวุตฺติโน น สพฺพกลาปานํ อญฺญมญฺญ-สหปฺปวุตฺติวเสน[๑] ฯ ทส ปริมาณํ อสฺสาติ ทสกํ ฯ สมุทายสฺเสตํ นามํ ฯ จกฺขุนา อุปลกฺขิตํ ตปฺปธานํ วา ทสกํ [๒]- ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ วจีวิญฺญตฺติคฺคหเณน สทฺโทปิ สงฺคหิโต โหติ ตสฺสา ตทวินา-ภาวโตติ วุตฺตํ วจีวิญฺญตฺติทสกนฺติ ฯ กิมฺปเนเต เอกวีสติ กลาปา สพฺเพปิ สพฺพตฺถ โหนฺติ อุทาหุ เกจิ กตฺถจีติ อาห ตตฺถาติอาทิ ฯ

อิทานิ เนสํ สมฺภววเสน ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน โยนิวเสน จ ปวตฺตึ ทสฺเสตุํ สพฺพานิปิ ปเนตานีติอาทิ วุตฺตํ ฯ ยถารหนฺติ สภาวกปริปุณฺณายตนานํ อนุรูปโต ฯ กมลกุม[๓] ารคพฺภมลาทิสํเส-ทฏฺฐาเนสุชาตา สํเสทชา ฯ อุปปาโต เนสํ อตฺถีติ อุปปาติกา ฯ

๑. สี. ม....สหุปฺปตฺติวเสน ฯ ๒. สี. ม. จกฺขุทสกนฺติ อตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. ...กุหร... ฯ

อุกฺกํสคติปริจฺเฉทวเสน เจตฺถ วิสิฏฺจอุปปาโต คหิโต ยถา อภิรูปสฺส กญฺญา ทาตพฺพาติ ฯ สตฺต ทสกานิ ปาตุภวนฺตีติ ปริปุณฺณายตนภาเวน อุปลพฺภนโต ฯ กทาจิ น ลพฺภนฺตีปีติ ชจฺจนฺธชจฺจพธิรชจฺจาฆานนปปสกาทิกปฺปิกานํ วเสน ฯ ตตฺถ สุคติยํ มหานุภาเวน กมฺมุนา นิพฺพตฺตมานานํ อุปปาติกานํ อินฺทฺริยเวกลฺลโยคโต จกฺขุโสตฆานาลาโภ ฯ สํเสทชานํ ภาวาลาโภ ปรมกปฺปิกอุปปาติกานํ วเสนาติ ฯ ทุคฺคติยํ ปน จกฺขุโสตภาวาลาโภ ทฺวินฺนมฺปิ วเสน ฆานาลาโภ สํเสทชานเมว วเสน น อุปปาติกสฺส[๑] วเสนาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

ตถาหิ ธมฺมหทยวิภงฺเค กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺสจิ เอกาทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ [๒] กสฺสจ อปรานิปิ ทส กสฺสจิ นว กสฺสจิ สตฺตาติ วจนโต ปริปุณฺณินฺทฺริยสฺส อุปปาติกสฺส สทฺทายตนวชฺชิตานิ เอกาทสายตนานิ วุตฺตานิ อนฺธสฺส จกฺขวายตนวชฺชิตานิ ทส ตถา พธิรสฺส โสตายตนวชฺชิตานิ อนฺธพธิรสฺส ตทุภยวชฺชิตานิ นว คพฺภเสยฺยกสฺส จกฺขุโสตฆานชิวฺหาสทฺทายตนวชฺชิตานิ สตฺตายตนานิ วุตฺตานิ ฯ ยทิ ปน อฆานิโกปิ อุปปาติโก สิยา อนฺธพธิราฆานานํ วเสน ติกฺขตฺตุํ ทส อนฺธพธิรอนฺธาฆานพธิราฆานกานํ วเสน ติกฺขตฺตุํ นว อนฺธพธิราฆานกสฺส จ วเสน อฏฺฐ อายตนานิ วตฺตพฺพานิ สิยุํ ฯ น ปเนวํ วุตฺตานิ ฯ ตสฺมา นตฺถิ อุปปาติกสฺส ฆานเวกลฺลนฺติ ฯ ตถา จ วุตฺตํ ยมกฏฺฐกถายํ อฆานิโก อุปปาติโก นตฺถิ ยทิ ภเวยฺย

๑. สี. ม. อุปปาติกานํ ฯ ๒. สี. ม. กสฺสจิ ทสาติ อตฺถิ ฯ

กสฺสจิ อฏฺฐายตนานีติ วเทยฺยาติ ฯ

สํเสทชานํ ปน ฆานาภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํ กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณติอาทิปาลิยา อุปปาติกโยนิเมว สนฺธาย สตฺตายตนคฺคหณสฺส จ อญฺเญสํ อสมฺภวโต คพฺภเสยฺยกเมว สนฺธาย วุตฺตตฺตา ฯ ยมฺปน สํเสทชโยนิยา[๑] ปริปุณฺณายตนภาเวน อุปปาติกสงฺคหํ กตฺวา วุตฺตานีติ[๑] อฏฺฐกถาวจนํ ตมฺปิ ปริปุณฺณายตนานํเยว สํเสทชานํ อุปปาติเกสุ สงฺคหวเสน วุตฺตํ ฯ อปเร ปน ยมเก ฆานชิวฺหานํ สหจาริตา วุตฺตาติ อชิวฺหสฺส อสมฺภวโต อฆานิกสฺสาปิ อภาวเมว วณฺเณนฺติ ฯ ตตฺถาปิ ยถา จกฺขุโสตานิ รูปภเว ฆานชิวฺหาหิ วินา ปวตฺตนฺติ น เอวํ ฆานชิวฺหาอญฺญมญฺญํ วินา ปวตฺตนฺติ ทฺวินฺนมฺปิ รูปภเว อนุปฺปชฺชนโตติ เอวํ วิสุํ วิสุํ ภเว[๒] อปฺปวตฺติวเสน เตสํ สหจาริตา วุตฺตาติ น น สกฺกา วตฺตุนฺติ ฯ

คพฺเภ มาตุกุจฺฉิยํ เสนฺตีติ คพฺภเสยฺยกา ฯ เตเยว รูปาทีสุ สตฺตตาย สตฺตาติ คพฺภเสยฺยกสตฺตา ฯ เอวํ อณฺฑชชลาพุชานํ ตีณิ ทสกานิ ปาตุภวนฺติ ยานิ กลลรูปนฺติ วุจฺจนฺติ ปริปิณฺฑิตานิ[๓] ตานิ ชาติอุณฺณาย เอกสฺส อํสุโน ปสนฺนติลเตเล ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏสฺส ปคฺฆริตฺวา อคฺเค ฐิตวินฺทุมตฺตานิ อจฺฉานิ วิปฺปสนฺนานิ ฯ กทาจิ น ลพฺภติ อภาวกสตฺตานํ วเสน ฯ ตโต ปรนฺติ ปฏิสนฺธิโต ปรํ ฯ ปวตฺติกาเลติ สตฺตเมว สตฺตาเห ฏีกาการมเตน เอกาทสเม สตฺตาเห วา ฯ กเมนาติ จกฺขุทสก-

๑. สี. ม. สํเสทชโยนิกา ฯเปฯ วุตฺตาติ ฯ ๒. สี. ม. กามภเว ฯ ๓. สี. ม. จสทฺโท อตฺถิ ฯ

ปาตุภาวโต สตฺตาหาติกฺกเมน โสตทสกํ ตโต สตฺตาหาติกฺกเมน ฆานทสกํ ตโต สตฺตาหาติกฺกเมน ชิวฺหาทสกนฺติ เอวํ อนุกฺกเมน ฯ อฏฺจกถายมฺปิ หิ อยมตฺโถ ทสฺสิโตว ฯ ฐิติกาลนฺติ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกาลํ ฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสหชาตา หิ อุตุฏฺฐานปฺปตฺตา ตสฺส ฐิติกฺขเณ สุทฺธฏฺจกํ สมุฏฺฐาเปนฺติ[๑] ตถา[๒] อุปฺปนฺนา ภงฺคกฺขเณติ-อาทินา อนุกฺกเมน อุตุชรูปํ[๓] ชเนติ ฯ โอชาผรณมุปาทายาติ คพฺภ-เสยฺยกสฺส มาตุอชฺโฌหริตาหารโต สํเสทโชปปาติกานญฺจ มุขคต-เสมฺหาทิโต โอชาย รสหรณิอนุสาเรน สรีเร ผรณกาลโต ปฏฺฐาย ฯ จุติจิตฺตํ อุปริมํ เอตสฺสาติ จุติจิตฺโตปริ ฯ กมฺมชรูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ ตทุปฺปตฺติยํ มรณาภาวโต ฯ กมฺมชรูปวิจฺเฉเทหิ มโตติ วุจฺจติ ฯ ยถาห

อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ ยทา กายํ ชหนฺติมํ
อปวิทฺโธ ตทา เสติ นิรตฺถํว กลิงฺครนฺติ ฯ

ปุเรตรนฺติ สตฺตรสมสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ฯ ตโต ฯเปฯ โวจฺฉิชฺชตีติ อชีวกสนฺตาเน เตสํ อุปฺปตฺติยา อภาวโต ยถา-นิพฺพตฺตํ จิตฺตชมาหารชญฺจ ตโต ปรํ กิญฺจิ กาลํ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ อปเร ปน อาจริยา จิตฺตชรูปํ จุติจิตฺตโต ปุเรตรเมว โวจฺฉิชฺชตีติ วณฺเณนฺติ ฯ

รูปโลเก ฆานชิวฺหากายานํ อภาเว การณํ วุตฺตเมว ฯ ภาวทฺวยํ ปน พหลกามราคูปนิสฺสยตฺตา พฺรหฺมานญฺจ ตทภาวโต ตตฺถ นปฺปวตฺตติ ฯ อาหารชกลาปา จ น ลพฺภนฺติ อชฺโฌ-

๑-๒. สี. ม. สมุฏฺฐาเปติ, ตทา ฯ ๓. เยภุยฺเยน อุตุรูปนฺติ ทิสฺสติ ฯ

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 213

หริตาหาเรน[๑] สรีรคตสฺสาปิ อาหารสฺส รูปสมุฏฺฐาปนาภาวโต ฯ พาหิรณฺหิ อุตฺุมาหารณฺจ อุปนิสฺสยํ ลภิตฺวา อุตฺุอาหารรูปํ[๒] สมุฏฺฐาเปนฺติ ฯ ชีวิตนวกนฺติ กายาภาวโต กายทสกฏฺฐานิยํ ชีวิตนวกํ ฯ อติริจฺฉตีติ เสสพฺรหฺมานํ ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺเต จ อุปลภิตพฺพรูปโต อวสิฏฺฐํ โหติ ฯ มรณกาเล ปน พฺรหฺมานํ สรีรนิกฺเขปาภาวโต สพฺเพสมฺปิ ติสมุฏฺฐานานิ จ ทฺวิสมุฏฺฐานานิ จ สเหว นิรุชฺฌนฺติ ฯ รูเปสุ เตวีส ฆานชิวฺหากายภาวทฺวยวเสน ปญฺจนฺนํ อภาวโต ฯ เกจิ ปน ลหุตาทิตฺตยมฺปิ เตสุ นตฺถิ ทนฺธตฺตกราทิธาตุกฺโขภาภาวโตติ วทนฺติ ฯ ตํ อการณํ ฯ น หิ วูปสเมตพฺพาเปกฺขา ตพฺพิโรธิธมฺมปฺปวตฺติ ตถา สติ สเหตุกกฺริยาจิตฺเตสุ ลหุตาทีนมภาวปฺปสงฺคโต ฯ สทฺโท วิกาโรติอาทิ สพฺเพสมฺปิ สาธารณวเสน วุตฺตํ ฯ

เอตฺตาวตา จิตฺตเจตสิกรูปานิ วิภาคโส นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ นิพฺพานํ นิทฺทิสนฺโต อาห นิพฺพานํ ปนาติอาทิ ฯ จตุมคฺคญาเณน สจฺฉิกาตพฺพนฺติ [๓] นิพฺพานสฺส ตํตํอริยปุคฺคลานํ ปจฺจกฺขสิทฺธิตํ ทสฺเสติ ฯ มคฺคผลานมาลมฺพนภูตนฺติ อิมินา กลฺยาณปุถุชฺชนานํ อนุมานสิทฺธิตํ ฯ สงฺขตธมฺมารมฺมณมฺหิ ปญฺญตฺตารมฺมณํ วา ญาณํ กิเลสานํ สมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสมฺภเน อสมตฺถํ อตฺถิ จ โลเก กิเลสสมุจฺเฉทาทิ ตสฺมา อตฺถิ สงฺขตสมฺมติธมฺมวิปรีโต กิเลสานํ สมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิกรานํ มคฺคผลานมาลมฺพนภูโต นิพฺพานํ นาม เอโก ธมฺโมติ สิทฺธิ[๔] ฯ ปจฺจกฺขานุมานสิทฺธิตานํ[๕] สนฺทสฺสเนน จ

๑. เยภุยฺเยน อชฺโฌหตาหาราภาเวนาติ ทิสฺสติ ฯ ๒. เยภุยฺเยน อุตฺุอาหารา รูปนฺติ ทิสฺสติ ฯ ๓. สี. ม. อิมินาติ อตฺถิ ฯ ๔. สิทฺธนฺติ โยชนาปาโฐ ฯ ๕. สี. ม. ปจฺจกฺขานุมานสิทฺธิตา... ฯ

อภาวมตฺตํ นิพฺพานนฺติ ปฏิปนฺนานํ[๑] วาทํ นิเสเธตีติ อลมติปปญฺเจน ฯ

ขนฺธาทิเภเท เตภูมิกธมฺเม เหฏฺฐุปริยวเสน วินนโต สํสิพฺพนโต วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา วิสยาติกฺกมวเสน อตีตตฺตา ฯ สภาวโตติ อตฺตโน สนฺติลกฺขเณน ฯ อุปาทิยติ กามูปาทานาทีหีติ อุปาทิ ฯ ปญฺจกฺขนฺธสฺเสตํ อธิวจนํ ฯ อุปาทิเยว เสโส กิเลเสหีติ อุปาทิเสโส ฯ เตน สห ปวตฺตตีติ สอุปาทิเสโส ฯ สา เอว นิพฺพานธาตูติ สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ ฯ การณปริยาเยนาติ สอุปาทิ-เสสาทิวเสน ปญฺญาปเน การณภูตสฺส อุปาทิเสสภาวาภาวสฺส เลเสน ฯ อารมฺมณโต สมฺปโยคโต จ ราคโทสโมเหหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญเมว สุญฺญตํ ตถา ราคาทินิมิตฺตรหิตตฺตา อนิมิตฺตํ ราคาทิปณิธิรหิตตฺตา อปฺปณิหิตํ ฯ สพฺพสงฺขาเรหิ วา สุญฺญตฺตา สุญฺญตํ สพฺพสงฺขาร-นิมิตฺตาภาวโต อนิมิตฺตํ สพฺพสงฺขารปณิธิยา[๒] อภาวโต อปฺปณิหิตํ จวนาภาวโต อจฺจุตํ อนฺตสฺส ปริโยสานสฺส อติกฺกนฺตตฺตา อจฺจนฺตํ ปจฺจเยหิ อนภิสงฺขตตฺตา อสงฺขตํ อตฺตโน อุตฺตริตรสฺสาภาวโต สห ธมฺเมน วตฺตพฺพสฺส อุตฺตรสฺส วา อภาวโต อนุตฺตรํ ฯ วานโต ตณฺหาโต มุตฺตตฺตา สพฺพโส อปคตตฺตา วานมุตฺตา ฯ มหนฺเต สีลกฺขนฺธาทิเก เอสนฺติ คเวสนฺตีติ มเหสโย ฯ อิติ จิตฺตนฺติอาทิ ฉหิ ปริจฺเฉเทหิ วิภตฺตานํ จิตฺตาทีนํ นิคมนํ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๑. วิปฺปฏิปนฺนานนฺติ โยชนาปาโฐ ฯ ๒. สี. ม. ตณฺหาปณิธิยา ฯ โปราณโปตฺถเก ปณิธิยาติ ทิสฺสติ ฯ

สตฺตมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 215

สตฺตมปริจฺเฉทวณฺณนา

สลกฺขณา จินฺตนาทิลกฺขณา[๑] จิตฺตเจตสิกนิปฺผนฺนรูปนิพฺพาน-วเสน ทฺวาสตฺตติปฺปเภทา วตฺถุธมฺมา สภาวธมฺมา วุตฺตา อิทานิ เตสํ ยถาโยคํ สภาวธมฺมานํ เอเกกสมุจฺจยวเสน โยคานุรูปโต อกุสลสงฺคหาทิเภทํ สมุจฺจยํ สมุจฺจยราสึ[๒] ปวกฺขามีติ โยชนา ฯ

อกุสลานเมว สภาคธมฺมวเสน สงฺคโห อกุสลสงฺคโห ฯ กุสลาทิ-วเสน มิสฺสกานํ สงฺคโห มิสฺสกสงฺคโห ฯ สจฺจาภิสมฺโพธิสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส ปกฺเข ภวานํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ สติปฏฺฐานาทิ-เภทานํ สภาคตฺถวเสน[๓] สงฺคโห โพธิปกฺขิยสงฺคโห ฯ ขนฺธาทิวเสน สพฺเพสํ สงฺคโห สพฺพสงฺคโห ฯ ปุพฺพโกฏิยา อปญฺญายนโต จิรปาริวาสิยตฺเถน วณโต วา วิสนฺทมานปูติยา[๔] วิย จกฺขฺวาทิโต วิสเยสุ วิสนฺทนโต อาสวา ฯ อถวา ภวโต อา ภวคฺคํ ธมฺมโต อา โคตฺรภุํ สวนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อาสวา ฯ อวธฺยตฺโถ เจตฺถ อากาโร ฯ อวธิ จ มริยาทาภิวิธิวเสน ทุวิโธ ฯ ตตฺถ อา ปาฏลิปุตฺตํ วุฏฺโฐ เทโวติอาทีสุ วิย กิริยํ พหิ กตฺวา ปวตฺโต มริยาโท ฯ อา ภวคฺคํ สทฺโท อพฺภุคฺคโตติอาทีสุ วิย กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺโต อภิวิธิ ฯ อิธ ปน อภิวิธิมฺหิ ทฏฺฐพฺโพ ฯ ตถาเหเต นิพฺพตฺติฏฺฐานภูเต อารมฺมณภูเต จ ภวคฺเค โคตฺรภุมฺหิ จ อารมฺมณภูเต ปวตฺตนฺตีติ ฯ วิชฺชมาเนสุ[๕] อญฺเญสุ อา ภวคฺคํ อา

๑. สี. ม. จินฺตนาทิสลกฺขณา ฯ ๒. สี. ม. ราสึ ฯ ๓. สี. ม. สภาควตฺถุวเสน ฯ
๔. สี. ม. วิสนฺทมานยุสา ๕. สี. ม. จสทฺโท ทิสฺสติ ฯ

โคตฺรภุญฺจ สวนฺเตสุ มานาทีสุ อตฺตตฺตนิยคฺคหณวเสน อภิพฺยาปนโต มทกรณตฺเถน อาสวสทิสตาย [๑] เอเตเยว อาสวภาเวน นิรุทฺธาติ[๒] ทฏฺฐพฺพํ ฯ

กาโมเยว อาสโว กามาสโว กามราโค ฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ภวาสโว ฌานนิกนฺติ ฯ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโตว ราโค เอตฺเถว สงฺคยฺหติ ฯ ตตฺถ ปจโม อุปปตฺติภเวสุ ราโค ทุติโย กมฺมภเว ตติโย ภวทิฏฺฐิสหคโต ฯ ทฺวาสฏฺฐิวิธา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐาสโว ฯ ทุกฺขาทีสุ จตูสุ สจฺเจสุ ปุพฺพนฺเต อปรนฺเต ปุพฺพนฺตาปรนฺเต ปฏิจฺจสมุปฺปาเท จาติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อญาณํ อวิชฺชาสโว ฯ

โอตฺถริตฺวา หรณโต โอหนนโต วา เหฏฺฐา กตฺวา หรณโต[๓] โอสีทาปนโต โอโฆติ วุจฺจติ ชลปฺปวาโห ฯ เอเตว สตฺเต โอตฺถริตฺวา หนนฺตา[๔] วฏฺฏสฺมึ สตฺเต โอสีทาเปนฺตา วิย โหนฺตีติ โอฆสทิสตาย โอฆา ฯ อาสวาเยว ปเนตฺถ ยถาวุตฺตตฺเถน โอฆาติ ปวุจฺจนฺติ ฯ

วฏฺฏสฺมึ ภวยนฺตเก วา สตฺเต กมฺมวิปาเกน ภวนฺตราทีหิ ทุกฺเขน วา สตตํ[๕] โยเชนฺตีติ โยคา เหฏฺฐาวุตฺตธมฺมาว ฯ นามกาเยน รูปกายํ ปจฺจุปฺปนฺนกาเยน วา อาคามิกายํ[๖] คนฺเถนฺติ ทุปฺปมุญฺจํ เวเธนฺตีติ กายคนฺถา ฯ โคสีลาทินา สีเลน วตฺเตน ตทุภเยน จ สุทฺธีติ เอวํ ปรโต อสภาวโต อามสนํ ปรามาโส ฯ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อภินิวิสนํ ทฬฺหคฺคาโห อิทํสจฺจาภินิเวโส ฯ มณฺฑูกํ ปนฺนโค วิย ภุสํ ทฬฺหํ อารมฺมณํ อาทิยนฺตีติ

๑. สี. ม. จสทฺโท ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. นิรุฬฺหาติ. ม. นิรุฬฺหตฺตาติ ฯ นิรุฑฺฒาติ ภเวยฺย ฯ ๓. สี. ม. หนนโต ฯ ๔. สี. หรนฺตา. ม. หรนฺตา วิย ฯ ๕. สี. ม. สตฺเต ฯ ๖. สี. ม. อนาคตกายํ ฯ

อุปาทานานิ ฯ กาโม เอว อุปาทานํ กาเม อุปาทิยตีติ วา กามู-
ปาทานํ ฯ อิมินา เม สีลวตาทินา สํสารสุทฺธีติ เอวํ สีลวตาทีนํ
คหณํ สีลพฺพตูปาทานํ ฯ วทนฺติ เอเตนาติ วาโท ฯ ขนฺเธหิ
พฺยติริตฺตาพฺยติริตฺตวเสน วีสติปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน วาโท อตฺต-
วาโท ฯ โสเยว อุปาทานนฺติ อตฺตวาทูปาทานํ ฯ

ฌานาทิวเสน อุปฺปชฺชนกํ กุสลจิตฺตํ นิเสเธนฺติ ตถา ตสฺส
อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺตีติ นีวรณา[1] ฯ ปญฺญาจกฺขุโน วา อาวรณตฺเถน
นีวรณา ฯ ปญฺจสุ กามคุเณสุ อธิมตฺตราคสงฺขาโต[2] กาโมเยว
ฉนฺทนตฺเถน ฉนฺโท จาติ กามฉนฺโท ฯ โสเยว นีวรณนฺติ
กามฉนฺทนีวรณํ ฯ พฺยาปชฺชติ วินสฺสติ เอเตน จิตฺตนฺติ พฺยาปาโท
อนตฺถํ เม อจรีติอาทินยปฺปวตฺตนวิวิธอาฆาตวตฺถุปทฏฺฐานตาย
นววิโธ อฏฺฐานโกเปน สห ทสวิโธ วา โทโส ฯ โสเยว
นีวรณนฺติ พฺยาปาทนีวรณํ ฯ ถีนมิทฺธเมว นีวรณํ ถีนมิทฺธนีวรณํ ฯ
ตถา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณํ ฯ กสฺมา ปเนเต ภินฺนธมฺมา เทฺว เทฺว
เอเกกนีวรณภาเวน วุตฺตาติ ฯ กิจฺจาหารปฏิปกฺขานํ สมานภาวโต ฯ
ถีนมิทฺธานญฺหิ จิตฺตุปฺปาทสฺส ลยาปาทนกิจฺจํ สมานํ อุทฺธจฺจ-
กุกฺกุจฺจานํ อวูปสนฺตภาวกรณํ ฯ ตถา ปุริมานํ ทฺวินฺนํ ตนฺทิวิชมฺภิกา
อาหาโร ฯ เหตูติ อตฺโถ ฯ ปจฺฉิมานํ ญาติพฺยสนาทิวิตกฺกนํ ฯ
ปุริมานญฺจ ทฺวินฺนํ วิริยํ ปฏิปกฺขภูตํ ปจฺฉิมานํ สมโถติ ฯ
เตนาหุ โปราณา

๑. สี. ม. นีวรณานิ ฯ ๒. อธิมุตฺตราคสงฺขาโตติ โยชนาปาโฐ ฯ

กิจฺจาหารวิปกฺขานํ เอกตฺตา เอกเมตฺถ หิ
กตมุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ถีนมิทฺธญฺจ ตาทินา ฯ
ลีนตา สนฺตตา กิจฺจํ ตนฺทิ ญาติวิตกฺกนํ
เหตุ วิริยสมถา อิเม เตสํ วิโรธิโนติ ฯ

อปฺปหีนตฺเถน อนุอนุ สนฺตาเน เสนฺตีติ อนุสยา อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อตฺโถ ฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหา สนฺตาเน อนุสยิตา วิย โหนฺตีติ ตทวตฺถา อนุสยาติ วุจฺจนฺติ ฯ เต ปน นิปฺปริยายโต อนาคตา กิเลสา อตีตปจฺจุปฺปนฺนาปิ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติ ฯ น หิ กาลเภเทน ธมฺมานํ สภาวเภโท อตฺถิ ฯ ยทิ อปฺปหีนตฺเถน อนุสยา นนุ สพฺเพปิ กิเลสา อปฺปหีนา อนุสยา ภเวยฺยุนฺติ ฯ น มยํ อปฺปหีนตามตฺเตน อนุสยาติ วทาม อถโข อปฺปหีนตฺเถน ถามคตา กิเลสา อนุสยาติ ฯ ถามคมนญฺจ อนญฺญสาธารโณ กามราคาทีนเมว อาเวนิโก[๑] สภาโวติ อลํ วิวาเทน[๒] ฯ

กามราโคเยว อนุสโย กามราคานุสโย ฯ สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ สญฺโญชนา[๓] ฯ จิตฺตํ กิลิสฺสติ อุปตปฺปติ พาธิยติ วา เอเตหีติ กิเลสา ฯ กามภวนาเมนาติ กามภวสงฺขาตนมาลมฺพนานํ นาเมน ฯ ตถาปวตฺตนฺติ สีลพฺพตาทีนํ ปรโต อามสนาทิวเสน ปวตฺตํ ฯ อาสโวฆา[๔] จ โยคา จ คนฺถา จ วตฺถุโต ธมฺมโต วุตฺตนเยน ตโย ตถา อุปาทานา ทุเว วุตฺตา ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน นีวรณา

๑. อาเวณิโกติ ยุตฺตตรํ ฯ ๒. ม. อลมติ วิตฺถาเรน ฯ ๓. สญฺโญชนานีติปิ ปาโฐ อตฺถิ ฯ
๔. สี. อาสวา จ โอฆา จ ฯ

อฏฺฐ สิยุํ ถีนมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจานํ วิสุํ คหณโต ฯ อนุสยา ฉเฬว โหนฺติ กามราคภวราคานุสยานํ ตณฺหาสภาเวน เอกโต คหิตตฺตา ฯ นว สญฺโญชนา มตา อุภยตฺถ วุตฺตานํ ตณฺหาสภาวานํ ทิฏฺฐิสภาวานญฺจ เอเกกสงฺคหิตตฺตา ฯ กิเลสา ปน สุตฺตนฺตวเสน อภิธมฺมวเสนปิ ทส ฯ อิติ เอวํ ปาปานํ อกุสลานํ สงฺคโห นวธา วุตฺโต ฯ เอตฺถ จ

นวฏฺฐสงฺคหา โลภ- ทิฏฺฐิโย สตฺตสงฺคหา
อวิชฺชา ปฏิโฆ ปญฺจ- สงฺคโห จตุสงฺคหา
กงฺขา ติสงฺคหา มานุทฺ- ธจฺจา ถีนํ ทฺวิสงฺคหํ
กุกฺกุจฺจมิทฺธาหิริกา- โนตฺตปฺปีสฺสานิคูหนา
เอกสงฺคหิตา ปาปา อิจฺเจวํ นว สงฺคหา ฯ

เหตูสุ วตฺตพฺพํ เหฏฺฐาวุตฺตเมว ฯ อาลมฺพนํ อุปคนฺตฺวา จินฺตนสงฺขาเตน อุปนิชฺฌานตฺเถน[๑] ยถารหํ ปจฺจนิกธมฺมชฺฌาปนตฺเถน จ ฌานานิ จ ตานิ องฺคานิ จ สมุทิตานํ อวยวภาเวน อติยนฺติ[๒] ฌายนฺตีติ ฌานงฺคานิ ฯ อวยววินิมุตฺตสฺส จ สมุทายสฺส อภาเวปิ เสนางฺครถงฺคาทโย วิย วิสุํ วิสุํ องฺคภาเวน วุจฺจนฺติ เอกโต หุตฺวา ฌานภาเวน ฯ โทมนสฺสญฺเจตฺถ อกุสลชฺฌานงฺคํ เสสานิ กุสลากุสลพฺยากตชฺฌานงฺคานิ ฯ

สุคติทุคฺคตีนํ นิพฺพานสฺส จ อภิมุขํ ปาปนโต มคฺคา เตสํ ปถภูตานิ องฺคานิ มคฺคสฺส วา อฏฺฐงฺคิกสฺส องฺคานิ มคฺคงฺคานิ ฯ สมฺมา อวิปรีตโต ปสฺสตีติ สมฺมาทิฏฺฐิ ฯ สา ปน อตฺถิ ทินฺนนฺติอาทิวเสน ทสวิธา ปริญฺญาทิกิจฺจวเสน จตุพฺพิธา วา ฯ สมฺมา

๑. สี. ม. อุปนิชฺฌายนตฺเถน ฯ ๒. องฺคิยนฺตีติ ภเวยฺย ฯ องฺคสทฺทวิคฺคเห องฺคิยนฺติ ฌายนฺตีติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ ฯ

สงฺกปฺเปนฺติ เอเตนาติ สมฺมาสงฺกปฺโป ฯ โส เนกฺขมฺมสงฺกปฺป- อพฺยาปาท- สงฺกปฺปอวิหึสาสงฺกปฺปวเสน ติวิโธ ฯ สมฺมาวาจาทโย เหฏฺฐา วิภาวิตาว ฯ สมฺมา วายมนฺติ เอเตนาติ สมฺมาวายาโม ฯ สมฺมา สรนฺติ เอตายาติ สมฺมาสติ ฯ อิเมสมฺปน ปเภทํ อุปริ วกฺขติ ฯ สมฺมา สมญฺจ อาธิยติ เอเตน จิตฺตนฺติ สมฺมาสมาธิ ฯ ปฐมชฺฌานาทิวเสน ปญฺจวิธา เอกคฺคตา ฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย ทุคฺคติมคฺคงฺคตฺตา มคฺคงฺคานิ ฯ ทสฺสนาทีสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ เยภุยฺเยน ตํสหิตสนฺตานปฺปวตฺติยํ ลิงฺคาทีหิ ชีวเน ชีวนฺเตหิ กมฺม- ชรูปสมฺปยุตฺตธมฺเมหิ มนเนว[๑] สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ สุขิตาทิภาเว สุขิตาทีหิ สหเชหิ สทฺทหนาทีสุ สทฺทหนาทิวสปฺปวตฺเตหิ เตเหว อนญฺญตญฺญสฺสามีติ ปวตฺติยํ ตถาปวตฺเตหิ สหชาเตหิ อาชานเน อญฺญาตาวิภาเว จ อาชานนาทิวสปฺปวตฺเตหิ อตฺตานํ อนุ- วตฺตาเปนฺตา ธมฺมา อิสฺสรตฺเถน อินฺทฺริยานิ นามาติ อาห จกฺขุนฺทฺริยนฺติอาทิ[๒] ฯ อฏฺฐกถายมฺปน อปเรปิ อินฺทฺริยลิงฺคตฺถาทโย อินฺทฺริยตฺถา วุตฺตา ฯ

ชีวิตินฺทฺริยนฺติ รูปารูปวเสน ทุวิธํ ชีวิตินฺทฺริยํ ฯ อนมตคฺเค สํสาเร อนญฺญาตํ อมตปทํ จตุสจฺจธมฺมเมว วา ญสฺสามีติ เอว- มชฺฌาสเยน ปฏิปนฺนสฺส อินฺทฺริยํ อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ฯ อาชานาติ ปฐมมคฺเคน ทิฏฺฐมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา ชานาติ อินฺทฺริยญฺ- จาติ อญฺญินฺทฺริยํ ฯ อญฺญาตาวิโน จตฺตาริ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตสฺส อรหโต อินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ฯ ธมฺมสรูปวิภาวนตฺ- ถญฺเจตฺถ ปญฺญินฺทฺริยคฺคหณํ ฯ ปุคฺคลชฺฌาสยกิจฺจวิเสสวิภาวนตฺถํ

๑. สี. ม มนเน ชายเน ฯ ๒. จกฺขุนฺทฺริยนฺติอาทีติ อาหาติ กมฺมํ ฯ...อาทินฺติ วตฺตพฺเพ สพฺพาสมาวุโสติอาทินา อํโลโปติ โยชนา ฯ

สตฺตมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 221

อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทีนํ คหณํ ฯ เอตฺถ จ สตฺตปญฺญตฺติยา วิเสสนิสฺสยตฺตา อชฺฌตฺติกายตนานิ อาทิโต วุตฺตานิ ฯ มนินฺทฺริยมฺปน อชฺฌตฺติกายตนภาวสามญฺเญน เอตฺเถว วตฺตพฺพมฺปิ อรูปินฺทฺริเยหิ สห เอกโต ทสฺสนตฺถํ ชีวิตินฺทฺริยานนฺตรํ วุตฺตํ ฯ สายํ ปญฺญตฺติ อิเมสํ วเสน อิตฺถี ปุริโสติ วิภาคํ คจฺฉตีติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ ภาวทฺวยํ วุตฺตํ ฯ ตยิเม อุปาทินฺนธมฺมา อิมสฺส วเสน ติฏฺฐนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ตโต ชีวิตินฺทฺริยํ ฯ สตฺตสญฺญิโต ธมฺมปุญฺโช ปพนฺธวเสน ปวตฺตมาโน อิเมหิ เวทนาหิ สงฺกิลิสฺสตีติ ทสฺสนตฺถํ ตโต เวทนา-ปญฺจกํ ฯ ตาหิ ปน วิสุทฺธิกามานํ โวทานสมฺภารทสฺสนตฺถํ ตโต สทฺธาทิปญฺจกํ ฯ สมฺภตโวทานสมฺภารา[๑] จ อิเมหิ วิสุชฺฌนฺตีติ วิสุทฺธิปฺปตฺตา นิฏฺฐิตกิจฺจา จ โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ อนฺเต ตีณิ วุตฺตานิ ฯ เอตฺตาวตา อธิปฺเปตตฺถสิทฺธีติ อญฺเญสํ อคฺคหณนฺติ อิทเมเตสํ อนุกฺกเมน เทสนาย การณนฺติ อลมติปปญฺเจน ฯ

อสทฺธิย โกสชฺชปมาทอุทฺธจฺจอวิชฺชาอหิริกอโนตฺตปฺปสงฺขาเตหิ ปฏิปกฺขธมฺเมหิ อกมฺปิยตฺเถน สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาเวน จ สทฺธาทีนิ สตฺต พลานิ ฯ อหิริกาโนตฺตปฺปทฺวยมฺปน สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิร-ภาเวเนว ฯ อตฺตาธีนปวตฺตีนํ ปติภูตา ธมฺมา อธิปตี ฯ ฉนฺทวโต กินฺนาม น สิชฺฌตีติอาทิกญฺหิ ปุพฺพาภิสงฺขารูปนิสฺสยํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชมาเน จิตฺเต ฉนฺทาทโย ธูรภูตา สยํ สมฺปยุตฺตธมฺเม สาธย-มานา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ ฯ เต จ เตสํ วเสน ปวตฺตนฺติ เตน เต

๑. สี. ม. สมฺภูต... ฯ

อตฺตาธีนานํ ปติภาเวน ปวตฺตนฺติ ฯ อญฺเญสํ อธิปติธมฺมานํ อธิปติภาวนิวารณวเสน อิสฺสริยํ อธิปติตา ฯ สนฺเตสุปิ อินฺทฺริยนฺตเรสุ เกวลํ ทสฺสนาทีสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ อนุวตฺตาปนมตฺตํ อินฺทฺริยตาติ อยํ อธิปตินฺทฺริยานํ วิเสโส ฯ

โอชฏฺฐมกรูปาทโย อาหรนฺตีติ อาหารา ฯ กวฬีการาหาโร หิ โอชฏฺฐมกรูปํ อาหรติ ฯ ผสฺสาหาโร ติสฺโส เวทนา ฯ มโนสญฺเจตนาหารสงฺขาตํ กุสลากุสลกมฺมํ ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธึ ฯ วิญฺญาณาหารสงฺขาตํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ สหชาตนามรูเป อาหรติ ฯ กิญฺจาปิ สกสกปจฺจยุปฺปนฺเน อาหรนฺตา อญฺเญปิ อตฺถิ อชฺฌตฺติกสนฺตติยา ปน วิเสสปฺปจฺจยตฺตา อิเมเยว จตฺตาโร อาหาราติ วุตฺตา ฯ กวฬีการาหารภกฺขานญฺหิ สตฺตานํ รูปกายสฺส กวฬีการาหาโร วิเสสปฺปจฺจโย กมฺมาทิชนิตสฺสาปิ ตสฺส กวฬีการาหารุปตฺถมฺภพเลเนว ทสวสฺสาทิปวตฺติสมฺภวโต ฯ ตถาเหส ธาตี วิย กุมารสฺส อุปตฺถมฺภนกยนฺตํ วิย เคหสฺสาติ วุตฺโต ฯ ผสฺโสปิ สุขาทิวตฺถุภูตํ อารมฺมณํ ผุสนฺโตเยว สุขาทิเวทนาปฺปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา [๑] โหติ ฯ มโนสญฺเจตนา กุสลากุสลกมฺมวเสน อายูหมานาเยว ภวมูลนิปฺผาทนโต สตฺตานํ ฐิติยา [๑] โหติ ฯ วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมว นามรูปปฺปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา ปจฺจโย โหตีติ เอวเมเตเยว อชฺฌตฺตสนฺตานสฺส วิเสสปฺปจฺจยตฺตา อาหาราติ วุตฺตา ฯ ผสฺสาทีนํ ทุติยาทิภาโว เทสนากฺกมโต น อุปฺปตฺติกฺกมโต ฯ

ปญฺจวิญฺญาณานํ วิตกฺกวิรเหน อารมฺมเณสุ อภินิปาตมตฺตตฺตา

๑. สี. ปจฺจโย ฯ

เตสุ วิชฺชมานานิปิ อุเปกฺขาสุขทุกฺขานิ[๑] อุปนิชฺฌานาการสฺส อภาวโต ฌานงฺคภาเวน[๒] อุทฺธฏานิ ฯ วิตกฺกปจฺฉิมกณฺหิ ฌานงฺคํ วุตฺตํ ฯ ทฺวิ- ปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุตฺติกสนฺตีรณตฺติกวเสน โสฬสจิตฺเตสุ วิริยา- ภาวโต ตตฺถ วิชฺชมาโนปิ สมาธิ พลวภาวํ[๓] คจฺฉติ ฯ วิริยปจฺฉิมกํ พลนฺติ หิ วุตฺตํ ฯ ตถา อฏฺฐารสเหตุเกสุ เหตุกวิรหโต มคฺคงฺคานิ น ลพฺภนฺติ ฯ เหตุปจฺฉิมกํ มคฺคงฺคนฺติ หิ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ มนสิ นิธายาห ปญฺจวิญฺญาเณสูติอาทิ ฯ ฌานงฺคานิ น ลพฺภนฺตีติ สมฺพนฺโธ ฯ อธิโมกฺขวิรหโต วิจิกิจฺฉาจิตฺเต เอกคฺคตา จิตฺตฏฺฐิติ- มตฺตํ น ปน มิจฺฉาสมาธิสมาธินฺทฺริยสมาธิพลโวหารํ คจฺฉตีติ อาห ตถา วิจิกิจฺฉาจิตฺเตติอาทิ ฯ ทฺวิเหตุกติเหตุกคฺคหเณน เอกเหตุเกสุ อธิปตีนํ อภาวํ ทสฺเสติ ฯ ชวเนสฺววาติ [๔] อวธารณํ โลกิยวิปาเกสุ อธิปตีนํ อสมฺภวทสฺสนตฺถํ ฯ น หิ เต ฉนฺทาทีนิ ปุรกฺขิตฺวา ปวตฺตนฺติ ฯ วีมํสาธิปติโน ทฺวิเหตุกชวเนสุ อสมฺภวโต จิตฺตาภิสงฺขารูปนิสฺสยสฺส จ สมฺภวานุรูปโต ลพฺภมานตํ สนฺธายาห ยถาสมฺภวนฺติ ฯ เอโกว ลพฺภติ อิตรถา อธิปติภาวาโยคโต ฯ เตเนว หิ ภควตา เหตุ เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยติอาทินา เหตุปจฺจยนิทฺเทเส วิย อธิปติ อธิปติสมฺ- ปยุตฺตานนฺติอาทินา อวตฺวา ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานนฺติ- อาทินา เอเกกาธิปติวเสเนว อธิปติปจฺจโย อุทฺธโฏ ฯ

๑. กิสฺมิญฺจิ โปตฺถเก จิตฺเตกคฺคตา อุเปกฺขา สุขทุกฺขานีติปิ ปาโฐ อตฺถิ ฯ โสปิ ยุตฺโต ฯ อุเปกฺขาสุขทุกฺขานีติ ปน โปราณปาโฐ ฯ ๒. โปตฺถเกสุ น อุทฺธฏานีติ อตฺถิ ฯ ๓. พลภาวนฺติ โยชนาปาโฐ ฯ ๔. ม. เอตฺถนฺตเร เอตฺถาติ อตฺถิ ฯ

วตฺถุโต ธมฺมวเสน เหตุธมฺมา ฉ ฌานงฺคานิ ปญฺจ โสมนสฺส-โทมนสฺสุเปกฺขานํ เวทนาวเสน เอกโต คหิตตฺตา ฯ มคฺคงฺคานิ๑ นว มิจฺฉาสงฺกปฺปวายามสมาธีนํ วิตกฺกวิริยจิตฺเตกคฺคตาสภาเคน สมฺมาสงฺกปฺปาทีหิ สห เอกโต คหิตตฺตา ฯ อินฺทฺริยธมฺมา โสฬส ปญฺจนฺนํ เวทนินฺทฺริยานํ เวทนาสามญฺเญน ติณฺณํ โลกุตฺตรินฺทฺริยานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส จ ญาณสามญฺเญน จ เอกโต คหิตตฺตา รูปารูป-ชีวิตินฺทฺริยานญฺจ วิสุํ วิสุํ คหิตตฺตา ฯ พลธมฺมา ปน ยถาวุตฺต-นเยเนว นว อีริตา ฯ อธิปติธมฺมา จตฺตาโร วุตฺตา ฯ อาหารา ตถา จตฺตาโร วุตฺตาติ กุสลาทีหิ ตีหิ สมากิณฺโณ ตโตเยว มิสฺสกสงฺโห เอวํนามโก สงฺคโห สตฺตธา วุตฺโต ฯ เอตฺถ จ

ปญฺจสงฺคหิตา ปญฺญา วายาเมกคฺคตา ปน
จตุสงฺคหิตา จิตฺตํ สติ เจว ติสงฺคหา ฯ
สงฺกปฺปเวทนาสทฺธา ทุกสงฺคหิตา มตา
เอเกกสงฺคหา เสสา อฏฺฐวีสติ ภาสิตา ฯ

ปฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ อสุภคฺคหณาทิวเสน อนุปวิสิตฺวา กายาทิ-อาลมฺพเน ปวตฺตีติ อตฺโถ ฯ สติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ ฯ ตํ ปน กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตาการคฺคหณ-วเสน สุภสุขนิจฺจอตฺตสญฺญาวิปลฺลาสปฺปหานวเสน จ จตุพฺพิธนฺติ วุตฺตํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ ฯ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโย สรีรํ ฯ อสฺสาสปสฺสาสานํ วา สมูโห กาโย ฯ ตสฺส

๑. สี. ม. มคฺคงฺคา ฯ

สตฺตมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 225

อนุปสฺสนา ปริกมฺมวเสน วิปสฺสนาวเสน จ สรณํ กายานุปสฺสนา ฯ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภูตานํ เวทนานํ วเสน อนุปสฺสนา เวทนานุปสฺสนา ฯ ตถา สราคมหคฺคตาทิวเสน สมฺปโยคภูมิเภเทน ภินฺนสฺเสว จิตฺตสฺส อนุปสฺสนา ปริกมฺมวเสน॰ วิปสฺสนา จิตฺตานุ-ปสฺสนา ฯ สญฺญาสงฺขารานํ ธมฺมานํ ภินฺนลกฺขณานเมว อนุปสฺสนา ธมฺมานุปสฺสนา ฯ

สมฺมา ปทหนฺติ เอเตนาติ สมฺมปฺปธานํ วายาโม ฯ โส จ กิจฺจเภเทน จตุพฺพิโธติ อาห จตฺตาโร สมฺมปฺปธานาติอาทิ ฯ อสุภมนสิการกมฺมฏฺฐานานุยุญฺชนาทิวเสน วายมนํ วายาโม ฯ ภิยฺโย-ภาวายาติ อภิวุฑฺฒิยา ฯ

อิชฺฌติ อธิฏฺฐานาทิกเมตายาต อิทฺธิ อิทฺธิวิธญาณํ ฯ อิทฺธิยา ปาทา อิทฺธิปาทา ฯ ฉนฺโทเยว อิทฺธิปาโท ฉนฺทิทฺธิปาโท ฯ

พุชฺฌตีติ โพธิ ฯ อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโร ยาย วา สติอาทิกาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌติ สจฺจานิ วา ปฏิวิชฺฌติ กิเลสนิทฺทาโต วา วุฏฺฐาติ กิเลสสงฺโกปาภาวโต วา มคฺคผลปฺปตฺติยา วิกสติ สา ธมฺมสามคฺคี โพธิ ฯ ตสฺส โพธิสฺส ตสฺสา วา โพธิยา องฺคภูตา การณภูตาติ โพชฺฌงฺคา ฯ เต ปน ธมฺมวเสน สตฺตวิธาติ อาห สติสมฺโพชฺฌงฺโคติอาทิ ฯ สติเยว สุนฺทโร โพชฺฌงฺโค สุนฺทรสฺส วา โพธิสฺส สุนฺทราย วา โพธิยา องฺโคติ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ฯ ธมฺเม วิจินาติ อุปปริกฺขตีติ

๑. สี. ม. ปริกมฺมวเสน วิปสฺสนาติ นตฺถิ ฯ

ธมฺมวิจโย วิปสฺสนาปญฺญา ฯ อุเปกฺขาติ อิธ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา ฯ

สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโหติ วตฺวา ปุน ตํ ทสฺเสตุํ สงฺกปฺปป-สฺสทฺธิ จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ วิริยํ นวฏฺฐานํ สมฺมปฺปธาน-จตุกฺก วิริยิทฺธิปาทวิริยินฺทฺริยวิริยพลวิริยสมฺโพชฺฌงฺคสมฺมาวายาม-วเสน นวกิจฺจตฺตา ฯ อฏฺฐฏฺฐานา สติ สติปฏฺฐานจตุกฺกสตินฺทฺริย-สติพล สติสมฺโพชฺฌงฺคสมฺมาสติวเสน อฏฺฐกิจฺจตฺตา ฯ สมาธิ จตุฏฺฐาโน สมาธินฺทฺริยสมาธิพลสมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสมฺมาสมาธิวเสน จตุกิจฺจตฺตา ฯ ปญฺญา ปญฺจฏฺฐานา วีมํสิทฺธิปาทปญฺญินฺทฺริย-ปญฺญาพล ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสมฺมาทิฏฺฐิวเสน ปญฺจกิจฺจตฺตา ฯ สทฺธา ทฺวฏฺฐานา สทฺธินฺทฺริยสทฺธาพลวเสน ทฺวิกิจฺจตฺตา ฯ เอโส อุตฺตมานํ โพธิปกฺขิยภาเวน วิสิฏฺฐานํ สตฺตตฺตึสธมฺมานํ ปวโร อุตฺตโม วิภาโค ฯ โลกุตฺตเร อฏฺฐวิเธปิ สพฺเพ สตฺตตฺตึสธมฺมา โหนฺติ ฯ สงฺกปฺปปีติโย น วา โหนฺติ ทุติยาทิชฺฌานิเก[๑] สงฺกปฺปสฺส จตุตฺถปญฺจมชฺฌานิเก ปีติยา จ อสมฺภวโต น โหนฺติ วา ฯ โลกิเยปิ จิตฺเต สีลวิสุทฺธาทิฉพฺพิสุทฺธิปฺปวตฺติยํ ยถาโยคํ ตํตํกิจฺจสฺส อนุรูปวเสน เกจิ กตฺถจิ วิสุํ วิสุํ โหนฺติ กตฺถจิ น วา โหนฺติ ฯ

อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาทิเภทภินฺนา เต เต สภาคธมฺมา เอกชฺฌํ ราสฏฺเฐน ขนฺธา ฯ เตนาห ภควา ตเทกชฺฌํ อภิสญฺญู-หิตฺวา อภิสงฺขิปิตฺวา อยํ วุจฺจติ รูปกฺขนฺโธติอาทิ ฯ เต ปเนเต ขนฺธา ภาชนโภชนพฺยญฺชนภตฺตการกภุญฺชกวิกปฺปวเสน ปญฺเจว วุตฺตาติ อาห รูปกฺขนฺโธติอาทิ ฯ รูปญฺหิ เวทนานิสฺสยตฺตา

๑. สี. ม. ทุติยฌานิเก ฯ

ภาชนฏฺจานิยํ ฯ เวทนา ภุญฺชิตพฺพตฺตา โภชนฏฺจานิยา ฯ สญฺญา เวทนาสฺสาทลาภเหตุตฺตา พฺยญฺชนฏฺจานิยา ฯ สงฺขารา อภิสงฺขรณโต อธิรญฺชโต° ภตฺตการกฏฺจานิยา ฯ วิญฺญาณํ อุปภุญฺชกตฺตา ภุญฺชกฏฺจานิยํ ฯ เอตฺตาวตา จ อธิปฺเปตตฺถสิทฺธีติ ปญฺเจว วุตฺตา ฯ เทสนากฺกเมปิ อิทเมว การณํ ยตฺถ ภุญฺชติ ยญฺจ ภุญฺชติ เยน จ ภุญฺชติ โย จ ภุญฺชโก โย จ ภุญฺชิตา เตสํ อนุกฺกเมน ทสฺเสตุกามตา ฯ

อุปาทานานํ โคจรกฺขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา ฯ เต ปน อุปาทานวิสยภาเวน คหิตา รูปาทโย ปญฺเจวาติ วุตฺตํ รูปูปาทานกฺขนฺโธติอาทิ ฯ สพฺพสภาคธมฺมสงฺคหตฺถญฺหิ สาสวา อนาสวาปิ ธมฺมา อวิเสสโต ปญฺจกฺขนฺธาติ เทสิตา ฯ วิปสฺสนาภูมิสนฺทสฺสนตฺถํ ปน สาสวาว อุปาทานกฺขนฺธาติ ฯ ยถา ปเนตฺถ เวทนาทโย สาสวา อนาสวา จ น เอวํ รูปํ เอกนฺตกามาวจรตฺตา ฯ สภาคราสิวเสน ปน ตํ ขนฺเธสุ เทสิตํ อุปาทานิยภาเวน ปน ราสิวเสน จ อุปาทานกฺขนฺเธสูติ ทฏฺจพฺพํ ฯ

อายตนนฺติ เอตฺถ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา เตน เตน กิจฺเจน ฆเฏนฺติ วายมนฺติ อายภูเต วา เต ธมฺเม เอตานิ ตเนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ อายตํ วา สํสารทุกฺขํ นยนฺติ ปวตฺเตนฺติ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ การณภูตานีติ วา อายตนานิ ฯ อปิจ โลเก นิวาสอากรสโมสรณสญฺชาติฏฺจานํ อายตนนฺติ วุจฺจติ ฯ ตสฺมา เอเตปิ ตํตํทฺวาริกานํ ตํตทารมฺมณานญฺจ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ

๑. โปตฺถเกสุ อธิรญฺชโตติ นตฺถิ ฯ

นิวาสฏฺฐานตาย เตสเมว อากิณฺณภาเวน ปวตฺตนฺตานํ[๑] อากรฏฺฐานตาย ทฺวาราลมฺพนโต สโมสรนฺตานํ สโมสรณฏฺฐานตาย ตตฺเถว อุปฺปชฺชนฺตานํ สญฺชาติฏฺฐานตาย จ อายตนานิ ฯ ตานิ ปน ทฺวารภูตานิ อชฺฌตฺติกายตนานิ ฉ อาลมฺพนภูตานิ จ พาหิรายตนานิ ฉาติ ทฺวาทสวิธานีติ อาห จกฺขฺวายตนนฺติอาทิ ฯ จกฺขุ จ ตํ อายตนญฺจาติ จกฺขฺวายตนํ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ ตตฺถ อชฺฌตฺติกายตเนสุ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆาลมฺพนตฺตา จกฺขฺวายตนํ วิภูตนฺติ ตํ ปฐมํ นิกฺขิตฺตํ[๒] ฯ ตทนนฺตรํ อนิทสฺสนสปฺปฏิฆารมฺมณานิ อิตรานิ ฯ ตตฺถาปิ อสมฺปตฺตคฺคาหกสามญฺเญน จกฺขฺวายตนานนฺตรํ โสตายตนํ วุตฺตํ ฯ อิตเรสุ สีฆตรํ อารมฺมณคฺคหณสมตฺถตฺตา ฆานายตนํ ปฐมํ วุตฺตํ ฯ ปุรโต ฐปิตมตฺตสฺส หิ โภชาทิกสฺส คนฺโธ วาตานุสาเรน ฆาเน ปฏิหญฺญติ ฯ ตทนนฺตรํ ปน ปเทสวุตฺติสามญฺเญน ชิวฺหายตนํ วุตฺตํ ฯ ตโต สพฺพฏฺฐานิกํ กายายตนํ ฯ ตโต ปญฺจนฺนมฺปิ โคจรคฺคหณสมตฺถํ มนายตนํ ฯ ยถาวุตฺตานํ ปน อนุกฺกเมน เตสํ เตสํ อารมฺมณานิ รูปายตนาทีนิ วุตฺตานิ ฯ

อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโย ฯ อถวา ยถาสมฺภวมเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติ ภารหาเรหิ วิย จ ภาโร สตฺเตหิ ธิยนฺติ ธริยนฺติ อวสวตฺตนโต ทุกฺขวิธานมตฺตเมว เจตา สตฺเตหิ จ สํสารทุกฺขํ อนุวิธิยติ เอตาหิ ตถาวิหิตญฺจ เอตาเสฺวว ธิยติ จปิยติ รสโสณิตาทิสรีราวยวธาตุโย วิย หริตาลมโนสิลาทิเสลาวยวธาตุโย วิย จ เญยฺยาวยวภูตา จาติ ธาตุโย ฯ ยถาหุ

๑. สี. ม. ปวตฺตานํ ฯ ๒. สี. ม. วุตฺตํ ฯ

สตฺตมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 229

วิทหติ วิธานญฺจ ธิยเต จ วิธยเต[๑]
เอตาย ธิยเต เอตฺถ อิติ วา ธาตุสมฺมตา
สรีรเสลาวยว- ธาตุโย วิย ธาตุโยติ ฯ

ตา ปน มนายตนํ สตฺตวิญฺญาณธาตุวเสน สตฺตธา ภินฺทิตฺวา อวเสเสหิ เอกาทสายตเนหิ สห อฏฺฐารสธา วุตฺตาติ อาห จกฺขุ-ธาตูติอาทิ ฯ กมการณํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อริยกรตฺตา อริยานิ ตจฺฉภาวโต สจฺจานีติ อริยสจฺจานิ ฯ อิมานิ หิ จตฺตาโร ปฏิปนฺนเก[๒] จตฺตาโร จ ผลฏฺเฐติ อฏฺฐ อริยปุคฺคเล สาเธนฺติ อสติ สจฺจปฏิเวเธ เตสํ อริยภาวานุปคมนโต สติ จ ตสฺมึ เอกนฺเตน ตพฺภาวูปคมนโต จ ฯ ทุกฺขสมุทย-นิโรธมคฺคานเมว ปน ยถากฺกมํ พาธกตฺตปภวตฺตนิสฺสรณตฺต-นิยฺยานิกตฺตํ น อญฺเญสํ พาธกาทิภาโวเยว จ ทุกฺขาทีนํ นาพาธกาทิภาโว ตสฺมา อญฺญตฺถาภาวตตฺถพฺยาปิตาสงฺขาเตน ลกฺขเณน เอตานิ ตจฺฉานิ ฯ เตนาหุ โปราณา

โพธานุรูปํ จตฺตาโร ฉินฺทนฺเต จตุโร มลํ[๓]
ขีณโทเส จ จตฺตาโร สาเธนฺตีริยปุคฺคเล
อญฺญตฺถ พาธกตฺตาทิ น หิ เอเตหิ ลพฺภติ
นาพาธกตฺตเมเตสํ ตจฺฉาเนตานิ เว ตโตติ ฯ

อริยานํ วา สจฺจานิ อริยสจฺจานิ เตหิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพตฺตา ฯ อริยสฺส วา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สจฺจานิ เตน เทสิตตฺตาติ อริย-สจฺจานิ ฯ ตานิ ปน สงฺกิลิฏฺฐาสงฺกิลิฏฺฐผลเหตุวเสน จตุพฺพิธานีติ

๑. วิธียเตติปิ ทิสฺสติ ๒. ม. ปฏิปนฺนเก มคฺคฏฺเฐ ฯ ๓. สี. ม. มเล ฯ

อาห จตฺตาริ อริยสจฺจานีติอาทิ ฯ ตตฺถ กุจฺฉิตตฺตา ตุจฺฉตฺตา จ ทุกฺขํ ฯ กมฺมาทิปจฺจยสนฺนิธาเน ทุกฺขุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย สมุทโย สมุเทติ เอตสฺมา ทุกฺขนฺติ กตฺวา ฯ ทุกฺขสฺส สมุทโย ทุกฺขสมุทโย ฯ ทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ เอตฺถ เอเตน วาติ ทุกฺขนิโรโธ ฯ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ ปฏิปชฺชนฺติ จ ตํ เอตายาติ ทุกฺขนิโรธคามินี-ปฏิปทา ฯ

เจตสิกานํ โสฬสสุขุมรูปานํ นิพฺพานสฺส จ วเสน เอเกนูน-สตฺตติธมฺมา อายตเนสุ ธมฺมายตนํ ธาตูสุ ธมฺมธาตูติ จ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ ฯ เสสา เจตสิกาติ เวทนาสญฺญาหิ เสสา ปญฺญาส เจตสิกา ฯ กสฺมา ปน เวทนาสญฺญา วิสุํ กตาติ ฯ วฏฺฏธมฺเมสุ อสฺสาทตทุปกรณภาวโต ฯ เตภูมิกธมฺเมสุ หิ อสฺสาทวสปฺปวตฺตา เวทนา ฯ อสุเภ สุภาทิสญฺญาวิปลฺลาสวเสน จ ตสฺสา ตทาการปฺ-ปวตฺตีติ ตทุปกรณภูตา สญฺญา ฯ ตสฺมา สํสารสฺส ปธานเหตุตาย เอตา วินิพฺภุชิตฺวา เทสิตาติ ฯ วุตฺตญฺเหตํ อาจริเยน

วฏฺฏธมฺเมสุ อสฺสาทํ ตทสฺสาทูปเสจนํ
วินิพฺภุชฺช นิทสฺเสตุํ ขนฺธทฺวยมุทาหฏนฺติ ฯ

นนุ จ อายตนธาตูสุ นิพฺพานํ สงฺคหิตํ ขนฺเธสุ กสฺมา น สงฺคหิตนฺติ อาห เภทาภาเวนาติอาทิ ฯ อตีตาทิเภทภินฺนานญฺหิ ราสตฺเถน ขนฺธโวหาโรติ นิพฺพานํ เภทาภาวโต ขนฺธสงฺคหโต นิสฺสฏํ วินิมุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ [๑] ทฺวารานํ ฉนฺนํ อาลมฺพนานญฺจ ตตฺตกานเมว[๒] เภเทน อายตนานิ ทฺวาทส ภวนฺติ ฯ ฉนฺนํ ทฺวารานํ ฉนฺนํ อาลมฺพนานํ

๑. สี. ม. ฉนฺนนฺติ อตฺถิ ฯ ๒. สี. ม. ตตฺตกานเมวาติ นตฺถิ ฯ

ตทุภยํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนานํ ตตฺตกานเมว วิญฺญาณานํ ปริยาเยน กเมน ธาตุโย อฏฺฐารส ภวนฺติ ฯ

ติสฺโส ภูมิโย อิมสฺสาติ ติภูมํ ฯ ติภูมํเยว เตภูมิกํ ฯ วตฺตติ เอตฺถ กมฺมํ ตพฺพิปาโก วาติ วฏฺฏํ ฯ ตณฺหาติ กาม-ตณฺหาทิวเสน ติวิธา ปุน ฉฬารมฺมณวเสน อฏฺฐารสวิธา อตีตา-นาคตปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตุปญฺญาสวิธา อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน อฏฺฐสตเภทา จ ตณฺหา ฯ กสฺมา ปน อญฺเญสุปิ ทุกฺขเหตูสุ สนฺเตสุ ตณฺหาเยว สมุทโยติ วุตฺตาติ ฯ ปธานการณตฺตา ฯ กมฺมวิจิตฺตตาเหตุภาเวน หิ กมฺมสฺส สหายภาวูปคมเนน จ ทุกฺข-วจิตฺตการณตฺตา[๑] ตณฺหา ทุกฺขสฺส วิเสสการณนฺติ ฯ มคฺโคติ[๒] นิโรธคามินีปฏิปทานาเมน[๓] วุตฺโต มคฺโค โลกุตฺตโร มคฺโคติ[๔] มโตติ ปุน มคฺคคฺคหณํ โยเชตพฺพํ ฯ

มคฺคยุตฺตา อฏฺฐงฺคิกวินิมุตฺตา เสสา มคฺคสมฺปยุตฺตา ผสฺสาทโย ผลญฺเจว สสมฺปยุตฺตนฺติ เอเต จตูหิ สจฺเจหิ วินิสฺสฏา วินิคฺคตา นิปฺปริยายโต ฯ ปริยายโต ปน อญฺญาตาวินฺทฺริยนิทฺเทเสปิ มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺนนฺติ วุตฺตตฺตา ผลธมฺเมสุ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ มคฺคสจฺเจ อิตเรสญฺจ มคฺคผลสมฺปยุตฺตานํ สงฺขารทุกฺขสามญฺเญน ทุกฺขสจฺเจ สงฺคโห สกฺกา กาตุํ ฯ เอวญฺหิ สติ สจฺจเทสนายปิ สพฺพสงฺคาหิกตา อุปฺปนฺนา โหติ ฯ กสฺมา ปเนเต ขนฺธาทโย พหู ธมฺมา วุตฺตา[๕] ฯ ภควตาปิ ตเถว เทสิตตฺตา ฯ ภควตาปิ กสฺมา ตถา เทสิตาติ ฯ ติวิธสตฺตานุคหสฺส อธิปฺเปตตฺตา ฯ นามรูปตทุภยสมฺมูฬฺหวเสน หิ

๑. สี. ม. ทุกฺขวิจิตฺตตาการณตฺตา ฯ ๒. สี. ม. อิติสทฺโท นตฺถิ ฯ ๓. สี. ทุกฺขนิโรธ... ฯ
๔. สี. ม. มโตติ มคฺโคติ ฯ ๕. สี. ม. วุตฺตาติ ฯ

ติกฺขนาติติกฺขมฺทินฺทฺริยวเสน สงฺขิตฺตมชฺฌิมวิตฺถารรุจิวเสน จ ติวิธา สตฺตา ฯ เตสุ นามสมฺมุฬฺหานํ ขนฺธคฺคหณํ นามสฺส ตตฺถ จตุธา วิภตฺตตฺตา ฯ รูปสมฺมุฬฺหานํ อายตนคฺคหณํ รูปสฺส [๑] อฑฺเฒกาทสธา วิภตฺตตฺตา ฯ อุภยสมฺมุฬฺหานํ ธาตุคฺคหณํ อุภเยสมฺปิ ตตฺถ วิตฺถารโต วิภตฺตตฺตา ฯ ตถา ติกฺขินฺทฺริยานํ สงฺขิตฺตรุจิกานญฺจ ขนฺธคฺคหณนฺติ-อาทิ โยเชตพฺพํ ฯ ตมฺปเนตํ ติวิธมฺปิ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตุวเสน ทิฏฺฐเมว อุปการาวหํ โน อญฺญถาติ สจฺจคฺคหณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวนิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย สตฺตมปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

อฏฺฐมปริจฺเฉทวณฺณนา

อิทานิ ยถาวุตฺตนามรูปธมฺมานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏฺฐานนยวเสน ปจฺจเย ทสฺเสตุํ เยสนฺติอาทิมารทฺธํ ฯ เยสํ ปจฺจเยหิ สงฺขตตฺตา สงฺขตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ เย ปจฺจยธมฺมา ยถา เยนากาเรน ปจฺจ-ยา ฐิติยา อุปฺปตฺติยา จ อุปการกา ตํวิภาคํ เตสํ ปจฺจ-ยุปฺปนฺนานํ เตสํ ปจฺจยานํ ตสฺส จ ปจฺจยาการสฺส ปเภทํ อิห อิมสฺมึ สมุจฺจยสงฺคหานนฺตเร ฐาเน ยถารหํ ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนธมฺเม ปติ[๒] ตํตํปจฺจยานํ ตํตํปจฺจยภาวาการานุรูปํ อิทานิ ปวกฺขามีติ โยชนา ฯ ตตฺถ ปจฺจยสามคฺคึ ปฏิจฺจ สมํ คนฺตฺวา ผลานมุปฺปาโท เอตสฺมาติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ปจฺจโย ฯ นานปฺปการานิ ฐานานิ ปจฺจยา เอตฺถาติอาทินา ปฏฺฐานํ อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานมหาปกรณํ ฯ

๑. สี. ม. ตตฺถาติ อตฺถิ ฯ ๒. สี. ม. สติ ฯ ๓. สี. ม. ปจฺจยากาโร ฯ

ตตฺถ เทสิตนโย ปฏฺฐานนโย ฯ

ตตฺถาติ เตสุ ทฺวีสุ นเยสุ ฯ ตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส ภาเวน ภวนสีลสฺส ภาโว ตพฺภาวภาวิภาโว ฯ โสเยว อาการมตฺตํ ฯ เตน อุปลกฺขิโต ตพฺภาว ฯเปฯ ลกฺขิโต ฯ เอเตเนว ตทภาวาภาวิภาวาการมตฺโตปลกฺขิตตาปิ[๑] อตฺถโต ทสฺสิตา โหติ ฯ อนฺวยพฺยติเรกวเสน หิ ปจฺจยลกฺขณํ ทสฺสิตพฺพํ ฯ เตนาห ภควา อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ อิมสฺสุปฺปาทา อิทมุปฺปชฺชติ อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตีติ ฯ

ปฏิจฺจ ผลํ เอตสฺมา เอตีติ ปจฺจโย ฯ ติฏฺฐติ ผลํ เอตฺถ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐิติ ฯ อาหจฺจ วิเสเสตฺวา ปวตฺตา ปจฺจยสงฺขาตา ฐิติ อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิติ ฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย หิ ตพฺภาวภาวิภาวาการมตฺตํ อุปาทาย ปวตฺตตฺตา เหตาทิปจฺจยนิยมวิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา อวิเสสโต ปวตฺตติ อยมฺปน เหตาทิตํตํปจฺจยานํ ตสฺส ตสฺส ธมฺมนฺตรสฺส ตํตํปจฺจยภาวสามตฺถิยาการวิเสสํ อุปาทาย วิเสเสตฺวา ปวตฺโตติ อาห อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิตึ อารพฺภ ปวุจฺจตีติ ฯ เกจิ ปน อาหจฺจ กณฺฐตาลุอาทีสุ ปหริตฺวา วุตฺตา [๒] อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิตีติ วณฺเณนฺติ ฯ ตมฺปน สวนมตฺเตเนว เตสํ อวหสิตพฺพวจนตํ ปกาเสติ น หิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย อญฺโญ วา โกจิ นโย กณฺฐตาลุอาทีสุ อนาหจฺจ เทสิตุํ สกฺกาติ ฯ โวมิสฺเสตฺวา ปฏฺฐานนยมฺปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทเยว ปกฺขิปิตฺวา ตพฺภาวภาวิภาเวน เหตาทิ-

๑. กิสฺมิญฺจิ โปตฺถเก ตทภาวาภาวาการอิตฺยปิ ทิสฺสติ ฯ ๒. สี. ฐิตีติ อตฺถิ ฯ

เหตาทิปจฺจยวเสน จ มิสฺเสตฺวา อาจริยา สงฺคหการาทโย ปปญฺเจนฺติ วิตฺถาเรนฺติ ฯ มยํ ปน วิสุํ วิสสเยว ทสฺสยิสฺสามาติ อธิปฺปาโย ฯ

น วิชานาตีติ อวิชฺชา ฯ อวินฺทิยํ วา กายทุจฺจริตาทึ วินฺทติ ปฏิลภติ วินฺทิยํ วา กายสุจริตาทิกํ น วินฺทติ เวทิตพฺพํ วา จตุสจฺจาทิกํ น วิทิตํ กโรติ อวิชฺชมาเน วา ชวาเปติ วิชฺชมาเน วา น ชวาเปตีติ อวิชฺชา ฯ จตูสุ อริยสจฺเจสุ ปุพฺพนฺตาทีสุ จ จตูสุ อญาณสฺเสตํ นามํ ฯ อวิชฺชาว ปจฺจโยติ อวิชฺชาปจฺจโย ฯ ตโต อวิชฺชาปจฺจยา ฯ

สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขารา กุสลากุสลกมฺมานิ ฯ เต ติวิธา ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร อเนญฺชาภิสงฺขาโรติ[๑] ฯ ตตฺถ กามรูปาวจรา เตรส กุสลเจตนา ปุญฺญาภิสงฺขาโร ทฺวาทส อกุสลเจตนา อปุญฺญาภิสงฺขาโร จตสฺโส อรูปเจตนา อเนญฺชาภิสงฺขาโรติ เอวเมตา เอกูนตฺตึส เจตนา สงฺขารา นาม ฯ ปฏิสนฺธิวเสน เอกูนวีสติวิธํ ปวตฺติวเสน ทฺวตฺตึสวิธํ วิปากจิตฺตํ วิญฺญาณํ นาม ฯ นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปํ ฯ ตตฺถ นามํ อิธ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ ฯ รูปํ ปน ภูโตปาทายเภทโต ทุวิธํ กมฺมสมุฏฺฐานรูปํ ฯ ตทุภยมฺปิ อิธ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ นามรูปปจฺจยาติ เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปนฺติ สรูเปกเสโส เวทิตพฺโพ ฯ

จกฺขฺวาทีนิ ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ เกสญฺจิ มเตน รูปาทีนิ ฉ พาหิรายตนานิปิ วา อายตนํ นาม ฯ ฉ อายตนานิ จ ฉฏฺฐายตนญฺจ สฬายตนํ ฯ จกฺขุสมฺผสฺสาทิวเสน ฉทฺวาริโก ผสฺโส ผสฺโส

๑. กตฺถจิ...สงฺขารา ฯ

นาม ฯ สุขทุกฺขุเปกฺขาวเสน ติวิธา เวทนา ฯ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหาติติวิธาตณฺหา ฯ ฉฬารมฺมณาทิวเสน ปน อฏฺฐสตปฺปเภทา โหนฺติ ฯ กามูปาทานาทิวเสน จตฺตาโร อุปาทานา[1] ฯ เอตฺถ ปน ทุพฺพลา ตณฺหา ตณฺหา นาม พลวตี อุปาทานํ อสมฺปตฺตวิสย-ปตฺถนา วา ตณฺหา ตมสิ โจรานํ หตฺถปฺปสารณํ วิย สมฺปตฺต-วิสยคฺคหณมุปาทานํ โจรานํ หตฺถปฺปตฺตสฺส คหณํ วิย อปฺปิจฺฉตา-ปฏิปกฺขา ตณฺหา สนฺโตสปฏิปกฺโข[2] อุปาทานํ ปริเยสนาทุกฺขมูลํ[3] ตณฺหา อารกฺขาทุกฺขมูลํ[4] อุปาทานนฺติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ

กมฺมภโว อุปฺปตฺติภโวติ ทุวิโธ ภโว ฯ ตตฺถ ปจโม ภวติ เอตสฺมา ผลนฺติ ภโว ฯ โส กามาวจรกุสลากุสลาทิวเสน เอกูนตฺตึสวิโธ ฯ ทุติโย ปน ภวตีติ ภโว ฯ โส กามภวาทิวเสน นววิโธ ฯ อุปาทานปจฺจยา ภโวติ เจตฺถ อุปฺปตฺติภโวปิ อธิปฺเปโต ฯ ภวปจฺจยา ชาตีติ กมฺมภโวว ฯ โส หิ ชาติยา ปจฺจโย โหติ น อิตโร ฯ โส หิ ปรมาภินิพฺพตฺตกฺขนฺธสภาโว ชาติเยว ฯ น จ ตเทว ตสฺส การณํ ยุตฺตํ ฯ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตํตํคติอาทีสุ อตฺตภาวปฏิลาโภ ชาติ ฯ ตถานิพฺพตฺตสฺส จ อตฺตภาวสฺส โปราณ-ภาโว ชรา ฯ เอตสฺเสว เอกภวปริจฺฉินฺนสฺส ปริโยสานํ มรณํ ฯ ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส จิตฺตสนฺตาโป โสโก ฯ ตสฺเสว วจีปลาโป ปริเทโว ฯ กายิกทุกฺขเวทนา ทุกฺขํ ฯ มานสิกทุกฺขเวทนา โทมนสฺสํ ฯ ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส อธิมตฺตเจโตทุกฺขปฺปภาวิโต ภุโส อายาโส อุปายาโส ฯ

๑. สี. จตฺตาริ อุปาทานานิ ฯ ๒. สี. ม....ปกฺขํ ฯ ๓. ม. ปริเยสนทุกฺขมูลกา ฯ
๔. สี. ม. อารกฺข... ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 236

เอตฺถ จ สติปิ วตฺถารมฺมณาทิเก ปจฺจยนฺตเร อวิชฺชาทิเอเกกปฺปจฺจยคฺคหณํ ปธานภาวโต ปากฏสภาวโต[๑] จาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เอตฺถ จ อวิชฺชานุสยิเตเยว สนฺตาเน สงฺขารานํ วิปากธมฺมภาเวน ปวตฺตนโต อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺติ ฯ วิญฺญาณญฺจ สงฺขารชนิตํ หุตฺวา ภวนฺตเร ปติฏฺฐาติ น หิ ชนกาภาเว ตสฺสุปฺปตฺติ สิยา ตสฺมา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ ฯ นามรูปญฺจ ปุพฺพงฺคมาธิฏฺฐานภูตวิญฺญาณูปตฺถทฺธํ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ ปติฏฺฐหตีติ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ ฯ สฬายตนญฺจ นามรูปูปนิสฺสยเมว[๒] ฉพฺพิธ-ผสฺสสฺส ทฺวารภาเวน ยถารหํ ปวตฺตติ โน อญฺญถาติ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ ฯ ผสฺโส จ สฬายตนสมฺภเวเยว อารมฺมณํ ผุสติ น หิ ทฺวาราภาเว ตสฺสุปฺปตฺติ สิยาติ สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส ฯ อิฏฺฐา-นิฏฺฐมชฺฌตฺตญฺจ อารมฺมณํ ผุสนฺตาเยว[๓] เวทนา เวทิยนฺติ โน อญฺญถาติ ผสฺสปจฺจยา เวทนา ฯ เวทนิเยสุ จ ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน เวทนาเหตุกา ตณฺหา สมุฏฺฐาตีติ เวทนาปจฺจยา ตณฺหา ฯ ตณฺหาสิเนหปิปาสิตาเยว จ อุปาทานิเยสุ ธมฺเมสุ อุปาทานาย ทฬฺหภาเวน สํวตฺตนฺติ ฯ ตณฺหาย หิ รูปาทีนิ อสฺสาเทตฺวา กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตีติ ตณฺหา กามูปาทานสฺสฏฺ ปจฺจโย ฯ ตถา รูปาทิเภเท คธิโต นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินา มิจฺฉาทสฺสนํ สํสารโต มุญฺจิตุกาโม อสุทฺธิมคฺเค สุทฺธิมคฺคปรามสนํ ขนฺเธสุ อตฺตตฺตนิยคฺคาหภูตํ อตฺตวาททสฺสนทฺวยญฺจ คณฺหาติ ตสฺมา ทิฏฺฐูปาทานาทีนมฺปิ ปจฺจโยติ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ ฯ ยถารหํ

๑. สี. ม. ปากฏภาวโต ฯ ๒. สี. ม. นามรูปนิสฺสยเมว ฯ ๓. สี. ม. ผุสนฺโตเยว เวทนํ เวทิยติ ฯ

สมฺปโยคานุสยวเสน อุปาทานปติฏฺฐิตาเยว สตฺตา กมฺมายูหนาย สํวตฺตนฺตีติ อุปาทานํ ภวสฺส ปจฺจโย ฯ อุปฺปตฺติภวสงฺขาตา จ ชาติ กมฺมภวเหตุกาเยว วีชโต องฺกุโร วิย ตตฺถ ตตฺถ สมุปลพฺภตีติ ภโว ชาติปจฺจโย นาม ฯ สติ จ ชาติยา เอว ชรามรณสมฺภโว ฯ น หิ อชาตานํ ชรา๑ วา มรณํ วา โหตีติ ชาติ ชรามรณานํ ปจฺจโยติ เอวเมเตสํ ตพฺภาวภาวิภาโว ทฏฺฐพฺโพ ฯ

เอว ฯเปฯ โหตีติ ยถาวุตฺเตน ปจฺจยปรมฺปราวิธินา๒ น ปน อิสฺสรนิมฺมานาทีหิ เอตสฺส วฏฺฏสงฺขาตสฺส เกวลสฺส สุขาทีหิ อมิสฺสสฺส๓ สกลสฺส วา ทุกฺขกฺขนฺธสฺส ทุกฺขราสิสฺส น จ สุข-สุภาทีนํ สมุทโย นิพฺพตฺติ โหติ ฯ เอตฺถ อิมสฺมึ ปจฺจยสงฺคหาธิกาเร ฯ

อตติ สตตํ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อทฺธา กาโล ฯ อวิชฺชา-สงฺขารา อตีโต อทฺธา อตีตภวปริยาปนฺนเหตูนเมเวตฺถ อธิปฺเป-ตตฺตา ฯ อทฺธาคหเณน จ อวิชฺชาทีนํ ธมฺมานเมว คหณํ ตพฺพิ-นิมุตฺตสฺส กสฺสจิ กาลสฺส อนุปลพฺภนโต ฯ นิรุทฺธานุปฺปนฺนาเอว หิ ธมฺมา อตีตานาคตกาลวเสน อุปฺปาทาทิกฺขณตฺตยปริยาปนฺนา จ ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน โวหริยนฺติ ฯ ชาติชรามรณํ อนาคโต อทฺธา ปจฺจุปฺปนฺนเหตุโต อนาคเต นิพฺพตฺตนโต ฯ มชฺเฌ อฏฺฐ๔ ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธาติ อตีตเหตุโต อิธ นิพฺพตฺตกผลภาวตฺตา อนาคต-ผลสฺส อิธ เหตุสภาวตฺตา จ มชฺเฌ วิญฺญาณาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธา ฯ นนุ โสกปริเทวาทโยปิ องฺคภาเวน วตฺตพฺพาติ อาห โสกาทิวจนนฺติอาทิ ฯ โสกาทิวจนํ ชาติยา นิสฺสนฺทสฺส

๑. สี. ม. ชรามรณสมฺภโว โหติ ฯ ๒. สี. ม. ปรมฺปรวิธินา ฯ ๓. สี. ม. อสํมิสฺสสฺส ฯ ๔. โปตฺถเกสุ อฏฺฐาติ นตฺถิ ฯ

อมุขยผลมตฺตสฺส นิทสฺสนํ ฯ น ปน วิสุํ องฺคทสฺสนนฺติ อตฺโถ ฯ

ตณฺหูปาทานภวาปิ คหิตา โหนฺตีติ กิเลสสภาวสามญฺญโต อวิชฺชาคหเณน ตณฺหูปาทานา[๑] กมฺมภวสามญฺญโต สงฺขารคฺคหเณน กมฺมภโว คหิโต ฯ ตถา ตณฺหูปาทานภวคฺคหเณน จ อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาติ สมฺพนฺโธ ฯ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน เตสํ คหเณน เตสํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ ชาติชราภงฺคาว ชาติชรามรณนฺติ จ วุตฺตาติ อาห ชาติชรามรณคฺคหเณนาติอาทิ ฯ อตีเต เหตโว ปญฺจาติ สรูปโต วุตฺตานํ ทฺวินฺนํ อวิชฺชาสงฺขารานํ สงฺคหวเสน คหิตานํ ติณฺณํ ตณฺหูปาทานภวานญฺจ วเสน ปจฺจุปฺปนฺนผลสฺส ปจฺจยา อตีตภเว นิพฺพตฺตา เหตโว ปญฺจ ฯ อิทานิ ผลปญฺจกนฺติ อตฺตเหตุปจฺจยา อิธ ปจฺจุปฺปนฺเน นิพฺพตฺตํ วิญฺญาณาทิผลปญฺจกํ ฯ อิทานิ เหตโว ปญฺจาติ สรูปโต วุตฺตานํ ตณฺหาทีนํ ติณฺณํ สงฺคหโต ลทฺธานํ อวิชฺชาสงฺขารานํ ทฺวินฺนญฺจ วเสน อายตึ ผลสฺส ปจฺจยา อิทานิ เหตโว ปญฺจ ฯ อายตึ ผลปญฺจกนฺติ ชาติชรามรณคฺคหเณน วุตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนเหตุปจฺจยา อนาคเต นิพฺพตฺตนกํ วิญฺญาณาทิผลปญฺจกํ ฯ

อิติ เอวํ วีสติ ฯ อตีตาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ อากีริยนฺตีติ อาการา ฯ อตีตเหตูนํ อิทานิ ผลปญฺจกสฺส จ อนฺตรา เอโก สนฺธิ อิทานิ ผลปญฺจกสฺส อิทานิ เหตูนญฺจ อนฺตรา เอโก อิทานิ เหตูนญฺจ อายตึ ผลสฺส จ อนฺตรา เอโกติ เอวํ ติสนฺธี ฯ

๑. สี. ม. ตณฺหุปาทานานิ ฯ

วุตฺตญฺเหตํ สงฺขารวิญฺญาณานมนฺตรา เอโก เวทนาตณฺหานมนฺตรา เอโก ภวชาตีนมนฺตรา เอโก สนฺธีติ ฯ เอตฺถ หิ เหตุโต ผลสฺส อวิจฺเฉทปฺปวตฺติภาวโต เหตุผลสมฺพนฺธภูโต ปฐโม สนฺธิ ฯ ตถา ตติโย ฯ ทุติโย ปน ผลโต เหตุโน อวิจฺเฉทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธภูโต ฯ ผลภูโตปิ หิ ธมฺโม อญฺญสฺส เหตุสภาวสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโยติ ฯ

สงฺขิปียนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จาติ สงฺเขปา ฯ อตีเต เหตุ เอตรหิ วิปาโก เอตรหิ เหตุ อายตึ วิปาโกติ จตฺตาโร สงฺเขปาติ จตุสงฺเขปา ฯ กมฺมภวสงฺขาโต ภเวกเทโสติ เอตฺถ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยเจตนา ภโว นาม ฯ ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยเจตนา สงฺขาราติ เวทิตพฺพา ฯ อวเสสาติ วิญฺญาณาทิปญฺจกชาติชรามรณวเสน สตฺตวิธา ปจฺจุปฺปนฺนผลวเสน วุตฺตธมฺมา ฯ อุปปตฺติภวสงฺขาโต ภเวกเทโสติ ปน อนาคตปริยาปนฺนา ภวาติ เวทิตพฺพา ฯ ภวสทฺเทน กมฺมภวสฺสาปิ วุจฺจมานตฺตา ภเวกเทสสทฺโท วุตฺโต ฯ ปุพฺพนฺตสฺส อวิชฺชา มูลํ อปรนฺตสฺส ตณฺหา มูลนฺติ อาห อวิชฺชาตณฺหาวเสน เทฺว มูลานีติ ฯ

เตสเมว อวิชฺชาตณฺหาสงฺขาตานํ วฏฺฏมูลานํ นิโรเธน อนุปฺปาทธมฺมตาปตฺติยา สจฺจปฏิเวธโต สิทฺธาย อปฺปวตฺติยา วฏฺฏํ นิรุชฺฌติ ฯ อภิณฺหโส อภิกฺขณํ ชรามรณสงฺขาตาย มุจฺฉาย ปีฬิตานํ สตฺตานํ โสกาทิสมปฺปิตานํ กามาสวาทิอาสวสมุปฺปาทโต ปุน อวิชฺชา จ ปวตฺตติ ฯ อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโยติ หิ

วุตฺตํ ฯ เอเตน อวิชฺชายปิ ปจฺจโย ทสฺสิโต โหติ ฯ อิตรถา ปฏิจฺจสมุปฺปาทจกฺกํ อพนฺธํ สิยาติ ฯ อิจฺเจวํ วุตฺตนเยน อาวทฺธํ อวิจฺฉินฺนํ อนาทิกํ อาทิรหิตํ ติภูมิกปริยาปนฺนตฺตา เตภูมิกํ กิเลสกมฺมวิปากวเสน วฏฺฏํ ติวฏฺฏภูตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ ปตฺถเปสิ[๑] ปญฺญาเปสิ มหามุนิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ

เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยํ วิภาคโส ทสฺสิตฺวา อิทานิ ปฏฺฐานนยํ ทสฺเสตุํ เหตุปจฺจโยติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ หิโนติ ปติฏฺฐาติ เอเตนาติ เหตุ ฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตุสทฺทานํ หิสทฺโท อิธ ปติฏฺ-ฐตฺโถติ ทฏฺฐพฺโพ ฯ หิโนติ วา เอเตน กมฺมนิทานภูเตน อุทฺธํ โอชํ อภิหรนฺเตน มูเลน วิย ปาทโป ตปฺปจฺจยํ ผลํ คจฺฉติ ปวตฺตติ วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ อาปชฺชตีติ เหตุ ฯ เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ เหตุปจฺจโย ฯ เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติ ฯ มูลฏฺเฐน เหตุ อุปการฏฺเฐน ปจฺจโยติ สงฺเขปโต มูลฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม เหตุปจฺจโย ฯ โส ปน ปวตฺเต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อุภยตฺถ สมฺปยุตฺตานํ นามธมฺมานญฺจ รุกฺขสฺส มูลา[๒] วิย สุปติฏฺฐิตภาว-สาธนสงฺขาตมูลฏฺเฐน อุปการกา ฉ ธมฺมาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อาลมฺพิยติ ทุพฺพเลน วิย ทณฺฑาทิกํ จิตฺตเจตสิเกหิ คณฺหิยตีติ อาลมฺพนํ ฯ จิตฺตเจตสิกา หิ ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ ปวตฺตนฺติ เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจยา[๓] นาม ฯ น หิ โส ธมฺโม อตฺถิ โย จิตฺตเจตสิกานํ อารมฺมณปจฺจยภาวํ น คจฺเฉยฺย ฯ

๑. ปฏฺฐเปสีติ สงฺคหปาลิปาโฐ ฯ ๒. สี. ม. มูลานิ ฯ ๓. สี. ม. อารมฺมณปจฺจโย ฯ

อตฺตาธีนปฺปวตฺตีนํ ปติฏฺโต ปจฺจโย อธิปติปจฺจโย ฯ น วิชฺชติ ปจฺจยุปฺปนฺเนน สห อนฺตรํ เอตสฺส ปจฺจยสฺสาติ อนนฺตรปจฺจโย ฯ

สณฺฐานาภาเวน สํ สุฏฺฐุ อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรปจฺจโย ฯ อตฺตโน[๑] อนนฺตรํ อนุรูปจิตฺตุปฺปาทชนนสมตฺโถ ปุริมปุริมนิรุทฺโธ ธมฺโม อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรปจฺจโยติ จ วุจฺจติ ฯ พฺยญฺชนมตฺเตเนว หิ เนสํ วิเสโส ฯ อตฺถโต ปน อุภยมฺปิ สมนนฺตรนิรุทฺธสฺเสวาธิวจนํ ฯ น หิ เนสํ อตฺถโต เภโท อุปลพฺภติ ฯ ยมฺปน เกจิ วทนฺต อตฺถานนฺตรตาย อนนฺตรปจฺจโย กาลานนฺตรตาย สมนนฺตรปจฺจโยติ ตํ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ผลสมาปตฺติยา สมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติอาทีหิ วิรุชฺฌติ ฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนญฺหิ สตฺตาหาทิกาลนิรุทฺธํ ผลสมาปตฺติยา สมนนฺตรปจฺจโย ตสฺมา อภินิเวสํ อกตฺวา พฺยญฺชนมตฺตโต เจตฺถ นานากรณํ ปจฺเจตพฺพํ น อตฺถโต ฯ ปุพฺพธมฺมนิโรธสฺส หิ ปจฺฉาชาตธมฺมุปฺปาทสฺส[๒] จ อนฺตราภาเวน อุปฺปาทสมตฺถตาย[๓] นิโรโธ อนนฺตรปจฺจยตา อิทมิโต อุทฺธํ อิทํ เหฏฺฐา อิทํ สมนฺตโตติ วิภาคาภาเวน อตฺตนา เอกตฺตํ อุปเนตฺวา วิย สุฏฺฐุ อนนฺตรภาเวน อุปฺปาเทตุํ สมตฺถํ หุตฺวา นิโรโธ สมนนฺตรปจฺจยตาติ เอวํ พฺยญฺชนมตฺตโตว เภโท ฯ นิโรธปจฺจยสฺสาปิ หิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส อสญฺญุปฺปตฺติยา ปุริมสฺส จ จุติจิตฺตสฺส กาลนฺตเรปิ อุปฺปชฺชนฺตานํ ผลปฏิสนฺธีนํ อนนฺตรา สมานชาติเยน อรูปธมฺเมน

๑. สี. ม. อาเมณฺฑิตมิทํ ฯ ๒. สี. ม....ปาทนสฺส ฯ ๓. โปตฺถเกสุ อุปฺปาทน... ฯ

พฺยวธานาภาวโต ภินฺนชาติกานญฺจ รูปธมฺมานํ พฺยวธานกรเณ อสมตฺถตาย นิรนฺตรุปฺปาทเน เอกตฺตํ อุปเนตฺวา วิย อุปฺปาทเน จ สมตฺถตา อตฺถีติ เตสมฺปิ อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจยตา ลพฺภติ ฯ ตสฺมา ธมฺมโต อวิเสเสปิ ตถา ตถา พุชฺฌนกานํ วิเนยฺยานํ วเสน อุปสคฺคตฺถวิเสสมตฺตโต[๑] ปเภโท ปจฺเจตพฺโพติ ฯ

อตฺตโน อนุปฺปตฺติยา สหุปฺปนฺนานมฺปิ อนุปฺปตฺติโต ปกาสสฺส ปทีโป วิย สหุปฺปนฺนานํ สหุปฺปาทภาเวน ปจฺจโย สหชาตปจฺจโย ฯ อรูปิโน จตฺกฺขนฺธา จตฺตาโร มหาภูตา ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา จ ธมฺมา ฯ อญฺญมญฺญํ อุปตฺถมฺภิยมานํ ติทณฺฑํ วิย อตฺตโน อุปการกธมฺมานํ อุปตฺถมฺภกภาเวน ปจฺจโย อญฺญมญฺญปจฺจโย ฯ อญฺญมญฺญภาววเสเนว จ อุปการกตา อญฺญมญฺญปจฺจยตา น สหชาตมตฺเตนาติ อยเมเตสํ ทฺวินฺนํ วิเสโส ฯ ตถาหิ สหชาตปจฺจย-ภาวีเยว โกจิ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติ จิตฺตชรูปานํ สหชาติปจฺจย-ภาวิโน นามสฺส อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจยภาวีนํ มหาภูตานญฺจ อญฺญมญฺญปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตา ยทิ หิ สหชาตภาเวเนว อตฺตโน อุปฺการกานํ อุปการกตา อญฺญมญฺญปจฺจยตา สิยา ตทา สหชาตอญฺญมญฺญปจฺจเยหิ สมาเนหิ ภวิตพฺพนฺติ ฯ

จิตฺตกมฺมสฺส ปโฏ วิย สหชาตนามรูปานํ นิสฺสยภูตา จตฺกฺ-ขนฺธา ตรุปพฺพตาทีนํ ปฐวี วิย อาธาราการโตเยว[๒] สหชาตรูป-สตฺตวิญฺญาณธาตูนํ ยถากฺกมํ นิสฺสยา[๓] ภูตรูปํ วตฺถุ จาติ อิเม นิสฺสยปจฺจยา[๔] นาม นิสฺสยติ[๕] นิสฺสิตเกหีติ กตฺวา ฯ พลวภาเวน

๑. สี. ม....มตฺตโตว เภโท ฯ ๒. สี. ม. อาธารณโตเยว ฯ ๓. ม. นิสฺสยภูตํ ภูตรูปวตฺถุ ฯ ๔. สี. ม. นิสฺสยปจฺจโย ฯ ๕. สี. นิสฺสียติ.

นิสฺสโย ปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโย อุปสทฺทสฺส อติสยโชตกตฺตา ฯ ตสฺส ปน เภทํ วกฺขติ ฯ

ฉ วตฺถูนิ ฉาลมฺพนานิ จาติ อิเม ปจฺจุปฺปนฺนโต ปฐมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตมานภาเวน อุปการกา ปุเรชาตปจฺจโย ฯ ปจฺฉาชาตปจฺจเย อสติ สนฺตานฏฺฐิติเหตุภาวํ อคจฺฉนฺตสฺส กายสฺส อุปตฺถมฺภนภาเวน อุปการกา ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปจฺฉาชาตปจฺจโย ฯ โส คิชฺฌโปตกสรีรานํ อาหาราสา เจตนา วิย ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ปุริมปริจิตคนฺโถ[๑] วิย อุตฺตรุตฺตรสฺส คนฺถสฺส กุสลาทิภาเวน อตฺตสทิสสฺส ปคุณพลวภาววิสิฏฺฐอตฺตสชาติยตาคหณํ[๒] อาเสวนํ ฯ เตน ปจฺจยา สชาติยธมฺมานํ สชาติยธมฺมาว อาเสวนปจฺจโย ฯ ภินฺนชาติกา หิ ภินฺนชาติเกหิ อาเสวนคุเณน ปคุณพลวภาววิสิฏฺฐํ กุสลาทิภาวสงฺขาตํ อตฺตโน คตึ คาหาเปตุํ น สกฺโกนฺติ น จ สยํ ตโต คณฺหนฺติ ฯ เต ปน อนนฺตราตีตานิ โลกิยกุสลากุสลานิ เจว อนาวชฺชนกฺริยาชวนานิ จาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ จิตฺตปฺปโยคสงฺขาตกฺริยาภาเวน สหชาตานํ นานากฺขณิกานญฺจ[๓] อุปการิกา เจตนา กมฺมปจฺจโย ฯ อตฺตโน นิรุสฺสาหสนฺตภาเวน สหชาตนามรูปานํ นิรุสฺสาหสนฺตภาวาย อุปการกา วิปากจิตฺตเจตสิกา วิปากปจฺจโย ฯ เตหิ ปโยเคน อสาเธตพฺพตาย กมฺมสฺส กตตฺตา นิปฺปชฺชนมตฺตโต[๔] นิรุสฺสาหสนฺตานสนฺตภาวโตเยว หิ ภวงฺคาทโย ทุวิญฺเญยฺยา ฯ อภินิปาตสมฺปฏิจฺฉนฺนสนฺตีรณมตฺตา ปน วิปากา ทุวิญฺเญยฺยาว ฯ ชวนปฺปวตฺติยาว เนสํ รูปาทิคหิตตา วิญฺญายตีติ ฯ

๑. สี. ม. ปุริมปุริมปริ... ฯ ๒. สี. อตฺตสมานชาติยตาคาหณํ ฯ ม. อตฺตนา สมานฺชาติยตา คาหณํ ฯ ๓. สี. ม. นานากฺขณิกานํ วิปากานํ กตตฺตา รูปานญฺจ อุปการิกา... ฯ ๔. สี. นิปฺปชฺชมานมตฺตโต นิรุสฺสาหสนฺตภาวา โหนฺติ ฯ น กิเลสวูปสมสนฺตภาวา ฯ ตถาสนฺตภาวโตเยว ฯ ม. นิปชฺชมาน...สนฺตภาวา ฯ นิรุสฺสาห-

สนฺตภาวโตเยว ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 244

รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกตฺเตน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา อาหารปจฺจโย ฯ สติปิ หิ กมฺมชนกภาเว[๑] อุปตฺถมฺภกตฺตเมว อาหารสฺส ปธานกิจฺจํ ฯ ชนยนฺโตปิ อาหาโร อวิจฺเฉทวเสน อุปตฺถมฺเภนฺโตว ชเนตีติ อุปตฺถมฺภกภาโววว อาหารภาโว ฯ เตสุ เตสุ กิจฺเจสุ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺเมหิ อตฺตานํ อนุวตฺตาปนสงฺขาตอธิปจฺจตฺเถน ปจฺจโย อินฺทฺริยปจฺจโย ฯ อาลมฺพนูปนิชฺฌานลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน อุปคนฺตฺวา อาลมฺพนํ นิชฺฌานกา วิตกฺกาทโย ฌานปจฺจโย ฯ สุคติโต ทุคฺคติโต ปุญฺญโต ปาปโต วา นิยฺยานตฺเถน อุปการกา สมฺมาทิฏฺฐาทโย มคฺคปจฺจโย ฯ ปรมตฺถโต ภินฺนาปิ เอกีภาวํ คตา วิย เอกุปฺปาทาทิสงฺขาตสมฺปโยคลกฺขเณน อุปการกา นาม-ธมฺมาว สมฺปยุตฺตปจฺจโย ฯ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธตาย ยุตฺตาปิ สมานา วิปฺปยุตฺตภาเวน วิสํสฏฺฐตาย นานตฺตูปคมเนน อุปการกา วตฺถุจิตฺตเจตสิกา วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ฯ ปจฺจุปฺปนฺนสภาเวน[๒] อตฺถิ-ภาเวน ตาทิสสฺเสว ธมฺมสฺสุปตฺถมฺภกตฺเตน อุปการกา สหชาตํ ปุเรชาตนฺติอาทินา วกฺขมานธมฺมา อตฺถิปจฺจโย ฯ สติปิ[๓] ชนกตฺเต จิติยํเยว สาติสโย อตฺถิปจฺจยานํ พฺยาปาโรติ อุปตฺถมฺภกตาว เตสํ คหิตา ฯ

เอกสฺมึ ผสฺสาทิสมุทาเย ปวตฺตมาเน ทุติยสฺส อภาวโต อตฺตโน จิติยา โอกาสมลภนฺตานํ อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานกจิตฺตเจตสิกานํ โอกาส-ทานวเสน อุปการกา อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา นตฺถิปจฺจโย ฯ

๑. สี. ม. ชนกภาเว ฯ ๒. สี. ม. ปจฺจุปฺปนฺนสภาวสงฺขาเต ฯ ๓. สี. ม. สติปิ หิ ฯ

อตฺตโน สภาววิคเมน อปฺปวตฺตมานานํ วิคตภาเวน อุปการกา เยว ธมฺมา วิคตปจฺจโย ฯ นิโรธานุปคมนวเสน อุปการกา อตฺถิปจฺจยาว อวิคตปจฺจโย ฯ สสฺสภาวตามตฺเตน อุปการกตา อตฺถิปจฺจยตา นิโรธานุปคมนวเสน อุปการกตา อวิคตปจฺจยตาติ ปจฺจยตาวิเสโส เนสํ ธมฺมานวิเสเสปิ[๑] ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ธมฺมานญฺหิ สมตฺถภาววิเสสํ สพฺพากาเรน ญตฺวา ภควตา จตุวีสติ ปจฺจยา เทสิตาติ ภควติ สทฺธาย เอวํวิเสสา เอเต ธมฺมาติ สุตมยญาณํ อุปฺปาเทตฺวา จินฺตาภาวนามยญาเณหิ ตท- ภิสมยาย โยโค กรณีโย ฯ อวิเสเสปิ[๒] ธมฺมสามตฺถิยสฺส ตถา ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลานํ วเสน เหฏฺฐา วุตฺโตปิ ปจฺจโย ปุน ปการนฺตเรน วุจฺจติ อเหตุกทุกํ วตฺวาปิ เหตุวิปฺปยุตฺตทุกํ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ นามํ จตุกฺขนฺธสงฺขาตํ นามํ ตาทิสสฺเสว นามสฺส ฉธา ฉหากาเรหิ ปจฺจโย โหติ ฯ ตเทว นามรูปีนํ สมฺหิตานํ ปญฺจธา ปจฺจโย โหติ ฯ รูปสฺส ปุน ภูตุปาทายเภทสฺส เอกธา ปจฺจโย โหติ ฯ รูปญฺจ นามสฺส เอกธาว ปจฺจโย ฯ ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามสฺส ทฺวิธา ทฺวิปการา ปจฺจยา โหนฺติ ฯ ทฺวยํ ปน นามรูปทฺวยํ สมฺหิตํ ทฺวยสฺส ตาทิสสฺเสว นามรูปทฺวยสฺส นวธา ปจฺจโย เจติ เอวํ ปจฺจยา ฉพฺพิธา ฐิตา ฯ

วิปากาพฺยากตํ กมฺมวเสน วิปากภาวปฺปตฺตํ กมฺมเวคุกฺขิตฺตํ ปติตํ วิย หุตฺวา ปวตฺตมานํ อตฺตโน สภาวํ คเหตฺวา ปริภาเวตฺวา เนว อญฺญํ ปวตฺเตติ น จ ปุริมวิปากานุภาวํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชติ นมคฺคปจฺจยา อาเสวเน เอกนฺติ วจนโต จ อเหตุกฺริยาสุ หสิตุปฺ-

๑. สี. ธมฺมาวิเสเสปิ ฯ ม. ธมฺมานํ วิเสโสปิ ฯ ๒. สี. ม. อวิเสสปิ ทิ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 246

ปาทสฺเสว อาเสวนตาอุทฺธรเณน อาวชฺชนทฺวยํ อาเสวนปจฺจโย น โหติ ตสฺมา ชวนาเนว อาเสวนปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺตีติ อาห ปุริมานิ ชวนานีติอาทิ ฯ อวิเสสวจเน เจตฺถ[๑] โลกิยกุสลากุสลาพฺยากตชวนาเนว ทฏฺจพฺพานิ โลกุตฺตรชวนานํ อาเสวนภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตา ฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ ปฏฺฐานฏฺจกถายํ โลกุตฺตโร ปน อาเสวนปจฺจโย นาม นตฺถีติ ฯ ตตฺถ หิ กุสลํ ภินฺนชาติกสฺส ปุเรจรตฺตา น เตน อาเสวนคุณํ คณฺหาเปติ ฯ ผลจิตฺตานิ จ ชวนวเสน อุปฺปชฺชมานานิปิ วิปากาพฺยากเต วุตฺตนเยเนว อาเสวนํ น คณฺหนฺติ น จ อญฺญํ คาหาเปนฺติ ฯ ยมฺปิ อาเสวนวินิมุตฺตํ ชวนํ นตฺถีติ อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน วุตฺตํ ตมฺปิ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ วิญฺญายติ ฯ อิตรถา อาจริยสฺส อสมเปกฺขิตาภิธายกตฺตปฺปสงฺโค สิยา ฯ มคฺโค ปน โคตฺรภูโต อาเสวนํ น คณฺหาตีติ[๒] นตฺถิ ภูมิอาทิวเสน นานาชาติตาย อนธิปฺเปตตฺตา ฯ ตถาหิ วุตฺตํ ปฏฺฐาเน โคตฺรภู มคฺคสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย โวทานํ มคฺคสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโยติ ฯ

เอกุปฺปาทาทิจตุพฺพิธสมฺปโยคลกฺขณาภาวโต สหุปฺปนฺนานมฺปิ รูปธมฺมานํ สมฺปยุตฺตปจฺจยตา นตฺถีติ วุตฺตํ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญนฺติ ฯ เหตุ ฯเปฯ นามรูปานนฺติ ตโยเปเต ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานานํ ปวตฺติยํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อุภยตฺถ สหชาตานํ นามานญฺจ เหตาทิปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติ ฯ สหชาตรูปนฺติ หิ สพฺพตฺถ ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานํ ปวตฺติยํ จิตฺต-

๑. โปตฺถเกสุ อวิเสสวจเน เปตฺถาติ ทิสฺสติ ฯ ม....วจเนน เปตฺถ ฯ
๒. ม. น คณฺหาตีติ อิทํ วจนํ ฯ

อฏฺฐมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 247

สมุฏฺฐานนฺติ วกฺขติ ฯ สหชาตา เจตนาติ อนฺตมโส จกฺขุวิญฺญาณา-
ทีหิปิ สหชาตา เจตนา ฯ สหชาตานํ นามรูปานนฺติ สพฺพาปิ
เจตนา นามานํ ปฏิสนฺธิสหคตา เจตนา กมฺมสมุฏฺฐานรูปานํ
ปวตฺติยํ รูปสมุฏฺฐาปกจิตฺตสหคตา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจ ฯ
นานากฺขณิกา เจตนาติ วิปากกฺขณโต นานากฺขเณ อตีตภวาทีสุ
นิพฺพตฺตา กุสลากุสลเจตนา ฯ นามรูปานนฺติ อุภยตฺถาปิ
นามรูปานํ ฯ วิปากกฺขนฺธาติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณาทิกา วิปากา
อรูปกฺขนฺธา ฯ กมฺมสมุฏฺฐานมฺปิ หิ รูปํ วิปากโวหารํ น ลภติ
อรูปธมฺมภาเวน สาลมฺพนภาเวน จ กมฺมสทิเสสุ อรูปธมฺเมเสฺวว
วิปากสทฺทสฺส นิรุทฺธตฺตา[๑] ฯ ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺสาติ
ปจฺจยธมฺมโต ปุเร อุปฺปนฺนสฺส อิมสฺส รูปกายสฺส ฯ

กถํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ปุเร นิพฺพตฺติยํ ปจฺฉาชาตสฺส
ปจฺจยตาติ ฯ นนุ วุตฺตํ อสติ ปจฺฉาชาเต สนฺตานฏฺฐิติเหตุภาวํ
อคจฺฉนฺตสฺสาติ ตสฺมา สนฺตานปฺปวตฺตนสฺส เหตุภาวูปตฺถมฺภเน
อิมสฺส พฺยาปาโรติ น โกจิ วิโรโธ ฯ ปฏิสนฺธิยํ จกฺขฺวาทิวตฺถูนํ
อสมฺภวโต สติ จ สมฺภเว ตํตํวิญฺญาณานํ ปจฺจยภาวานุปคมนโต
หทยวตฺถุโน จ ปฏิสนฺธวิญฺญาเณน สหุปฺปนฺนสฺส ปุเรชาตกตาภาวโต
วุตฺตํ ฉ วตฺถูนิ ปวตฺติยนฺติ ฯ ปญฺจาลมฺพนานิ ปญฺจวิญฺญาณ-
วีถิยาติ จ อิทํ อารมฺมณปุเรชาตนิทฺเทเส อาคตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ

ปญฺหาวาเร ปน เสกฺโข วา ปุถุชฺชโน วา จกฺขุํ อนิจฺจโต
ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสตีติอาทินา อวิเสเสน ปจฺจุปฺปนฺนจกฺขฺวาทีนมฺปิ

๑. นิรุฑฺฒตฺตาติ ภเวยฺย ฯ

คหิตตฺตา ธมฺมารมฺมณมฺปิ อารมฺมณปุเรชาตํ มโนวิญฺญาณวีถิยา ลพฺภติ ฯ อตฺถโตปิ เหตํ สิทฺธํ ยํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อารมฺมณํ๑ คเหตฺวา มโนทฺวาริกวีถิ ปวตฺตติ ตํ ตสฺสา อารมฺมณปุเรชาตํ โหตีติ ฯ

ปกติยา เอว ปจฺจยนฺตรรหิเตน อตฺตโน สภาเวเนว อุป-นิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย ฯ อารมฺมณนฺตเรหิ อมิสฺโส ปุถเคว โกจิ อุปนิสฺสโยติ วุตฺตํ โหติ ฯ อถวา ปกโต อุปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย ฯ ปกโตติ เจตฺถ ปกาโร อุปสคฺโค ฯ โส อตฺตโน ผลสฺส อุปฺปาทนสมตฺถภาเวน สนฺตาเน นิปฺผาทิตภาวํ อาเสวิตภาวญฺจ ทีเปติ ฯ ตสฺมา อตฺตโน สนฺตาเน นิปฺผนฺโน ราคาทิสทฺธาทิ อุปเสวิโต วา อุตุโภชนาทิ ปกตูปนิสฺสโย ฯ ตถา เจว นิทฺทิสติ ฯ

ครุกตนฺติ ครร กตฺวา ปจฺจเวกฺขิตํ ฯ ตถาหิ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กริตฺวา ตํ ครร กตฺวา ปจฺจเวกฺขตีติอาทินา นเยน ทานสีลอุโปสถกมฺมปุพฺเพกตสุจิณฺณชฺฌานโคตฺรภูโวทานมคฺคา-ทีนิ ครร กตฺวา ปจฺจเวกฺขณวเสน นิทฺเทโส ปวตฺโต ฯ ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติอาทินา นเยน อนนฺตรปจฺจเยน สทฺธึ นานตฺตํ อกตฺวา อนนฺตรูปนิสฺสยสฺส อาคตตฺตา วุตฺตํ อนนฺตรนิรุทฺธาติอาทิ ฯ เอวํ สนฺเตปิ อตฺตโน อนนฺตรา อนุรูปจิตฺตุปฺปาทวเสน อนนฺตรปจฺจโย พลวการณวเสน อนนฺตรูปนิสฺสยปจฺจโยติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ ยถารหํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ ราคาทโย ฯเปฯ เสนาสนญฺจาติ โยชนา ฯ ราคาทโย หิ อชฺฌตฺตํ นิปฺผาทิตา ปุคฺคลาทโย พหิทฺธา เสวิตา ฯ

๑. สี. ม. ปจฺจุปฺปนฺนธมฺมารมฺมณํ ฯ

ตถาหิ วุตฺตํ อาจริเยน

ราคสทฺธาทโย ธมฺมา อชฺฌตฺตมนุวาสิตา

สตฺตสงฺขารธมฺมา จ พหิทฺธา ปฏิเสวิตาติ ฯ[๑]

อถวา ธมฺมา ราคาทโย ปน สทฺธาทโย สุขทุกฺขํ ปุคฺคโล โภชนํ อุตุ เสนาสนํ[๒] อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ กุสลาทิธมฺมานนฺติ ยถาฏฺจิติวเสเนว โยชนา ฯ อตฺตโน ราคาทโย สทฺธาทโย จ อตฺตโน กุสลาทิธมฺมานํ กลฺยาณมิตฺตสฺส สทฺธาทิเก นิสฺสาย กุสลํ กโรนฺตานํ ปเรสญฺจ นิสฺสยา โหนฺติ ฯ ตตฺถ กามราคาทโย นิสฺสาย กามภวาทีสุ นิพฺพตฺตนตฺถํ ราคาทิวูปสมนตฺถญฺจ ทาน-สีลอุโปสถชฺฌานาภิญฺญาวิปสฺสนามคฺคภาวนา ราคาทิเหตุกา จ อุปรูปริราคาทโย โหนฺตีติ ยถารหํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยํ ยญฺหิ นิสฺสาย ยสฺส ยสฺส สมฺภโว ตํ ตสฺส[๓] ปกตูปนิสฺสโย โหติ ฯ ปจฺจย-มหาปเทโส เหส ยทิทํ อุปนิสฺสยปจฺจโยติ หิ วุตฺตํ ฯ ตถา จาห พหุธา โหติ ปกตูปนิสฺสโยติ ฯ สทฺธาทโยติ สีลจาค-ปญฺญา[๔] ฯ อตฺตโน สทฺธาทิกญฺหิ อุปนิสฺสาย อตฺตโน ทานสีลาทโย ตถา กลฺยาณมิตฺตานํ สทฺธาสีลาทโย นิสฺสาย ปเรสญฺจ ทาน-สีลาทโย โหนฺตีติ ปากฏเมตํ ฯ สุขทุกฺขนฺติ กายิกสุขทุกฺขํ ฯ ปุคฺคโลติ กลฺยาณมิตฺตาทิปุคฺคโล ฯ โภชนนฺติ สปฺปายาทิโภชนํ ฯ อุตุปิ ตาทิโสเยว ฯ อธิปติ ฯเปฯ ปจฺจยา โหนฺตีติ สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรตุํ ตตฺถ ครุกตมาลมฺพนนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ

๑. สี. ม. พหิทฺโธปนิเสวิตาติ ฯ ๒. โปตฺถเกสุ ธมฺมา ฯเปฯ เสนาสนนฺติ เยภุยฺเยน นตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. อภิธมฺมาวตารฏีกายญฺจ ตนฺตํ ตสฺส ตสฺสาติ อตฺถิ ฯ ๔. สี. ม. สีลสุตจาคปญฺญา ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 250

ครุกตมาลมฺพนนฺติ ปจฺจเวกฺขณอสฺสาทาทินา ครุกตมาลมฺพนํ ฯ ตญฺหิ ฌานมคฺคผลวิปสฺสนานิพฺพานาทิเภทํ ปจฺจเวกฺขณอสฺสาทมคฺคผลาทิธมฺเม อตฺตาธิเน กโรตีติ อาลมฺพนาธิปติ นาม ฯ ครุกาตพฺพตามตฺเตน อาลมฺพนาธิปติ ครุกโตปิ พลวกรณตฺเถน อาลมฺพนูปนิสฺสโยติ อยเมเตสํ วิเสโส ฯ สหชาตา ฯเปฯ นามรูปานนฺติ ฉนฺทวิริยจิตฺตวีมํสาวเสน[๑] จตุพฺพิโธปิ สหชาตาธิปติ ยถารหํ สหชาตนามรูปานํ ปวตฺติยํเยว สหชาตาธิปติวเสน ปจฺจโย ฯ รูปธมฺมสฺส อรูปธมฺมํ ปติ สหชาตปจฺจยตา ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุวเสนเว วุตฺตาติ อาห วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญนฺติ ฯ

ยสฺมา ปน อญฺญมญฺญูปตฺถมฺภนวเสเนว อญฺญมญฺญปจฺจยตา น สหชาตมตฺตโตติ ปวตฺติยํ รูปํ นามานํ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติ ตสฺมา วุตฺตํ จิตฺตเจตสิกา อญฺญมญฺญนฺติ ฯ ตถา อุปาทายรูปานิ จ ภูตรูปานํ อญฺญมญฺญปจฺจยา น โหนฺตีติ วุตฺตํ มหาภูตา อญฺญมญฺญนฺติ ฯ นนุ จ อรูปิโน อาหารา สหชาตานํ นามรูปานนฺติ วุตฺตํ เอวญฺจ สติ อสญฺญีนํ สหชาตาหารสฺส อสมฺภวโต สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ กถมิทํ นิยตีติ ฯ วุจฺจเต มโนสญฺเจตนาหารวสปฺปวตฺตสฺส กมฺมสฺส ตํสหคตานมฺปิ วา เสสาหารานํ กมฺมูปนิสฺสยปจฺจเยหิ ปจฺจยตฺตปริยายํ คเหตฺวา สพฺพสตฺตานํ อาหารฏฺฐิติกตา วุตฺตา น อาหารปจฺจยภาวโตติ ฯ ปญฺจ ปสาทาติอาทีสุ นนุ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยา น คหิตาติ ฯ สจฺจํ น คหิตา ฯ ยทิปิ เตสํ ลิงฺคาทีหิ อนุวตฺตนิยตา อตฺถิ

๑. โปตฺถเกสุ ฉนฺทจิตฺตวิริย...เสนาติ เยภุยฺเยน ทิสฺสติ ฯ

สา ปน ปจฺจยภาวโต ฯ ยถา หิ ชีวิตาหารา เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ เตสํ อนุปาลกา อุปตฺถมฺภกา อตฺถิอวิคตปจฺจยภูตา จ โหนฺติ น เอวํ อิตฺถีปุริสภาวา ลิงฺคาทีนํ เกนจิ อุปกาเรน อุปการกา โหนฺติ ฯ เกวลมฺปน ยถาสเกเหว กมฺมาทิปจฺจเยหิ ปวตฺตมานานํ ลิงฺคาทีนํ ยถิตฺถิคฺคหณสฺส[๑] ปจฺจยภาโว โหติ ตโต อญฺเญนาการเน ตํสหิตสนฺตาเน อปฺปวตฺติโต ลิงฺคาทีหิ อนุวตฺตนิยตา อินฺทฺริยตา จ เนสํ วุจฺจติ ตสฺมา น เตสํ อินฺทฺริยปจฺจยภาโว วุตฺโต ฯ

เยสํ นามานํ วตฺถาทีนํ อพฺภนฺตรโต นิกฺขมนฺตานํ วิย ปวตฺติ[๒] เยสญฺจ รูปานํ นามสนฺนิสฺสเยเนว อุปฺปชฺชมานานํ สมฺปโยคาสงฺกา โหติ เตสเมว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา รูปานํ ปน รูเปหิ สาสงฺกา นตฺถิ วตฺถุสนฺนิสฺสเยเนว ชายนฺตานํ วิสยภาวมตฺตํ อาลมฺพนนฺติ เตนาปิ เตสํ สมฺปโยคาสงฺกา นตฺถีติ เยสํ สมฺปโยคาสงฺกา อตฺถิ เตสเมว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตาปิ วุตฺตาติ อาห โอกฺกนฺติกฺขเณ วตฺถูติอาทิ ฯ

สพฺพถา สพฺพาการเน ยถารหํ นามรูปวเสน[๓] วุตฺตํ ติวิธํ สหชาตํ ทุวิธํ ปุเรชาตํ เอกวิธํ ปจฺฉาชาตญฺจ ปจฺจยชาตํ อาหาเรสุ กวฬีกาโร อาหาโร รูปชีวิตินฺทฺริยนฺติ อยํ ปญฺจวิโธปิ อตฺถิปจฺจโย อวิคตปจฺจโย จ โหติ ฯ ปจฺจุปฺปนฺนสภาเวน อตฺถิสภาเวน[๔] ตาทิสสฺเสว ธมฺมสฺส อุปตฺถมฺภกตฺตา อตฺถิภาวาภาเวน อนุปการกานเมว จ อตฺถิภาเวน อุปการกตา อตฺถิปจฺจยภาโวติ นตฺถิ นิพฺพานสฺส

๑. สี. ม. ยถาอิตฺถาทิคหณสฺส ฯ ๒. สี. ปวตฺตานํ ฯ ๓. สี. ม. นามวเสน ฯ
๔. อตฺถิภาเวนาติ โยชนาปาโฐ ฯ

สพฺพทา ภาวิโน อตฺถิปจฺจยตา อวิคตปจฺจยตา จ ฯ อุปฺปาทาทิ-ยุตฺตานํ วา นตฺถิภาโวปการกตาวิรุทฺโธ วิคตภาโวปการกตาวิรุทฺโธ จ อุปการกภาโว อตฺถิปจฺจยาทิตาติ[๑] น ตสฺส ตปฺปจฺจยตฺตปฺปสงฺโค ฯ รูปชีวิตินฺทฺริยญฺเจตฺถ โอชา วิย ฐิติกฺขเณเยว อุปการกตฺตา สหชาต-ปจฺจเยสุ น คยฺหตีติ วิสุํ วุตฺตํ ฯ

อิทานิ สพฺเพปิ ปจฺจยา สงฺเขปโต จตุพฺพิธาเยวาติ ทสฺเสตุํ อาลมฺพนูป ฯเปฯ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ ฯ น หิ โส โกจิ ปจฺจโย อตฺถิ โย จิตฺตเจตสิกานํ อารมฺมณภาวํ น คจฺเฉยฺย สกสก-ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส จ อุปนิสฺสยภาวํ น คจฺฉติ ฯ กมฺมเหตุกตฺตา จ โลกปฺปวตฺติยา ผลเหตูปจารวเสน สพฺเพปิ ปจฺจยา กมฺมสภาวํ นาติวตฺตนฺติ ฯ เต จ ปรมตฺถโต โลกสมฺมติวเสน จ วิชฺชมานา-เยวาติ สพฺเพปิ จตูสุ สโมธานํ คจฺฉนฺติ ฯ

อิทานิ ยํ วุตฺตํ ตตฺถ ตตฺถ สหชาตรูปนฺติ ตํ สพฺพํ[๒] อวิเสสโต ทฏฺฐพฺพนฺติ ทสฺเสตุํ สหชาตรูปนฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ปฏิสนฺธิยญฺหิ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปาภาวโต ปวตฺติยํ กมฺมสมุฏฺฐานานญฺจ จิตฺตเจตสิเกหิ สหุปฺปตฺตินิยมาภาวโต สหชาตรูปนฺติ สพฺพถาปิ ปวตฺเต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ ปฏิสนฺธิยํ กตตฺตารูปสงฺขาตกมฺมช-รูปานญฺจ วเสน ทุวิธํ โหติ ฯ กมฺมสฺส กตตฺตา นิพฺพตฺตมานานิ รูปานิ กตตฺตารูปานิ ฯ

อิติ เอวํ วุตฺตนเยน สมฺภวา ยถาสมฺภวํ เตกาลิกา อนนฺตร-สมนนฺตราเสวนนตฺถิวิคตวเสน ปญฺจนฺนํ อตีตกาลิกานํ กมฺม-

๑. สี. อตฺถิปจฺจยตาทิกาติ ฯ ๒. สี. ม. ตํ สพฺพํ น อวิเสสโต ฯ

อฏฺฐมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 253

ปจฺจยสฺส อตีตวตฺตมานวเสน ทฺวิกาลิกสฺส อารมฺมณาธิปติอุป-
นิสฺสยปจฺจยานํ ติกาลิกานํ อิตเรสํ ปณฺณรสนฺนํ ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกานญฺจ
วเสน กาลตฺตยวนฺโต นิพฺพานปญฺญตฺติวเสน กาลวินิมุตฺตา จ
จกฺขฺวาทิราคสทฺธาทิวเสน อชฺฌตฺติกา จ ปุคฺคลอุตฺโภชนาทิวเสน
ตโต พหิทฺธา จ ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน สงฺขตา จ ตถา ตปฺปฏิ-
ปกฺขภาเวน อสงฺขตา จ ธมฺมา ปญฺญตฺตินามรูปานํ วเสน
สงฺเขปโต ติวิธา ฐิตา สพฺพถา ปฏฺฐาเน อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐาเน
ปกรเณ จตุวีสติสงฺขาตา ปจฺจยา นามาติ โยชนา ฯ

ตตฺถาติ เตสุ ปญฺญตฺตินามรูเปสุ ฯ วจนียวาจกเภทา ทุวิธา
ปญฺญตฺตีติ วุตฺตํ ปญฺญาปิยตฺตาติอาทิ ฯ ปญฺญาปิยตฺตาติ เตน
เตน ปกาเรน ญาเปตพฺพตฺตา ฯ อิมินา รูปาทิธมฺมานํ สมูหสนฺตานาทิ-
อวตฺถาวิเสสาทิเภทา สมฺมติสจฺจภูตา อุปาทาปญฺญตฺติสงฺขาตา
อตฺถปญฺญตฺติ วุตฺตา ฯ สา หิ นามปญฺญตฺติยา ปญฺญาปิยติ ฯ
ปญฺญาปนโตติ ปกาเรหิ อตฺถปญฺญตฺติยา ญาปนโต ฯ อิมินา หิ
ปญฺญาเปตีติ ปญฺญตฺตีติ ลทฺธนามานํ อตฺถานํ อภิธานสงฺขาตา
นามปญฺญตฺติ วุตฺตา ฯ ภูตปริณามาการมุปาทายาติ ปถวาทิกานํ
มหาภูตานํ ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานานํ ปตฺถฏสงฺคตาทิอากาเรน[๑]
ปริณามาการํ ปริณามสภาวสงฺขาตํ อาการมุปาทาย นิสฺสยํ กตฺวา ฯ
ตถา ตถาติ ภุมฺมาทิวเสน ฯ ภูมิปพฺพตาทิกาติ ภูมิปพฺพตรุกฺขาทิกา
สนฺตานปญฺญตฺติ ฯ สมฺภารสนฺนิเวสาการนฺติ ทารุมตฺติกาตนฺตุอาทีนํ[๒]

๑. สํหตาติปิ อตฺถิ ฯ สี. ม. สงฺคหตาทิ... ฯ ๒. สี.....ถมฺภาทีนํ ฯ

สมฺภารานํ อุปกรณานํ สนฺนิเวสาการํ รจนาวิสิฏฺจํ* ตํตํ-
สณฺฐานาทิอาการํ ฯ รถสกฏาทิกาติ รถสกฏคามฆฏปฏาทิกา สมูห-
ปญฺญตฺติ ฯ จนฺทาวฏฺฏนาทิกนฺติ จนฺทิมสุริยนกฺขตฺตานํ สิเนรุ-
ปทกฺขิณวเสน อุทยาทิอาวฏฺฏนาการํ ฯ ทิสากาลาทิกาติ ปุรตฺถิมทิสา-
ทิกา ทิสาปญฺญตฺติ ปุพฺพณฺหาทิกา กาลปญฺญตฺติ มาโสตุวิสาข-
มาสาทิกา ตํตํนามวิสิฏฺฐา มาสาทิปญฺญตฺติ จ ฯ อสมฺผุฏฺจาการนฺติ
ตํตํรูปกลาเปหิ อสมฺผุฏฺจํ สุสิราทิอาการํ ฯ กูปคุหาทิกาติ กูป-
คุหาฉิทฺทาทิกา อากาสปญฺญตฺติ ฯ ตํตํภูตนิมิตฺตนฺติ ปจวีกสิณาทิ-
ตํตํภูตนิมิตฺตํ ฯ ภาวนาวิเสสนฺติ ปริกมฺมาทิเภทํ ภาวนาย ปพนฺธ-
วิเสสํ ฯ กสิณนิมิตฺตาทิกาติ กสิณาสุภนิมิตฺตาทิเภทา โยคีนมุปฏฺจิตา
อุคฺคหปฏิภาคเภทา นิมิตฺตปญฺญตฺติ ฯ เอวมาทิเภทาติ กสิณุคฺ-
ฆาฏิมากาสนิโรธกสิณาทิเภทา จ ฯ อตฺถจฺฉายากาเรนาติ ปรมตฺถ-
ธมฺมสฺส ฉายากาเรน ปฏิภาคากาเรน ฯ

นามนามกมฺมาทินาเมนาติ นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ
พฺยญฺชนมภิลาโปติ อิเมหิ ฉหิ นาเมหิ ฯ ตตฺถ อตฺเถสุ นมตีติ
นามํ ฯ ตํ อนฺวตฺถรุฬฺหิวเสน ทุวิธํ สามญฺญคุณกฺริยายถิจฺฉาวเสน*
จตุพฺพิธํ ฯ นามเมว กมฺมํ นามกมฺมํ ฯ ตถา นามเธยฺยํ ฯ
อกฺขรทฺวาเรน อตฺถํ นีหริตฺวา อุตฺติ กถนํ นิรุตฺติ ฯ อตฺถํ
พฺยญฺชยตีติ พฺยญฺชนํ ฯ อภิลปียตีติ อภิลาโป สทฺทคตกฺขร-
สนฺนิเวสกฺกโม ฯ สา ปนายํ นามปญฺญตฺติ วิชฺชมานาวิชฺชมาน-
ตทุภยสํโยควเสน ฉพฺพิธา โหตีติ ทสฺเสตุํ วิชฺชมานปญฺญตฺตีติ-

๑. สี. ม. รจนาทิวิสิฏฺจํ ฯ ๒. สี. ม....ปฏิภาคาทิเภทา ฯ ๓. สี...กฺริยายทิจฺฉา-
วเสน ฯ ม...กฺริยาทิจฺฉาวเสน ฯ

อาทิ วุตฺตํ ฯ เอตาย ปญฺญาเปนฺตีติ รูปเวทนาติอาทินา ปกาเสนฺติ ฯ อุภินฺนนฺติ วิชฺชมานาวิชฺชมานานํ ทฺวินฺนํ ฯ ปญฺจาภิญฺญา อาสวกฺขยญาณนฺติ ฉ อภิญฺญา อสฺสาติ ฉฬภิญฺโญ ฯ

เอตฺถ จ อภิญฺญานํ วิชฺชมานตฺตา ตปฺปฏิลาภิโน ปุคฺคลสฺส อวิชฺชมานตฺตา จ [๑] วิชฺชมาเนนาวิชฺชมานปญฺญตฺติ นาม ฯ ตถา อิตฺถิยา อวิชฺชมานตฺตา สทฺทสฺส จ วิชฺชมานตฺตา อิตฺถีสทฺโทติ อวิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ ฯ ปสาทจกฺขุโน ตนฺนิสฺสิตวิญฺญาณสฺส จ วิชฺชมานตฺตา จกฺขุวิญฺญาณนฺติ วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ ฯ รญฺโญ จ ปุตฺตสฺส จ สมฺมติธมฺมภูตตฺตา ราชปุตฺโตติ อวิชฺชมาเนนาวิชฺชมานปญฺญตฺติ ฯ

วจีโฆสานุสาเรนาติ ภูมิปพฺพตรูปเวทนาทิวจีมยสทฺทสฺส อนุสาเรน อนุคมเนน อาลมฺพนกรเณน ปวตฺตาย โสตวิญฺญาณวีถิยา ปวตฺติโต อนนฺตรํ อุปฺปนฺนสฺส มโนทฺวารสฺส นามจินฺตนาการปฺปวตฺตสฺส มโนทฺวาริกวิญฺญาณสนฺตานสฺส อิทมีทิสตฺถสฺส นามนฺติ ปุพฺเพเยว คหิตสงฺเกโตปนิสฺสยสฺส โคจรา อารมฺมณภูตา ตโต นามคหณโต ปรํ ยสฺสา สมฺมติปรมตฺถวิสยาย นามปญฺญตฺติยา อนุสาเรน อนุคมเนน อตฺถา สมฺมติปรมตฺถเภทา วิญฺญายนฺติ ฯ สายํ ภูมิปพฺพตรูปเวทนาทิกา ปญฺญาเปตพฺพตฺถทีปิกา โลกสงฺเกเตน นิมฺมิตา โลกโวหารสิทฺธา มโนทฺวารคฺคหิตกฺขราวลีภูตา ปญฺญตฺติวิญฺเญยฺยา ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺติสงฺขาตา นามปญฺญตฺตีติ วิญฺเญยฺยา ฯ

๑. สี. ม. เอตฺถนฺตเร อยนฺติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 256

เอตฺถ จ โสตวิญฺญาณวีถิยา อนนฺตรภาวินึ มโนทฺวาริกวีถิมฺปิ โสตวิญฺญาณวีถิคฺคหเณเนว สงฺคเหตฺวา โสตวิญฺญาณวีถิยาติ วุตฺตํ ฯ ฆฏาทิสทฺทญฺหิ สุณนฺตสฺส เอกเมกํ สทฺทํ อารพฺภ ปจฺจุปฺปนฺนา- ตีตารมฺมณวเสน เทฺว เทฺว ชวนวารา พุทฺธิยา คหิตํ นาม ปญฺญตฺติภูตํ[๑] อกฺขราวลิมารพฺภ เอโกติ เอวํ โสตวิญฺญาณวีถิยา อนนฺตราย อตีตสทฺทารมฺมณาย ชวนวีถิยา อนนฺตรํ นามปญฺญตฺติยา[๒] คหณํ ตโต ปรํ อตฺถาวโพโธติ อาจริยา ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย อฏฺจมปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา

อิโต ปจฺจยนิทฺเทสโต ปรํ นีวรณานํ สมนตฺเถน สมถ- สงฺขาตานํ อนิจฺจาทิวิวิธาการโต ทสฺสนตฺเถน วิปสฺสนาสงฺขาตานญฺจ ทฺวินฺนํ ภาวนานํ ทุวิธมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ ทุวิธภาวนากมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย กมฺมฏฺฐานภูตมาลมฺพนํ อุตฺตรุตฺตรโยคกมฺมสฺส ปทฏฺฐานตาย กมฺมฏฺฐานภูตํ ภาวนาวิธิญฺจ ยถากฺกมํ สมถวิปสฺสนา- นุกฺกเมน ปวกฺขามีติ โยชนา ฯ ราโคว จริตา จริยา[๓] ปกตีติ ราคจริตา ฯ เอวํ โทสจริตาทโยปิ ฯ

จริตสงฺคโหติ มูลจริตวเสน ปุคฺคลสงฺคโห ฯ สํสคฺควเสน ปน เตสฏฺฐี จริยา[๔] โหนฺตีติ ฯ วุตฺตญฺหิ

๑. นามปญฺญตฺตีติปิ อตฺถิ ฯ ๒. นามปญฺญตฺติคฺคหณนฺติปิ อตฺถิ ฯ ๓. สี. จริยาติ นตฺถิ ฯ ๔. สี. ม. จริตา ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 257

ราคาทิเก ติเก สตฺต- สตฺต[๑] สทฺธาทิเก ติเก

เอกทฺวิตฺติกมูลมฺหิ มิสฺสโต สตฺตสตฺตกนฺติ ฯ

เอตฺถ หิ ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา ราคโทสจริตา ราคโมหจริตา โทสโมหจริตา ราคโทสโมหจริตาติ เอวํ ราคาทิเก ติเก สตฺตกเมกํ ตถา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา สทฺธา-พุทฺธิจริตา สทฺธาวิตกฺกจริตา พุทฺธิวิตกฺกจริตา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺก-จริตาติ สทฺธาทิเกปิ ติเก เอกนฺติ เอวํ เทฺว ติเก อมิสฺเสตฺวา จุทฺทส จริยา[๒] โหนฺติ ฯ ราคาทิตฺติเก ปน เอกทฺวิตฺติกมูลวเสน สทฺธาทิตฺติเกน สห โยชิเต ราคสทฺธาจริตา ราคพุทฺธิจริตา ราค-วิตกฺกจริตา ราคสทฺธาพุทฺธิจริตา ราคสทฺธาวิตกฺกจริตา ราคพุทฺธิ-วิตกฺกจริตา ราคสทฺธาพุทฺธิวิตกฺกจริตาติ รามูลนเย เอกํ สตฺตกํ ตถา โทสสทฺธาจริตา โทสพุทฺธิจริตา โทสวิตกฺกจริตาติอาทินา โทสมูลนเยปิ เอกํ โมหสทฺธาจริตาติอาทินา โมหมูลนเยปิ เอกนฺติ เอวํ เอกมูลนเย สตฺตกตฺตยํ โหติ ฯ ยถา เจตฺถ เอวํ ทฺวิมูลนเยปิ ราคโทสสทฺธาจริตา ราคโทสพุทฺธิจริตา ราคโทสวิตกฺกจริตาติอาทินา สตฺตกตฺตยํ ฯ ติมูลกนเย ปน ราคโทสโมหสทฺธาจริตาติอาทินา เอกํ สตฺตกนฺติ เอวํ มิสฺสโต สตฺตสตฺตกวเสน เอกูนปญฺญาส จริยา[๒] โหนฺติ ฯ อิติ อิมา เอกูนปญฺญาส ปุริมา จ จุทฺทสาติ เตสฏฺฐี จริยา ทฏฺฐพฺพา ฯ เกจิ ปน ทิฏฺฐิยา สทฺธึ จตุสฏฺฐีติ วณฺเณนฺติ ฯ

ภาวนาย ปฏิสงฺขารกมฺมภูตา อาทิกมฺมภูตา วา ปุพฺพภาค-

๑. ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ กํอิติ ปทํ นฏฺฐํ สิยา ฯ ๒. เกสุจิ โปตฺถเกสุ จริตาติ ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 258

ปุพฺพภาคภาวนา ปริกมฺมภาวนา นาม ฯ นีวรณวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐาย โคตฺรภูปริโยสานา กามาวจรภาวนา อุปจารภาวนา นาม อปฺปนาย สมีปจาริตตฺตา[๑] คามูปจาราทโย วิย ฯ มหคฺคตภาวปฺปตฺตา อปฺปนาภาวนา นาม อปฺปนาสงฺขาตวิตกฺกปมุขตฺตา ฯ สมฺปยุตฺตธมฺเม[๒] อารมฺมเณ อปฺเปนฺโต วิย ปวตฺตตีติ วิตกฺโก อปฺปนา ฯ ตถาหิ โส อปฺปนา พฺยปฺปนาติ นิทฺทิฏฺโฐ ฯ ตปฺปมุขตาวเสน สพฺเพปิ มหคฺคตานุตฺตรชฺฌานธมฺมา อปฺปนาติ วุจฺจนฺติ ฯ ปริกมฺมสฺส นิมิตฺตํ อารมฺมณตฺตาติ ปริกมฺมนิมิตฺตํ กสิณมณฺฑลาทิ ฯ ตเทว จกฺขุนา ทิฏฺฐํ วิย มนสา อุคฺคเหตพฺพํ นิมิตฺตํ อุคฺคหนฺตสฺส วา นิมิตฺตนฺติ อุคฺคหนิมิตฺตํ ฯ ตปฺปฏิภาควณฺณาทิกสิณโทสรหิตํ นิมิตฺตํ อุปจารปฺปนานมารมฺมณตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตํ ฯ ปฐวีเยว กสิณํ เอกเทเส อฐตฺวา อนนฺตรสฺส ผริตพฺพตาย สกลฏฺเฐนาติ ปฐวีกสิณํ ฯ กสิณมณฺฑลํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ตทาลมฺพนญฺจ ฌานํ ปฐวีกสิณนฺติ วุจฺจติ ฯ ตถา อาโปกสิณาทีสุปิ ฯ

ตตฺถ ปฐวาทีนิ จตฺตาริ ภูตกสิณานิ นีลาทีนิ จตฺตาริ วณฺณกสิณานิ ปริจฺฉินฺนกาโส อากาสกสิณํ จนฺทาทิอาโลโก อาโลกกสิณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อุทฺธํ ธุมาตํ สูนํ ฉวสรีรํ อุทฺธุมาตํ ฯ ตเทว กุจฺฉิตฏฺเฐน อุทฺธุมาตกํ ฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ เสตรตฺตาทิวิมิสฺสิตํ เยภุยฺเยน นีลวณฺณํ ฉวสรีรํ วินีลกํ วิเสสโต นีลกนฺติ กตฺวา ฯ วิสฺสวนฺตํ ปุพฺพกํ[๓] วิปุพฺพกํ ฯ มชฺเฌ ทฺวิธา ฉินฺนํ วิจฺฉิทฺทกํ ฯ

๑. สมีปจาริกตฺตาติ โยชนาปาโฐ ฯ ๒. สี. ม. สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ ฯ ๓. วิสฺสวนฺต-ปุพฺพกนฺติปิ ทิสฺสติ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 259

โสณสิงฺคาลาทีหิ วิวิเธนากาเรน ขาทิตํ วิกฺขายิตกํ ฯ โสณสิงฺคาลาทีหิ วิวิเธนากาเรน ขณฺฑิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ขิตฺตํ วิกฺขิตฺตกํ ฯ กากปทาทิอากาเรน สตฺเถน หนิตฺวา วิวิธํ ขิตฺตํ หตวิกฺขิตฺตกํ ฯ โลหิตปคฺฆรนกํ โลหิตกํ ฯ กิมิกุลปคฺฆรนกํ ปุฬุวกํ ฯ อนฺตมโส เอโกปิ อฏฺฐิ อฏฺฐิกํ นาม ฯ

อนุอนุสฺสรณํ อนุสฺสติ ฯ อรหตฺตาทิพุทฺธคุณารมฺมณา อนุสฺสติ พุทฺธานุสฺสติ ฯ สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณารมฺมณา อนุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ ฯ สุปฏิปนฺนตาทิสงฺฆคุณารมฺมณา อนุสฺสติ สงฺฆานุสฺสติ ฯ อขณฺฑตาทินา สุปริสุทฺธสฺส อตฺตโน สีลคุณสฺส อนุสฺสรณํ สีลานุสฺสติ ฯ วิคตมลมจฺเฉรตาทิวเสน[๑] อตฺตโน จาคานุสฺสรณํ จาคานุสฺสติ ฯ เยหิ สทฺธาทีหิ สมนฺนาคตา เทวา เทวตฺตํ คตา ตาทิสา คุณา มยิ สนฺตีติ เอวํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณานุสฺสรณํ เทวตานุสฺสติ ฯ สพฺพทุกฺขูปสมภูตสฺส นิพฺพานสฺส คุณานุสฺสรณํ อุปสมานุสฺสติ ฯ ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทภูตสฺส มรณสฺส อนุสฺสรณํ มรณานุสฺสติ ฯ เกสาทิกายโกฏฺฐาเส คตา ปวตฺตา สติ กายคตาสติ ฯ อานญฺจ อปานญฺจ อานาปานํ อสฺสาสปสฺสาสา ฯ ตทารมฺมณา สติ อานาปานสฺสติ ฯ

มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺตา มิตฺเตสุ ภวาติ วา เมตฺตา ฯ สาสตฺตานํ หิตสุขูปสํหรณลกฺขณา ฯ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา กรุณา ฯ ปรสมฺปตฺติสมฺโมทลกฺขณา มุทิตา ฯ

๑. อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกาโยชนายํ วิคตมจฺเฉรตาทีติ อิทเมว ทิสฺสติ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 260

อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา อุเปกฺขา ฯ อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตฺตา อปฺปมญฺญา ฯ อุตฺตมวิหารภาวโต อุตฺตมานํ วา วิหารภาวโต พฺรหฺมวิหาโร ฯ คมนปริเยสนปริโภคาทิปจฺจเวกฺขณวเสน กว°ฬีการาหาเร ปฏิกฺกูลนฺติ ปวตฺตา สญฺญา อาหาเรปฏิกฺกูลสญฺญา ฯ ปฐวีธาตุอาทีนํ จตุนฺนํ ธาตูนํ สลกฺขณโต เกสาทิสมฺภาราทิโต จ ววตฺถานํ จตุธาตุววตฺถานํ ฯ อรูเป อารมฺมเณ ปวตฺตา อารุปฺปา ฯ

อิทานิ ตสฺส ตสฺส ปุคฺคลสฺส จริตานุกุลํ กมฺมฏฺฐานํ ทสฺเสตุํ จริตาสุ ปนาติอาทิมาห ฯ ราโค จ จริตํ[๒] ปกติ เอตสฺสาติ ราคจริโต ราคพหุโล ปุคฺคโล ฯ ราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภาวโต อสุภกมฺมฏฺฐานํ ตสฺส สปฺปายํ ฯ อานาปานํ โมหจริตสฺส วิตกฺกจริตสฺส จ สปฺปายํ พุทฺธิวิสยภาเวน โมหปฏิปกฺขตฺตา วิตกฺกสนฺธาวนนิวารกตฺตา จ ฯ ฉ พุทฺธานุสฺสติอาทโย สทฺธาจริตสฺส สปฺปายา สทฺธาพุทฺธิเหตุภาวโต ฯ มรโณ ฯเปฯ พุทฺธิจริตสฺส สปฺปายานิ คมฺภีรภาวโต พุทฺธิยา เอว วิสยตฺตา ฯ เสสานีติ จตุพฺพิธภูตกสิณากาสาโลกกสิณารุปฺปจตุกฺกวเสน ทสวิธานิ ฯ ตตฺถาปีติ เตสุ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ ฯ ปุถุลํ โมหจริตสฺส สปฺปายํ สมฺพาเธ โอกาเส จิตฺตสฺส ภิยฺโยโส มตฺตาย สมฺมุยฺหนโต ฯ ขุทฺทกํ วิตกฺกจริตสฺส สปฺปายํ มหนฺตารมฺมณสฺส วิตกฺกสนฺธาวนปจฺจยตฺตา ฯ อุชุวิปจฺจนีกโตเจว อติสปฺปายตาย เจตํ วุตฺตํ ฯ ราคาทีนํ ปน อวิกฺขมฺภิกา สทฺธาทีนํ วา อนุปการิกา กสิณาทิภาวนา นาม นตฺถิ ฯ

๑. กพฬีติปิ อตฺถิ ฯ ๒. ราโคว จริตนฺติ โยชนาปาโฐ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 261

สพฺพตฺถาปีติ จตฺตาฬีสกมฺมฏฺฐาเนสุปิ ฯ นตฺถิ อปฺปนา พุทฺธ-คุณาทีนํ ปรมตฺถภาวโต อเนกวิธตฺตา เอกสฺสาปิ คมฺภีรภาวโต จ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ อปฺปนาวเสน สมาธิสฺส ปติฏฺฐาตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา ฯ อปฺปนาภาวํ อปฺปตฺวา สมาธิ อุปจาร-ภาเวเนว ปติฏฺฐาติ ฯ โลกุตฺตรสมาธิ ปน ทุติยจตุตฺถารูปสมาธิ จ สภาวธมฺเมปิ ภาวนาวิเสสวเสน อปฺปนํ ปาปุณาติ ฯ วิสุทฺธิ-ภาวนานุกฺกมพเลน[๑] หิ โลกุตฺตโร อปฺปนํ ปาปุณาติ ฯ อารมฺมณ-สมติกฺกมภาวนาวเสน อารุปฺปสมาธิ ฯ อปฺปนาปฺปตฺตสฺเสว หิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิโน อารมฺมณมตฺตสมติกฺกมนมตฺตํ[๒] โหติ ฯ ปญฺจกชฺ-ฌานานิ เอเตสมตฺถิ ตตฺถ นิยุตฺตานีติ วา ปญฺจกชฺฌานิกานิ ฯ อสุภภาวนาย ปฏิกฺกูลารมฺมณตฺตา จณฺฑโสตาย นทิยา อริตฺตพเลน นาวา วิย วิตกฺกพเลเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปวตฺตตีติ อสุภกมฺมฏฺฐาเน อวิตกฺกชฺฌานาสมฺภวโต ปฐมชฺฌานิกาติ วุตฺตํ ฯ

เมตฺตากรุณามุทิตานํ โทมนสฺสสหคตพฺยาปาทวิหึสานภิรตีนํ ปหายกตฺตา โทมนสฺสปฏิปกฺเขน โสมนสฺเสเนว สหคตตา ยุตฺตาติ เมตฺตาทโย ตโย จตุกฺกชฺฌานิกาติ วุตฺตา ฯ สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ ทุกฺขา มุจฺจนฺตุ ลทฺธสุขสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตูติ เมตฺตาทิวสปฺปวตฺตํ พฺยาปารตฺตยํ ปหาย กมฺมสฺสกตาทสฺสเนน สตฺเตสุ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺตภาวนาย นิพฺพตฺตาย ตตฺรมชฺฌตฺตุ-เปกฺขาย พลวตรตฺตา อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส สุขสหคตตาสมฺภวโต อุเปกฺขา ปญฺจมชฺฌานิกาติ วุตฺตา ฯ

๑. สี....นุกฺกมวเสน ฯ ๒. สี. อารมฺมณมสมติกฺกมาเมตฺตํ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 262

ยถารหนฺติ ตํตทารมฺมณานุรูปโต ฯ กสฺสจิ อารมฺมณสฺส อปริพฺยตฺตตาย ปริยาเยนาติ วุตฺตํ ฯ กสิณาสุภโกฏฺฐาสานาปา-นสฺสตีเสฺวว หิ ปริพฺยตฺตนิมิตฺตสมฺภโวติ ฯ ปจวีมณฺฑลาทีสุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาติ อาทิมฺหิ ตาว จตุปาริสุทฺธิสีลํ วิโสเธตฺวา ทสวิธํ ปลิโพธํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปิยครุภาวนียาทิคุณสมนฺนาคตํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน ปกติจริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อฏฺฐารสวิธํ อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย ปญฺจงฺคสมนฺนาคเต อนุรูปวิหาเร วิหรนฺตสฺส เกสนขหรณาทึ ขุทฺทกปลิโพธุปจฺเฉทํ กตฺวา กสิณ-มณฺฑลาทึ ปุรโต กตฺวา อานาปานโกฏฺฐาสาทีสุ จิตฺตํ ฐเปตฺวา นิสีทิตฺวา ปจวี ปจวีติอาทินา ตํตํภาวนานุกฺกเมน ปจวีกสิณาทีสุ ตํตทารมฺมเณสุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺส ฯ อยเมตฺถ สงฺเขโป ฯ วิตฺถารโต ปน ภาวนา วิสุทฺธิมคฺคโต คเหตพฺพา[๑] ฯ ทุวิธมฺปิ หิ ภาวนาวิธานํ อิธ อาจริเยน อติสงฺเขปโต วุตฺตํ ฯ ตทตฺถ-ทสฺสนตฺถญฺจ วิตฺถารนเย อาหริยมาเน อติปปญฺโจ สิยาติ มยมฺปิ ตํ น วิตฺถาเรสฺสาม ฯ

ยทา ฯเปฯ สมุคฺคหิตนฺติ เอวํ ปวตฺตานุปุพฺพภาวนาวเสน ยทา ตํ ปริกมฺมนิมิตฺตํ จิตฺเตน สมฺมา อุคฺคหิตํ โหติ ฯ มโนทฺวารสฺส อาปาถมาคตนฺติ จกฺขุํ นิมฺมิเลตฺวา วา อญฺญตฺถ คนฺตฺวา วา มนสิกโรนฺตสฺส กสิณมณฺฑลสทิสเมว หุตฺวา มโนทฺวาริกชวนานํ อาปาถมาคตํ โหติ ฯ สมาธิยตีติ วิเสสโต จิตฺเตกคฺคตาปตฺติยา สมาหิตา โหติ ฯ จิตฺตสมาธานวเสน ปุคฺคโลปิ สมาหิโตเยวาติ

๑. ภาวนาวิสุทฺธิมคฺคโต คเหตพฺโพติ โยชนาปาโฐ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 263

วุตฺตํ ตถาสมาหิตสฺสาติ ฯ ตปฺปฏิภาคนฺติ อุคฺคหนิมิตฺตสทิสํ ฯ ตโตเยว หิ ปฏิภาคนิมิตฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ ตมฺปน อุคฺคหนิมิตฺตโต อติปริสุทฺธํ โหติ ฯ วตฺถุธมฺมวิมุจฺจิตนฺติ ปรมตฺถธมฺมโต วิมุตฺตํ วตฺถุธมฺมโต วา กสิณมณฺฑลคตกสิณโต วินิมุตฺตํ ภาวนาย นิพฺพตฺตตฺตา ภาวนามยํ ฯ สมปฺปิตนฺติ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ ฯ ตโต ปฏฺฐายาติ ปฏิภาคนิมิตฺตุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ฯ

ปญฺจสุ ฌานงฺเคสุ เอเกการมฺมเณ อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ จตุปญฺจชวนกติปยภวงฺคโต ปรํ อคนฺตฺวา อปราปรํ ฌานงฺคา- วชฺชนสมตฺถตา อาวชฺชนวสิตา นาม ฯ สมาปชฺชิตุกามตานนฺตรํ กติปยภวงฺคโต ปรํ อคนฺตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ สมาปชฺชิตุํ สมตฺถตา สมาปชฺชนวสิตา นาม ฯ เสตุ วิย สีฆโสตาย นทิยา โอฆํ ภวงฺคเวคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ ฌานํ ฐเปตุํ สมตฺถตา ภวงฺคปาตโต รกฺขณโยคฺยตา อธิฏฺฐานวสิตา นาม ฯ ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ อนติกฺกมิตฺวา ฌานโต วุฏฺฐานสมตฺถตา วุฏฺฐาน- วสิตา นาม ฯ อถวา ยถาปริจฺฉินฺนกาลโต อุทฺธํ คนฺตุํ อทตฺวา ฐปนสมตฺถตา อธิฏฺฐานวสิตา นาม ฯ ปริจฺฉินฺนกาลโต[๑] อนฺโต อวุฏฺฐหิตฺวา ยถากาลวเสน วุฏฺฐานสมตฺถตา วุฏฺฐานวสิตา นามาติ อลมติปปญฺเจน ฯ ปจฺจเวกฺขณวสิตา ปน อาวชฺชนวสิตาย เอว สิทฺธา ฯ อาวชฺชนานนฺตรํ ชวนาเนว หิ ปจฺจเวกฺขณชวนานิ นาม ฯ

วิตกฺกาทิโอฬาริกงฺคํ[๒] ปหานายาติ ทุติยชฺฌานาทีหิ วิตกฺกาทิ-

๑. สี. ม. ยถาปริจฺฉินฺนกาลโต ฯ ๒. วิตกฺกาทิกโมฬาริกงฺคํ ปหานายาติปิ อตฺถิ ฯ

โอฬาริกงฺคานํ ฌานกฺขเณ อนุปฺปาทาย ฯ ปทหนฺโตติ[๑] ปริกมฺมํ กโรนฺโต[๒] ฯ ตสฺส ปน อุปจารภาวนา วิตกฺกาทีสุ นิกนฺติวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐายาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถารหนฺติ ตํตํฌานิกกสิณาทิอารมฺมณานุรูปํ ฯ อากาสกสิณสฺส อุคฺฆาเฏตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา วุตฺตํ อากาสวชฺชิเตสูติ ฯ กสิณนฺติ กสิณปฏิภาคนิมิตฺตํ ฯ อุคฺฆาเฏตฺวาติ อมนสิการวเสน อุทฺธริตฺวา ฯ อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสาติ อนนฺตํ อากาสํ อนนฺตํ อากาสนฺติ อากาสํ อารพฺภ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส น ปน เกวลํ อนนฺตํ อนนฺตนฺติ ฯ เอวํ วิญฺญาณญฺจายตเนปิ ฯ อนนฺตนฺติ อวตฺวาปิ อากาโส อากาโส วิญฺญาณํ วิญฺญาณนฺติ มนสิกาตุํ วฏฺฏตีติ อาจริยา ฯ

สนฺตเมตํ ปณีตเมตนฺติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสาติ อภาวมตฺตารมฺมณตาย เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตนฺติ ภาเวนฺตสฺส ฯ อวเสเสสุ จาติ กสิณาทิตึสปฺปนาวหกมฺมฏฺฐานโต[๓] อวเสเสสุ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ อฏฺฐสุ สญฺญาววตฺถาเนสุ จาติ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ ฯ ปริกมฺมํ กตฺวาติ โส ภควา อิติปิ อรหํ อิติปิ สมฺมาสมฺพุทฺโธติอาทินา วุตฺตวิธาเนน ปริกมฺมํ กตฺวา ฯ สาธุกมุคฺคหิเตติ พุทฺธาทิคุเณ นินฺนโปณปพฺภาร จิตฺตตาวเสน สุฏฺฐุ อุคฺคหิเต ฯ ปริกมฺมญฺจ สมาธิยตีติ ปริกมฺมภาวนา สมาหิตา นิปฺผชฺชติ ฯ อุปจาโร จ อุปฺปชฺชตีติ นีวรณาทีนิ วิกฺขมฺเภนฺโต อุปจารสมาธิ จ อุปฺปชฺชติ ฯ

จตฺตาฬีสกมฺมฏฺฐานนโย ฯ

๑. สี. ม. ปทหโตติ ฯ ๒. สี. ม. กโรนฺตสฺส ฯ ๓. สี. ม. กสิณาทีหิ สห อปฺปนาวห... ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 265

อภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานนฺติ อภิ วิเสสโต ชานนฺเถน อภิญฺญาสงฺขาตอิทฺธิวิธาทิปญฺจโลกิยาภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานํ ฯ อภิญฺญาปาทก ฯเปฯ วุฏฺฐหิตฺวาติ กสิณานุโลมาทีหิ[๑] จุทฺทสากาเรหิ จิตฺตํ ปริทเมตฺวา อภินีหารกฺขมํ กตฺวา อุเปกฺเขกคฺคตาโยคโต อนุรูปตฺตา จ รูปาวจรปญฺจมชฺฌานเมว อภิญฺญานํ ปาทกมธิฏฺฐานภูตํ ปชวาทิกสิณารมฺมณํ ปญฺจมชฺฌานํ ตํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ฯ อธิฏฺเฐยฺยาทิกมาวชฺชิตฺวาติ อิทฺธิวิธญาณสฺส ปริกมฺมกาเล อธิฏฺฐาตพฺพํ วิกุพฺพนียํ สตาทิกํ รูปาทิกํ[๒] ทิพฺพโสตสฺส ปริกมฺมกาเล ถูลสุขุมเภทํ สทฺทํ เจโตปริยญาณสฺส ปริกมฺมกาเล ปรสฺส หทยคตวณฺณทสฺสเนน สราคาทิเภทํ จิตฺตํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ปริกมฺมสมเย ปุริมภเว[๓] จุติจิตฺตาทิเภทํ ปุพฺเพนิวุฏฺฐกฺขนฺธํ ทิพฺพจกฺขุสฺส ปริกมฺมสมเย โอภาสผริตฏฺฐานคตํ รูปํ วา อาวชฺชิตฺวา ฯ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสาติ สตํ โหมิ สตํ[๔] โหมีติอาทินา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ฯ รูปาทีสูติ ปริกมฺมวิสยภูเตสุ รูปปาทกชฺฌานสทฺทปรจิตฺตปุพฺเพนิวุฏฺฐกฺขนฺธาทิเภเทสุ อารมฺมเณสุ ฯ

เอตฺถ หิ อิทฺธิวิธญาณสฺส ตาว ปาทกชฺฌานํ กาโย รูปาทิอธิฏฺฐาเน รูปาทีนิ จาติ ฉ อาลมฺพนานิ ฯ ตตฺถ ปาทกชฺฌานํ อตีตเมว กาโย ปจฺจุปฺปนฺโน อิตรํ ปจฺจุปฺปนฺนมนาคตํ วา ฯ ทิพฺพโสตสฺส ปน สทฺโทเยว ฯ โส จ โข ปจฺจุปฺปนฺโน ฯ ปรจิตฺต-

๑. กสิณานุโลมตาทีหีติปิ อตฺถิ ฯ ๒. โกมารรูปาทิกนฺติปิ อตฺถิ ฯ ๓. สี. ม. ปุริมภเวสุ ฯ ๔. สี. ม. สหสฺสํ ฯ

วิชานนาย ปน อตีเต สตฺตทิวเสสุ อนาคเต สตฺตทิวเสสุ จ ปวตฺตํ ปริตฺตาทีสุ ยงฺกิญฺจิ ติกาลิกํ จิตฺตเมว อารมฺมณํ โหตีติ มหาอฏฺฐกถาจริยา ฯ สงฺคหการา ปน จตฺตาโร ขนฺธาติปิ วทนฺติ ฯ กถํ ปนสฺส[๑] ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตาลมฺพนตา นนุ อาวชฺชนาย คหิตเมว สตฺตทิวเส[๒] อิทฺธิจิตฺตสฺส อารมฺมณํ โหติ อาวชฺชนาย [๓] ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตาลมฺพนํ กตฺวา นิรุชฺฌมานาย ตํสมกาลเมว ปรสฺส จิตฺตมฺปิ นิรุชฺฌตีติ อาวชฺชนชวนานํ กาลวเสน เอการมฺมณตา น สิยา มคฺคผลวีถิโต อญฺญตฺถ จ ชวนาวชฺชนานํ กถญฺจิ[๔] นานารมฺมณตา น อธิปฺเปตาติ ฯ อฏฺฐกถายนฺตาว สนฺตติอทฺธานปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพนตา โยชิตา ฯ อานนฺทาจริโย ปน ภณติ ปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปจฺจุปฺปนฺนาทิวิภาคํ อกตฺวา เกวลํ อิมสฺส จิตฺตํ ชานามิจฺเจว ปริกมฺมํ กตฺวา ปุนปิ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อวิเสเสเนว จิตฺตํ อาวชฺเชตฺวา ติณฺณํ จตุนฺนํ วา ปริกมฺมานมนนฺตรํ เจโตปริยญาเณน ปรสฺส จิตฺตํ ปฏิวิชฺฌติ รูปํ วิย ทิพฺพจกฺขุนา ปจฺฉา กามาวจรจิตฺเตน สราคาทิววตฺถานํ กโรติ นีลาทิววตฺถานํ วิย ตานิ จ สพฺพานิ อภิมุขีภูตจิตฺตาลมฺพนาเนว อนิฏฺเฐว ฐาเน จ นานาลมฺพนตาโทโส นตฺถิ อภินฺนาการปฺปวตฺติโตติ ฯ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ปุพฺเพนิวุฏฺฐกฺขนฺธา ขนฺธปฺปฏิพทฺธานิ จ นามโคตฺตานิ จ นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ โหติ ทิพฺพจกฺขุสฺส ปน รูปเมว ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ฯ อยเมเตสํ อารมฺมณวิภาโค ฯ ยถารหมปฺเปตีติ ตํตํปริกมฺมานุรูปโต อปฺเปติ ฯ

๑. ปนสฺสา อิติปิ อตฺถิ ฯ ๒. สพฺพตฺถ โปตฺถเกสุ เยภุยฺเยน สตฺตทิวเสติ นตฺถิ ฯ
๓. โปตฺถเกสุ จสทฺโท ทิสฺสติ ฯ ๔. สี. ม. กถญฺจ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 267

อิทานิ อารมฺมณานํ เภเทเนว อภิญฺญานํ เภทํ ทสฺเสตุํ อิทฺธิวิธาติอาทิมาห ฯ อธิฏฺฐานาทิ อิทฺธิปฺปเภโท เอติสฺสาติ อิทฺธิวิธา ฯ ทิพฺพานํ โสตสทิสตาย ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสยตาย[๑] จ ทิพฺพญฺจ ตํ โสตญฺจาติ ทิพฺพโสตํ ฯ ปเรสํ จิตฺตํ วิญฺญายติ เอตายาติ ปรจิตฺตวิชานนา ฯ อตฺตโน สนฺตาเน วุฏฺฐจวเสน เจว โคจรนิวาสนวเสน จ ปุพฺเพ อตีตภเวสุ ขนฺธาทีนํ อนุสฺสรณํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ ฯ วุตฺตนเยน ทิพฺพญฺจ ตํ จกฺขุญฺจาติ ทิพฺพจกฺขุ ฯ จุตูปปาตญาณนฺติ ปน ทิพฺพจกฺขุเมว วุจฺจติ ฯ ยถากมฺโมปคญาณอนาคตํสญาณานิปิ ทิพฺพจกฺขุวเสเนว อิชฺฌนฺติ ฯ น หิ เตสํ วิสุํ ปริกมฺมํ อตฺถิ ฯ ตตฺถ อนาคตํสญาณสฺส ตาว อนาคเต สตฺตทิวสโต ปรํ ปวตฺตนกจิตฺตเจตสิกํ ทุติยทิวสโต ปฏฺฐาย ปวตฺตนกญฺจ ยงฺกิญฺจิ อารมฺมณํ โหติ ฯ ตญฺหิ สวิสเย สพฺพญฺญุตญาณคติกนฺติ วุตฺตํ ฯ ยถากมฺโมปคญาณสฺส ปน กุสลากุสลสงฺขาตา เจตนา จตฺตาโรปิ วา ขนฺธา อารมฺมณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ โคจรวเสน เภโท โคจรเภโท ฯ

สมถกมฺมฏฺฐานนโย ฯ

อนิจฺจาทิวเสน วิวิธากาเรน ปสฺสตีติ วิปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา ภาวนาปญฺญา ฯ ตสฺสา กมฺมฏฺฐานํ สาเยว วา กมฺมฏฺฐานนฺติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ ฯ ตสฺมึ ฯ สตฺตวิเธน วิสุทฺธิสงฺคโหติ สมฺพนฺโธ ฯ

อนิจฺจตาเยว ลกฺขณํ ลกฺขิตพฺพํ ลกฺขิยติ อเนนาติ วา

๑. สี. ม....สนฺนิสฺสิตตาย ฯ

อนิจฺจลกฺขณํ ฯ อุทยวยปฏิปีฬนสงฺขาตทุกฺขภาโวเยว ลกฺขณนฺติ ทุกฺขลกฺขณํ ฯ ปรปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน จ อภาโว อนตฺตตา ฯ ตเทว ลกฺขณนฺติ อนตฺตลกฺขณํ ฯ ติณฺณํ ลกฺขณานํ อนุปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา ฯ

ขนฺธาทีนํ กลาปโต สมฺมสนวสปฺปวตฺตํ ญาณํ สมฺมสนญาณํ ฯ อุปฺปาทภงฺคานุปสฺสนาวสปฺปวตฺตํ ญาณํ อุทยพฺพยญาณํ ฯ อุทยํ มุญฺจิตฺวา วเย ปวตฺตํ ญาณํ ภงฺคญาณํ ฯ สงฺขารานํ ภยโต อนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตํ ญาณํ ภยญาณํ ฯ ทิฏฺจภยานํ อาทีนวโต เปกฺขนวเสน ปวตฺตํ ญาณํ อาทีนวญาณํ ฯ ทิฏฺฐาทีนเวสุ นิพฺพินฺทน-วสปฺปวตฺตํ ญาณํ นิพฺเพทญาณํ[๑] ฯ นิพฺพินฺทิตฺวา สงฺขาเรหิ มุญฺจิตุกมฺยตาวเสน ปวตฺตํ ญาณํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ ฯ มุญฺจนสฺส อุปายสมฺปฏิปาทนตฺถํ ปุน สงฺขารานํ ปริคฺคหวสปฺปวตฺตํ ญาณํ ปฏิสงฺขาญาณํ ฯ ปฏิสงฺขาตธมฺเมสุ ภยนนฺทิวิวชฺชนวเสน อชฺฌุ-เปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ ญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ ฯ ปุริมานํ นวนฺนํ กิจฺจนิปฺผตฺติยา อุปริ จ สตฺตตฺตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺมานํ อนุกูลํ ญาณํ อนุโลมญาณํ ฯ

อตฺตสุญฺญตาย สุญฺญโต สญฺโญชนาทีหิ วิมุญฺจนตฺเถน วิโมกฺโข ฯ นิจฺจนิมิตฺตาทิโน อภาวโต อนิมิตฺโต ฯ ปณิหิตสฺส ตณฺหาปณิธิสฺส อภาวโต อปฺปณิหิโต ฯ

โย นํ ปาติ ตํ ปาตึ โมกฺเขติ อปายาทีหิ ทุกฺเขหีติ ปาฏิโมกฺขํ ฯ ตเทว กายทุจฺจริตาทีหิ สํวรณโต สํวโร สโมธาโนปธานตฺเถน[๒]

๑. สี. ม. นิพฺพิทาญาณํ ฯ ๒. สมาธาโนปธานตฺเถนาติปิ ทิสฺสติ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 269

สีลญฺจาติ ปาฏิโมกฺขสํวรสีลํ ฯ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ รูปาทีสุ สํวรณวเสน ปวตฺตํ สีลํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ ฯ มิจฺฉาชีววิวชฺชเนน อาชีวสฺส ปริสุทฺธิวสปฺปวตฺตํ สีลํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ฯ ปจฺจเย สนฺนิสฺสิตํ เตสํ อิทมตฺถิกตาย ปจฺจเวกฺขณสีลํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ ฯ จตุพฺพิธตฺตา เทสนาสํวรปริเยฏฺฐิปจฺจเวกฺขณวเสน ปริสุทฺธตฺตา จ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ฯ

จิตฺตวิสุทฺธิ นาม จิตฺตสฺส วินีวรณภาวาปาทนวเสน วิโสธนโต จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺฐตฺตา วิสุทฺธตฺตา จาติ วา กตฺวา ฯ ธมฺมานํ สามญฺญสภาโว ลกฺขณํ กิจฺจสมฺปตฺติโย รโส อุปฏฺฐานากาโร ผลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐานนฺติ เอวํ วุตฺตานํ ลกฺขณาทีนํ ผุสนลกฺขโณ ผสฺโส กกฺขลลกฺขณา ปฐวีติอาทินา วิตฺถารโต นมนลกฺขณํ นามํ รุปฺปนลกฺขณํ รูปนฺติอาทินา สงฺเขปโต จ ปริคฺคโห ปจฺจตฺตลกฺขณาทิวเสน ปริจฺฉิชฺช คหณํ ทุกฺขสจฺจววตฺถานํ ทิฏฺฐิ-วิสุทฺธิ นาม นามรูปโต อญฺโญ อตฺตา นาม นตฺถีติ ทสฺสนโต ทิฏฺฐิ จ อตฺตทิฏฺฐิมลวิโสธนโต วิสุทฺธิ จาติ กตฺวา ฯ

ปจฺจยปริคฺคโหติ นามรูปญฺจ[๑] ปฏิสนฺธิยํ ตาว อวิชฺชาตณฺหา-อุปาทานกมฺมเหตุวเสน นิพฺพตฺตติ ปวตฺติยญฺจ รูปํ กมฺมจิตฺต-อุตุอาหารปจฺจยวเสน นามญฺจ จกฺขุรูปาทินิสฺสยารมฺมณาทิ-ปจฺจยวเสน วิเสสโต จ โยนิโสมนสิการาทิจตุกฺกสมฺปตฺติยา กุสลํ ตพฺพิปริยาเยน อกุสลํ กุสลากุสลวเสน วิปาโก ภวงฺคาทิวเสน อาวชฺชนํ ขีณาสวสนฺตานวเสน กฺริยาชวนญฺจ[๒] อุปฺปชฺชตีติ

๑. สี. ม. นามญฺจ รูปญฺจ ฯ ๒. สี. ม. กฺริยาชวนํ อาวชฺชนญฺจ ฯ

เอวํ สาธารณาสาธารณวเสน ตีสุ อทฺธาสุ นามรูปปฺปวตฺติยา ปจฺจกฺขาทิสิทฺธสฺส กมฺมาทิปจฺจยสฺส ปริคฺคหณํ สมุทยสจฺจววตฺถานํ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ นาม อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธานนฺติอาทิกาย โสฬสวิธาย สตฺถริ กงฺขาติอาทิกาย อฏฺฐวิธาย จ กงฺขาย วิตรณโต อติกฺกมนโต กงฺขาวิตรณา อเห[๑]ตุวิสมเหตุทิฏฺฐิมล-วิโสธนโต วิสุทฺธิ จาติ กตฺวา ฯ

ตโต ปจฺจยปริคฺคหโต ปรํ ตถา ปริคฺคหิเตสุ ปจฺจตฺต-ลกฺขณาทิววตฺถานวเสน ปจฺจยววตฺถานวเสน จ ปริคฺคหิเตสุ โลกุตฺตร-วชฺเชสุ ติภูมิปริยาปนฺเนสุ นามรูเปสุ อตีตาทิเภทภินฺเนสุ ขนฺธาทิ-นยมารพฺภ ปญฺจกฺขนฺธฉทฺวารฉฬารมฺมณฉทฺวารปฺปวตฺตธมฺมาทิ-วเสน อาคตํ ขนฺธาทินยมารพฺภ กลาปวเสน ปิณฺฑวเสน สงฺขิปิตฺวา ยํ อตีเต ชาตํ รูปํ ตํ อตีเตเยว นิรุทฺธํ ยํ อนาคเต ภวิสฺสติ[๒] รูปํ ตมฺปิ ตตฺเถว นิรุชฺฌิสฺสติ ยํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ตํ อนาคตํ อปฺปตฺวา เอตฺเถว นิรุชฺฌิสฺสติ[๓] ตถา อชฺฌตฺตพหิทฺธาสุขุมโอฬาริกหีน-ปณีตรูปาทโย ตสฺมา อนิจฺจํ อตฺตาทิวเสน น อิจฺฉิตพฺพํ[๔] อนุป-คนฺตพฺพํ ขยตฺเถน ขยคมนโต ทุกฺขํ ภยตฺเถน ภยกรณโต อนตฺตา อสารกตฺเถน อตฺตสาราทิอภาเวนาติ จ จกฺขุํ อนิจฺจํ ฯเปฯ มโน รูปํ ฯเปฯ ธมฺมา จกฺขุวิญฺญาณํ ฯเปฯ มโนวิญฺญาณํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ อาทินา อตีตาทิอทฺธานวเสน อตีตาทิ-สนฺตานวเสน อตีตาทิกฺขณวเสน จ สมฺมสนญาเณน หุตฺวาอภาวอุท-ยพฺพย- ปฏิปีฬนอวสวตฺตนาการสงฺขาตลกฺขณตฺตยสมฺมสนวสปฺปวตฺเตน

๑. สี. ม. อเหตุก... ฯ ๒. สี. ภาวีรูปํ. ม. ภาวิตํ ฯ ๓. สี. ม. นิรุชฺฌติ ฯ ๔. สี. ม. น อิจฺจํ ฯ ฉฏฺฐปริจฺเฉทวณฺณนายมฺปิ นิจฺจธุวสภาเวน น อิจฺจํ...อนิจฺจนฺติ วุตฺตํ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 271
กลาปสมฺมสนญาเณน ลกฺขณตฺตยํ สมฺมสนฺตสฺส ปริมชฺชนฺตสฺส
สมฺมสนญาเณ ปน อุปฺปนฺเน ปุน เตเสฺวว สงฺขาเรสุ อวิชฺชา-
สมุทยา รูปสมุทโย ตณฺหากมฺมอาหารสมทยา รูปสมุทโย ตถา
อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ ตณฺหากมฺมอาหารนิโรธา รูปนิโรโธติ
เอวํ รูปกฺขนฺเธ เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺเธสุปิ อาหารํ อปเนตฺวา
ผสฺสสมุทยา ผสฺสนิโรธาติ จ เอวํ ผสฺสํ ปกฺขิปิตฺวา วิญฺญาณกฺขนฺเธ
นามรูปสมุทยา นามรูปนิโรธาติ นามรูปํ ปกฺขิปิตฺวา ปจฺจยสมุทย-
วเสน ปจฺจยนิโรธวเสน จ ปจฺจเย อนามสิตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณสุ
นิพฺพตฺติลกฺขณมตฺตสฺส วิปริณามลกฺขณมตฺตสฺส จ ทสฺสเนน ขณ-
วเสน จาติ เอเกกสฺมึ ขนฺเธ ปจฺจยวเสน จตฺธา ขณวเสน เอกธา
จาติ ปญฺจธา อุทยํ ปญฺจธา วยนฺติ ทสทสอุทยพฺพยทสฺสนวเสน
สมปญฺญาสากาเรหิ อุทยพฺพยญาเณน อุทยพฺพยํ สมนุปสฺสนฺตสฺส
อารทฺธวิปสฺสกสฺส โยคิโน วิปสฺสนาจิตฺตสมุฏฺฐาโน สรีรโต
นิจฺฉรณาโลกสงฺขาโต โอภาโส วิปสฺสนาจิตฺตสหชาตา ขุทฺทกาทิ-
ปญฺจวิธา ปีติ ตถา กายจิตฺตทรถวูปสมนลกฺขณา กายจิตฺตวเสน
ทุวิธา ปสฺสทฺธิ พลวสทฺธินฺทฺริยสงฺขาโต อธิโมกฺโข สมฺมปฺปธาน
กิจฺจสาธโก วิริยสมฺโพชฺฌงฺคสงฺขาโต ปคฺคโห อติปณีตํ สุขํ
อินฺทวิสฏฺฐวชิรสทิสํ ติลกฺขณวิปสฺสนาภูตํ ญาณํ สติปฏฺฐานภูตา
จิรกตาทิอนุสฺสรณสมตฺถา อุปฏฺฐานสงฺขาตา สติ สมฺมปฺปวตฺต-
วิปสฺสนาสหชาตา อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคภูตา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา
มโนทฺวาเร อาวชฺชนุเปกฺขา จาติ ทุวิธาปิ อุเปกฺขาติ[๑] โอภาสาทีสุ

๑. สพฺพตฺถ โปตฺถเกสุ เยภุยฺเยน อิติสทฺโท นตฺถิ ฯ

นวสุ อุปฺปนฺเนสุ น วต เม อิโต ปุพฺเพ เอวรูโป โอภาโส อุปฺปนฺนปุพฺโพติอาทินา นเยน ตตฺถ อาลยํ กุรุมานา สุขุมตณฺหา รูปนิกนฺติ จาติ โอภาสาทีสุ ทสสุ วิปสฺสนูปกิเลเสสุ อุปฺปนฺเนสุ น วต เม เอวรูปา โอภาสาทโย อุปฺปนฺนปุพฺพา อทฺธา มคฺคปฺปตฺโตสฺมิ ผลปฺปตฺโตสฺมีติ อคฺคเหตฺวา อิเม โอภาสาทโย ตณฺหามานวตฺถุตาย น มคฺโค อถโข วิปสฺสนาอุปกิเลสา เอว ตพฺพินิมุตฺตํ ปน วีถิปฏิปนฺนํ วิปสฺสนาญาณํ มคฺโคติ เอวํ มคฺคลกฺขณสฺส ววตฺถานํ นิจฺฉยนํ มคฺคามคฺคสฺส ชานนโต ทสฺสนโต อมคฺเค มคฺคสญฺญาวิโสธนโต จ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม ฯ

ยาวานุโลมาติ ยาว สจฺจานุโลมญาณา ฯ นว วิปสฺสนาญาณานีติ ขนฺธานํ อุทยญฺจ วยญฺจ ชานนกํ อุทยพฺพยญาณํ อุทยํ มุญฺจิตฺวา[๑] ภงฺคมตฺตานุเปกฺขํ ภงฺคญาณํ ภงฺควเสน อุปฏฺฐิตานํ สีหาทีนํ วิย ภายิตพฺพาการานุเปกฺขกํ ภยญาณํ ตถานุเปกฺขิตานํ อาทิตฺตฆรสฺส วิย อาทีนวาการานุเปกฺขกํ อาทีนวญาณํ ทิฏฺฐาทีนเวสุ นิพฺพินฺทนวเสน ปวตฺตํ นิพฺเพทญาณํ ชาลาทิโต มจฺฉาทิโก[๒] วิย เตหิ เตหิ เตภูมิกธมฺเมหิ มุญฺจิตุกมฺยตาวเสน ปวตฺตํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ มุญฺจนุปายสมฺปาทนตฺถํ ทิฏฺฐาทีนเวสุปิ สมุทฺทสกุณี[๓] วิย ปุนปฺปุนํ สมฺมสนวสปฺปวตฺตํ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณํ จตฺตภริโย ปุริโส วิย ทิฏฺฐาทีนเวสุ เตสุ สงฺขาเรสุ อุเปกฺขนาการปฺปวตฺตํ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ อนิจฺจาทิลกฺขณวิสยตาย เหฏฺฐา ปวตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ วิปสฺสนาญาณานํ อุทฺธํ มคฺคกฺขเณ อธิคนฺตพฺพานํ สตฺต-

๑. ม. มุจฺจิตฺวา ฯ ๒. สี. ม. มจฺฉาทิกา ฯ ๓. สมุทฺทสกุณี สมุทฺเท คจฺฉนฺตี กากีติ โยชนา ฯ อญฺญตฺถ ปเนสา ทิสากาโกติ วุจฺจติ ฯ

ตึสโพธิปกฺขิยธมฺมานญฺจ อนุโลมโต มคฺควีถิยํ โคตฺรภูโต ปุพฺเพ ปวตฺตํ สจฺจานุโลมิกญาณสงฺขาตํ นวมํ อนุโลมญาณนฺติ อิมานิ นว ญาณานิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา ปฏิปทาภาวโต ติลกฺขณ-ชานนตฺเถน ปจฺจกฺขโต ทสฺสนตฺเถน ปฏิปกฺขโต วิสุทฺธตฺตา จ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม ฯ

ฉวิสุทฺธินโย ฯ

วิปสฺสนาย ปริปาโก สงฺขารุเปกฺขาญาณํ ตํ อาคมฺม ปฏิจฺจ ฯ อิทานิ อปฺปนา อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อิทานิ อปฺปนาสงขาโต โลกุตฺตรมคฺโค อุปฺปชฺชิสฺสตีติ วตฺตพฺพกฺขเณ ฯ ยงฺกิญฺจีติ สงฺขารุเปกฺขาย คหิเตสุ ตีสุ เอกํ ยงฺกิญฺจิ ฯ วิปสฺสนาย มตฺถกปฺปตฺติยา สิขปฺปตฺตา อนุโลมญาณสหิตาย สานุโลมา ฯ สา เอว สงฺขาเรสุ อุทาสีนตฺตา สงฺขารุเปกฺขา ยถานุรูปํ อปายาทิโต สงฺขารนิมิตฺตโต จ วุฏฺฐหนโต วุฏฺฐานสงฺขาตํ มคฺคํ คจฺฉตีติ วุฏฺฐานคามินี ฯ อภิสมฺโภนฺตนฺติ ปาปุณนฺตํ ฯ ปริชานนฺโตติ เอตฺตกํ ทุกฺขํ น อิโต อูนาธิกนฺติ ปริจฺฉิชฺช ชานนฺโต ฯ สจฺฉิกโรนฺโตติ อารมฺมณกรณวเสน ปจฺจกฺขํ กโรนฺโต ฯ มคฺคสจฺจภาวนาวเสนาติ มคฺคสจฺจสงฺขาตสฺส สมฺปยุตฺตมคฺคงฺคสงฺขาตสฺส จตุตฺถสจฺจสฺส สหชาตาทิปจฺจโย หุตฺวา วฑฺฒนวเสน ฯ เอกสฺเสว ญาณสฺส จตุกิจฺจสาธนํ ปทีปาทีนํ วฏฺฏิฑาหาทิจตุกิจฺจทสฺสนโต โย ภิกฺขเว ทุกฺขํ ปสฺสตีติอาทิ-อาคมโต จ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี หน้าที่ 274

เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺวาติ มคฺคุปฺปตฺติยา อนุรูปโต เทฺว วา ตีณิ วา ผลจิตฺตานิ อปนีตคฺคิมฺหิ ฐาเน อุณฺหตฺต-นิพฺพาปนตฺถาย ฆเฏหิ อภิสญฺจิยมานมุทกํ วิย สมุจฺฉินฺเน กิเลสปิ สนฺตาเน ทรถปฏิปฺปสฺสมฺภกานิ หุตฺวา ปวตฺติตฺวา ฯ เตสํ ปวตฺติยาติ วุตฺตํ โหติ ฯ ปจฺจเวกฺขณญาณานีติ มคฺคผลาทิวิสยานิ กามา-วจรญาณานิ ยานิ สนฺธาย วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตีติ วุตฺตํ ฯ

อิทานิ ปจฺจเวกฺขณาย ภูมึ ทสฺเสตุํ มคฺคํ ผลญฺจาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อิมินาหํ[๑] มคฺเคนาคโตติ มคฺคญฺจ ปจฺจเวกฺขติ ฯ ตโต อยํ นาม เม อานิสํโส ลทฺโธติ ตสฺส ผลํ ฯ ตโต อยํ นาม เม ธมฺโม อารมฺมณโต สจฺฉิกโตติ นิพฺพานญฺจ ปณฺฑิโต ปจฺจเวกฺขติ ฯ ตโต อิเม นาม เม กิเลสา ปหีนาติ ปหีนกิเลเส ฯ อิเม นาม อวสิฏฺฐาติ อวสิฏฺฐกิเลเส ฯ ปจฺจเวกฺขติ วา น วาติ โกจิ เสกฺโข ปจฺจเวกฺขติ โกจิ น ปจฺจเวกฺขติ ฯ ตตฺถ กามาวจโรติ[๒] อธิปฺปาโย ฯ

ตถาหิ มหานามสกฺโย โก สุ นาม เม ภนฺเต ธมฺโม อชฺฌตฺตํ อปฺปหีโนติ[๓] อปฺปหีเน กิเลเส ปุจฺฉิ ฯ อรหโต ปน อวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณํ นตฺถิ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา ฯ ตสฺมา ติณฺณํ เสกฺขานํ ปณฺณรส อรหโต จตฺตารีติ เอกูนวีสติปจฺจเวกฺขณ-ญาณานีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ฉพฺพิสุทฺธิกฺกเมนาติ สีลจิตฺตวิสุทฺธิวเสน มูลภูตานํ ทฺวินฺนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิอาทีนํ วเสน สรีรภูตานํ จตุนฺนนฺติ

๑. สี. ม. อิมินา วตาหํ ฯ ๒. สี. ม. กามจาโร ฯ ๓. ม. มู. ๑๒/๑๗๕ ฯ

นวมปริจฺเฉทวณฺณนา หน้าที่ 275

เอตาสํ ฉนฺนํ วิสุทฺธีนํ กเมน ฯ จตุนฺนํ สจฺจานํ ชานนโต ปจฺจเวกฺขณกรณโต[๑] กิเลสมเลหิ วิสุทฺธตฺตา จ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม ฯ เอตฺถาติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเน ฯ

สตฺตวิสุทฺธินิทฺเทโส ฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ อุทฺเทเส ฯ สงฺขาเรสุ โย อตฺตาภินิเวโส กมฺมสฺส การโก ผลสฺส จ เวทโก เอโส เม อตฺตาติ เอวํ อภินิเวโส ทพฺหคฺคาโห ตํ มุญฺจนฺตี อนตฺตาติ ปวตฺตา อนุปสฺสนาว อตฺตสุญฺญตาการานุปสฺสนโต สุญฺญตานุปสฺสนา นาม วิโมกฺขมุขํ ปฏิปกฺขโต วิมุตฺติวเสน วิโมกฺขสงฺขาตสฺส โลกุตฺตรมคฺคผลสฺส ทฺวารํ โหติ ฯ สงฺขาเรสุ อนิจฺจนฺติ ปวตฺตา อนุปสฺสนา อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ ปวตฺตํ สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิวิปลฺลาสสงฺขาตํ วิปลฺลาสนิมิตฺตํ มุญฺจนฺตี ปชหนฺตี วิปลฺลาสนิมิตฺตรหิตาการานุปสฺสนโต อนิมิตฺตานุปสฺสนา นาม วิโมกฺขมุขํ โหตีติ สมฺพนฺโธ ฯ ทุกฺขนฺติ ปวตฺตา อนุปสฺสนา สงฺขาเรสุ เอตํ มม เอตํ สุขนฺติอาทินา นเยน ปวตฺตํ กาม ภวตณฺหาสงฺขาตํ ตณฺหาปณิธึ ตณฺหาปตฺถนํ มุญฺจนฺตี ทุกฺขาการทสฺสเนน ปริจฺจชนฺตี ปณิธิรหิตาการานุปสฺสนโต อปฺปณิหิตานุปสฺสนา นาม ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เอตาสํ ติสฺสนฺนํ เอตานิ ตีณิ นามานิ ตสฺมา ยทิ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา อนตฺตโต วิปสฺสติ ฯ มคฺโค สุญฺญโต นาม วิโมกฺโข โหติ อาคมนวเสน ลทฺธนามตฺตา ฯ

๑. กตฺถจิ ปจฺจกฺขกรณโตติ ทิสฺสติ ฯ

วิปสฺสนาคมนวเสนาติ วิปสฺสนาสงฺขาตาคมนวเสน ฯ อาคจฺฉติ เอเตน มคฺโค ผลญฺจาติ วิปสฺสนามคฺโค อิธาคมนํ นาม ฯ ยถาวุตฺตนเยนาติ ปุพฺเพ วุตฺตานตฺตานุปสฺสนาทิวเสน ฯ ยถาสกํ ผลมุปฺปชฺชมานา- นมฺปีติ ยถาลทฺธมคฺคสฺส ผลภูตํ อตฺตโน อตฺตโน ผลํ อุปฺปชฺชมานมฺปิ มคฺคาคมนวเสน อลภิตฺวา วิปสฺสนาคมนวเสเนว ตีณิ นามานิ ลภติ ตทา มคฺคปฺปวตฺติอภาเวน ตสฺส ทฺวารภาวาโยคโต ฯ อาลมฺพน- วเสนาติ สพฺพสงฺขารสุญฺญตฺตา สงฺขารนิมิตฺตรหิตตฺตา ตณฺหาปณิธิ- รหิตตฺตา จ สุญฺญตานิมิตฺตปฺปณิหิตนามวนฺตํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา ตสฺส วเสน ฯ สรสวเสนาติ ราคาทิสุญฺญตฺตา รูป- นิมิตฺตาทิอารมฺมณรหิตตฺตา กิเลสปณิธิรหิตตฺตา อตฺตโน คุณวเสน ฯ สพฺพตฺถาปีติ มคฺควีถิยํ ผลสมาปตฺติวีถิยญฺจ ฯ สพฺเพสมฺปีติ มคฺคสฺส ผลสฺสปิ ฯ

สตฺตกฺขตฺตุํ สตฺต วาเร[๑] กามสุคติยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ ปรมํ เอตสฺสาติ สตฺตกฺขตฺตุปรโม ฯ น ปน อฏฺฐมาทิกามภวงฺคามีติ[๒] อธิปฺปาโย ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ น เต ภวํ อฏฺฐมมาทิยนฺตีติ ฯ รูปารูปสุคติภวํ ปน สตฺตวารโต ปรมฺปิ คจฺฉตีติ อาจริยา ฯ ราค- โทสโมหานนฺติ โมหคฺคหณํ ราคโทเสกฏฺฐโมหํ สนฺธายาติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ขีณา จตฺตาโร อาสวา เอตสฺสาติ ขีณาสโว ฯ ทกฺขิณารเหสุ อคฺคตฺตา อคฺคทกฺขิเณยฺโย ฯ

สพฺเพสมฺปีติ จตุนฺนมฺปิ อริยปุคฺคลานํ ฯ จิตฺตเจตสิกานํ อปฺปวตฺติสงฺขาตสฺส นิโรธสฺส สมาปตฺติ นิโรธสมาปตฺติ ทิฏฺเฐว

๑. สี. ม. สตฺตสุ วาเรสุ ฯ ๒. ม. อฏฺฐมการามิติ ฯ

ธมฺเม จิตฺตนิโรธํ ปตฺวา วิหรณํ ฯ อนาคามีนญฺจาติ กามรูปภวฏฺฐานํ อฏฺฐสมาปตฺติลาภีนเมว อนาคามีนํ ฯ ตถา ขีณาสวานญฺจ ฯ ตตฺถาติ นิโรธสมาปตฺติยํ ฯ ยาวากิญฺจญฺญายตนํ คนฺตฺวาติ เอวํ สมถวิปสฺสนานํ ยุคนทฺธภาวาปาทนวเสน ยาวา-กิญฺจญฺญายตนํ ตาว คนฺตฺวา ฯ อธิฏฺเฐยฺยาทิกนฺติ กายปฏิพทฺธํ จเปตฺวา วิสุํ วิสุํ จิตจีวราทิปริกฺขารเคหาทีนํ* อคฺคิอาทินา อวินาสนา-ธิฏฺฐานํ สงฺฆปฏิมานนสตฺถุปกฺโกสนานํ ปุเรตรํ วุฏฺฐานํ สตฺตา-หพฺภนฺตเร อายุสงฺขารปฺปวตฺติโอโลกนนฺติ จตุพฺพิธํ อธิฏฺฐานาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา ฯ ปฏิปตฺติรสสฺสาทนฺติ ฌานสุขผลสุขาทิเภทํ สมถวิปสฺสนาปฏิปตฺติรสสฺสาทํ ฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย นวมปริจฺเฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ปกรณาวสานวณฺณนา

จาริตฺเตน กุลาจาเรน โสภิเต วิสาลกุเล อุทโย นิพฺพตฺติ ยสฺส ฯ เตน ฯ กมฺมาทิวิสยาย สทฺธาย อภิวุฑฺโฒ ปริสุทฺโธ จ ทานสีลาทิคุณานํ อุทโย ยสฺส ฯ เตน ฯ นมฺพวฺหเยน นมฺพนามเกน อุปาสเกน ปรานุกมฺปึ สาสเน สุโขตรณปริปาจนลกฺขณํ ปรานุคฺคหํ [๒] ปตฺเถตฺวา ยํ ปกรณํ ปตฺถิตํ อภิยาจิตํ ตํ เอตฺตาวตา ปรินิฏฺฐิตนฺติ โยชนา ฯ เตน ปกรณปฺปสุเตน วิปุเลน ปุญฺเณน ปญฺญาวทาเตน

. สี. ม. จปิต... ฯ ๒. สี. ม. ปณิธายาติ อตฺถิ ฯ

อริยมคฺคปญฺญาปริสุทฺเธน สีลาทิคุเณน โสภิตา ตโตเยว ลชฺชิโน ภิกฺขู ธญฺญานํ อธิวาสภูตํ อุทิโตทิตํ อจฺจนฺตปฺปสิทฺธํ ตุ มูลโสมํ นาม วิหารํ ปุญฺญวิภวสฺส อุทยสงฺขาตาย มงฺคลตฺถาย อายุคนฺตํ มญฺญนฺตุ ฯ ตตฺถ นิวาสิโน ภิกฺขู อีทิสา โหนฺตูติ อธิปฺปาโย ฯ

นิฏฺฐิตายํ อภิธมฺมตฺถวิภาวินี นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา ฯ

รมฺเม ปุลตฺถินคเร นคราธิราเช
รญฺญา ปรกฺกมภุเชน มหาภุเชน
การาปิเต วสติ เชตวเน วิหาเร
โย รมฺมหมฺมิยวรูปวนาภิราเม ฯ
สมฺปนฺนสีลทมสํยมโตสิเตหิ
สมฺมานิโต วสิคเณหิ คุณากเรหิ
ปตฺโต มุนินฺทวจนาทิสุเนกคญฺจ-[๑]
ชาเตสุ จาจริยตํ มหิตํ วิทูหิ ฯ
ญาณานุภาวมิห ยสฺส จ สูจยนฺตี
สํวณฺณนา จ วินยฏฺฐกถาทิกานํ
สารตฺถทีปนิมุขา มธุรตฺถสารํ
สนฺทีปเนน สุชนํ ปริโตสยนฺตี ฯ
ตสฺสานุกมฺปมวลมฺพิย สาริปุตฺต-
เถรสฺส ถามคตสารคุณากรสฺส
โยเนกคญฺจวิสยํ ปฏุตํ อลตฺถํ
ตสฺเสํ ญาณวิภโว วิภเวกเหตุ ฯ

๑. ม. มุนินฺทวจนาทิสฺวเนกคญฺจ- ฯ

ปกรณาวสานวณฺณนา หน้าที่ 279

โสหเมตสฺส สํสุทฺธ- วายามสฺสานุภาวโต
อทฺธา สาสนทายาโท เหสฺสํ เมตฺเตยฺยสตฺถุโน ฯ
โชตยนฺตํ ตทา ตสฺส สาสนํ สุทฺธมานสํ
ปสฺเสยฺยํ สกฺกเรยฺยญฺจ ครร เม สาริสมฺภวํ ฯ
ทิเนหิ จตุวีเสหิ ฏีกายํ นิฏฺฐิตา ยถา
ตถา กลฺยาณสงฺกปฺปา สีฆํ อิชฺฌนฺตุ ปาณินนฺติ ฯ

ปกรณาวสานวณฺณนา นิฏฺฐิตา[๑] ฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา

สมตฺตา ฯ

----

๑. สี. อิติ ภทนฺตสารีปุตฺตมหาเถรสฺส สิสฺเสน รจิตา อภิธมฺมตฺถวิภาวินี นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา นิฏฺฐิตา ฯ ม. อภิธมฺมตฺถวิภาวนี ฯ